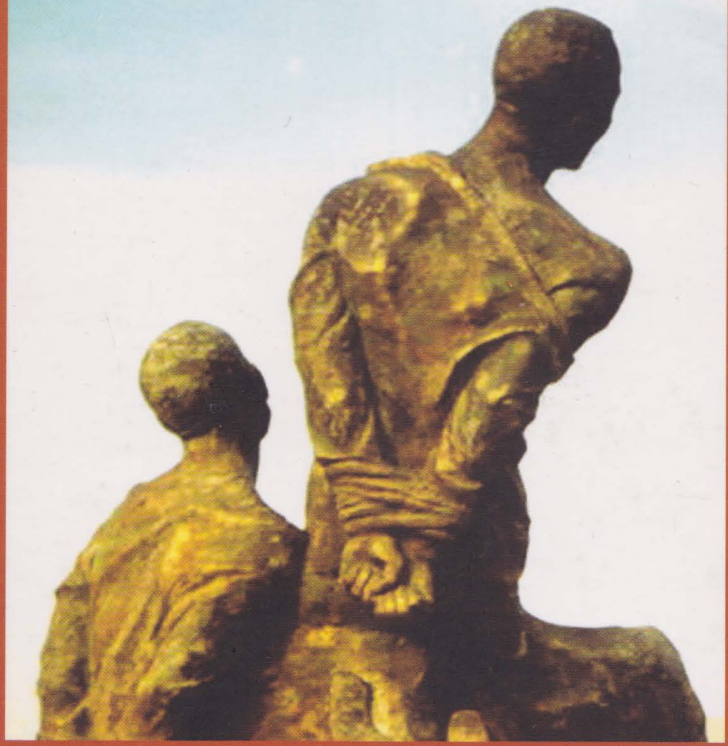
KURŞUNLANAN TÜRKOLOJİ

Prof. Dr. Ahmet BURAN

manas YAYINCILIK

Tolunhan

TÜRKÇÜ BETİK

KURŞUNLANAN TÜRKOLOJİ

Prof. Dr. Ahmet BURAN

manas YAYINCILIK
Ekim 2007 - ELAZIĞ

manas
YAYINCILIK

MANAS YAYINLARI NO: 26
ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ DİZİSİ: NO: 9

Tlf: (0.424) 237 13 15 - Fax: (0.424) 236 30 68
Nailbey Mah. Vali Fahribey Cad.
Huzur İş Merkezi No:1 Kat: 5/14 - Elazığ

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Şule ÖZGER

Kapak Tasarım
Dr. Tamer Kavuran

Baskı
Örnek Ofset ve Matbaacılık
Gazi Cad. Erzen Pasajı No: 45/12
Tlf: (0.424) 2121732 - Elazığ

Birinci Baskı
EKİM 2007 / 1500 adet

ISBN: 978-975-6089-25-5

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 7
Kısaltmalar..... 13

Birinci Bölüm
A- KORKU TÜNELİ

A. I. 20. YÜZYILDA TÜRKLERİN UĞRADIĞI SÜRGÜN, BASKI VE SOYKIRIMIN GENEL ve KISA TARİHÇESİ...19
A. I. 1. BALKANLARDA.....23
A. I. 1. a. Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol.....29
A. I. 2. ADALARDA.....37
A. I. 2. 1. Kıbrıs.....37
A. I. 2. 2. Girit.....46
A. I. 3. SOVYETLER BİRLİĞİNDE.....51
A. I. 3. a. 1921-1940 Yılları Arasında VÇK-OGPU-NKVD Tarafından Mahkum Edilenlerin Sayısı.....57
A. I. 3. b. Çalışma Kampları ve Bulundukları Yerler.....59
A. I. 3. c. Siyasi Af Süreci Ve Kanunların İşlemesi.....61
A. I. 3. 1. Kırım.....65
A. I. 3. 1. a. Bir Hatıra.....74
A. I. 3. 1. b. Sürgün Kararnamesi.....77
A. I. 3. 2. İDİL URAL'DA.....83
A. I. 3. 2. a. Açlık Felaketi.....83
A. I. 3. 2.1. Tataristan.....84
A. I. 3. 2. 2. Başkurdistan.....93
A. I. 3. 3. KAFKASLARDA.....95
A. I. 3. 3. 1. Azerbaycan.....95
A. I. 3. 3. 1. a. 1918 Bakü Katliamı.....96
A. I. 3. 3. 1. b. Hocalı Katliamı.....98
A. I. 3. 3. 2. Ahıska Türkleri.....105
A. I. 3. 3. 2 a. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskanına Dair Kanun.....109
A. I. 3. 3. 2. b. Bir Hatıra.....111
A. I. 3. 3. 3. Karaçay-Balkarlar.....113
A. I. 3. 3. 3. a. Bir Mektup.....116
A. I. 3. 4. BATI TÜRKİSTAN'DA.....121

A. I. 3. 4. 1. Kırgızistan....121
A. I. 3. 4. 1. a. 1916 İsyanı ve Katliamı....122
A. I. 3. 4. 1. b. Çon-Taş Katliamı....125
A. I. 3. 4. 2. Kazakistan....135
A. I. 3. 4. 2. a. Açlık Felaketi....137
A. I. 3. 4. 2. b. Jeltoksan Olayları ve Katliamı....139
A. I. 3. 4. 3. Özbekistan....142
A. I. 3. 4. 4. Türkmenistan....144
A. I. 4. DOĞU TÜRKİSTAN'DA....149
A. I. 5. IRAK ve İRAN'DA....159
A.I.5.1.a. 1959 Kerkük Katliamı....162
A.I.5.2. İran....165
A. I. 6. TÜRKİYE'DE....171
A. I. 6. 1. Ermenilerin Yaptığı Katliam ve Soykırım....172
A. I. 6. 1. a. Bir Belge....182
A. I. 6. 2. Rumların Yaptığı Katliam ve Soykırım....184
A. I. 6. 2. a. Bir Musibet....188
A. I. 6. 3. Türkiye'de Türklere Yapılan Baskı ve Zulüm....189
A. I. 6. 3. a. Türkçülük-Turancılık Davası....194
A. I. 6. 3. b. HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN SAVUNMASI....197
A. I. 6. 3. c. ORHAN ŞAİK GÖKYAY'IN SAVUNMASI....221

İkinci Bölüm
B-KURŞUNLANAN TÜRKOLOJİ

B. 1. Doğubilimi ve Türkolojinin Doğuşu....237
B. 1. 1.Doğubilimi/ Oryantalizm....237
B. 1. 2. Türklük bilimi/ Türkoloji....239
B. 2. CEZALANDIRILAN ŞAİR YAZAR VE TÜRKOLOGLAR. 245
B. 2. 1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE....249
B. 2. 1. 1. Rus, Ukrayn, Estonyalı Türkologlar....257
Aleksandr Nikolayeviç SAMOYLOVİÇ....258
Yevgeniy Dmitriyeviç POLİVANOV....264
Artur Rudolfoviç Zilfeld-SİMUMYAGİ....266
B. 2. 1. 2. Özbek Şair, Yazar ve Türkologlar....268
Halid Said HOCAYEV 275
Kayum RAMAZANOV....277
B. 2. 1. 3. Türkmen Şair, Yazar ve Türkologlar....278
B. 2. 1. 4. Azerbaycanlı Şair, Yazar ve Türkologlar....279
Ahmet CAFEROĞLU....284
Zaman HASANOV....286
Gulam Kerimoğlu BAGİROV....288
Vatan Özlemi ve Bir Hayat Hikâyesi: Elmas YILDIRIM290

B. 2. 1. 5. Kazak Şair, Yazar ve Türkologlar.....294
Ahmet BAYTURSUNOV.....299
Teljan ŞONANOV.....300
Hudaybergen JUBANOV.....301
Mağcan CUMABAYEV.....302
B. 2. 1. 6. Kırgız Şair, Yazar ve Türkologlar.....306
B. 2. 1. 6. a. MANAS DESTANI KALBİMİN AĞRISIDIR.....311
İşenalı ARABAYEV.....315
Kasım TINISTANOV.....317
Aciman ŞABDANOV.....318
Sultan KURMANOV.....319
Osmonkul ALİYEV.....320
B. 2. 1. 7. Tatar-Başkurt Şair Yazar ve Türkologlar.....321
Xebibraxman Gabdelveliulı ZEBİROV.....336
Gaziz Salihoviç GOBEYDULLİN.....337
Galimcan ŞEREF.....339
Galimcan İBRAHİMOV.....341
Yakub AZİZOV.....342
Salih ATNAGULOV.....343
Nuri Agzam TAHİROV.....343
Cemal VELİDİ.....345
Ahmet TEMİR.....346
Sadri Maksudi ARSAL.....348
Abdullah Battal TAYMAS.....351
Turancı Bir Komünist: SULTAN GALİYEV.....352
B. 2. 1. 8. Kırımlı Şair, Yazar ve Türkologlar.....355
Bekir Sıdkı ÇOBANZADE.....358
Ömer İPÇİ.....361
Umer Aci ASAN.....363
Yakup AZİZ OĞLU.....364
GASPIRALI İSMAİL BEY.....365
B. 2. 1. 9. Nogay, Kumuk ve Karaçay-Balkar Şair, Yazar ve Türkologlar.....370
B. 2. 2. ÇİN'DE.....373
Bir Mücadele Adamı: İsa Yusuf ALPTEKİN.....375
B. 2. 3. TÜRKİYE'DE.....379
Hüseyin Nihal ATSIZ.....384
Hüseyin Namık ORKUN.....386
Şaik GÖKYAY.....387

Kaynaklar.....391

ÖNSÖZ

Türkler, dünyanın 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasındaki bölümünde yaşamaktadırlar. Zaman içinde sınırları daralıp genişlemekle birlikte, "*Türk Dünyası*" dediğimiz bu coğrafyanın doğudan batıya uzunluğu 6-7 bin kilometre, kuzeyden güneye genişliği 3-4 bin kilometre kadardır. Bu büyük coğrafyada, tarih boyunca çok sayıda Türk devleti kurulmuş ve uzun yıllar "*Avrasya*" coğrafyası Türk soylu halklar tarafından yönetilmiştir.

Türkler, fethettikleri ve yönettikleri toprakları vatanlaştırmak için imaretmiş; yollar, köprüler, hanlar, hamamlar, camiler yaptırmış ve yeni alınan bölgelere çok sayıda Türk kökenli nüfus aktarmışlardır. Çoğu zaman savaşmadan Türklere tabi olan yerli halklar, yüzyıllarca Türklerle birlikte, dillerini, dinlerini, kültür ve kimliklerini koruyarak adalet ve barış içinde yaşamışlardır.

16. yüzyılın ortalarından itibaren ve özellikle de 17. yüzyıldan sonra; Türk dünyası dediğimiz bu büyük coğrafyanın doğu, batı, kuzey ve güney uçlarında kırılmalar ve geriye dönüşler başlamıştır. Bu geriye dönüş ve çekilme süreci, ne yazık ki, önlenemeyen kanlı bir "*etnik arındırma*"yı ve "*soykırım*"ı da beraberinde getirmiştir. Çünkü, çekilme ve geri dönüş süreci başlayınca, yerli halklar Türklerin onlara davrandığı gibi davranmamış; Türk ordusunun çekildiği bölgelerde silahsız ve savunmasız kalan sivil Türkleri, amansız ve acımasız bir etnik arındırmaya, sürgün ve soykırıma tabi tutmuşlardır.

Kuzeyde, Rusların 1552'de Kazan'ı işgal ederek Kazan Hanlığına son vermeleri ile başlayan süreç, İdil-Ural, Kırım, Kafkaslar ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ın işgaline kadar sürmüştür.

Batıda, 1683 yılında Viyana önlerindeki yenilgi ile başlayan geri dönüş, 1912 yılında Balkanların kaybı ve Birinci Dünya Savaşı ile devam etmiş, Anadolu'nun Batılı devletler ve Yunanistan tarafından işgaline kadar ilerlemiştir.

Doğuda 1878 yılında Çinlilerin Kaşgar'ı işgal etmeleri ve Kaşgar Hanlığına son vermeleri ile başlayan süreç, Doğu Türkistan topraklarının ve Türklerinin bütünüyle Çin esareti ve zulmü altında kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Güneydeki çekilme ise, Kuzey Afrika, Arabistan yarımadası, Irak ve Suriye topraklarının kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır...

Bu süreçte, Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarının ve nüfusunun çok önemli bir kısmını kaybederken, Kırım, Karaçay-Balkar ve Ahıska Türkleri, bin yıldan beri yaşadıkları yurtlarından çıkarılmış ve Stalin yönetimi tarafından korkunç bir ölüm yolculuğuna çıkarılmışlardır. Yunanlıların Batı Trakya'da, adalarda ve Batı Anadolu'nun işgali sırasında yaptıklarına, Ermenilerin, Osmanlı devletinin en zayıf anında ayaklanarak sivil halkı katletmeleri eklenmiş, Irak, İran ve Çin'de yapılan baskı ve katliamlarla bütün bir Türk dünyası coğrafyası, zulüm ve katliam mekânı haline gelmiştir. Çarlık Rusyasının işgaliyle başlayıp Sovyetler Birliği döneminde, özellikle de Stalin yönetiminde devam eden Türkleri yok etme politikasına, ne yazık ki, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'deki kimi çevreler de katılmış; Rusya'da "*Türkçülük-Turancılık*" suçlaması ile Türk aydınları cezalandırılırken, aynı tarihlerde aynı suçlamalarla Türkiye'de de çok sayıda aydın "*Türkçülük-Turancılık*" suçlamasıya tutuklanmış, işkence görmüş ve yargılanmıştır.

İki bölümden oluşan kitabımızın "*Korku Tüneli*" adını taşıyan Birinci Bölümünde, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısı arasında, yaklaşık yüz yıllık zaman dilimi içinde Türk dünyası coğrafyasında meydana gelen bu sürgün, kıyım ve ölümler özetlenmiştir. Bu süreçte Kırım'da, Balkanlarda, Kafkaslarda, İdil-

Ural'da, Batı Türkistan'da, Doğu Türkistan'da (Çin), İran, Irak, Suriye bölgeleri ile Anadolu'da Türkler gerçek bir ölüm kalım mücadelesine girişmiş ve nüfuslarının yarıdan fazlasını kaybetmişlerdir. Kitabımızın bu bölümünde, sonsuza akan zaman yolculuğunda, Türklerin panik halinde girdikleri, yüz yıllık karanlık "*korku tüneli*" nden sağ çıkanları ile çıkamayanlarının öyküsü özetlenmiştir.

Kitabın "*Kurşunlanan Türkoloji*" adlı İkinci Bölümünde ise, çoğunluğu Sovyetler Birliğinde olmak üzere, Çin'de ve Türkiye'de Türkologların, şair, yazar, fikir adamı Türk aydınlarının uğradığı katliam, sürgün ve baskılar anlatılmaktadır. Bu bölümde, daha çok cezalandırılan; sürgüne gönderilen, hapsedilen ve öldürülen şair ve yazarlara yer verilmiştir. Şair ve yazarlar temsil ettikleri Türk topluluğu ile ilgili bölümde ismen anılmış, hangi cezaya çarptırıldıkları daha çok dipnotlarda belirtilmiştir. Bunlar arasından, dilbilimci-Türkolog olan şahsiyetlerin hayatı ve aldıkları cezalar kısaca açıklanmıştır. Bunlardan başka, özellikle Türkiye dışındaki Türklerin yerel ve genel Türklük mücadelesine önemli katkıları olan veya Türk dünyasında özel bir yeri olan *Gaspıralı İsmail Bey, Sultan Galiyev, İsa Yusuf Alptekin, Elmas Yıldırım* gibi bazı kişiler hakkında da kısa bilgiler verilmiştir.

Her kitap gibi, bu kitabın da bir öyküsü var: 16-21 Ağustos 2004 tarihleri arasında Moskova'da yapılan *37. Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi*'nde (ICANAS XXXVII) bir bildiri sunmak için Moskova'ya gitmiştim. Orada görüp aldığım bir kitap, beni çok etkiledi ve bu konuda sorumluluğumuzu yerine getirmediğimizi düşünmeye başladım.

Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsü yayını olan ve F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, ve D. M. Nasilov tarafından hazırlanan eser, "*Repressirovannaya Türkologiya*" (Moskova 2002) adını taşımakta idi. Eserde Sovyetler Birliği döneminde baskı ve zulüm görmüş, sürgüne uğramış, hapis ve ölüm cezalarına

çarptırılmış Türkologların hayat hikâyeleri belgeleriyle anlatılmakta idi. Bu Türkologların kimi Rus kökenli, kimi Ukrayn, kimi ise çeşitli Türk topluluklarına mensuptu. Farklı kökenlere mensup olan bütün bu insanların ortak noktaları ise, Türk dili, edebiyatı, tarihi, folkloru ile ilgilenmeleri, "*Sovyet vatandaşı*" kimliğini benimsemeyip yerel ya da ulusal kimliklerini korumak istemeleri ve Türkiye Türkleri ile ilişkilerinin olmasıydı...

O tarihlerde Kırgızistan'nın Bişkek şehrinde Kırgız-Türk Manas Üniversitesinde görev yaptığım için, kitabı alarak Bişkek'e döndüm. Daha sonra bunu Ahıska'dan sürülmüş ailelerden birinin çocuğu olan öğrencimiz İlmira Ragibova'ya, değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Semra Alyılmaz'ın danışmalığında, bitirme tezi olarak verdik. İlmira, bu çalışmayı Rusça'dan Türkiye Türkçesine çevirdi.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra "*Repressiya Kurbanları*" ile ilgili çok sayıda kitap yayınlanmıştı. *Repressirovannaya Turkologiya* adlı kitabın ilhamıyla bu konuda yazılmış kitapları ve makaleleri toplamaya başladım ve gördüm ki, gerçekten büyük bir sorumluluk altındayız. Değişik Türk topluluklarına mensup binlerece aydın, "*Türkçü, Turancı, halk düşmanı, sistem karşıtı, Japon ya da Alman ajanı*" olmakla suçlanarak, sürgüne göderilmiş, baskı altına alınmış, hapsedilmiş ya da kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdi.

Türkler sözkonusu olunca Uluslararası hukukun, adalet ve insan haklarının işe yaramadığını biliyordum. Bu durumda beynimde Gaspıralı'nın sözleri yankılandı: "*Millete hizmet etmek istiyorsan, elinden gelen işle başla...*" Evet, bunları yazmak elimden gelebilirdi ve ben çeşitli kaynaklarda yer alan, ancak kamuoyu tarafından çok ayrıntılı olarak bilinmeyen bu olayları yazmaya başladım.

Bu çalışma vesilesiyle öğrencilik yıllarımdan beri adlarını ya da bir kısım eserlerini bildiğim, *Samoyloviç, Polivanov, Hocayev,*

Çobanzade, Cumabayev, Baytursunov, Tınıstanov, Atnagulov, Gubeydullin, Şabdanov, Jubanov, Şonanov, Aliyev, Asan, Kurmanov, Simumyagi, İpçi, Zebirov, Şeref, Hasanov, Arabayev, Azizoğlu... gibi birçok dilbilimci-Türkoloğun cezalandırıldığını ve genellikle de *kurşuna dizilerek* öldürüldüklerini öğrenince gerçekten çok üzüldüm. Elbette öldürülenler burada sayılanlarla sınırlı değildi ve daha birçok şair, yazar ve devlet adamı öldürülmüştü. Öldürülen bu şair, yazar, fikir ve devlet adamları Türk topluluklarının fikir ve kanaat önderleriydi. Onlar Türk toplumuna yol gösterecek, Türk dilini işleyecek ve Türk aydınlanmasını gerçekleştireceklerdi. Onları yok etmek, Türk milletini, yolunu aydınlatacak ışıktan yoksun bırakmak demekti. Onlar sadece bir can değil, bir millet demekti... Onun için bu kitabın adına "*Kurşunlanan Türkoloji*" dedim.

Bu eserle biz, Türk dünyasında meydana gelen sürgün, baskı, soykırım ve insan hakları ihlaleri ile birlikte, "*Türkoloji*"nin siyasal ve sosyal tarihine dikkat çekmeyi amaçladık. Siyasal ve sosyal tarih, bu bilim alanında çalışan insanların yaşama biçimlerini, ilişkilerini, değer yargılarını, çektikleri sıkıntıları ve zorlukları tanımamızı sağlayacak; hangi fedakârlıklarla, hangi imkân ya da imkânsızlıklarla, nereden nereye geldiğimizi bize gösterecektir. Siyasal ve sosyal tarih, bu bilim alanının geleneklerinin oluşup oluşmadığını ortaya koyacak; eski bilgi-yeni bilgi ilgisini ne kadar kurduğumuzu ve neleri nasıl anladığımızı, nasıl ifade ettiğimizi ve ne kadar değiştirdiğimizi ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, Türklük biliminin siyasal ve sosyal tarihi, hangi ideoloji, yönetim ve toplumların, hangi dilden, dinden ve soydan insanların bu bilim alanına nasıl yaklaştıklarını da ortaya koyacaktır. Oryantalist, emperyalist, ideolojik ve siyasal yaklaşımlarla bilimsel yaklaşımlar arasındaki zihniyet farklılıklarını gösterecek ve bazı konuları daha doğru anlamamızı sağlayacaktır.

Bu eserle biz, dünyada hiçbir bilim kolu mensubunun yaşamadığı dramatik ve trajik olayları yaşayan ve canları pahasına Türkolojiye hizmet eden insanlara karşı vicdani görev ve sorumluluğumuzu yerine getirmeye çalıştık. Özellikle Türkiye Türklerinin bugüne kadar Türklük biliminin siyasal ve sosyal tarihine ışık tutacak eserler yazmamış olmalarını büyük bir eksiklik olarak gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. İşte bu çalışmayla biz, karınca kararınca bu sorumluluğumuzu yerine getirmeyi, meslektaşlarımıza olan vefa borcumuzu ödemeyi ve onların hatırasını ölümsüzleştirmeyi amaçladık. Onun için eserin adı : "*Kurşunlanan Türkoloji*"dir.

Bu eseri hazırlarken çok sayıda insanın destek, teşvik ve yardımını gördüm. Öncelikle bana bu çalışmayı yapma ilhamını veren *Repressirovannaya Turkologiya* adlı eseri Türkiye Türkçesine çevirerek ondan daha kolay yararlanmamı sağlayan sevgili öğrencim İlmira Ragibova ve onun danışmanlığını yapan değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Semra Alyılmaz'a; benden daha fazla heyecanlanarak bir an önce bu çalışmayı tamamlamam için ellerinden gelen her yardımı severek yapan öğrencilerim ve meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya, Arş. Gör. Fatih Özek, Arş. Gör. S. Kaan Yalçın'a; Rusça kaynakların tercümesinde yardımcı olan Yüksek Lisans öğrencim Mehmet Özeren'e; Çon-Taş katliamı bilgilerini Kırgız yetkililerine haber veren Bübüyra Kıdıraliyeva hakkındaki bilgileri ve *Tayna Çon-Taşa* adlı eseri temin ederek gönderen Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Mirzat Rakımbekuulu'na teşekkür ediyorum.

Kısaltmalar

agb.	: Adı geçen bildiri
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
EOKA-B	: Kıbrıslı Savaşçılar Millî Organizasyonu
GKO	: Glavnıy Komitet / Baş Komite
GPU	: Gosudarstvennoe Politiçeskoe Upravlenie / Devlet Siyasi İdaresi
GULAG	: Glavnoe Upravlenie Lagerey / Kamplar Baş İdaresi
ICANAS	: International Congress for Asian and Northern African Studies / Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi
KGB	: Komitet Gosudarstvennoe Bezopasnosti / Devlet Güvenlik Komitesi
KP	: Kommunistiçeskaya Partiya / Komünist Parti
KPK	: Komitet Partiynogo Kontrolya / Parti Kontrol Komitesi
KPMK	: Komünist Partisi Merkez Komitesi
KPSS	: Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza / Sovyetler Birliği Komünist Partisi
MGB	: Ministerstvo Gosudarstvennoy Bezopasnosti / Devlet Güvenlik Bakanlığı
MS	: Milattan sonra
MVD	: Ministerstvo Vnutrennıh Del / İçişleri Bakanlığı
NKVD	: Narodnıy Komissariant Vnutrennıh Del / İçişleri Halk Komiserliği
OGPU	: Obyedinennoe Glavnoe Politiçeskoe Upravlenie / Birleştirilmiş Baş Siyasi İdare
ONO	: Osobıy Narodnıy Otdel / Özel Halk Bölümü
OSO	: Osobıy Otdel / Özel Bölüm
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

PP OGPU TR	: Polnomoçnıy Predstavitel Obyedinennoe Glavnoe Politiçeskoe Upravlenie Tatarstan / Tataristan Tam Yetkili Birleşik Siyasi İdare Başkanlığı
RMMO	: Rum Millî Muhafız Ordusu
RSFSR	: Rossiyskaya Federalnaya Soyuznaya Respublika / Bağımsız Devletler Topluluğu
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STP	: Sosyal Turan Partisi
TASSR	:Tatarskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sosyolistiçeskaya Respublika / Otonom Sovyet Sosyalist Tataristan Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKP	: Türkmenskaya Kommunistiçeskaya Partiya / Türkmen Komünist Partisi
Ts KPSS	: Tsentralnaya Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza / Sovyetler Birliği Merkezi Komünist Partisi
Ts.K. VKP(b)	: Tsentralnıy Komitet Vsesoyuznaya Kommunistiçeskaya Partiya (bolşevikov) / Birleşik Komünist Partisi Merkez Komitesi
UNKVD	: Upravlenie Narkomata Vnutrennıh Del / İçişleri Halk Komiserliği İdaresi
vd.	: Ve diğerleri
VÇK	: Vserossiyskaya Çrezvıçannaya Komissiya / Rusya Dış Komisyonu
VKP(b)	: Vsesoyuznaya Kommunistiçeskaya Partiya / Birleşik Komünist Partisi(Bolşevikler)
Yay.	: Yayın
YSP	: Yüksek Sovyet Prezidyumu
yy.	: Yüzyıl

İthaf

Stalin zorbalığı, sadece suçladığı kişileri cezalandırmamış, suçun şahsiliği prensibini de çiğneyerek, cezalandırdığı aydınların eşlerini ve çocuklarını da işkence, sürgün ve hapis cezalarına çarptırmıştır. Böylece Sovyetlerde, çok acı bir dağılmış aileler sorunu da yaşanmıştır. Ben bu eseri, Stalin zulmünden zarar gören Türkologların saygıdeğer eşleri ile gönül ve hayat yoldaşım, sevgili eşim Gülay'a ithaf ediyorum...

1. BÖLÜM

A. KORKU TÜNELİ

A. I. 20. YÜZYILDA TÜRKLERİN UĞRADIĞI SÜRGÜN, BASKI VE SOYKIRIMIN GENEL ve KISA TARİHÇESİ

Türk tarihi bir soykırımla başlar. Çin kaynaklarından öğrenilen bir efsaneye göre, Türklerin ataları bir savaşta bütünüyle öldürülür, yok edilirler. Bu acımasız savaşta, sadece on yaşında bir erkek çocuk sağ kalır. Bir ayağı kesilerek bataklığa atılmış olan bu erkek çocuğu dişi bir kurt bulur ve et getirerek onu besler. Çocuk ergenliğe ulaşınca dişi kurt bu çocukla ilişkiye girer ve gebe kalır. Sonra, komşu ülkenin hanı çocuğun yaşadığını öğrenir ve onu öldürtmek için tekrar adamlarını gönderir. Gelen kişiler çocuğun yanında bir kurt olduğunu görür ve ikisini birlikte öldürmek isterler. Kurt kaçarak *İdikut* ülkesinin kuzeyindeki dağda bulunan, çevresi oldukça geniş bir mağaraya sığınır. Otlukları, çayırları bol olan bu vadinin çevresi yüksek dağlarla çevrilidir. Kurt burada uyuya kalır ve bir süre sonra on oğlan doğurur. Bu on çocuk büyür, başka ellerden kız alırlar. Bu çocukların her birinin soyu bir boy olur. İşte Türklerin soyu bu soykırımdan kurtulan ve dişi bir kurt tarafından beslenen çocuk ile kurttan türeyen nesle dayanır. Kurttan türedikleri için de Türklere *Aşna/Aşina* veya *Asena* adı verilmiştir[1].

Destanlar ve efsaneler, hayatın gerçeğini yalın bir dille anlatmazlar. Onlar doğrudan tarihin kendisi de değildir. Ancak destanların, mitolojilerin ve efsanelerin içinde çeşitli sembollerle anlatılan tarihi gerçekler saklıdır. Doğru çözümlemelerle bu tarihi gerçeklere ulaşmak mümkündür. Halk arasında, "*nasıl başlarsan öyle devam edersin*" biçiminde bir söz vardır. Yukarıdaki efsanede görüldüğü üzere, ne yazık ki, Türkler tarihe kötü başlamışlardır...

[1] Van Şinxuay ve d., **Xanzu Cazmalarındagı Kırgızdar**, Şincan El Basması, 2004, s. 158-167

Türk tarihi, âdeta bir göçler tarihidir. Yaşanan çok sayıda savaşın önemli sebeplerinden ya da sonuçlarından biri de bu göçlerdir. Sürekli yer değiştiren, farklı dil, din ve kültürlerin coğrafyasına giren Türkler, ister istemez, gittikleri coğrafyadaki insanlarla bir hakimiyet mücadelesine girişmiş; savaşmışlardır. Türkler, asıl büyük kıyım ve kırımları göçler sırasında yaşamışlardır. Her göç, Türkler için bir trajedi olmuştur. Tarih boyunca yaşanan bütün göçleri ve bu göçlerde karşılaşılan kıyım ve kırımları anlatmak bir kitabın hacmine sığmaz. Onun için biz daha çok 20. yüzyılda Türklerin uğradıkları göçlerin, sürgünlerin, kıyım ve kırımların bir bölümünü, özetlemeye çalışacağız.

16. yüzyılın ortalarında (1552), şehirdeki bütün erkeklerin kılıçtan geçirildiği Kazan hanlığının Ruslar tarafından yıkılması[2] ve 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerinde mağlup edilmesiyle (1683) başlayan yenilgiler ve geri çekilme süreci, içinde çok acı olayları barındıran bir felaketler zincirine dönüşmüştür. 18. yüzyılın ortalarından itibaren hızlanarak gelişen tarihi olaylar 20. yüzyılı Türkler için "*kara*" bir yüzyıl haline dönüştürmüştür. Nitekim 20. yüzyılın en mağdur, en mazlum ve en çok kırım ve kıyıma uğrayan milleti Türkler olmuştur.

20. yüzyıl, insanlık tarihinin en önemli yüzyıllarından biridir. Bilim ve teknoloji bu yüzyılda zirveye çıkmıştır. Dünya ideolojik kutuplara bölünmüş, büyük savaşlar ve mücadeleler yaşanmış; insanlığın yaşadığı derin acılardan sonra, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü genellikle bütün dünya tarafından benimsenen ortak değerler haline getirilmiştir. Bu gelişmeleri fırsat bilen birçok millet, tarihle hesaplaşmış; evrensel hukuktan ve uluslar arası kurumlardan yararlanarak kayıplarını telafi etmeye çalışmıştır. 20. yüzyılın en çok kaybeden ulusu olan Türkler ise, kaybetmeye

[2] Kazan Hanlığının düşmesiyle birlikte Ruslar korkunç katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Korkunç İvan'ın emriyle şehirdeki bütün erkekler kılıçtan geçirilmiş, sağ kalan kadın, kız ve çocuklar esir edilmiş, kadınlar 150.000 Rus askeri arasında dağıtılmıştır. Bk. Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam tarihi-Ek Cilt**, İstanbul 1993, s. 139

devam etmişlerdir. Onun için 5 Ekim 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülen ünlü Özbek şairi Çolpan:

Bu imiş; bilgi-fen, hüner asrı
Bu imiş; yükselen beşer asrı
Hadisat öyle gösterdi ki; bu asır
Yalnız; şer ve şer ve şer asrı. derken, Mehmet Akif de;

Tükürün, milleti alçakça vuran darbelere,
Tükürün, onlara alkış dağıtan kahpelere...
Tükürün, ehli salibin o hayasız yüzüne,
Tükürün, onların asla güvenilmez sözüne...
Medeniyet denilen maskara mahlukı görün,
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün... der.

Soykırımlar ya da büyük trajediler genellikle savaşlara bağlı olarak gelişen göçler sırsında meydana gelmektedir. Türkler, 17. yüzyılın sonlarından başlayan 18 ve 19. yüzyıllarda devam edip 20. yüzyılın ilk çeyreğine doğru Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşına kadar genellikle kaybetmiş ve göçmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam eden bu göçlerden ve bu göçler sırasında yaşanan kırım ve kıyımlardan bazıları şöyledir.

Mustafa Kemal ATATÜRK

A. I. 1. BALKANLARDA

KULAĞINDA KÜPE OLSUN UNUTMA.

Rumeli'nin dağı taşı ağlıyor
Kan içinde her şubaşı ağlıyor
Parçalanmış gövdelerin yanında
Can çekişen arkadaşı ağlıyor:..

Bak şu yurda tek bir ocak tütmüyor
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor
O sevimli ovaları kurt almış
Bir çobancık davarları gütmüyor

Kara toprak kandan olmuş kırmızı
Doğrandıkça Türk kadını Türk kızı
Can evine canavarca saldırmış
Sürü sürü ırz ve namus hırsızı

Mihraplara haç asılmış, ezanlar
Susturulmuş güm güm ötüyor çanlar
Camilerin minberleri yakılmış
Çizme ile çiğneniyor Kur'an'lar

Ey Müslüman kendini hiç avutma
Yüreğini öç almadan soğutma
İnim inim inleyişi yurdunun
Kulağında küpe olsun unutma...

Tahirü'l Mevlevi
14 Ağustos 1913

Göç, kimi zaman istenerek başvurulan umuda yolculuğun adı, kimi zaman da zorunlu bir yer değiştirme, bir sürgündür insanlık için. Kıtlık, salgın hastalık, kuraklık gibi doğal felaketler nedeniyle meydana gelen göçler, asıl itibariyle bir umuda, hayale, hayata yolculuktur. Ancak, insanlara, yaşadıkları coğrafyada hayat hakkı verilmemesi nedeniyle meydana gelen zorunlu göçlerde, genellikle acı, ezilmişlik, vahşet, katliam ve ayaklar altına alınan insanlık onuru vardır. Bu tür göçler, aslında birer sürgündür. Başka bir deyişle, bu tür göçler, vahşetten, zulümden, ölümden kaçıştır.

"*İla-yı kelimetullah*" ve "*nizam-ı alem*" ülküsüyle coşan Osmanlı orduları, İslam adaleti, İslam hoşgörüsüyle fetihler yapmış ve üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyayı Osmanlı Devleti'ne bağlamış idiler. Türklerin adaletini ve hoşgörüsünü tanıyan yerli halklardan birçoğu, savaşmadan Osmanlı'ya tabi olmayı kabul etmiş ve Türklerin adaletine sığınarak dillerini, dinlerini, kültürlerini korumuş ve yaşatmışlardır. Osmanlı Devleti'nin fethettiği geniş coğrafyada, yüzyıllar boyu, Türkler ile diğer uluslar birlikte, barış ve adalet içinde kardeşçe yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti fethettiği yerleri vatanlaştırmak için, oraları her bakımdan imar etmiş; yollar, köprüler, camiler, hanlar, hamamlar yapmış ve o bölgelere önemli sayıda Türk nüfusu aktarmıştır. Yüzyıllarca dünyanın tek süper gücü olan Osmanlı Devleti, gerilemeye ve toprak kaybetmeye başlayınca, Türkler önemli ölçüde göç olgusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Osmanlı ordularının çekildiği coğrafyalardaki Türkler, yıllarca birlikte yaşadıkları ve hep adalet ve şefkatle davrandıkları yerli komşuları tarafından, amansız ve acımasız bir baskı ve kırıma maruz bırakılmışlardır. İşte içinde büyük trajedileri, soykırımları barındıran bu göçlerin önemli bir bölümü Balkanlarda yaşanmıştır.

İkinci Viyana kuşatması da başarısızlıkla sonuçlanınca, Osmanlı ordusu tarihinde ilk defa geri çekilmiştir. Bu çekilmeyle birlikte Avusturyalılar, İstanbul'dan çok önce, 1389 tarihinde Türkler

tarafından fethedilen Üsküp'e kadar gelerek şehri yakmış ve birçok insanı kılıçtan geçirerek öldürmüşlerdir. 1687'deki bu olay sonrasında, Üsküp'te yaşama olanağı bulamayan Türkler, göçmek ya da kaçmak zorunda kalmış ve İstanbul'a gelerek Unkapanı civarında bir mahalle kurmuşlardır. Bu olay ve 1687 tarihi, Rumeli'den Anadolu'ya doğru yapılan göçlerin başlangıcını oluşturmuştur.

1687 tarihinde Üsküp'ten İstanbul'a yapılan göçten sonra, yaşadıkları yerlerde rahatsız edilen, baskıya uğrayan Türk toplulukları, çeşitli zamanlarda Anadolu'ya göçmeye devam etmişlerdir. Daha sonra yapılan göçlerden, 1774 tarihinde Balkanlar üzerinden geçekleşen Kırım Türklerinin göçü, 1806 yılında Sırp ve Karadağ isyanları, 1829 tarihinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve özellikle, 1877/78 Osmanlı Rus savaşı ile 1912 Balkan savaşı sonrasında meydana gelen göçler önemlidir[3].

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte çeşitli bölgelerde yaşayan Türklere büyük baskılar uygulanmış ve göçe zorlanmışlardır. Özellikle Mora yarımadasında yaşayan Türkler büyük zulüm görmüş; kaçma fırsatı bulamayan 20.000 Türk hunharca katledilmiştir. Rusların Yeşilköy yakınlarına kadar geldikleri 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını ilan etmişler, Bulgaristan ise özerk bir Prenslik haline getirilmiştir. Bu savaş sırasında ve sonrasında bir buçuk milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır. Hiçbir can güvenliği olmadan yollara çıkan bu insanlar, göç yolunda saldırılara uğramış; işkenceye, tecavüze ve her türlü insanlık dışı uygulamaya maruz kalmış, büyük bir kısmı yollarda öldürülmüştür[4]. Bu göçler sırasında yaşananlar tam anlamıyla bir felakettir. Soykırımdan kurtulanların bir bölümü de açlık, hastalık ve sefaletten

[3] Bk. Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri I, Ankara 1968; Rumeli'den Türk Göçleri-II, Ankara 1970

[4] Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, Ankara 1994, s. 5

ölmüştür. Sağ olarak güvenli bölgelere ulaşabilenler, buralara yerleştirilmiş, Anadolu'ya gelenler ise Osmaniye, Reşadiye, İhsaniye gibi adlarla kurulan yeni yerleşim birimlerine yerleştirilmişlerdir.

1877/78 Osmanlı-Rus savaşından sonraki en büyük göç dalgası, 1912 Balkan savaşı sırasında yaşanmıştır. Dört küçük Balkan devletçiği, Osmanlı'nın orduyu terhis etmesini fırsat bilerek hücuma geçmiş ve Osmanlıyı mağlup etmiştir. Türkler ancak İşkodra, Yanya ve Edirne'de direnebilmişlerdir. Savaş sırasında sivil Müslüman halk katliama uğramış, kaçabilenler canlarını kurtarmış ve İstanbul'a, Anadolu'ya yönelen yeni bir göç dalgası oluşmuştur. Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarının % 83'ünü, Avrupa'daki nüfusunun ise % 69'unu kaybetmiştir[5].

Bütün bu savaşlar ve göçler sırasında her biri ayrı bir trajedi olan binlerce olay yaşanmıştır. Örnek olması bakımından bir Alman demir yolu memurunun 1878 savaşı anılarında yer alan bir notunu burada vermek istiyorum. Alman memur anılarında, " *Yolda dört yüz cesede rastladım. Üst üste yığılmışlardı ve hepsi çıplaktı. Kadın, erkek, çocuk hepsi önce karda, soğukta çıplak bırakılmış, sonra öldürülmüşlerdi. Bunların içinden iki yaşında bir çocuğu ben kurtardım*" demektedir. "*Rumeli'den Türk Göçleri*" adlı eserde, Bilal Şimşir 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlayan ve 1912 Balkan savaşları sonrasında devam eden göçleri, Türk, Rus, Fransız, Bulgar ve İngiliz arşiv belgeleriyle ortaya koymaktadır. Bu eserde yer alan yüzlerce belgede, göçün, açlığın, etnik arındırmanın, soykırımın ve korumasız kalan sivil insanların çaresizliğinin, insanlık ayıbı olan örneklerini görmek mümkündür. Örneğin bu belgelerden biri, Petersburg'da İngiliz Büyükelçisi Loftus tarafından Rus Dış İşleri Bakanı Gortchakow' a verilen notadır. Bu notada " *Rus ilerlemesi karşısında Rumeli Türk halkının*

[5] Ahmet Halaçoğlu, age.., s.26

panik halinde toplu olarak göçtüğü ve bu göç sırasında 100.000 kişinin açlıktan ve soğuktan öldüğü belirtilerek, halkın telaş ve korkusunun giderilmesi için, Rusların bir bildiri yayınlaması gerektiği" belirtilmektedir[6].

Balkanlarda yaşanan katliamlarda Rus desteğindeki Bulgar birlikleri önemli rol oynamışlardır. Sadece Harmanlı katliamında 20.000 kişi katledilmiştir. Balkan savaşı sırasında meydana gelen göçte, yaklaşık olarak 600.000 Müslüman katledilmiştir. Bu 600.000 kişinin 200.000'nin Bulgar çeteleri tarafından katledildiği tahmin edilmektedir. 1821'deki Yunan ayaklanması ve bu ayaklanmaya ile birlikte başlatılan "*etnik temizlik*", daha sonra uygulanan sürgün ve soykırımın başarılı bir örneğini oluşturmuştur.

Bütün bu coğrafyadaki nüfus hareketleri, aslında nasıl bir göçün, sürgün ve katliamın yaşandığını açıkça göstermektedir. Örneğin, Girit'te 1821'de 160.000 Müslüman, 129.000 Hıristiyan yaşarken, 1911'de Müslüman nüfus 28 000, Hıristiyan nüfus ise 307.000 olmuştur. J. McCharty de 1829 ile 1923 yılları arasında Balkanlarda 5.000.000 sivil nüfusun eridiğini, yok olduğunu belirtmektedir[7]. Eriyen ve yok olan bu sivil nüfusun tamamına yakını Müslümanlardan oluşmaktadır.

Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçler Cumhuriyet döneminde de devam etti. Bu göçlerin bir bölümü "*mübadele*" yoluyla gerçekleşti[8]. 1923 mübadelesinde Yunanistan'dan yaklaşık olarak 500.000 insan Türkiye'ye geldi. Yunanistan'da baskı ve zulüm gördükleri için, 1952-1969 yılları arasında mübadele anlaşmaları dışında 25.000 kişi daha Türkiye'ye göçmek, kaçmak zorunda kaldı.

Cumhuriyet döneminde Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçlerin en büyüğü Bulgaristan'dan oldu. 1925-1949 yılları arasında

---

[6] Bilal Şimşir, **age.** - I., s. 293
[7] Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün** (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 73 vd.
[8] Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün** (1919-1923), İstanbul 2006,

220.000, 1950-52 yılları arasında 155.000, 1968-79 yılları arasında 115.000, 1989 yılında ise yaklaşık olarak 230.000 kişi Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı. Türkiye, bu son göçle, 2. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da görülen en büyük göç hareketiyle karşı karşıya kaldı. Dönemin Bulgar yöneticileri, Türklerin en temel insani haklarını ellerinden aldılar. İsimlerini değiştirdiler, dillerini yasakladılar, mezarlıklarına müdahale ettiler, tarihi ve mimari eserlerini yıktılar, dinî ve millî kimliklerini yok etmek için büyük baskılar, sindirme ve asimilasyon politikaları uyguladılar. Dünyanın gözü önünde gerçekleştirilen bu maddi ve manevi soykırıma maalesef bütün dünya seyirci kaldı. *Belene* kampından dünya basınına yansıyan görüntüler ise, insanın tüylerini ürperten bir vahşet ve insanlık ayıbı olarak tarihteki yerini aldı. Bu soykırımdan kaçanlarla birlikte, Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan insan sayısı yaklaşık olarak 800.000'e ulaştı. Bu rakam, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde aldığı göçlerin yaklaşık olarak % 48'ini oluşturmaktadır.

Ayrıca Cumhuriyet döneminde Yugoslavya'dan 305.000, Romanya'dan 120.000 kişi Türkiye'ye göçtü. 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Sırplar, Bosna-Hersek ve diğer yerlerde büyük bir soykırım gerçekleştirdiler. Avrupa'nın ortasında gerçekleştirilen bu soykırımın görüntüleri bütün dünya gazetelerinde ve televizyonlarında yayınlandı. Âdeta canlı yayınlarda soykırımlar yapılmaktaydı. Ancak öldürülenler Müslümanlar olunca, bütün dünya, Sırplar amaçlarına ulaşıncaya kadar seyretti. Bu vahşetten kaçabilen 20.000 insan Türkiye'ye getirildi. Bir bölümü Kırklareli'ndeki göçmen kamplarına, bir bölümü de İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturan akrabalarının yanına yerleştirildi.

Hiç kimse doğup büyüdüğü, hayal ve hatıralarının şekillendiği vatan topraklarını nedensiz terk etmek istemez. Orduların çekildi topraklardaki sivil insanlar silahsız ve savunmasız kalırlar. Bulundukları topraklarda yaşama olanağı bulamadıkları için de

zorunlu olarak göçerler. Mal-mülk bütün varlıklarını, bütün hayal ve hatıralarını terk eden insanların kaybettikleri sadece bunlar değildir. Canları, ırzları, namusları ve insanlık onurları da bu göçlerle birlikte yerle bir olur. Çünkü, yaşanılan topraklarda hayat hakları olmadığı gibi, göç yolları da güvenli değildir. Ama Anadolu bir umuttur... Oraya ulaşanlar acılarını yüreklerine gömerek yaşamaya devam ederler.

Göçler büyük acılarla doludur. Bütün zorluklarına, acı ve trajedilerle dolu hikâyelerine rağmen, şunu da belirtmek gerekir ki, göçlerin Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rolü olmuştur. Önce 13. yüzyılda Moğollardan kaçarak gelenler, daha sonra da 19 ve 20. yüzyıllardaki göçlerle gelenler Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

A. I. 1. a. Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Madde 1

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları,

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Antlaşmasının saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.

Madde 3

Karşılıklı olarak, üzerindeki Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1. inci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan "*göçmen*" terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

Madde 4

Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi oluşturacaktır.

Madde 5

İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verilmeyecektir.

Madde 6

Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin, hangi nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7

Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu Sözleşmenin imzası gününde edinmiş olacaklardır.

Madde 8

Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklardır. Bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi ya da herhangi başka bir resim alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastahaneler, dernekler, birlikler ve tüzel kişiler, ya da, ne çeşit olursa olsun, başkaca tesisler personelini de kapsamak üzere) kendi topluluklarının taşınır mallarını yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıttırmağa haklı olacaktır.

11. Maddede öngörülen Karma Komisyonunun tavsiyesi üzerine. her iki ülke makamlarınca, taşım işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır mallarının tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi 9. Maddede öngörülen arıtım işlemine temel alınmak üzere, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonuna sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9

8. Maddede söz konusu olan göçmenlerin ve toplulukların, kent ya da köylerdeki taşınmaz malları ile bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca arıtılacaktır:

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunup mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da yardım kurumlarının malları da, özdeş koşullar içinde, arıtılacaktır.

Madde 10

Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3. Maddesi uyarınca nüfus mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselerin taşınır ya da taşınmaz mallarının arıtımı, 9. madde uyarınca ve Türkiye ile Yunanistan'da, 18 Ekim 1912 gününden bu yana yürürlüğe konulmuş yasalara ve her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir zoralım [müsadere], zorla satın alım v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir önleme konu olmaksızın,

yürütülecektir. İşbu Maddede ve 9. Maddede sözkonusu mallar, bu çeşit bir önleme konu olursa, bu mallara, 11. Maddede öngörülen Komisyonca, bu önlemler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselerin olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912'den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bunun onarılması için, mal sahiplerinin yararına bir zarar - giderim saptayacaktır. Bu zarar - giderimin tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirilecektir.

8. ve 9. Maddelerde söz konusu kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, Savaş öncesi ortalama gelir temel alınarak ve Karma Komisyonunca saptanacak yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'de Rumların benzer tesislerinin arıtımına girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını bütünüyle korumak amacıyla, daha önce yapılmış Antlaşmalarda kabul edilen ilkelerden esinlenecektir.

11. Maddede öngörülen Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birinden dört ve 1914-1913 Savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyinin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı kalarak çalışacak Alt - Komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt - Komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12

Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve 9. Madde ile 10. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen arıtım işinin yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, İşbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği önlemleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek tüm sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyonun kararları oy çoğunluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar Karma Komisyonunca kesin olarak karara bağlanacaktır.

Madde 13

Karma Komisyon, ilgileri dinlendikten ya da dinlemeğe yöntemi uyarınca çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca artırılması gereken taşınmaz mallara değer biçtirme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Arıtılacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri temel sayılacaktır.

Madde 14

Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alman ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallar için borçlu kalınan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecektir.

Bu açıklama belgeleri temel sayılarak borçlu kalman para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke ile Hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte, mal alması gerekecektir.

Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır.

Arıtım işlemi bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, Komisyon, yıllık en çok üç taksitle ödenmesi koşulu ile, bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine dek, Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre için de ödenmesi gereken borç senetleri çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet,

bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince işletilecek ve bunların gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Konseyi bunların neler olacağını saptamaya yetkili olacaktır.

Madde 15

Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı koşullarla, Komisyona öndelik olarak ödemede bulunulacaktır.

Madde 16

Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimseler ile bu kimselerin gidecekleri ülkelere götürülmek üzere varacakları limanlara yapılacak bildirilere ilişkin tüm sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon ile anlaşacaklardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflara, mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamağı, karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamağı da yükümlenirler.

2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak sözkonusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerini ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyeceklerin gidişini engelleme nedeni olarak öne sürülemeyecektir.

Madde 17

Karma Komisyonun ve kollarının çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlara göre, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 19

İşbu Sözleşme, Bağıtlı Yüksek taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşmasının bir parçasıymış gibi özdeş güçte ve değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşma Bağıtlı Yüksek Tarafların her ikisince onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir.

Bu hükümetlere olan inançla, her birinin yetki belgelerinin yöntemine uygun olduğu görülen aşağıdaki imzaların sahipleri yetkili Temsilciler işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

Lozan'da, 30 Ocak 1923 günü üç örnek olarak düzenlenmiştir. Bu örneklerden biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de, aslına uygun olan birer örneğini Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, sunulacaktır.

M. İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

E. K. VÉNISÉLOS
D. CACLAMANOS

PROTOKOL

Gereğince yetkili kılınmış olan ve aşağıda imzaları bulunan Türk Temsilcileri, Türk Hükümetinin, Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan ile bugün yapılmış Sözleşmenin yürürlüğe konulmasını beklemeksizin ve bu Sözleşmenin 1. Maddesini gözetmeksizin Barış Antlaşması imza edilir edilmez, işbu Sözleşmenin 4. Maddesinde sözü geçen vücutça sağlam erkekleri serbest bırakacağını ve bunların gidişlerini sağlayacağını bildirir.

Lozan'da, 30 Ocak 1923 günü, üç örnek olarak düzenlenmiştir.

M. İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

A. I. 2. ADALARDA

A. I. 2.1. Kıbrıs

Osmanlı Devleti, yolcu ve ticaret gemilerine saldıran korsanların sürekli bir üs olarak kullandıkları Kıbrıs adasını 1571 yılında topraklarına katmıştır.

Venediklilerin baskı ve zulmü altında yaşayan Kıbrıslı Rumlar, Türklerin adaya gelişlerini büyük bir memnuniyetle karşılamışlar; Türklerin adil yönetimi ile engin hoşgörüsünü yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Türklerin adaya hakim olmasıyla birlikte, Rumların üzerindeki ağır baskılar kaldırılmış ve âdeta ada halkı esaretten kurtarılmıştır.

Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılmasının ardından, Anadolu'dan adaya belli miktarda Türk nüfus yerleşir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Türkler, Kıbrıs'ın sosyal, ekonomik hayatına önemli katkılarda bulunurlar. 1571'den itibaren üç yüzyıl boyunca Kıbrıs'ta Rumlar ve Türkler, dostluk, kardeşlik, barış, hoşgörü ve saygı içinde, din, inanç ve ibadet özgürlüğü esasları çerçevesinde bir arada yaşarlar. Ada'da Rum ve Türklerin birlikte yaşadıkları karma köyler bunun açık bir göstergesidir. 1832 yılı tespitlerine göre adada 172 karma, 198 Hıristiyan ve 92 Müslüman köyü vardır.

Yunanistan'ın " *büyük Yunanistan*" hayali ve sürekli topraklarını genişletme isteği, "*Megali İdea*" ve "*Enosis*" i ortaya çıkarır. Bu düşüncelerin eyleme geçirilmesiyle birlikte de adada huzur bozulur.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini ve dengelerini önemli ölçüde sarsmıştır. Bu savaş sonrasında önemli değişikliklere sahne olan yerlerden biri de Kıbrıs'tır. Savaştan yenik çıkan Osmanlılar, Çarlık Rusyası'nın yayılmacı siyasetine karşı İngilizlerle iş birliği yoluna giderler. 4 Haziran 1878 tarihinde yapılan bir anlaşmayla, Osmanlı ve İngiliz devletleri Rusya'ya karşı ortak

hareket etme kararı alırlar. İngiltere'nin verdiği desteğin bedeli, 1878 tarihinden sonra Kıbrıs'ın geçici bir süre İngiliz yönetimine bırakılması olur.

Yönetimi geçici bir süre İngilizlere bırakılan adanın mülkiyeti Osmanlılarda kalacaktı. Ancak İngilizler diplomatik kurnazlıkla Kıbrıs'ı 80 yıl ellerinde tutmayı başarırlar. İngilizlerin adayı yönettikleri yıllarda, 1 Ağustos 1878 tarihinde, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir Layard, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye gönderdiği raporda, "*Rumlar Türkleri her şeyden yoksun bırakmak ve adadan kovmak gayesiyle büyük çaba harcayacaklardır. Bütün Kıbrıs topraklarını elde etmek için her türlü yöntemi kullanacak ve böylece Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak isteyeceklerdir.*" diyordu.

Megali İdea, Rigas Pheraios adlı bir Yunanlı tarafından ilk defa 1791 yılında gündeme getirildi. Bu ülküye göre Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs, Anadolu, Rumeli, Balkanlar, Yakın Doğu ve Ortadoğu'yu, kısacası Türk topraklarının büyük bölümünü kapsayan ve başkenti İstanbul olan yeni bir "*Büyük Bizans İmparatorluğu*" kuracaktı. Bu plan, Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve topraklarını paylaşmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından da desteklendi.

Megali İdea, bir hayalden ibaret olsa da, bu düşünce 19. yüzyılın başından itibaren taraftar toplamaya başlar. Bu amaçla haritalar hazırlanır. Adı geçen plan çerçevesinde, Osmanlı topraklarının içinde ve dışında gizli örgütler, komitalar kurularak Yunan ve Rum halkı arasında yoğun bir propaganda ve beyin yıkama çalışması başlatılır. Bütün bu çalışmaların sonucunda, Osmanlı vatandaşı olan Yunanlılar ve Rumlar, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanırlar.

Gizli örgütlerin liderliğinde 1821'de başlayan Yunan isyanı kısa sürede sonuç vermiş; 1830 yılında dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın koruması altında Yunanistan,

bağımsızlığını ilan etmişti. *Megali İdea* programında da açıkça belirtilen "*Kıbrıs'ın ilhakı*" çalışmaları ise, "*Enosis*" adı altında yürütülecekti. "*Enosis*", Yunanca "*birlik*" anlamına gelmektedir ve "*Megali İdea*" planı çerçevesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını ifade eder.

Görüldüğü gibi, günümüzde devam eden Kıbrıs sorunu, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış değildir. Bu sorunun temeli 18. yüzyılın sonunda atılmıştır. Söz konusu sorun, "*Megali İdea*" ve "*Enosis*" ütopyalarının fanatik ve acımasız savunucularının eseridir.

Osmanlı Devleti'ni yıkma, parçalama ve Türk topraklarını ele geçirme planlarına tabii ki Kıbrıs da dahildi. Bu amaca ulaşmak için, yani Kıbrıs'ın Rumlaştırılması ve Yunanistan'a bağlanması için her türlü yönteme başvurulacağı açıklanıyordu. Etniki Eterya adlı terör örgütünün 1896 tarihli bildirisi gelişecek kanlı olayların açık bir habercisi niteliğindeydi: "*Ezeli ve ebedi düşmanımız Türklerdir. Yunan ulusu, bağımsızlığını kazanmakla önemli bir kazanç elde edememiştir. Halkının büyük bir kısmı Türklerin yönetimi altındadır. Bu vatandaşlarımızı kurtarmak görevimizdir. Megali İdea'yı gerçekleştirmek, bir esastır. Gayeye varmak için, gizliliğe olağanüstü dikkat etmek gereklidir. Yunanistan'da parti mücadeleleri ve fikir ayrılıkları kesin olarak terk edilmelidir. Bütün Rum milletinin Etniki Eterya bayrağı altında toplanması yüksek çıkarlarımızın gereğidir. Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi için her türlü araca başvurulacaktır. Etniki Eterya, Rum halkını bütünü ile silahlandıracaktır. Mukadder olan zamanın gelmesinden sonra ezeli ve ebedi düşmanımız olan Türklere saldırılacaktır. Türklere karşı Yunanistan, hariçten hiçbir yardım beklemeyecek ve yalnız kendisine güvenecektir. Politik fırsatlardan yararlanmak, Etniki Eterya'nın baş görevidir. Etniki Eterya bütün Rum zenginlerini örgüte yardıma davet eder.*

Helenizmin sonsuz gücüne inanarak, Türklere karşı büyük düşmanlık hareketine başlayalım.

Etniki Eterya hiçbir siyasi partiye bağlı olmadığı gibi, hiçbir siyasi partinin emrinde değildir.

Şayet, hükûmet ülkenin sorunları üzerine eğilmezse, Etniki Eterya, hükûmeti görevini yapmaya zorlayacaktır."

Kıbrıs, 1878'den 1960'a kadar İngilizler tarafından yönetildi. İngiltere'nin yönetimi sırasında, Rumların ekonomik, siyasi baskıları ve saldırıları sonucu adadaki nüfus dengeleri Türklerin aleyhine bozulmaya başlamıştı. Başlangıçta üçte bir oranında olan Türk nüfusu beşte bir oranına gerilemişti. Çünkü Kıbrıs'ta yaşama imkânı bulamayan Türkler, adayı terk ederek Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmışlardı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda karşı cephede yer almasını bahane eden İngiltere, 1914'te adayı ilhak etmiş, böylece, o tarihe kadar sadece yönetiminden sorumlu olduğu Kıbrıs'ı tam anlamıyla ele geçirmiştir.

1950-55 yılları arasında Türkiye'nin Kıbrıs politikası, İngiltere yönetiminin korunması, bu statüde değişiklik olacaksa Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiği yönünde şekillenmiştir. 1958-60 yılları arasında ABD ve İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs'ın taksim edilmesi fikrini gündeme getirmiştir. Türkiye o dönemde İngiltere'nin Ada'da askerî ve siyasal varlığını Türklerin bir güvencesi olarak görmekteydi. Diğer yandan Rumların arasında İngiltere karşıtı haraketlerin artması İngiltere'nin Kıbrıs politikasında değişikliklere yol açtı. İngiltere, Türkiye'nin Ada politikasında söz sahibi olmasını desteklemeye başladı. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türkler ve Rumlar görünürde eşit statülerde devlet yönetiminde rol oynamışlardı. Yunan kökenli terör örgütlerinin Kıbrıs Türklerinin güvenliğini tehdit etmesi üzerine 1960-74 yılları arasında Türkiye'nin Kıbrıs politikası, adadaki Türkleri "*garantör devlet*" sıfatı ile korumak olarak belirlenmiştir.

Zira Makarios, 4 Eylül 1962'de Panayia köyünde yaptığı konuşmada, "*Hellenizmin büyük düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını teşkil eden küçük Türk toplumu adadan kovulmadıkça, EOKA kahramanlarının görevi asla sona ermeyecektir.*" diyordu. Makarios, Türklerle ortaklık esasına göre kurulmuş olan cumhuriyetin, tarafsız cumhurbaşkanı olması gerektiğini unutarak, bir EOKA militanı gibi konuşurken, diğer yandan da EOKA silahlanma ve örgütlenme çabalarını sürdürerek Türklere karşı adanın her yanında eylemlere geçiyordu

22 Kasım 1962'de Türkiye'yi ziyaret eden Makarios, anayasanın değiştirilmesi için Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den destek ister. Bu desteği bulamayan Makarios adaya döner ve 4 Aralık 1962'de, Vadili köyü Türk okulu bombalarla havaya uçurulur. EOKA'cılar her geçen gün eylemlerini arttırıyor ve Türk halkının can, mal ve kutsal değerlerine kastediyorlardı.[9]. 25 Mart 1962' de yapılan ilk saldırıdan sonra 25 Ocak 1963 gecesi, Rum bölgesindeki Bayraktar Camii ikinci defa havaya uçurulur. 3 Mart günü, Maraş'ta bulunan Pertev Paşa türbesi tahrip edilir. 30 Mayıs akşamında, Ömerye Camii ikinci kez saldırıya uğrar.

7 Ekim 1963'te Karpas Bölgesi Eokacılar Cemiyeti bir toplantı yaparak, Cumhuriyeti yıkıp Yunanistan'a ilhak etmek için mücadele etme kararı alır.

9 Aralık gecesi Lefkoşa Türk Lisesi, Rum polisleri tarafından basılır. Yine ayni tarihlerde Rum polisleri ile EOKA'cılar gece ve gündüzleri Türk bölgelerine giriş ve çıkışlarda, gizli olarak nöbet beklemeye başlarlar. Hazırlıklarını tamamladıkları kanısına varan Rumlar, 21 Aralık 1963 gecesi sivil bir gurup Türk'e, Lefkoşa'nın Rum kesiminde saldırarak ve iki Türkü öldürerek toplumlararası çarpışmaları başlatırlar. 21 Aralık gecesi boyunca Türk bölgelerine ateş açılır. Saldırıları durdurmak için Dr. Fazıl Küçük, Makarios ile görüşür ancak saldırılar durdurulmaz. Rum polisler silahlandırılırken,

9. Rauf R. Denktaş. The Cyprus Triangle, Londra 1982, s. 13-15.

Türk polislerin silahları ellerinden alınır. 22 Aralık sabahı Rum polisler, "*Enosis*" diye sloganlar atarak, Atatürk heykelini ve Türk Lisesi öğrencilerini polis arabalarından kurşun yağmuruna tutarlar.

Dr. Küçük'ün çalışma odası kurşunlanır, Devlet Hastanesi işgal edilir, Türk kesimine bakan yüksek binalardan Türk bölgeleri otomatik silahlarla taranır, Matyat köyü ateşe verilir. 23 Aralık günü çarpışmalar bütün gün sürer.

24 Aralık 1963'te Kumsal baskını ve 1963 yılı Noelinde Dr. Nihat İlhan'ın ailesinin katliamı gerçekleşir. Bu katliamda, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Doktoru Binbaşı Dr. Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğu, Dr. Nihat İlhan'ın evde bulunmadığı bir sırada, korunmak için sığındıkları banyo küvetinde kurşunlanarak öldürülürler. Savunmasız bir anne ve üç çocuğunun katledildiği bu ev, daha sonra müzeye çevrilmiştir. Bu müzedeki fotoğraflarda, 21 Aralık 1963'te başlayan Rum katliamı sonucu şehit olan kadın, çocuk, genç, ihtiyar, masum sivil insanların olay anında ve yerinde çekilmiş görüntüleri sergilenmektedir. Ayrıca, İlhan ailesinin küvette katledilişi ile köyleri ve evleri yakılarak göç etmeye zorlanan Kıbrıslı Türklerin öyküsü yansıtılmaktadır.

Dr. İlhan'ın Çocukları

Artık Kıbrıs Cumhuriyeti yıkılır ve üç yıl süren ortaklık sona erer. Türk memur ve milletvekillerinin silah zoru ile yönetimden uzaklaştırılmaları sonucu, adada fiili olarak iki ayrı yönetim oluşur.

Daha sonra da eylemlerini sürdüren Rum liderliği, Mart ayı boyunca saldırılarını sürdürür ve Baf, Malya, Yayla, Larnaka, Bozalan, Bağlarbaşı, Kazafana, Gaziveren saldırıya uğrar, kahramanca direnen Kıbrıs Türkleri yediden yetmişe onlarca şehit verirler.

Kıbrıs'ta Katledilen Türkler

Bu süre içinde 17 Mart 1964'te Barış Gücü kurulur ve 27 Mart'ta göreve başlar. 24 Mart 1964'te ise BM arabulucusu Sakari Tuomioja göreve başlar. Ancak EOKA'nın saldırıları durmaz; Nisan ayı içinde Erenköy, Lefkoşa, Boğaz, bölgeleri saldırıya uğrar, yoldan alınan Türkler kurşuna dizilir, yüksek bölgelerden şehir içine açılan ateşle sivil insanlar vurulur. Bu saldırıların sonucunda 18.667 Kıbrıs Türkü yaşadığı 103 köyü terk etmek zorunda kalır. Bu arada onbinlerce Türk daha güvenli yerlere, daha büyük yerleşim yerlerine göç ettiğinden, göç edilen yerlerde büyük bir açlık sorunu ortaya çıkar. BM Barış gücü ise saldırıya uğrayan Kıbrıs Türklerine yardım edeceği, saldırıları

durduracağı yerde Rum liderliğine yardımcı bir tavır içine girer. Bu nedenle 26 Nisan 1964'de Barış gücü büyük bir mitingle protesto edilir.

Mayıs'ta Akıncılar saldırıya uğrar. Bu arada esir alınan Türklerden haber alınamadığı için, 20 Haziran 1964'de kayıp aileleri bir miting düzenleyerek yakınlarının serbest bırakılmasını isterler.

9 Haziran akşamı tedhişçi Grivas, bir gemi ile Limasol'a çıkar ve bir süre sonra Kıbrıs Rumlarını düzenli birlikler şeklinde örgütleyerek, bir saldırı ordusu meydana getirir. Grivas'ın adaya gelişinden kısa bir süre sonra yaptığı ilk büyük eylem, Erenköy'e saldırmasıdır. 5 Ağustos'ta Mansura ve Bozdağ bölgesine saldırı ile başlayan Erenköy çarpışmaları, Selçuklu ve Alevkaya'ya saldırılarla sürer ve tüm bölgeler yoğun çarpışmalardan sonra ele geçirilir. Bölgedeki Türkler Erenköy'e çekilince, saldırılar bu köy üzerine yoğunlaştırılır. Türk jetlerinin son anda müdahale etmesiyle, bir toplu katliam son anda önlenmiş olur.

Kıbrıs Türklerinin üstün direnişi ve Türkiye'nin kararlı tavrı sonucu silah ile bir yere varamayacağını anlayan Rum liderliği, bu kez ekonomik abluka yolu ile, Türk halkını açlığa iterek çökertebileceği inancına kapılır ve bu yolu dener. Yollara kurulan barikatlarda sivil Türkler saatlerce sorgulamalara, işkencelere maruz kalır, Türk bölgelerine stratejik madde diye çivi, kereste, demir, çimento ve her türlü yiyecek maddelerinin girmesi engellenir; yiyecek getiren Kızılay gemilerinden bile gümrük istenir.

Rumların 2-5 Kasım tarihleri arasında Mağusa'ya saldırmaları üzerine Türkiye, 5 Kasım 1965 tarihinde Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırır. Güvenlik Konseyi'nin toplantısı öncesinde, bütün büyük kasaba ve şehirlerde mitingler yapan Kıbrıs Türkleri, bir kez daha dünya kamuoyunu ve Güvenlik Konseyi'ni Rum saldırılarına karşı uyarırlar. Ancak sonuçta saldırıya uğrayan ve 30.000 göçmen, 500 şehit veren Kıbrıs Türklerine karşı Rumları destekleyen bir karar onaylanır, Rum yönetimi Kıbrıs hükûmeti olarak tanınır.

2 Kasım 1967 tarihinde Mağusa'ya saldıran Rum kuvvetleri geri püskürtülür. Ardından 15 Kasım'da bu kez Grivas emrindeki birlikler Geçitkale ve Aytotoro köylerine karşı yoğun bir saldırıya geçerler. Bu saldırıda da çok sayıda sivil Türk katledilir. Ardından yine Türkiye devreye girer. Bir yandan Yunan sınırına asker yığan Türkiye, diğer yandan da Kıbrıs'a çıkarma hazırlığına başlar. Sonuçta Rum liderliği geri adım atarak işgal ettiği Türk köylerini boşaltmayı, Grivas'ı adadan almayı, Adaya gizlice sokulan 12.000 Yunan askerini geri çekmeyi, Türk bölgelerine uygulanan ablukayı ve adaya girmesine izin verilmeyen Rauf Denktaş ile arkadaşlarının adaya dönmesine izin vermeyi kabul eder.

Rum saldırılarının başladığı 1963 yılından itibaren Türklerin uğradığı maddi zarar da can kayıpları kadar büyüktür. Türkler, 50'ye yakın yerleşim yerinde, toplam 1000 civarında konutu terk etmişler ve bu konutlar yakılıp yıkılıp, yağma edilmiştir.

Eski EOKA'cıların bir kısmı, askerî yoldan Türk halkını yok ederek derhal Enosis'e gidilmesini savunurken; Türkiye'nin gücünü ve kararlılığını görmüş olan Makarios, uzun sürede, politik ve ekonomik açıdan Kıbrıs Türklerini zor duruma düşürerek, moral yönden tüketip ENOSİS'e ulaşmayı hedefliyordu.

Bu iki görüş, çatışırken, 1970 yılı Mart ayı başlarında Makarios'un bindiği helikoptere ateş açılarak bir suikast girişiminde bulunulur. Bunun sorumlusu olarak Enosis yanlısı "*Ulusal Cephe*" üyesi 11 EOKA'cı tutuklanır. Bunun ardından suikastte parmağı olan EOKA liderlerinden eski İçişleri Bakanı Yorgacis öldürülür.

Artık Rum Toplumu içten içe kaynamaya, silahlı guruplar oluşmaya başlamıştır. İşte böyle bir ortamda 28 Ağustos 1971 tarihinde gizlice adaya dönen Grivas, silahlı gurupları merkezi bir örgüt altına, EOKA B çatısı altına alarak terör eylemlerini yayınlaştırmaya başlar[10].

[10] F. Kürşat/M. Altan, S. Egeli, Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, 1978, s. 267

10 Temmuz 1974'te bir basın toplantısı yapan Makarios, EOKA B ile işbirliği yapan 650 Yunan subayının geri alınmaması halinde, RMMO'yu dağıtacağını açıklar. Bu durum üzerine 15 Temmuz'da Yunanistan adaya fiilen müdahale ederek darbeyi gerçekleştirir. Beş gün süren darbe boyunca binlerce Rum öldürülür. Bu darbede öldürülen Rumlar, daha sonra Barış Harekatında ölmüş gibi gösterilerek sorumluluğu Türklere yüklenir ve bir kayıplar sorunu yaratılmak üzre kullanılır.[11]

Türkiye, Rumlar tarafından yok edilmeye çalışılan soydaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamak ve teminat altına almak için, "*garantör*" devlet olma hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te adaya askerî müdahalede bulundu. Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında yapılan toplumlararası görüşmeler çıkmaza girince de, 15 Kasım 1983'te Kıbrıs Türkleri, "*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*" adıyla bağımsızlıklarını ilân ettiler.

A. I. 2. 2. Girit

Çeşitli tarihlerde Girit'e seferler düzenleyen, birçok kez savaşan Türkler, yıllarca Girit'in tamamına hakim olamamışlardır. 1645'te Hanya ve Retimno gibi şehirlerde kurulan Türk hakimiyeti, daha sonra Kandiye dışında tüm adaya yayılır. Kandiye'yi de içine alan, adanın tümüne ise, ancak 27 Eylül 1669'da hakim olunmuştur.

Türkler, Kıbrıs'ta yaptıkları gibi, Girit'te de, din, dil ve kültürlere serbestçe yaşama imkânı verir ve hoşgörülü davranırlar. Toprakları işler, ticaret ve zanaatın gelişmesine yardımcı olur, adaya belli miktarda Türk kökenli bir nüfus aktarırlar. Türklerden önce Girit'e Venedikliler hakim idiler. Türk hakimiyetiyle birlikte, sözkonusu tarihlerde Türklerin yönetiminde olan Yunanistan'dan da birçok Yunanlı Girit'e yerleşir.

---

[11] Sevin Toluner, Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk, İstanbul,1977, s. 255-257

Girit'te 1760 yılında 200.000 Müslüman, 60.000 Hıristiyan yaşamaktaydı. Ada halkı, uzun yıllar Türklerin hakimiyetinde barış içinde, kardeşçe yaşarken, 18. yüzyılın sonlarında ortaya atılan "*Megali-İdea*" hayalleri, "*enosis*" planları ve bu planların Ruslar ve İngilizler tarafından desteklenmesi ile birlikte, adada huzur bozulur ve isyanlar çıkmaya başlar.

İlk isyan, 1770 yılında Rusların tahrikleri sonucu çıkar. Ancak bu isyan fazla büyümeden bastırılır. 1821 yılında Yunan isyanın devamı niteliğindeki isyanda binlerce Türk ve Müslüman katledilir. Bu isyan, "*1825 yılında 60 gemi ve 16.000 askerle adaya gelen İbrahim Paşa tarafından bastırılır. Mora ve Girit isyanlarının bastırılmasından sonra Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini isteyen Rus-İngiliz ve Fransız donanmaları, savaş ilan etmeden ani bir baskınla, Navarin'de Türk donanmasına saldırırlar. 1827 yılında gerçekleştirilen bu saldırıda 57 Türk gemisi batırılır, 8.000 asker öldürülür.*[12]"

Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Girit'te art arda isyanlar çıkmaya başlar. Bu isyanlar açıkça ilhak amaçlıdır ve Yunanistan desteklidir. 1864 yılında İngiltere tarafından Yedi Ada'nın Yunanistan'a verilmesinden sonra, enosis hevesleri artan Girit Rumları, Yunanistan, Rusya, İngiltere ve Fransa'dan gördükleri silah ve para yardımına güvenerek, 1866 yılında yeniden ayaklanırlar. Girit Rumları, 16 Ağustos 1866 gecesi Selino kazasında yaşayan sivil Müslüman halkı kılıçtan geçirirler. Bu arada, adada yaşayan Rumlar, kendilerine göre bir Meclis toplar ve 2 Eylül 1866'da Girit'in, Yunanistan'a bağlandığını açıklarlar. Bu açıklamayla birlikte Rumlar, çeşitli çeteler oluşturarak -ki bunlardan biri 12.000 kişilik kuvvete sahip Hacı Mihail adlı kişinin kurduğu çetedir- adadaki Türkleri ve Müslümanları katletmeye ve onlarla ilgi her şeyi yakıp yıkmaya başlarlar. Barbarlık

[12] Sabahattin İsmail, Girit nasıl kaybedildi, www.pubinfo.gov.nc.tr (18.11.2006)

derecesine varan katliamlardan kaçan Türkler, Kandiya kalesine sığınırlar. Eylül 1866 sonunda kaleye sığınanların sayısı 50.000 kişiyi bulur. Bu arada 60.000 civarında Türk ise Anadolu'ya göç eder.

Fransa ve Rusya'nın baskısıyla Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1867'de Girit'e "*özerklik*" vermeyi kabul eder. 1878 yılının Ekim ayında varılan bir anlaşmaya göre adanın valisi bir Rum, yardımcısı bir Türk; Meclis'teki Türklerin oranı yaklaşık olarak Rumların üçte biri ve Türkçenin yanında Rumca ikinci resmi dil olacaktı. Batılı devletlerin istekleri ve baskıları ile oluşturulan bu düzen ancak 10 yıl uygulanabilir. Kıbrıs'ta 1974 öncesinde Makariosçular ve Grivasçılar olarak bölünen Rumlar Girit'te de "*muhafazakarlar*" ve "*liberaller*" olarak ikiye bölünürler.

Türklere dönük saldırıların artması üzerine, Osmanlı yönetimi, 40.000 asker gönderir, ayaklanmayı bastırır ve 1 Aralık 1889'da Girit Meclisi'ni tatil eder.

Bu arada yapılan reformları fırsat bilen Enosisçi Rumlar kısa sürede toparlanarak, 1897 Ocak ayında yeni bir ayaklanma başlatırlar. Ocak ayının 28'inden başlayarak 15 gün devam eden katliamda binlerce Türk kadını, çocuğu, genci, yaşlısı vahşice katledilerek tuğla fırınlarında yakılır. Sikya ve Etya köyleri Türkleri toptan katledilir. Bu Enosisçi katliamın arkasındaki esas güç olan Yunanistan, 10 Şubat 1897'de donanmasını Girit'e gönderir. 14 Şubat'ta karaya çıkan Albay Vassos komutasındaki Yunan birlikleri adayı Yunanistan'a ilhak için işgale başlarlar. Bu işgal sırasında, yeni bir katliam ve vahşet yaşanır. Çok sayıda sivil insan öldürülür, kaçabilenler Anadolu'ya ulaşmaya çalışırlar.

Adaya tam anlamıyla özerklik verilmesini isteyen Batılılar adanın hiçbir zaman Yunanistan'a bağlanmayacağını belirtir ve bu konuda güvence verirler. Bu güvenceyi veren İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın askerleri Girit'e yerleşirler. Bu şartlar altında 18 Aralık 1897'de Girit'e özerklik verilir ve böylece 1897 savaşını kazanan Türkler, Girit'i kaybederler.

Bundan sonraki aşamada Yunanistan'ın amacı, adaya Enosisçi bir vali atayarak, ilhakı kolaylaştırmak olur. Baskılara boyun eğen Osmanlı Devleti, Girit'ten askerlerini çekince, durumdan yararlanan İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen 21 Kasım 1897'de Prens Yorgi'yi Girit'e getirterek vali yaparlar. 1909'da, Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edince, bunu örnek alan Rumlar, Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini açıklarlar. Yunanistan da derhal ilhak kararını kabul ederek Girit'i sınırları içine alır. 13 Ekim 1912'de Balkan savaşının başlaması ile birlikte, Ege'deki adaları bir bir ele geçiren Yunanistan, Girit'e de asker çıkararak ilhak kararını hayata geçirir.

1760'ta Girit'te 200.000 Türk, 60.000 de Rum vardı. Göçler ve katliamlar yüzünden 40 yılda Türklerin sayısı 33.000'e düşmüştür. 1909 yılından sonra adada kalan Türkler de ya öldürülmüş ya da göçe zorlanarak adadan çıkarılmışlardır.

A. I. 3. SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE

Sovyetler Birliği'nde 1930 ila 1950 yılları arasında birçok halk, topluluk ve kişi bulundukları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlarda yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Bu sürgünler, ilk defa, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararname ile toprak sahibi zengin köylülere uygulanmıştır. 1931'den 1933'e kadar toplam olarak 1.317.000 kişi bulundukları yerden çıkarılmıştır. Sadece 1937-38 yılları arasında Sovyetler Birliğinde 1.500.000 insan, siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bunlardan 1.344.500 kişi hüküm giymiş, 681.692 kişi de haksız yere kurşuna dizilmiştir[13]. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet devletinin izlediği sürgün politikası sonucunda, toplam olarak 3.332.580 kişi yaşadığı topraklardan çıkarılmıştır. 1948-49 yıllarında bu sayı, ölüm, sürgün cezsının kaldırılması gibi sebeplerle 2.275.900 kişiye inmiştir. Tüm Sovyetler Birliği'nde, resmî rakamlara göre 10 milyon insan feci şekilde öldürülmüştür[14]. Ancak doğrudan ve dolaylı olarak öldürülen insan sayısının bu rakamdan çok fazla, 30-40 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Sovyetler Birliğinde "*repressiya/baskı*" dönemi içerisinde meydana gelen sürgün ve ölümlerden her toplum ve millet etkilenmiştir. Bu süreçte, Ukrayna'dan 63.720, Kuzey Kafkasya'dan 38.404, Moskova'dan 10.813, Batı Sibirya'dan 52.091, Kırım'dan 4.325 aile sürgüne gönderilmiştir. 1937 yılında ise Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Koreliler, 1940'ta 380.000 Polonyalı, 1941'de Volga Almanları, savaş sırasında Alman ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle toplam 1.024.722

[13] İ. K. Xayrullin ve d., Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xeter Kitabı, Kazan 2000, s. 70

[14] Tataristan'da yayınlanan,Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xeter Kitabı'nda bu sayı verilmektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda bu dönem içinde öldürülen insanların sayısının çok daha fazla olduğu belirtilmektedir.

kişi sürülmüştür. Ayrıca, 1943'te 93.139 Kalmuk, Altay; Krasnoyarsk, Omsk ve Novosibirsk'e, 1943'te 69.267 Karaçay Türkü de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgün edilmiştir.

Sürgünler, Uzak Doğuda yaşayan Korelilerin Japonlar lehine casusluk yaptıkları gerekçesiyle Türkistan'a sürülmeleriyle başlamış (1937), 1940 yılında Polonyalıların Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan sürülmeleriyle devam etmiştir. Almanların İkinci Dünya savaşı sırasında Sovyet topraklarında ilerlemeye başlamasıyla birlikte, Alman kökenli insanların yaşadığı Volga Özerk Cumhuriyeti kaldırılmış, burada yaşayan Almanların büyük bir kısmı Nazilerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, Sibirya'ya ve Kazakistan'a sürülmüşlerdir. 1942'de Leningrad ve çevresinde yaşayan Finliler, 1943-1944 yıllarında Çeçen, İnguş, Karaçay-Balkarlar Kuzey Kafkasya'dan; Kırım Tatarları, Bulgarlar, Yunanlılar ve Ermeniler Kırım'dan; Türk (Ahıskalılar), Kürt, Hemşil ve Azeriler Gürcistan'dan; Kalmuklar da kendi ülkelerinden sürülmüşlerdir. Sürgüne gönderilenlerin hemen hepsi Almanlarla işbirliği yapmakla, Ahıskalılar ise bir suç bulunamayınca Türk istihbaratına bilgi vermekle suçlanmışlardır. Sürgüne gönderilenlere çok kötü davranan Rus yönetimi, belirlenen özel bölgelere yerleştirdiği bu insanların bu bölgelerden ayrılmalarını da yasaklamıştır. Çoğunluğu Sibirya bölgesi ile Türkistan coğrafyasında olan bu bölgelerden kaçanlar, 20 yıl çalışma kamplarına göderilmiştir. 1 Ocak 1949 tarihi itibariyle 2.300.233 kişi sürgün edilmiş ve bu sürgünlerin % 79.8'i "*süresiz*" sürgüne tabi tutulmuşlardır[15].

Sürgüne gönderilen insanların önemli bir kısmı hastalık, açlık ve kötü muamele sebebiyle yollarda ölmüştür. Yollarda ölenler hariç olmak üzere, sürgün yerlerine ulaşan insanlar, mensup oldukları millete göre şöyledir:

[15] Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul 1993, s. 142

Almanlar: 948. 829 + 120. 192= 1.069.021
Çeçenler: 362.282
İnguşlar : 134. 178
Karaçaylar : 68.327
Balkarlar : 37. 406
Kırımlılar : 228. 329 (183. 155'i Kırım Türkü)
Kalmuklar : 91.919
Ahıskalılar, Kürt, Hemşil, Azeri: 94.955

Resmî bilgilere göre Kırım Tatarlarından 7.889, Balkarlardan 3494, Kalmuklardan 1220 kişi sürgün sırasında yollarda ölmüştür. 1949 yılında Kamplarda yapılan sayıma göre ise, Kuzey Kafkasya'dan gidenlerden 144.704 (% 24.7), Kırım'dan gidenlerden 44.125 (% 19.3), Gürcistan'dan gidenlerden 14.895(% 15.7), Kalmuklardan 16.017 (% 17.3) kişi ölmüştür[16]. Şunu belirtmek gerekir ki, bu sürgünü yaşayan insanlar kendi kayıpları hakkında çok daha büyük rakamlar vermektedirler.

Stalin döneminin baskı ve zulmünden, Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün halklar etkilenmişlerdir. 1 Ocak 1939 tarihi itibariyle, yalnız esir kamplarında 1.317.195 tutuklu bulunmaktadır. Bunlardan 830.491'i Rus, 181.905'i Ukraynalı, 44.785'i Beyaz Rus, 24.894'ü Tatar, 24.499'u Özbek, 19.758'i Yahudi, 18.572'si Alman, 17.123'ü Kazak, 16.860'ı Polyak, 11.723'ü Gürcü, 11.604'ü Ermeni, 9.352'si Türkmen, 4.874'ü Başkurt, 4.347'si Tacik ve 96.948'i de diğer milliyetlere mensuptur.

1926-1936 yılları arasında Stalin göçebe halkları zorla yerleşik hayata geçirme kararı alır. Alıştıkları hayatın dışında yeni ve farklı bir hayatı yaşamaya zorlanan, hayvanları ellerinden alınan insanlar, nasıl geçineceklerini bilememiş ve açlık felaketiyle karşı karşıya kalmışlardır. 1920'li yılların başında kışın şiddetli ve uzun olması

[16] Nadir Devlet, age.., s.142

ve Sovyet yönetiminin baskıcı politikalarla halkın geleneksel yaşamına müdahale etmesi, açlık felaketine sebep olmuştur[17]. Kırım, Ukrayna, İdil-Ural bölgesi ve Kazakistan'ı etkileyen açlık felaketinde çok sayıda insan ve hayvan ölmüştür. 1930-1933 yılları arasında meydana gelen açlık ve kıtlık daha büyük olmuş ve bu kıtlık sırasında daha fazla insan ölmüştür. Ukrayna Parlamentosu, bu açlığın Sovyet rejimi tarafından yapay olarak oluşturulduğunu belirterek, 28 Kasım 2006 tarihinde, Stalin döneminde yaşanan açlığı *"Soykırım"*olarak kabul etti. 1930-1933 yılları arasında meydana gelen açlık felaketinde nüfusunun üçte birine tekabül eden yaklaşık 10 milyon Ukraynalı ölmüştür. Aynı dönemde açlık felaketine uğrayan ikinci ülke olan Kazakistan'da da 2.230.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu sayı yaklaşık olarak o tarihlerdeki Kazak nüfusunun yarısına tekabül etmektedir.

Sovyet yöneticileri tarafından ileri sürülen keyfi ve kanun dışı "*ulu halk*" anlayışı, sınıflar ve halklar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine neden olmuştur. Devletin uyguladığı baskı ve sindirme politikası, 1937/1938 yıllarına kadar bir hazırlık görünümünde iken, bu yıllardan sonra, VÇK, GPU-OGPU, UNKVD-NKVD, MGB, MVD gibi göç ve ceza organları oluşturularak geniş kapsamlı ve sistemli uygulamalar başlatılmıştır. Bu faaliyetlerin devamında, yöneticiler, "*düşman halk*" olarak gördüklerini " *devlet aleyhine ajanlık yapanlar, Trotskiy taraftarları, ihtilal karşıtları, milliyetçiler*" biçiminde suçlayarak hapse atmış, sürgüne ve çalışma kamplarına göndermiş ya da kurşuna dizilmelerine karar vermişlerdir.

Sovyetler Birliğinde 1930'lu yılların sonunda OGPU, NKVD, TASSR birlikte birkaç organ daha oluşturmuştur: "*Antisovetskoy Burjuazno-Natsionalistiçeskoy Organizatsii*", "*Antisovetskoy Natsionalistiçeskoy Organizatsii*", "*Antisovetskoy Gruppirovki*

[17] Saadettin Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara 2003, s. 80

Atlasova", "İdel-Uralskoy Organizatsii", "Kontrrevolyutsionno-Natsionalistiçeskoy Terroristiçeskoy Organizatsii", "Moskovskogo Tsentra Sultangaliyevtsev", "Pravotrotskistskoy Antisovyetskoy Natsionalistiçeskoy Organizatsii", "Kontrrevolyutsionnoy-Nemetskoy Faşistkoy Organizatsii" vb.

Bu dönemde, bilim adamı, doktor, asker, öğretmen, parti görevlisi, yazar, Hıristiyan, Müslüman olmanın Sovyet yönetimi bakımından hiçbir önemi olmamış, "*Yüce Stalin*" ve oluşturulmaya çalışılan ortak "*Sovyet vatandaşı*" tipi tek gerçek olarak kabul edilmiştir. Buna aykırı düşünenler ve davrananlar, "*halk düşmanı*" ilan edilmiş, sürgünden ölüme kadar her türlü cezaya çarptırılabilmişlerdir. Esir kamplarında; bilim adamları, din adamları, mühendisler, doktorlar, işçiler, köylüler birliktedir. Hiçbir ayrım yapılmadan her yaştan, her dinden ve milliyetten insan bu kamplara gönderilmiştir. Kamplardaki yaşama ve çalışma şartları çok olumsuzdur. Bu kamplara gönderilen insanların pek azı sağ kalabilmiş ve geri dönebilmiştir. Sovyetler Birliği'nde milyonlarca insan kurşuna dizilmiş ya da sürgüne, çalışma kamplarına gönderilmiş, fiziki ve ahlaki aşağılamalara, işkencelere uğramışlardır. Bütün bu olaylar meydana gelirken, cezalandırılan insanların yakınları, genellikle onların hangi cezaya çarptırıldıklarını ve nerede olduklarını öğrenememişlerdir.

Sovyetler Birliğinde tutuklanan kişiler isnad edilen suçları kabul etmek zorundadır. Bu suçlar kabul ettirilirken, genellikle insanlık dışı işkence yöntemleri uygulanmış, suçlu görülen kişinin yakınları da suçlu kabul edilerek sorgulanmıştır. Stalin döneminde uygulanan işkence yöntemlerinden bazıları şöyledir:

" Mahkûm tamamen tükeninceye kadar 10-15 saat süreyle bir sandalyenin kenarında oturtulurdu. Sorgular gece gündüz sürer, sorgulayanlar ise belirli aralıklarla değiştirilir ve bir sorgucu kendi yöntemiyle bitap düşen mahkûmun sözde suçlarını itiraf etmesi için ikna etmeye çalışırdı.

Mahkum bir duvara karşı 18-20 saat ayakta durmaya zorlanır özel olarak eğitilen köpekler mahkumun en küçük bir hareketinde ya da oturmaya teşebbüsünde saldırarak uzuvlarının birini parçalaması için hazır bekletilirdi.

Mahkuma eski model bir deli gömleği giydirilir, saatlerce onun içinde bırakılarak psikolojik baskı yapılırdı.

Mahkumun kol ve bacakları bükülür, tırnaklarının altına sivri aletler batırılır, dayanılmaz acılar vererek mahkumun gururunu kırmak için makatına katı maddeler sokulur ve tazyikli sıvı verilirdi.

Mahkum çırılçıplak soyularak, elleri bağlanır ve farelerin yemesi için işkenceden ölenlerin cesetlerinin atlıdığı bir zindana konurdu. Uzun zaman aç bırakılan farelerin çıplak olarak zindana atılan mahkuma saldırmaları beklenirdi.

Mahkumun başına, kan kaybederek şuurunu yitirinceye kadar başını sıkıştıracağı bir miğfer takılarak işkence uygulanırdı.

Mahkum, içinde oturamayacağı, ayakta duramayacağı ya da uzanamayacağı betondan yapılmış çivili bir fıçıya konur ve fıçı ağzına kadar buzlu su ile doldurulurdu..."[18]

Stalin'in ölümünden sonra 1930'lu yıllardaki politik süreç tekrar gözden geçirilmiş ve binlerce baskı mağduru insan aklanmış, itibarları iade edilmiştir. 1950'li yıllardaki yumuşama daha sonraki dönemlerde yerini tekrar katı bir tutuma bırakmıştır. Ülkedeki toplumsal, siyasal değişikliklerin ardından siyasal baskı altında kalanların ve suçlananların aklanması için yeniden mücadele edilmeye başlanmıştır[19].

[18] Ufuk Tuzman, Karaçay-Malkar Türklerine Kanlı Stalin'in Uyguladığı İşkencelerve Savaş Sonrası Mülteci Kampları, Yüce Erek, S. 38, (Ekim 2006), s. 18

[19] İ. K. Xayrullin ve d., age.., s. 9-15

A. I. 3. a. 1921-1940 Yılları Arasında VÇK-OGPU-NKVD Tarafından Mahkum Edilenler

Sovyetler Birliğinde çeşitli cezalar ve ceza kurumları bulunmakta idi. Bu cezaları, genel özellikleri bakımından "*ağır cezalar*" (idam ve kurşuna dizme), "*kamp ve hapis cezaları*", *sürgün ve sevk cezaları*" ve "*diğerleri*" biçiminde tasnif etmek mümkündür. Bu cezalar ise çok değişik kurum ve birimler tarafından verilebilmekte idi. Aşağıda "*savcı ve hakimler*", OGPU denilen "*Birleşik Siyasi İrade*", "*Danışma Heyeti*" ve *Troyki* denilen "*üçlü komisyon*" tarafından verilen cezalar tablolaştırılmıştır. Tabloda, özellikle "*repressiya*" adı verilen 1937-1939 yılları arasında Troyki denilen üçlü komisyonun verdiği cezaların çokluğu dikkati çekmektedir[20].

[20] İ. K. Xayrullin ve d., age.., s. 49

YIL	TÜM HÜKÜMLÜ SAYISI	CEZALAR				KARAR ORGANLARI			
		Ağır Cezalar	Kamp Ve Hapis	Sürgün Ve Sevk	Diğer Cezalar	Yargıç Ve Savcılar Tarafından	OGPU Kurulu Tarafından	Danışma Heyeti Tarafından	Üçlü Komisyon Tarafından
1921		9.701	21.724	1.817	2.587	35.829	...	...	...
1922	35.829	1.962	2.656	166	1.219	6.003	...	...	...
1923	6.003	414	2.336	2.044	-	4.794	...	...	...
1924	4.794	2.550	4.151	5.724	-	3.059	-	9.366	-
1925	12.425	2.433	6.851	6.274	437	-	2.284	9.221	4.490
1926	15.995	990	7.547	8.571	696	-	2.323	13.102	2.379
1927	17.804	2.363	12.267	11.235	171	-	3.434	15.947	6.655
1928	260.363	869	16.211	15.640	1.037	-	3.756	25.844	4.157
1929	3.757	2.109	25.853	24.517	3.741	-	10.262	37.197	8.761
1930	56.220	20.201	114.443	58.816	14.609	-	9.072	19.377	179.620
1931	208.069	10.651	105.683	63.269	1.093	-	13.357	14.592	152.747
1932	180.696	2.728	73.946	36.017	29.228	49.106	6.604	26.052	60.157
1933	141.919	2.154	138.903	54.262	44.345	214.334	-	25.330	-
1934	239.664	2.056	59.451	5.994	11.498	32.577	12.588	1.003	32.831
1935	78.999	1.229	185.846	33.601	46.400	118.465	-	29.452	119.159
1936	267.076	1.118	219.418	23.719	30.415	114.383	-	18.969	141.318
1937	274.670	353.974	429.311	1.366	6.914	39.694	45.060	17.911	688.000
1938	790.665	328.618	205.509	16.842	3.289	93.057	-	45.768	413.433
1939	554.258	2.552	54.666	3.783	2.888		50.868	13.021	
1940	63.889	1.649	65.727	2.142	2.288		28.894	42.912	
	71.806								
Toplam	3.284.901	750.321	1.752.499	375.499	202.855	711.301	188.502	365.064	1.813.707

OGPU-NKVD'nin bir belgesinde kurşun kalemle yazılmış bir notta, 1921-1939 yılları arasında tutuklu olanların toplam sayısının 2.944.879 olduğu ve bunlardan 1.062.000 kadarının öldürüldüğü belirtilmektedir[21].

A. I. 3. b. Çalışma Kampları ve Bulundukları Yerler

Sovyetler Birliğinde çok sayıda çalışma kampı bulunuyordu. Sürgüne gönderilen kişilerin bir bölümü çalışma kamplarına kapatılıyor ve belirlenen süre boyunca bu kamplarda zorunlu ikamete ve çalışmaya tabi tutuluyorlardı. Çalışma kampları, aslında bir ceza kampı olduğu için, çok olumsuz şartları vardı ve bu kamplara gönderilen insanların büyük bir bölümü bu olumsuz çalışma ve yaşama şartlarına dayanamadığı için buralarda ölmekteydi. Aşağıdaki listede Sovyetler Birliğindeki çalışma kampları ve bulunduğu bölgeler gösterilmiştir[22].

Ahtub Kampı - Volgograd Bölgesi
Aktyubin Kampı - Yakutistan Otonom Cumhuriyeti
Aramiçev Kampı - Kemerov Bölgesi
Arhbum Kampı - Arhangels Bölgesi
Azov Kampı - Dnepropetrov Bölgesi
Bakov Kampı - Maskovskiy Bölgesi
Baley Kampı - Çitin Bölgesi
Bam Kampı - Amur Bölgesi
Bazstroy Kampı - Sverdlovskiy Bölgesi
Belbalt Kampı - Kareliya
Beloreç Kampı - Murman Bölgesi
Berezov Kampı - Sverdlovskiy Bölgesi

---

[21] İ. K. Xayrullin ve d., s. 49
[22] İ. K. Xayrullin ve d., s. 542. Listede yer alan coğrafi adlar 1930'daki kullanıma göre verilmiştir

Bezımyan Kampı - Kuybışev Bölgesi
Bodaybinskiy Çalışma Kampı - İrkutsk Bölgesi
Borskiy Çalışma Kampı - Çitin Bölgesi
Bureinskiy Çalışma Kampı - Habarovskiy Bölgesi
Burepolom Kampı - Gorkiy Bölgesi
Kimpersay Kampı - Aktepe Bölgesi
Kitay Kampı - İrkutsk Bölgesi
Kiyev Kampı - Omsk Bölgesi
Kizel Kampı - Perm Bölgesi
Klyuçevskiy Çalışma Kampı - Çitin Bölgesi
Kuneyevskiy Çalışma Kampı - Kuybışev Bölgesi
Kuryanovskiy Çalışma Kampı - Moskovskiy Bölgesi
Kuznetskiy Çalışma Kampı - Çelyabin Bölgesi
Markovskiy Çalışma Kampı - Moskovskiy Bölgesi
Martınovskiy Çalışma Kampı - Rostov Bölgesi
Metinstroy Kampı - Yaroslav Bölgesi
Mineralnıy Çalışma Kampı - Komi Otonom Cumhuriyeti
Mosugayev Kampı - Moskovskiy Bölgesi
Nırob Kampı - Perm Bölgesi
Obskiy Çalışma Kampı - Komi Otonom Cumhuriyeti
Olhov Kampı - Volgograd Bölgesi
Oneg Kampı - Arhangels Bölgesi
Orlovskiy Çalışma Kampı - Krasnoyarka Bölgesi
Ostrov Kampı - Moskovskiy Bölgesi
Ozernıy Çalışma Kampı - İrkutsk Bölgesi
Polyan Kampı - Krasnoyarka Bölgesi
Privoljskiy Çalışma Kampı - Saratovskiy Bölgesi
Reçnoy Çalışma Kampı - Komi Otonom Cumhuriyeti
Sevenisey Kampı - Krasnoyarka Bölgesi
Sevural Kampı - Sverdlovskiy Bölgesi
Sib Kampı - Kemerov Bölgesi
Sosnovskiy Çalışma Kampı - Çelyabin Bölgesi

Stepnoy Çalışma Kampı - Kazakistan Otonom Cumhuriyeti
Svobod Kampı - Amur Bölgesi
Şosdor Kampı - Habarovskiy Bölgesi
Tayejnıy Çalışma Kampı - Krasnoyarka Bölgesi
Uralskiy Çalışma Kampı - Sverdlovskiy Bölgesi
Vlad Kampı - Omsk Bölgesi
Yugo-Vostoçnıy Çalışma Kampı - Habarovskiy Bölgesi
Yujnıy Çalışma Kampı - İrkutsk Bölgesi

A. I. 3. c. Siyasi Af Süreci ve Kanunların İşlemesi

II. Dünya Savaşı, ülkede istikrarsızlıklara yol açmış ve Sovyetler Birliği açlıkla, ekonomik bozukluklarla, bölgesel ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ülke bu kötü durumdayken, bir de ülke içerisinde korkunç bir siyasi baskı dönemi başlamıştır ve bu yönetim anlayışının sonucu olarak milyonlarca insan yok edilmiştir. Sadece resmî kaynaklara göre öldürülen insan sayısı 10 milyondur. Kendilerine isnad edilmiş olan "*düşman*" suçlaması ile sistemli bir şekilde yok edilen bu insanların çok büyük bir bölümü, esasen bu suçlamayı hak edecek hiçbir şey yapmamışlardır.

"*Baskı, kanunsuzluk, istibdat, kişiye tapma ve aklanma*" sözcükleri ilk defa, KPSS'nin 20. kongresinde N. S. Kruşçev'in sunduğu bir bildiri ile duyulur. TsK KPSS'nin 30 Haziran 1956'daki kararında, Stalin dönemindeki siyasetin yanlış olduğu ve bu siyasetin sosyalist ve demokratik anlayışla uyuşmadığı, bu yanlış anlayış neticesinde de sosyal sınıflar arasında mücadele başladığı ve giderek de bu mücadelenin şiddetlendiği belirtilir. Baskıdan etkilenen kişilerin aklanması ise, KPSS'nin 20. Kongresinde bunun dile getirilmesi sayesinde KPK (Komitetom Partiynogo Kontrolya-Parti Kontrol Komitesi) incelemelerine başlar. İncelemeyi KPK (Komitetom Partiynogo Kontrolya) ve SSCB Savcılığı beraber

yürütür. KPK, KPSS'den yapılan başvurulara dayanarak millî savaştaki (2. Dünya Savaşı sonrası kaybedilen toprakları alma mücadelesi) esirler ve işgal edilen bölgeler üzerine çok sayıda inceleme yapar. 29 Haziran 1956'da SSCB bakanlığının № 898-490s kararı ile katı biçimde uygulanmış kurallar olduğu kabul edilir ve o dönemde esir olanlar ile onların aileleri hakkında yapılması gerekenler görüşülür.

KPSS'nin parti programına dahil ettiği bu konu neticesinde, SSCB Bakanlar Kurulu'nun 11 Eylül 1953'te alınış olduğu kararla Sovyetlerdeki tüm ülkelerde, bölgelerde MVD'ye bağlı savaş mahkemeleri kaldırılır. Yargı işi SSCB bakanlıklarına bırakılır. Daha sonra OGPU, üç kişilik komisyonlardan oluşan ve "*troyek*" (üç kişi) olarak da bilinen NKVD-UNKVD organları hakkında suçlamalar yapılır, dilekçeler yazılır. SSCB Yüksek Şura Heyeti 19 Ağustos 1955'te ülkedeki tüm yüksek mahkemeleri incelemeye alır. SSCB Yüksek Şura Heyeti 24 Mart 1956 yılında, meydana gelen tutuklamaları araştırmak için PVS SSCB adında bir komisyon kurar. Ts KPSS ve PVS SSCB için gerekli tüm dokümanlar devletin güvenlik organlarında bulunmaktadır. Ancak ulaşılması gereken bilgilere, dosyalar "*gizli*" olduğu için ulaşılamaz. SSCB Başsavcısı, SSCB Adliye Bakanı, SSCB İçişleri Bakanı ve KGB'nin başkanının 19 Mayıs 1954'teki № 96ss/0016/00397/00252 sayılı ortak kararnamesiyle, MVD SSCB'nin kararları sonucu ihtilal karşıtlarının kamplarda ve hapishanelerde ölmeleri hakkında inceleme başlatılır. Bu kararnamenin içeriği başlangıçta gizli tutulmuştur, ancak Rusya Federasyonu 23 Haziran 1992'de bu kararname hakkındaki gizliliği kaldırmıştır.

1960 ve 1970'li yıllarda suçluların aklanması konusunda sessiz kalınmıştır. M. S. Gorbaçov'un başlatmış olduğu "*glasnost*" ve "*prestroyka*" anlayışıyla bu konu tekrar gündeme gelmiştir. Siyasi baskıya herkesin karşı olduğunu belirten Gorbaçov, haksız yere suçlananların aklanması sürecinin tamamlanması gerektiğini söyler.

28 Eylül 1987'de Politbüro TsK KPSS adında yeniden bir komisyon kurar. 11 Temmuz 1988'de Politbüro'nun kararıyla KGB'deki araştırmalara da bakılarak 1930'lu, 1940'lı yıllardan 1950'li yılların başına kadar geçen sürede haksız yere suçlananlar aklanır itibarları iade edilir. Bu kararlar ve değerlendirmelerle yurtlarından zorla çıkarılan ve sürgüne gönderilenler de aklanmış sayılır. Söz konusu karara göre aklanan kişi sayısı 1.730.000 kişidir. 13 Ağustos 1990'da alınan diğer bir karara göre 1920 ile 1950'li yıllar arasında siyasi baskıya maruz kalanların da aklanması gerektiği belirtilerek, affın çerçevesi genişletilmiş oluyordu. Siyasi baskıya maruz kalanların aklanması hakkındaki kanun dört bölümden oluşmaktadır: "*Genel Durum*", "*Af Düzeni*", "*Affın Sonucu*", "*Son Durum*". Kanun 1992, 1993 ve 1995'te yapılan değişikliklerle ve eklemelerle günümüze kadar geldi.

Bu kanunun birinci kısmında, farklı zamanlarda farklı organlar tarafından yapılmış olan çalışmaların içeriği, tarihi, sayısal verileri, niteliği, siyasi baskıya maruz kalanların yakınları hakkında bilgiler verilmektedir. Eğer siyasi cezalardan ötürü hayatını kaybeden bir erkeğin 18 yaşına gelmemiş çocukları var ise onlara devletin yardım etmesi gerektiği; eğer siyasi cezalardan ötürü hayatını kaybeden, kurşuna dizilen bir erkeğin eşi varsa ve bu kadın şu anda başka birisiyle nikahlı değilse devletin onlara da yardım etmesi gerektiği bildirilir. VÇK, GPU-OGPU, UNKVD-NKVD, MGB, MVD'nin yaptığı faaliyetlerin kanundışı sayıldığı ve bu organların kötü muameleleriyle karşılaşanların da aklanma kapsamına alındığı belirtilir.

İkinci kısımda, kanunun uygulanmasını her bölge savcısının kendisinin yapması gerektiği ve eğer işlediği suçtan dolayı aklanan olursa hakimin bu kararı aklanan kişinin veya yakınlarının adresine ulaştıracağı belirtilmektedir. Kanun uygulanırken kronolojik sıra geriye doğru işlemeli; yani 1917'ye kadar. Böylece yakın geçmişteki olayların üzerinden fazla geçmeden olaylar aydınlatılabilecekti. Kanunun uygulamasında eski tarihi belgelerin

temin edilmesi zordur. Ele geçen eski belgelerin tarihi yoksa, tarih olarak belgenin ele geçme tarihi kaydedilir ve daha sonra kriminal laboratuvarda test edilir veya aynı dönem olduğu tespit edilen belgelerden faydalanılır. Aklanması istenilen kişiler hayatta değilse yakınları üç yıl içerisinde savcılığa başvurabilir. Ancak; üç yıl içerisinde savcılığa başvuramayanlar geçerli bir neden göstererek daha sonra da başvurabilirler. İnceleme yapılacağı zaman araştırılan kişilerin akrabaları, ellerinde bulunan belgelerin aslını veya fotokopisini de savcılığa teslim etmelidirler. Bu araştırmayı bölge savcıları yürütür. Bu inceleme yapılırken devlet arşivlerinden de faydalanılarak kişiden kalan son belgeler veya fotoğraflara ulaşılır. Ele geçen malzemeler sonucunda inceleme tamamlanır ve ölmüş olanların ölüm tarihi, yeri ve zamanı açıklanır.

Üçüncü kısımda her şeyin açıklığa kavuşturulmuş olması beklenir. Siyasi baskı altında kalmış olanların Rusya Federasyonu kanunları tarafından haklarının korunmuş olduğu ve burada yaşama olanakları olduğu belirtilir. Ayrıca siyasi baskı altında kalmış olanlara tazminat ödenmesi de 12 Ağustos 1994'te, № 926 sayılı kararla kabul edilmiştir[23].

[23] İ. K. Xayrullin ve d., age.., 9-15

A. I. 3. 1. Kırım

Bir kanlı ağıt söylenir şimdi Kırım'da
Biz duyarız Kırım'ın öldüren feryadını
Bir büyük destanla birlikte yeniden yazacağız
Kırım topraklarına Kırım Türkü'nün adını

Y. B. Bakiler

Ukrayna/Kırım Haritası

Uzun yıllar Türklerin egemenliğinde olan Kırım, 1771 yılında Ruslar tarafından işgal edilir. Bu tarihten itibaren Kırım'da baskı ve sürgün Rusların vazgeçilmez poitikası haline gelir. Rusların bu ilk işgali sırasında bütün Kırım şehirlerinin tahrip edildiği ve 35.000 sivil insanın öldürüldüğü bilinmektedir. Kırım ve çevresinde yaşayan ve Rusların egemenliğine girmek istemeyen Kırım Tatarlarından 100. 000 kadarı 1772 yılında Osmanlı sınırlarına doğru göç etmek

zorunda kalır[24]. 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması sonrasında, Kırım iyice Rusların egemenliğine girer. Bu antlaşmadan sonra da göçler devam eder ve boşalan Kırım topraklarına 75.000 Rus getirilerek yerleştirilir. Rus Generali Potemkin'in 1782'de, sivil, kadın, erkek, çocuk ayırt etmeksizin öldürülmesini emrettiği 30.000 kişi, Tatarların neden göçmek zorunda kaldıklarını da açıklamaktadır. Bu katliamlar ve göçlerle Kırım'da bir etnik arındırma yapılmış ve 1783'te Kırım, Çarlık Rusyasının bir vilayeti haline getirilmiştir[25]. 1784 yılında General Potemkin, 24 saat içinde Tatarların Kırımdan çıkarılması emrini vermiş ve bu emir üzerine Kırım'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Kırım Türkleri vatanlarından çıkarılmışlardır. Bu gelişmeler ile birlikte, 1800 yılına kadar meydana gelen katliamlardan, evlerini, arazilerini, hayvanlarını, eşyalarını, mezarlarını ve hatıralarını geride bırakarak kaçan 500.000 Kırımlı, Besarabya, Dobruca ve Anadolu'ya göçmüştür. Ancak göçen 500.000 Kırımlı'nın 200.000'i göç yollarında öldürülmüş, ancak 300.000 kadarı Türklerin hakim olduğu bölgelere ulaşabilmişlerdir[26].

1853-1856 tarihleri arasında yaşanan Kırım savaşı sırasında Tatarların Osmanlı yanlısı oldukları varsayılmış, Ruslar baskılarını arttırmış; Tatar köyleri talan edilmiş, sivil ve savunmasız insanlara işkenceler yapımış, birçoğu da öldürülmüştür. Sahilde yaşayanlar iç bölgelere kaydırılırken, Kırım coğrafyasına yayılan bu ölüm korkusu Kırım'da kalan birçok Tatar Türkünü yine göçe zorlamıştır. Tatarlardan boşalan Kırım topraklarına, Rus, Ukraynalı, Bulgar ve Almanlar yerleştirilmiştir.

1783-1922 yılları arasında toplam 1.800.000 Tatar, Osmanlı topraklarına göçmek zorunda kalmıştır[27]. Kırım'ı işgal eden Ruslar

---

[24] Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün** (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 15
[25] Halil İnalcık, Kırım, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul 1988, s. 750-752
[26] Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün**, İstanbul 2006, s. 64
[27] Serdar Sarısır, **age..**, s. 66

ilk günden beri sistemli ve sürekli olarak Kırım Türklüğünü imha siyaseti gütmüşlerdir. Bolşevik devriminden sonra çok sayıda Kırım Türk'ü öldürülmüş, 1920-1922 yılları arasında yapay olarak yaratılan açlık felaketi sebebiyle 100.000'den fazla Kırım Türk'ü açlıktan ölmüş, 50.000 kadarı da göç etmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kırım'a gönderdiği yardım gemileri Ruslar tarafından engellendiği için yiyecek yardımı buradaki Türklere ulaştırılamamıştır[28].

Sovyetler Birliğinde 1939 yılında yapılan nüfus sayımına göre. Kırım'da, toplam olarak 1.123.806 kişi yaşıyordu. Bunların 557.449'unu Ruslar, 218.492'sini Kırım Türkleri, 153.478'ini Ukraynalılar oluşturmaktaydı.

II. Dünya Savaşı önce, Almanların da Ruslar gibi Kırım'a dair çeşitli planları vardı. Bu plan ve düşüncelerin bir parçası olarak Alman orduları, Ekim 1941'de Kırım'a girdiler.

Alman orduları, 30 Kasım 1941'de Akyar (Sivastopol) dışında kalan bütün Kırım topraklarına hakim olurlar. Sovyet askerleri bölgeden çekilirken büyük bir katliama girişir kendi askerleri tarafından yapılan hastaneleri bile ateşe verirler.

Rusların Kırım'dan çekilmesini fırsat bilen Edige Kırımal, Müstecip Ülküsal gibi bir kısım Kırım Türk aydınları Almanlarla temasa geçerek, Kırım'da bağımsız bir devlet kurmak için Almanlarla işbirliği yaparlar. Almanlar, Kırım Türklerinden gönüllü askerler almaya başlarlar. *Nefs-i Müdafaa Taburları* adıyla birlikler kurulur ve 20 bin civarında Kırım Türkü bu taburlarda görev alır. Alman askerî belgelerine göre, Kırım'ın 203 yerleşim bölgesinden 5655 kişi ve 5 esir kampından 3600 kişi olmak üzere, toplanan gönüllü sayısı toplam 9255 kişidir.

[28] Ali İhsan Kolcu, **Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı**, Ankara 2004, s. 449

Kırım Türkerinin bir bölümü Almanlarla işbirliği yaparken, bir kısmı da Sovyet Kızıl Ordusu saflarında Almanlara karşı savaşmıştır. Bu mücadelede yer alan birçok Kırım Türkünün yüksek derecede madalya ve nişanlarla taltif edildiğine de yer verilmiştir. Bu mükafatlardan biri ise, savaş sırasında 30 tane Alman uçağını düşüren ve bu kahramanlıklarından ötürü iki kere "*Sovyetler Birliği Kahramanı*" ünvanı alan Ahmet Han Sultan'a takdim edilmiştir, Kırım Türklerinin Sovyetler Birliği KPMK'nin XXIII. Kongresine göndermiş oldukları bir bildiriden anlaşıldığı kadarıyla, savaşın başında Kırım'ın Kuybişev, Bahçesaray, Aluşta, Sudak, Lenin ve Balaklava rayonlarına ait 21 köyden 18 yaşın üzerinde 4252 kişiden 2324 genç Kızıl Ordu'ya katılmıştır. Ayrıca, yine bu köylerden 329 kişi Partizan hareketine iştirak etmiştir. Bütün bunlara rağmen, Partizan hareketinin Rus asıllı komutanlarından Makrousov ve Martinov gibi şahıslar, Kırım Türklerine karşı besledikleri düşmanlığı daha da ileriye götürerek, Sovyet yönetimine sundukları raporlarda Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliği yaparak "*vatana ihanet ettiklerini*" ifade etmişlerdir.

Kasım 1943'te Stalingrad'da Alman ordusuna karşı ezici bir galibiyet kazanan Kızıl Ordu birlikleri, ilerlemesini sürdürerek 10 Nisan 1944'te Kırım'a yeniden hakim oldu. Kırım'ın tekrar Sovyet hakimiyetine girmesinin ardından, zafer sarhoşluğu içinde olan Kızıl Ordu askerlerinin özellikle Kırım Türklerine ağır baskılar uyguladıkları, hatta birçok Kırım Türkünü katlettikleri bildirilmektedir. Sovyet askerlerinin Kırım Türklerine karşı böyle bir tutum sergilemelerinin en önemli sebebi, Almanlarla işbirliği yaparak Kızıl Ordu ve partizan hareketlerine karşı savaştıklarına inandıkları bu topluluktan intikam almaktır.

Kırım'ın Almanlardan geri alınması ile birlikte, süratli bir şekilde bölgede bir etnik temizlik yapılmaya başlanır ve Slav kökenli olmayan halklar Kırım'dan çıkarılır. Önce Kırım Türkleri, ardından

da Kırım'da yaşayan Almanlar, Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler "*zorunlu göçe*" tabi tutularak Kırım'dan çıkarılırlar. Kırım'dan toplam 12.422 Bulgar, 15.040 Rum, 9621 Ermeni, 1119 Alman ve diğer milletlere mensup 3652 kişi sürgün edilmişti.

29 Mayıs 1944 tarihinde, Kırım Türklerini taşıyan katarlar Özbekistan'a ulaşırlar. Özbek yöneticileri ve Özbek Türkleri daha önceden belirlenen istasyonlarda (Taşkent, Arıs ve Kagan) onları karşılarlar. Özbekistan'a ulaşan Kırım Türkleri önceden belirlenen aşağıdaki şehirlere dağıtılmışlardır.

Andican	19.630	Namengan	13.804
Buhara	3983	Semerkant	31.540
Fergana	16.039	Taşkent	56.362
Kaşka-Derya	10.171		

TOPLAM:151.529 kişi

Sürgünden önce, 1 Nisan 1940 tarihi itibariyle Kırım'da 1.126.800 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Kırım Türklerinin bu tarihteki sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık 218 bin kişi oldukları sanılmaktadır. 17-20 Nisan 1940 tarihinde Kırım'dan 180.000 kişi çıkarılır. 90.000 kişi de Kızıl Ordu'ya çağrılır. Kızıl Orduya çağrılanlar arasında 20.000 Kırım Türkü de vardır. Bu arada, 67.000 Yahudi, Karaim ve Kırımçak Türkü de Almanlar tarafından kurşuna dizilir.

Sürgün operasyonunun yürütülmesi için Beriya komutasındaki NKVD kuvvetleri görevlendirilir ve 1 Haziran 1944'e kadar bu operasyonunu tamamlanması emredilir. Söz konusu kararname ile, sürgün edilecek olanların beraberlerinde kendi özel eşyalarını, elbiselerini, günlük demirbaş eşyalarını ve aile başına 500 kg erzak almalarına izin verilir.

Beriya'nın talimatıyla sürgün iki gün önceye alınır ve Kırım Türklerinin sürgünü 18 Mayıs 1944'te saat 03.00 civarında başlar. Son derece organize ve zamana karşı oldukça titiz bir şekilde yapılan operasyonlar, "*potansiyel tehlikeli*" olarak nitelendirilen kişilerin tutuklanmasıyla başlar. Yetişkin erkeklerin büyük çoğunluğu Sovyet ordusuna alındığı için, geride kalanların büyük çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşmaktadır. Sovyet askerleri gecenin bir vakti, daha önceden tespit edilen Kırım Türklerinin evlerine zorla girerek onları uykularından uyandırır ve 15 dakika içinde bulundukları yerlerin meydanında toplanmalarını söylerler. Ne olup bittiğini anlamayan Kırım Türklerinin yanlarına, kararnamede belirtilenin aksine sadece taşıyabilecekleri eşyalarını almalarına izin verilir. Bir çok yerde buna dahi müsaade edilmez. Evlerinden çıkarılan halk bulundukları yerin meydanlarında, tarlalarda veya uygun görülen başka yerlerde toplanarak kendilerini demiryolu istasyonlarına taşıyacak nakliye araçlarını beklemeye başlarlar. Sürgünü gerçekleştiren askerler sadece verilen emirleri yerine getirmezler, aynı zamanda çaresiz halka karşı insanlık dışı hareketler de sergilerler. Kimi zaman yaşlı kadınları, acıdan çılgına dönenleri kaçmaları için serbest bırakıp sonra da arkalarından kurşun yağdırırlar.

Sürgüne gönderilenler arasında Kızıl Ordu mensubu Kırım Türk askerleri de bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Kırım Türklerinden 524 subay, 1392 astsubay ve 7079'u çeşitli rütbelerde olan toplam 8995 Kızıl Ordu mensubu Kırım'dan çıkarılır. Kırım'ın genelinde sürgün edilen eski Kızıl Ordu mensubu ise toplam 10.892 kişidir.

Sürgünlerin Kırım'dan trenlerle Özbekistan'a taşınması görevi NKVD ile Ulaştırma Halk Komiseri Kaganoviç'e verilmiştir. Kırım Türkleri nakliye araçları ile istasyonlara taşınır ve burada kendilerini bekleyen vagonlara tıka basa doldurularak kapıları sıkı sıkıya kapatılır.

Kırım Türklerinin üç gün içinde tamamen vatanlarından sürgün edilmesi, 19 Temmuz 1944'te bir törenle kutlanır ve bu operasyonda görev alanlar Sovyet yönetimi tarafından ödüllendirilirler. Ancak daha sonra Arabat adlı bir Türk köyünün unutularak boşaltılmadığı haberi gelir. Azak Denizi ile Sivaş arasında yer alan Arabat köyünün halkı balıkçılık ve tuz üretimi ile uğraşan köylülerdir. Kobulov, adamlarına iki saat içinde orada tek bir Kırım Türkünün kalmaması yönünde emir verir. Bunun üzerine Arabat'taki bütün Kırım Türkleri oldukça büyük ve eski bir gemiye bindirilerek mahzene kapatılırlar. Gemi denizin en derin yerine getirilerek ambar kapakları açılır ve gemi içindeki insanlarla birlikte batırılır.

Sürgünün yolda geçen bölümü, tam bir insanlık dramıdır. Tıka basa vagonlara doldurulan insanlar, günlerce aç-susuz bir şekilde, en temel ihtiyaçlarını gideremeden ve sonlarının ne olacağını bilmeden bir meçhule doğru giderler. Yol boyunca birçok insan hastalanmış, özellikle yaşlılar ve çocuklar açlığa, susuzluğa, vagonların havasızlığına dayanamayarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Ölenler, ya yollarda trenlerden atılmış ya da durulan ilk yerde vagonlardan indirilmiş ve defnedilmelerine müsaade edilmeden yol kenarlarına bırakılmışlardır. Bu şekilde yol boyunca 7889 Kırım Türkünün öldüğü belirtilmektedir[29].

Büyük sıkıntılarla geçen uzun bir yolculuktan sonra sürgün Kırım Türkleri, Sovyet yönetimi tarafından daha önceden tespit edilen yerleşim yerlerine ulaşırlar. 4 Temmuz 1944'te Beriya tarafından açıklanan bu insanlık dramının sonuçlarına göre, Kırım Türklerinin tamamı gönderildikleri yerlere ulaşmış, bunlardan 151.604 kişi Özbekistan'a, 31.551 kişi de 21 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesi gereği Sovyetler Birliğinin çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Kırım Türklerinin topluca yurtlarından çıkarılmalarından sonra, geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarına GKO kararnamesi

[29] www.kınmsurgunu.com

uyarınca Sovyet yönetimi el koyar. Kırım Türklerinden geriye kalan mal ve mülk aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Sığır ve kümes hayvanı	15.740 baş
Tarım ürünleri	40.000 çinko (çinik)
Bina/ev	25.561 adet
Kışlık ve yazlık tahıl ekimi	68.500 hektar
Köy kooperatifi demirbaşları	345.500 adet
Ev eşyası	420.000 adet

15 Nisan 1967 verilerine göre, 1944 tarihinden itibaren Kırım'a yerleştirilmek üzere 406.828 kişi getirilmiştir. Bunlardan 162.096 kişi Rusya Federasyonu SSC'nden, 244.734 kişi ise Ukrayna SSC'nin çeşitli bölgelerinden Kırım'a gönderilmişlerdir.

Kırım Türkleri, gittikleri yerlerde çoğunlukla fabrika ve işletmelerin bulunduğu köy ve kasabalara yerleştirilirler. Buralarda, uzun bir süre son derece ağır şartlar altında yaşarlar. Günlerce, haftalarca at ahırlarında, kuru toprak üzerinde, hatta kazdıkları çukurlarda yaşamaya çalışırlar. Gerek dayanılmaz yolculuk şartları, gerekse gidilen yerlerdeki olumsuz hayat şartları dolayısıyla önemli sayıda can kayıpları meydana gelmiştir. Sürgünden birkaç yıl sonra bizzat Kırım Türkleri tarafından yapılan nüfus sayımı sonucuna göre sürgüne gönderilenler arasında bulunan 112.700 çocuktan 60.034'ü, 93.200 kadından 40.085'i, 32.600 erkekten 12.061'i hayatını kaybetmiştir.

Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nde yumuşama rüzgarları esmeye başlar. Stalin'in yerine devlet başkanı olan Kruşçev, KP'nin XX. Kongresinde yaptığı konuşmada, ülkede yaşanan bütün olumsuzlukların tek müsebbibinin Stalin olduğunu, onun zamanında yüz binlerce insanın vatanlarından çıkarılarak sürgün edildiğini ifade eder. 24 Kasım 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu kararıyla, II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu saflarında yer

alan askerler, SSCB Kahramanlık madalyası ve nişanı ile ödüllendirilenler, yerli halkla evlenen kadınlar, Rus, Ukraynalı ve diğer milliyetlere mensup kadınlar, sakatlar, tedavisi mümkün olmayan hastalar ile II. Dünya Savaşı'nda ölen askerlerin yakınları affedilirler. Bu doğrultuda YSP tarafından 13 Aralık 1955'te kabul edilen ve "*sürgünde bulunan Almanların ve ailelerinin üzerindeki hukuki sınırlamaların kaldırılması*"na dair kararname sürgüne maruz kalan toplulukların hürriyete kavuşması yönündeki ilk kanun olarak kabul edilmektedir. 28 Nisan 1956'da Kırım Türkleri de serbest bırakılırlar.

1956 yılı Ekim ayı sonuna kadar toplam 778 Kırım Türkü, Kırım'a komşu olan Zaporojye bölgesine gelerek buraya yerleşir. Ancak bu durum Sovyet yetkililerin hoşuna gitmez ve 15 Aralık 1956 tarihli bir kanunla, daha önce Kırım'da yaşamış olan ve sürgün yerlerinden ayrılan Türklerin, Almanların, Rumların, Bulgarların, Ermenilerin ve diğerlerinin Ukrayna'ya ait Zaporojye, Herson, Odessa, Nikolayev, Kırım ve Zakarpat bölgelerinde yerleşmeleri yasaklanır.

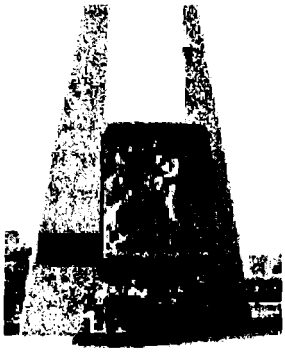
Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra, Stalin'in sürgüne gönderdiği birçok topluluk vatanlarına dönme hakkını elde etmesine rağmen Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri ve Volga Almanlarının bu haktan mahrum bırakılmaları düşündürücüdür. Bu süreçte vatana dönüş için, ilk toplu müracaat 6.000 kişinin imzasıyla Haziran 1957'de Yüksek Sovyet'e gönderilir. Ardından Mart 1958'de 16.000 ve Ağustos 1958'de 12.000 ve 1966 yılında 120.000 imza toplanır[30].

Kırım Türklerinin vatana dönüşü ve yeniden Kırıma sahip olma mücadelesi günümüzde de devam etmektedir. Bu mücadelenin sembol isimlerinden biri, Sovyetler Birliği dönemindeki mücadelesiyle, özellikle de yaptığı "*açlık grevi*" ile dünya gündemine oturan, Mustafa Cemil Kırımoğlu'dur.

[30] www.kırımsurgunu.com

M. C. Kırımoğlu

Sürgün Anıtı

A. I. 3. 1. a. Bir Hatıra

"1928 yılında Kırım'ın Yalıboyu'ndaki güzel Simeiz'de doğdum. Sürgün edildiğimizde 15 yaşındaydım. O günler, birinci gününden son gününe kadar, hep aklımda. Nasıl unutulur ki o günler? İstesem de unutamıyorum.

Sürgünden bir gün önce her şey sakindi. Pek çok evde olduğu gibi bizim evde de cepheden gelen izinli Rus askerleri yaşardı. 17 Mayıs 1944 günü evimizde büyük bir temizlik yapmaya başladık. Her şeyi yıkıyor, siliyor süpürüyorduk. Bizim bu çalışmalarımızı gören Rus askerleri "Niçin yapıyorsunuz böyle bir şeyi? Ne gerek var? Ya birden buradan çıkarılırsanız boşuna yapmış olmayacak mısınız?" dediklerinde, ben "Ömrümde bir yere gitmedim. Babaannem de hayatında hiç tren görmedi. Bir kere bile seyahat etmedi. Niye gidelim ki durup dururken?" diye onlara soruyla cevap veriyordum. Başka bir şey söylemediler, sürüleceğimize dair bir tek kelime etmediler.

18 Mayıs sabaha karşı saat dört veya beş civarıydı. Askerler geldi evimize:

- Çıkın, çabuk, çıkın!

- Niçin? Ne oldu? Nereye?

- Çıkın çabuk hazırlanın! Yolcusunuz!

- Ne yolcusu? Niçin?

- Hainsiniz siz! Sovyet Hükûmeti'nin kararı bu! Çabuk, sallanmayın! Çabuk çıkın!

Şaşkındık. Sersem gibiydik. Büyük bir kaos yaşanıyordu. Evde beş kişiydik. Teyzem avluda ağlıyor, "Bizleri öldürecekler! Kefenlerinizi alın! Bizleri öldürecekler! Kefenlerinizi alın!" diye bağırıyordu. O gün, hatırımdadır, çok tuhaf bir olay da olmuştu. O gün bir fırtına vardı Simeiz'de. Rüzgâr uğulduyor, ağaçları sarsıyor, kimi ağaçların dalları kopuyordu. Rüzgârın, ağaçların uğultularına, köpeklerin acı acı havlamaları ulumaları (Arire hanım da ağlıyordu. Nasıl ağlamasın ki?) ineklerin böğürmeleri ve bizlerin feryatları karışıyordu. O günün sesleri... Tarifsizdi o günün feryadları... Korkunçtu... Ardından dolu yağdı, iri iri dolulardı Biz ağlamadık yalnızca. Sanki, bizimle beraber gök ağladı, hayvanlarımız ağladı. Ağaçlarımız ağladı..

Bizleri Akmescit'e getirip hayvan vagonlarına doldurdular. 28 gün yol gittik. Bütün yol boyunca bir kere yemek verdiler, Sarıtav (Saratov)'da. Bazılarımız yanına yiyecek bir şeyler alabilmişti. Bazılarının unu vardı, pişirip bize de verirlerdi. Vagonumuz o kadar doluydu, o kadar sıkışıktı ki ayaklarımı uzatamıyordum. Vagonumuzda ölenleri yol kenarına bırakıp gittik, gömemedik. Semerkand'a getirdiler, stadyuma topladılar. Yanımıza alabildiğimiz eşyaları, bohçacıklarımızı bir kenara topladılar. Bizleri tüfeklerle ite kalka hamama götürdüler. Anlatılır gibi şeyler değildi. Bizleri dipçikliyor, küfürler ediyor ve üzerimize ilaçlı kaynar su

atıyorlardı. Kaynar suya dayanamayıp ölenler oldu. Kaynar sular... (Yanaklarından akan ince ince yaşlar sel oldu burada Arire Hanım'ın. Bir süre hıçkırıklardan dolayı konuşamadı.)

Hamamdan sonra yine stadyuma getirdiler bizleri. Biz dönene kadar bohçalarımız, eşyalarımız karıştırılmış, işe yarayacaklar yağmalanmıştı. Eşek arabalarına koyup köylere dağıttılar. At ahırlarında yattık. Ne yorganımız, ne döşeğimiz vardı. Günlerce, haftalarca yerde, yattık. Oradaki ağır şartlarda, pek çok insanımız hastalandı, pek çoğu öldü. Yeterli yiyecek verilmezdi. Ağır işlerde çalıştırılırdık. Yaşlı kadınlarımız, hep Kırım hasretini anlatırlardı; pek çoğu son günlerini yaşarken, son nefeslerini vermeden, bir yudum dahi olsa Kırım'ın suyunu içmek isterlerdi. Bir yudum, bir yudumcuk Kırım suyu olsa, içsem, rahat ölebilirdim, derlerdi.

Bir gün bir kadıncağızla oğlunu çakallar yemiş. Aç çakallar. Oğlancağızı ayakkabılarından tanıyabildik. Bu olaydan üç gün sonra cepheden babası geldi. Selâm verdi. (Burada Arire hanım yine kendini tutamadı, hıçkırıklara boğuldu.) Askerden gelen bu yiğit selâm verdikten sonra, Cemaat" dedi, "Benim karım Anife, oğlum Server'i görenleriniz tanıyanlarınız var mı? Fotisalalı idiler? Kim biliyor?" Hiç kimse bir şey yemedi, hiç kimse sesini çıkaramadı. Nasıl densin çakallar yedi diye.

Sonra bir kadıncık, yaşlı bir kadıncık; "A balam!... Allah ..... Allah sana sabırlar versin! Yazımız böyle imiş... Allah rahmet eylesin!..... " dedi ve anlattı. O, cepheden gelen yiğit adam, gözlerimizin önünde kendini yere atıp öyle bir ağladı, öyle bir dövündü, öyle bir yerleri tırmaladı ki dayanılır şey değildi. Sonra adamı, o yiğiti kaldırdılar yerden, su verdiler, biraz olsun teskin etmeye çalıştılar. Adamcağız yerden kalktığında saçları bembeyaz olmuş, çökmüş, bir anda ihtiyarlamıştı.

Şimdi düşünüyorum, yaşadığımız bu facialara, dehşetli günlere rağmen nasıl sağ kalabildik, nasıl olup da Vatanımız Kırım'a dönebildik diye? Bunun bir tek açıklaması var o da birlik. İsmail Bey Gaspıralı'nın bize miras bıraktığı birlik. Biz birbirimizi koruyarak, birbirimizle dayanışarak, ekmeğimizi paylaşarak, birlikte mücadele ederek bugünlere gelebildik. Burada adını anmadan geçemeyeceğim bir kişi var. Gafur ağa. Kemaneci idi. Sürgün günlerinin o ağır, o dayanılmaz, pislik ve açlık içinde geçen günlerinde bize kemanesiyle kaytarmalar çalardı. 5 dakika olsun onunla güler, hiç olmazsa gülerek ağlardık. Bize "Qorqmañ balalar, bir kün Vatanğa qaytarmız, şen qaytarmalar çalarmız" diye sürekli moral ve kuvvet verirdi.

Allah'a şükür her şeye rağmen dimdik ayakta kaldık. Millet olarak yok olmadık. Şimdi de halimiz ağır. Ama birlik beraberlik içerisinde bu günleri de geçeriz inşallah [31]"

A. I. 3. 1. a. Sürgün Kararnamesi

TOP SECRET
STATE DEFENSE COMMITTEE
State Defense Committee Decree No. 5859ss
May 11, 1944
Moscow, the Kremlin

On the Crimean Tatars

During the Patriotic War [World War II], many Crimean Tatars betrayed the Motherland,deserting Red Army units that defended the Crimea and siding with the enemy, joining volunteer army units formed by the Germans to fight against the Red Army; as members of German punitive detachments, during the occupation of the Crimea by German fascist troops, the Crimean Tatars particularly

[31] Emel Dergisi, Sayı: 210, Eylül - Ekim 1995, s. 36

were noted for their savage reprisals against Soviet partisans, and also helped the German invaders to organize the violent roundup of Soviet citizens for German enslavement and the mass extermination of the Soviet people.

The Crimean Tatars actively collaborated with the German occupation authorities, participating in the so-called "Tatar national committees," organized by the German intelligence organs, and were often used by the Germans to infiltrate the rear of the Red Army with spies and saboteurs. With the support of the Crimean Tatars, the "Tatar national committees," in which the leading role was played by White Guard-Tatar emigrants, directed their activity at the persecution and oppression of the non-Tatar population of the Crimea and were engaged in preparatory efforts to separate the Crimea from the Soviet Union by force, with the help of the German armed forces.

Taking into account the facts cited above, the State Defense Committee decrees that:

1. All Tatars are to be banished from the territory of the Crimea and resettled permanently as special settlers in the regions of the Uzbek SSR. The resettlement will be assigned to the Soviet NKVD. The Soviet NKVD (comrade Beria) is to complete the resettlement by 1 June 1944.

2. The following procedure and conditions of resettlement are to be established:
a) The special settlers will be allowed to take with them personal items, clothing, household objects, dishes and utensils, and up to 500 kilograms of food per family.
Property, buildings, outbuildings, furniture, and farmstead lands left behind will be taken over by the local authorities; all beef and dairy cattle, as well as poultry, will be taken over by the People's Commissariat of the Meat and Dairy Industries, all agricultural production by the USSR People's Commissariat of Procurement, horses and other draft animals by the USSR People's Commissariat of Agriculture, and breeding cattle by the USSR People's Commissariat of State Grain and Animal Husbandry Farms.
Exchange receipts will be issued in every populated place and every farm for the receipt of livestock, grain, vegetables, and for other types of agricultural production.
By 1 July this year, the USSR NKVD, People's Commissariat of Agriculture, People's Commissariat of the Meat and Dairy Industries, People's Commissariat of State Grain and Animal Husbandry Farms, and People's Commissariat of Procurement are to submit to the USSR Council of People's Commissars a proposal on the procedure for repaying the special settlers, on the basis of

exchange receipts, for livestock, poultry, and agricultural production received from them.

b) To facilitate the receipt of livestock, grain, and agricultural production from the special settlers, the USSR People's Commissariat of Agriculture (comrade Benediktov), USSR People's Commissariat of Procurement (comrade Subbotin), USSR People's Commissariat of the Meat and Dairy Industries (comrade Smirnov), and USSR People's Commissariat of State Grain and Animal Husbandry Farms (comrade Lobanov) are to dispatch the required number of workers to the Crimea, in coordination with comrade Gritsenko.

c) The People's Commissariat of Railroads (comrade Kaganovich) is to organize the transport of the special settlers from Crimea to the Uzbek SSR, using specially formed trains, according to a schedule devised jointly with the USSR NKVD. The number of trains, loading stations, and destination points are to be determined by the USSR NKVD.

Payment for the transport will be based on the rate at which the prisoners are transported;

d) To each train of special settlers, the USSR People's Commissariat of Public Health (comrade Miterev) is to assign, within a time frame to be coordinated with the USSR NKVD, one physician and two nurses, as well as an appropriate supply of medicines, and to provide medical and first-aid care to special settlers in transit;

e) The USSR People's Commissariat of Trade (comrade Liubimov) will provide all trains carrying special settlers with hot food and boiling water on a daily basis.

To provide food for the special settlers in transit, the People's Commissariat of Trade is to allocate the quantity of food supplies indicated in Appendix No. 1.

3. By 1 June of this year, the Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Uzbekistan, comrade Iusupov, the Chairman of the Uzbek SSR Council of People's Commissars, comrade Abdurakhmanov, and the Uzbek SSR People's Commissar of Internal Affairs, comrade Kobulov, are to carry out the following steps in regard to the acceptance and settlement of the special settlers:

a) To accept and settle within the Uzbek SSR 140 to 160 thousand special settlers — Tatars, sent by the USSR NKVD from the Crimean ASSR.

The settlement of the special settlers will occur in state farm communities, existing collective farms, farms affiliated with enterprises, and in factory communities, for employment in agriculture and industry;

b) To establish commissions in oblasts where the special settlers are resettled, consisting of the chairman of the oblast executive committee, secretary of the oblast committee, and chief of the NKVD administration, charging them with the implementation of all measures in connection with the acceptance and distribution of the newly arrived special settlers;
c) To organize raion troikas, consisting of the chairman of the raion executive committee, secretary of the raion committee, and chief of the raion branch of the NKVD, charging them with preparation for the distribution and organization of the acceptance of the newly arrived special settlers;
d) To arrange the automotive transport of the special settlers, mobilizing the vehicles of any enterprises or institutions for this purpose;
e) To grant plots of farm land to the newly arrived special settlers and to help them build homes by providing construction materials;
f) To organize special NKVD commandant's headquarters, to be maintained by the USSR NKVD, in the raions of settlement;
g) By 20 May of this year, the Uzbek SSR Central Committee and Council of People's Commissars are to submit to the USSR NKVD (comrade Beria) a plan for the settlement of the special settlers in the oblasts and raions, indicating the destination points of the trains.

4.Seven-year loans of up to 5,000 rubles per family, for the construction and setting up of homes, are to be extended by the Agricultural Bank (comrade Kravtsov) to special settlers sent to the Uzbek SSR, in their places of settlement.

5. Every month during the June-August 1944 period, equal quantities of flour, groats, and vegetables will be allocated by the USSR People's Commissariat of Procurement (comrade Subbotin) to the Uzbek SSR Council of People's Commissars for distribution to the special settlers, in accordance with Appendix No. 2.
Flour, groats, and vegetables are to be distributed free of charge to the special settlers during the June-August period, as repayment for the agricultural production and livestock received from them in the areas from which they were evicted.

6. To augment the automotive transport capacity of the NKVD troops, garrisoned in the raions of settlement in the Uzbek, Kazakh, and Kirgiz SSR's, the People's Commissariat of Defense (comrade Khrulev) is to provide 100 recently repaired "Willys"3 motor vehicles and 250 trucks during the May-June 1944 period.

7. By 20 May 1944, the Main Administration for the Transport and Supply of Petroleum and Petroleum Products (comrade Shirokov) is to allocate and supply 400 tons of gasoline to locations specified by the USSR NKVD, and 200 tons of gasoline are to be placed at the disposal of the Uzbek SSR Council of People's Commissars. The supply of gasoline [for this purpose] is to be carried out inconjunction with a corresponding reduction of supplies to all other consumers.

8. By 15 May of this year, the Main Supply Administration of the USSR Ministry of Forestry, USSR Council of People's Commissars (comrade Lopukhov), is to deliver 75,000 2.75-meter railroad car boards to the People's Commissariat of Railroads, using any means at its disposal.

9. In May of this year, the People's Commissariat of Finance (comrade Zverev) is to transfer 30 million rubles from the reservefund of the USSR Council of People's Commissars to the USSR NKVD, for the implementation of special measures.

I. Stalin
Chairman, State Defense Committee

---

cc: Comrades Molotov, Beria, Malenkov, Mikoian, Voznesenskii, Andreev, Kosygin, Gritsenko, Iusupov, Abdurakhmanov, Kobulov (Uzbek SSR NKVD), Chadaev — entire document; Shatalin, Gorkin, [illegible] Smirnov, Subbotin, Benediktov, Lobanov, Zverev, Kaganovich, Miterev, Liubimov, Kravtsov, Khrulev, Zhukov, Shirokov, Lopukhov — appropriate sections.

TRANSLATOR'S COMMENTS:

1. Notation in upper left-hand corner: "To be returned to the StateDefense Committee Secretariat (Part II).
2. Typed along left edge of first page: "Making copies or extracts of this decree is strictly prohibited."
3. Willys-Overland developed and mass-produced a jeep model that was given to the Soviet Union during World War II.

A. I. 3. 2. İDİL-URAL'DA

İdil-Ural bölgesi Türkleri genel olarak Tatar, Başkurt ve Çuvaşlardan oluşmaktadır. Bu bölgede meydana gelen sosyal, kültürel ve siyasal olaylar genellikle bu üç Türk topluluğunu da etkilemiştir. Edebiyat, sanat ve aydın hareketleri ile siyasal anlayış ve eylemler üç Türk topluluğunu da eş zamanlı ve neredeyse eşit oranda ilgilendirmiştir. Ancak, Tatarlar daha kalabalık oldukları ve geçmişteki güçlü konumları dolayısıyla Rusların dikkat ettikleri bir gruptur.

A. I. 3. 2. a. Açlık Felaketi

Sovyet yöneticilerinin yanlış ve kasıtlı yönetimi yüzünden, 1920'li yılların başında Kırım'da ve İdil-Ural bölgesinde büyük bir açlık felaketi yaşanmıştır. Bu felaket dolayısıyla Atatürk, Kırım'a yardım göndermiş ancak, Ruslar yardım gemilerinin Kırım'a gitmesine müsaade etmemişlerdir[32]. İdil-Ural bölgesindeki durumu yerinde görmek üzere, TBMM'de 11 Ekim 1920 tarihinde bir gizli görüşme yapılmış ve Tevfik Rüştü, Besim Atalay, İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Fuat Beylerden oluşan bir heyetin bölgeye gözlemci olarak gönderilmesi kararlaştırmıştır. Bu gözlemcilerden İsmail Suphi Bey'in, TBMM Başkanlığına sunduğu önerge şöyledir: " *Rusya'da (Ural) ve (Volga) havalisinde olan açlık tüyleri ürpertecek bir derece-i fecaattedir. Bundan en ziyade müteessir olanlar da Müslüman Başkurtlar, Tatar, Kazak ve Kırgızlardır. Bu açların bilhassa çocuklarından binlercesini memleketimize getirip vilayetlerde, livalarda, kazalarda, karyelerde, gerek mümkün olabilecek vesait-i resmiye ile ve gerek hususi surette aile nezdlerine yerleştirmek hem gayet insani ve hem de iktisadi*

[32] Ali İhsan Kolcu, **age.**, s. 449

acil bir mesele-i mihimmedir. 20-30 bin çocuğun memleketimizin muhtelif cihetlerine serpiştirilmesi için BMM aza-yı muhteremesi ile ayrı ayrı bilistişare teşebbüsatta bulunmak ve Hükûmetin zaten bu babta giriştiği resmi muamelatı da takviye ve itmam etmek üzere her şubeden iki aza intihabı suretiyle bir encümeni mahsus teşkilini teklif ederim[33]." Daha sonra açlık çeken bölgelerdeki Türk çocuklarının bir bölümü 10 bin kişilik gruplar halinde Azerbaycan ve Gürcistan'a getirilmiştir. Durumun çok kötü olduğunun ve Türk kökenli insanların özellikle açlık ve kıtlık dolayısıyla perişan durumda olduklarının, yiyecek bulamayan insanların açlıktan öldüklerinin rapor edilmesi üzerine, Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa, bu bölgede açlık çeken Türk ailelerden 2000 çocuğun Türkiye'ye getirilmesini ister ve bu çocukların bakımını üstleneceğini belirtir. Karabekir Paşa'nın dediği yapılır, İdil-Ural bölgesinden alınan 2000 çocuk Erzurum'a getirilerek, Kazım Karabekir'e teslim edilir[34].

Karabekir Paşa, bunların bir kısmını okutur, bir kısmını sanatkâr olmaları için çırak olarak ustaların yanına yerleştirir, bir bölümünü de evladı olmayan ya da erkek çocuğu olmayan ailelere evlatlık verir.

A. I. 3. 2. 1. Tataristan

Tataristan, tarih boyunca, Sovyetler Birliğinde Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelere yakınlığı, tarihi, nüfusu ve entelektüel birikimi ile Türk dünyasının lider coğrafyalarından biri olmuştur. Tatarlar, bu özellikleri dolayısıyla, Rusların dikkatini çeken Türk topluluklarının başında gelirler.

---

[33] Hüsnü Yılmaz Livatyalı, 1921-1923 yılları Arasında Rusya'da Başgösteren Kıtlıktan Etkilenen Türk Çocukları ve Türkiyenin Bunlara Sahip Çıkması, **Savaşın Çocukları, Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul 2003, s. 286

[34] Hüsnü Yılmaz Livatyalı, **agm.**, s. 281-294

1920-1950 yılları arası Sovyetler Birliğinin kanlı yıllardır. Bu yıllarda binlerce insan kurşuna dizilmiş, milyonlarcası da baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Stalin döneminde 24.894 Tatar Türkü sürgün edilmiştir. "*Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xeter Kitabı*" adıyla yayınlanan kitapta 20.000 Tatar Türkünün sürgün, hapis ve kıyımları kısa bilgilerle anlatılmaktadır[35]. Bu eserde verilen bilgilere göre, Tataristan'da 1937- 1938 yıllarında 11.806 kişi tutuklanmıştır. Tutuklananların 3.166'sı yani % 26,8'i kurşuna dizilmiştir. Aslında bu olayın boyutu bu kadar da değildir. NKVD TASSR (Tataristan İç İşleri Komiserliği) organının yirmi sekizinci toplantısından faydalanarak Troyka organı, 2.570 insanın daha kurşuna dizilmesine, 2.792 insanın da kamplara sürülmesine karar vermiştir[36].

Remzi Veliyev tarafından kaleme alınan "*Faciga*" adlı eserde ise, Sovyet Türklüğünün maruz kaldığı trajedinin Tataristan cephesi, özellikle, Şeref ailesininin şahsında anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bir Karşılaştırma:

PP OGPU TR (Tataristan Tam Yetkili Birleşik Siyasi İdare Vekilliği) tarafından 1932 ile 1933 yılları arası siyasi baskıya maruz kalanlar ile ilgili karşılaştırmada, 1932 yılına göre 1933 yılında baskılarda azalmalar olduğu görülmüştür[37] . Ancak bu sadece iki yıl arasındaki karşılaştırmayı göstermektedir. Özellikle 1937-1939 yılları arasında baskı ve şiddet had safhaya ulaşmış ve milyonlarca insan bu şiddetten etkilenmiştir.

[35] İ. K. Xayrullin ve d., age.., s. 9-34
[36] İ. K. Xayrullin ve d., age..,s. 70
[37] İ. K. Xayrullin ve d., age.., s. 62

Sosyolojik Durum:	1932	1933	Sonuç
Zengin Köylüler	1532	1124	408 kişi azalmış
Memurlar	1427	724	703 kişi azalmış
Orta Köylüler	821	352	469 kişi azalmış
İşsizler	532	261	271 kişi azalmış
Diğerleri	476	92	384 kişi azalmış
İşçiler	414	218	196 kişi azalmış

Mal Sahibi Olanlar:			
Yöneticiler ve Tüccarlar	317	107	210 kişi azalmış
Zanaatçılar/Esnaflar	206	58	147 kişi azalmış
Din Adamları	127	107	20 kişi azalmış
Fakirler	123	28	95 kişi azalmış
Kolhozcular	106	323	217 kişi artmış
Öğrenciler	18	16	2 kişi azalmış
Kızıl Ordu Mensupları	18	7	11 kişi azalmış
Subaylar	6	2	4 kişi azalmış
Mensup Olduğu Gruptan Ayrılanlar	-	66	66 kişi artmış
Sivil Memurlar	-	2	2 kişi artmış
Polis Görevlileri	-	1	1 kişi artmış
TOPLAM		**6123**	**3488**

Suçların Özellikleri:	1932	1933	Sonuç
Köylü Devrimi Karşıtı Olmak kişi azalmış	2098	1060	1038
Döviz Bulundurmak kişi azalmış	1443	301	1142
Diğerleri(dolandırıcılık, firar) kişi azalmış	735	547	188
Görevi İfa ile İlgili Suçlar kişi azalmış	413	52	361

İsyancılık	386	128	258 kişi azalmış
Terör	283	133	150 kişi azalmış
Karaborsacılık	280	44	236 kişi azalmış
Ekonomi Devrimi Karşıtı Olmak	166	74	92 kişi azalmış
Sovyet Düşmanı Olmak			
Özel İşletme Kurmak	105	61	44 kişi azalmış
Çetecilik	95	133	38 kişi artmış
Kilise Taraftarlığı ve Sekterlik	71	287	216 kişi artmış
Askerî Suç İşlemek	22	33	11 kişi artmış
Casusluk	18	7	11 kişi azalmış
Kalpazanlık	8	8	-
Sosyal Malı Çalmak	-	349	349 kişi artmış
Kolhoz ve Solhozlarda Zarar Vermek-		97	97 kişi artmış
Devletleştirme Karşıtı Olmak	-	79	79 kişi artmış
Askerî Depolardan Hırsızlık Yapmak-		31	31 kişi artmış
Parti Kurmak	-	33	33 kişi artmış

Troçki Taraftarı Olmak	-	12	12
kişi artmış			
Hafif Suçlar	-	9	9
kişi artmış			
Suikast	-	5	5
kişi artmış			
Menşevik Olmak	-	2	2
kişi artmış			
Ekonomik Casusluk Yapmak	-	1	1
kişi artmış			
TOPLAM	**6123**	**3488**	**2635**
kişi azalmış			
Milliyete Göre:			
Ruslar	3422	2169	1253
kişi azalmış			
Tatarlar	2294	1210	1084
kişi azalmış			
Diğerleri	407	109	298
kişi azalmış			

"*NKVD organının emriyle tüm bölgelerde ve ülkelerde insanlar 1. ve 2. kategoriye ayrılacaktı ve 31 Temmuz 1937'de Ts.K. VKP(b) (Birleşik Komünistler Partisi) bu kararı uyguladı. Bu emir ile birlikte Tataristan Otonom Cumhuriyeti'nde 500 kişi kurşuna dizildi, 1500 kişi ise GULAG (Kamplar Baş İdaresi)'ın kamplarına kapatıldı*"[38].

[38] İ. K. Xayrullin ve d., age., s. 69

	1.Kategori	2.Kategori	Toplam
Başkurdistan Otonom Cumhuriyeti	500	1500	2000
Mariyskiy Otonom Cumhuriyeti	300	1500	1800
Mordovskiy Otonom Cumhuriyeti	300	1500	1800
Tataristan Otonom Cumhuriyeti	500	1500	2000
Udmurt Otonom Cumhuriyeti	200	500	700
Çuvaş Otonom Cumhuriyeti	300	1500	1800
Gorkiy Bölgesi	1000	3500	4500
Kuybışevskiy Bölgesi	1000	4000	5000

Tataristan'da cezalandırılan insanların haklarının iadesi ve aklanmaları çalışmalarının tamamlanabilmesi için Tataristan Cumhuriyeti'nin savcısı da elinden gelen gayreti göstermiştir. Rusya'da Savcılık makamları, 1956 yılından bu yana, siyasi baskı ve cezalandırma dolayısıyla ölmüş olanların itibarlarının iadesi için uğraşmaktadır. Aklanmak önemlidir, çünkü cezalandırılan kişilerin çocukları da birçok vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmışlardır.

Rusya Federasyonu'nda, baskı altında kalanların aklanması için "*Siyasi Baskıda Ölenlerin İade-i İtibarı Hakkında*" kanun çıkınca, Tataristan'da Savcılar inceleme başlatmış ve siyasi baskıya maruz kalan 22.000 kişi aklanmıştır. Bu süreç bugün de devam etmektedir. Çünkü; halen daha şerefi, onuru ayaklar altına alınan, ölmüş olmalarına rağmen yasaklamaları devam eden insanlar var.

Bu çalışmanın uzun bir süre gerektirmesinin nedeni, devletin başka makamlarından edinilecek birçok bilginin bulunmasıdır. Savcılar, 2000 yılına kadar diğer kurumlarda sadece 110 dosyayı araştırabilmişlerdir. Toplam olarak iki yüz vatandaşın daha bu şekilde haksız yere suçlanmış olduğu ortaya çıkmıştır.

Baskı altında kalanların aklanması için yapılan çalışmalar yeterli değildir. Her yıl ortalama 2000 vatandaş (1996'da 2037, 1997'de 2027, 1998'de ise 1845) hakkında inceleme yapılabilmiştir. 1998 yılında arşivlerden yaklaşık 430 ceza dosyasına bakılmış;

400 ceza dosyasından 1074 kişinin suçlandığı anlaşılmıştır. Toplam olarak 1989'dan 1998'e kadar geçen on yıllık sürede savcıların incelediği 11.636 dosyada 22.914 insanın cezalandırıldığı tespit edilmiştir.

Tataristan'da baskı altına alınan, tutuklanan, işkence gören ya da öldürülen binlerce insan bulunuyordu. Dünyanın en bahtsız ve mutsuz insanları olan Stalin dönemi Sovyet vatandaşlarından her birinin farklı bir hikâyesi vardır. Acıları ve sonları birbirine benzeyen Sovyet vatandaşlarının, özellikle de Tataristan Türklerinin yaşadıklarını, Remzi Veliyev, **Faciga** adlı eserinde, Şeref ailesinin başından geçenleri yazarak anlatmaya çalışmıştır[39].

Galimcan, Burhanetdin, Gıylmetdin, Şihap ve Şehretdin adlı bu beş kardeş Tataristan'ın bugün Bua rayonuna bağlı Aksu köyünde dünyaya gelmişlerdir. Babaları Şerefetdin Şeref aynı zamanda bir din adamıdır. Şeref kardeşlerin 1900'lü yıllardan itibaren Tatar sosyal hayatında ve kültüründe önemli tesirleri olmuştur. Şeref kardeşlerden Gıylmetdin, Şehretdin ve Burhanetdin 1906 yılında ilk kez Kazan'da Türklere ait bir matbaa açmışlardır. "*Matbagin Şeref*" adıyla kurdukları bu matbaa sonradan "*Megarif*" adını almıştır. Bu matbaada başta Abdullah Tukay olmak üzere birçok Tatar aydının eserleri basılır. Ayrıca Ruslara, Batılılara ve İslam dünyasına ait birçok eser çevrilerek bu basım evinde basılır ve okuyucuya ulaştırılır.

[39] Bk. Remzi Veliyev, Faciga, Kazan 1996

G. Şeref, Eşi ve Çocukları

B. Şeref, eşi ve kızı

Faaliyetleriyle daha önce Çarlık hükûmetinin, 1917'den sonra da Sovyet rejiminin tepkilerini çeken Şeref kardeşlerin matbaası defalarca kapatılır. Örneğin, yalnız 1908-1913 yılları arasında 4 kez kapatılır. Sürekli olarak baskı altında tutulan ailenin fertleri tutuklanır, dağıtılır ve Orenburg, Saratov, Taşkent gibi birçok yere sürgüne gönderilirler

Stalin rejimi Şeref kardeşlere özellikle büyük baskı uygulamış ve onlara korkunç bir son hazırlamıştır. 1920-30'lu yıllarda literatürdeki adı "*Şerefizm*", "*Şerefçilik*"le mücadele başlatılmış. Şeref kardeşlerle birlikte, onlara yakın olan, akraba, arkadaş ve dostları ya da herhangi bir şekilde Şeref ailesiyle bir bağlantısı olan herkes mutlaka sorgulanmıştır. "*Pantürkizm, Panislamizm, gericilik, rejim düşmanlığı, devleti ve rejimi devirmek için faaliyetlerde bulunmak, Japonya ve Almanya lehine casusluk yapmak, Abdullah Tukay, Ayaz İshaki gibi Tatar aydınlarını rejime muhalif olmalarına rağmen ön plana çıkarmak, desteklemek*" gibi birçok suçlamaya maruz kalmış ve baskı altında tutulmuşlardır.

Şeref ailesinin yukarıda kendilerine isnat edilen suçların pek çoğuyla aslında hiç bir ilgileri yoktur. Fakat mevcut rejim herkesi kendisine karşı bir şekilde tehlike olarak gördüğü için, milyonlarca

insan gibi, Şeref kardeşleri de suçlu saymış ve mağdur etmiştir. Stalin'in ölümünden sonra binlerce insanın dosyasının yeniden ele alınması ve suçsuz olduklarının anlaşılması, itibarlarının iade edilmesi, birçok insanın suçsuz yere cezalandırıldığının göstergesidir.

Stalin döneminde insanların tutuklanma ve yargılanma süreçleri ise bir başka trajedidir. Tutuklanan kişilere birçok asılsız suçlama yöneltilir. Doğal olarak bu kişiler işlemedikleri bu suçları reddederler. Sorgulamayı yapan insanlar için bunun fazla bir önemi yoktur. Kendilerine veya rejimin istediği esaslara göre evrak düzenleyerek bu kişilerden imzalamalarını isterler. İmzalamak istemeyenler günlerce en ağır işkencelere tabi tutulur. Böylece bu masum insanlar işlemedikleri suçları baskı ve işkence yoluyla kabul etmek zorunda kalırlar. Mesela, 1932'de tutukluyken "*devlet aleyhinde faaliyet, halk düşmanlığı, Pantürkizm, Japonya adına casusluk yapmak*" gibi suçlamalara maruz kalan Burhanetdin (Burhan) Şeref, kendisine yöneltilen bu suçlamaların hiçbirini kabul etmez. 60 yaşında ve sakat olan Burhanetdin Şeref, suçlamaları kabul etmediği için dövülür, aç bırakılır, psikolojik işkenceye tabi tutulur, saatlerce ayakta bekletilir. Sonuçta kendisine yöneltilen bütün suçlamaları kabul eder ve verilen evrakı imzalar[40].

Stalin rejiminin en korkunç uygulamalarından biri de tutuklanan insanların ailelerinden ayrılması ve geri kalan aile fertlerinin de dağıtılmasıdır. Suçlu sayılan kişilerin aile fertleri de birbirinden ayrılır, çeşitli yerlere sürülür ve perişan bir vaziyette yaşamak zorunda bırakılırlar. Otuzlu yıllarda birbirinden ayrılan ailelerden bazıları ancak 1960'lı yıllarda görüşebilirler. Kimileri ise hiçbir zaman buluşup görüşememiştir. Stalin rejiminin dağıttığı aileler trajedisi aslında başlı başına incelenmesi gerek sosyal bir sorundur.

---

[40] Remzi Velİyev, age., s. 105

Şeref kardeşlerden Şihap Şeref, 1932'de tutuklandığında 2, 5, 8, 13 ve 15 yaşlarında olmak üzere 5 çocuğu vardır. Şihap Şeref, tutuklandıktan sonra Aksu köyünde yaşayan çocuklarının ve eşinin durumu içler acısıdır. Evlerinden atılan aile, açıkta kalır ve açlıkla mücadele etmeye başlarlar. Yaşanan acılara dayanamayan anneleri, açlık, üzüntü ve bakımsızlıktan aynı yıl içinde (1932) ölür. Ardından çocukların her biri bir yana dağılır. Büyük çocukları Apas'a akrabalarının yanına, oğulları Rıza Şeref Orta Asya'ya, iki kızı Feyruze ile Emine Kazan'a giderler. Şihap Şeref bir daha çocuklarıyla görüşemez. 1939'da ceza evindeyken sağ tarafına felç iner ve aynı yıl ceza evinde ölür[41].

Şeref kardeşlerden Galimcan Şeref, tutuklandığında eşi Esma Şeref, iki küçük çocuğuyla sıkıntılar içinde kalır. Kocasından dolayı Esma Şeref hiçbir yerde iş bulamaz. Bir süre hemşire olarak çalışır. Kızı 1942'de ölür. Galimcan Şeref tutuklandığında oğlu Aslan Şeref 12 yaşındadır. Daha sonra babasını hayal meyal hatırladığını söyleyecektir. Arslan Şeref Kazan Üniversitesinde Jeoloji, Fizik-Matematik okur ve bir fabrikada mühendis olarak işe yerleşir. Fakat ona takılan yafta "*halk düşmanının oğlu*"dur. Uzun yıllar bu yaftayla yaşamak zorunda kalır, psikolojik baskı altında tutulur[42].

A. I. 3. 2. 2. Başkurdistan

1552'de Kazan Hanlığının yıkılmasından sonra Başkurtlar da Tatarlarla birlikte Ruslara karşı mücadele etmiş, ancak 18. yüzyılın sonlarında Rus egemenliğine girmek zorunda kalmışlardır. Yüzyıllarca birlikte yaşayan, dilleri, tarihleri ve coğrafyaları müşterek olan Tatarlarla Başkurtlar birbirleriyle tamamen kaynaşmışlardır. Kaderleri ortak olan bu iki Türk soylu halkın, gelenek görenek ve yaşama biçimleri de biribirinin aynısıdır. Hatta Kazan şehrindeki medreselerde yürütülen eğitim ve öğretim,

[41] Remzi Veliyev, **age.**, s. 139
[42] Remzi Veliyev, **age.**, s. 68-69

Orenburg, Kargah, Ufa, Troyskiy, İsterlibaş gibi şehir ve kasabalardaki medreselerde yürütülen eğitim ve öğretim ile aynıdır. Tarih boyunca Kazan'da ders veren bir molla Ufa'da da aynı dersi vermiş ya da Ufa'da okuyan bir öğrenci gerektiğinde Kazan'da eğitimine devam edebilmiştir.

Böyle olduğu için de, son devirlerin tanınmış yazar, tarihçi ve şairlerinden Habibünneccar, Zeki Velidi Togan, Şeyhzade Babiç ve diğerleri eserlerini Başkurt lehçesiyle değil, Kazan Tatarcasıyla kaleme almışlardır. Başkurt Türklerinin Tatar Türkçesi ile yazdıkları eserler, Bolşevik ihtilalinden sonra Başkurt lehçesine aktarılmıştır. Sovyet yönetiminin genel dil planlaması politikaları çerçevesinde, 1926 yılında Başkurt lehçesi yazı dili haline getirilmiş ve ilk Başkurtça kitap bu tarihte yayımlanmıştır.

Türk aydınları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti projesi gerçekleşmeyince, 23 Mart 1919 tarihinde, Başkurt SSC kurulur. Sovyetler Birliğinin diğer bir sinsi planı da, özerk devletlerin kendi etnik çoğunluklarının bir arada bulunduğu bir coğrafyada kurulmamalarıdır. Örneğin Tatarların çoğu Tataristan dışında yaşarken, Başkurdistandaki etnik dağılım da şöyledir.

Başkurtlar: % 24
Tatar: % 21.3
Rus: % 36.7
Ukrain, Belarus ve diğer:% 18

Sovyetler Birliğindeki baskı ve zulüm bütün İdil-Ural Türklerine uygulanmakta idi. Çok sayıda Başkurt aydını, şair ve yazarı sürgün ve ceza kamplarına gönderilmiş ve birçoğu da öldürülmüştür. Aydınlardan bir bölümü de ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan 1917-1920 yılları arasındaki Başkurt millî hareketine damgasını vuran **Ahmet Zeki Velidi Togan** ile **Abdulkadir İnan** da mücadelelerinden ötürü 1920'lerden sonra ülkelerinden kaçmak zorunda kalanalardandır[43].

[43] Bk. Reşit Şekür, Arzaklı Başkorttar, Ufa 2005.

A. I. 3. 3. KAFKASLARDA

A. I. 3. 3. 1 Azerbaycan

Türkler ilk defa MÖ I. yüzyılda İskit ve Sakaların göçleri sırasında Azerbaycan'a gelmişlerdir. Bu tarihten itibaren Türklere yurt olan Azerbaycanı Selçuklular XI. Yüzyılda topraklarına katmışlardır. Tarih boyunca birçok devletin yönetiminde kalan bu bölgede 18.yüzyılın başlarından itibaren Rusların etkisi görülmeye başlar. Ruslar ilk defa Nadir Şah zamanında 1722 tarihinde Azerbaycanı işgal ederler. Rus-İran mücadelesinin sonunda 1828 Tükmençay anlaşmasıyla Azerbaycan, Aras nehri sınır olmak üzere Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılır.

Doksan yıllık Rus hakimiyetinden sonra 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade'nin önderliğinde Kuzey Azerbaycan'da demokratik bir cumhuriyet kurulur. Ancak, 27 Nisan 1920'de Bolşevik Rus ordusu Azerbaycan'a girererek diğer Kafkas bögeleri gibi burayı da kendisine bağlar.

1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet orduları tarafından işgal edilmesinden sonra, aydınlar üzerindeki baskı ve şiddet her gün biraz daha artar. Sistemin mantığını ve Sovyet hakimiyetini benimsemeyenler "*halk düşmanı*", "*pantürkist*", "*Türkiye ajanı*" olarak suçlanır ve çeşitli cezalara çarptırılırlar. Özellikle Türkiye ile herhangi bir ilişkisi olanlar takibe alınır ve "*Türkiye ajanı*" suçlaması ile karşı karşıya kalırlar. Bu yıllarda çıkarılak gazetelerde, yayınlanan kitaplarda Sovyet ideolojisinin övülmesi istenir, Marksizm'in temel kabullerine ve Sovyet ideolojisinin sisyasal hedeflerine aykırı görülen hiçbir eserin yayınlanmasına izin verilmez ve yazarlarına hayat hakkı tanınmaz. Azerbaycan edebiyatının geçmişi yok sayılır, millî edebiyat kötülenir ve eski kitaplar yakılır.Azerbaycan edebiyatında da diğer Türk topluluklarının edebiyatlarında olduğu gibi millî ve yerli temaların

yerini "*Sovyet ideolojisi*" alır.. Sovyet ideolojisini övmeyi reddeden ve milli temaları işlemeye devam eden **Hüsyin Cavid, Ahmed Cevad, Mikayil Müşfik**... gibi sanatçılar halk düşmanı ilan edilerek öldürülürler.

Sovyetler Birliğinin baskıcı politikalarından ve Stalin'in hunharca yürüttüğü katliamlardan kurtulmak isteyen birçok bilim adamı, şair ve yazar ilk fırsatta Sovyetler Birliğinin dışına kaçmaya çalışmıştır. Azerbaycandaki kimi şair, yazar ve aydınlar da fırsat bulunca, Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye Türkolojisinin öncülerinden ve önemli isimlerinden biri olan **Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu** ve şair **Elmas Yıldırım** bunlardandır. **Aşık Ali Asker (Élésgér, Dede)** ise, Türk Kurtuluş savaşını anlatan " *Türklerin*" redifli şiiri dolayısıyla hapse atılmış, 7-8 ay sonra hapisten çıkınca Türkiye'ye gitmek istemiş ancak bunu başaramamış ve 1926 yılında ölmüş/öldürülmüştür.(?)

Özellikle 1937-1939 yılları arasında, "*pantürkist, Türkiye ajanı, milliyetçi, sistem karşıtı, halk düşmanı*" suçlamalarıyla, Azerbaycan'da binlerce insan öldürülmüştür. Bu katliamlara maruz kalan insanlar genellikle toplumun kanaat önderleri, fikir adamları, şair ve yazarlarıdır. Sovyet yöneticileri toplumun kimliğini, tarihini ve kültürünü yaşatmada lokomotif görevi yapan bu aydın kişileri yok ederek, bir anlamda, toplumun müşterek hafızasını yok ederek, "*mankurt*"laştırılmış fertlerden oluşan bir toplum yaratmaya çalışmışlardır.

A. I. 3. 3. 1. a. 1918 Bakü Katliamı

1918 yılında Rus destekli Ermeni birlikleri Azerbaycan bölgesinde soykırım ve etnik temizlik yapmaya başlarlar. Bir günde 40.000 kişinin öldürüldüğü bölgedeki soykırım, ancak Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı Kafkas ordusunun müdahalesiyle durdurulabilmiştir.

Bakü'de, Türk ordusunun Bakü'yü düşman işgalinden kurtarışı sırasında şehit düşen Türk askerlerinin anısına düzenlen Türk şehitliğindeki abidede şu cümleler yer almaktadır. "*25 Mayıs-17 Kasım 1918 tarihleri arasında cereyan eden Kafkas Harekatında, Nuri Paşa komutasındaki Türk-Kafkas ordusu, Gence, Gökçay, Aksu, Kürdemir ve Şamahı istikametlerinde, taarruzlarına devamla 16 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girerek, Azerbaycanı; mütakiben devam eden muharebeler sonucunda Karabağ ve Dağıstan'ı düşman işgalinden kurtarmıştır.*"

Nuri Paşa ordusu Bakü'ye girdiğinde sokaklar cesetlerden geçilmez durumdadır. Üzeyir Hacıbeyli tarafından bestelenen, meşhur "*Çırpınırdın Karadeniz/ Bakıp Türk'ün bayrağına*" şiiri, daha sonra Ruslar tarafından 1937 yılında tutklanan ve öldürülen Ahmet Cevat tarafından, Nuri Paşa ordusunun Bakü'ye girişi üzerine yazılmıştır.

Şeki-Bakü ve Gence-Bakü karayolları üzerinde de Türk şehitlikleri vardır. Gence-Bakü yolu üzerindeki şehitlikte bulunan abidede ise şu cümleler yazılıdır. " *Bu abide, 1918 ci ilde Rus Bolşevik, İngilislerin kömekliyi ile silahlanmış Ermeniler, kütlevi olaraq, qoca, qadın ve uşaqları amansızcasına bir günde 40 min Azerbaycan Türkünü qetle yetirdiyi bu müqaddes torpaqlarda, qardaşlarının kömeyine gelen Türk ordusunun, Göyçay ve Qarameryam döyüşlerinde şehid düşmüş, ebediyete qovuşaraq, qardaş veteninde mehman olmuş 13 zabit ve 235 çavuş/esger xatiresine ucaldılmıştır.*"

Ermenilerin ve Rusların Azerbaycan'da yaptıkları soykırım bununla sınırlı değildir. Rus tankları 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de ölüm kusmuştu. Bu katliam sırasında, tamamı sivillerden oluşan, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 132 kişi öldürülmüş, 700 kişi de yaralanmıştır. 1992 yılında ise Dağlık Karabağ'da Ermeniler, tarih boyunca en iyi yaptıkları işi tekrarlamış; vahşetin ve soykırımın en acımasız örneklerini

sergilemişlerdir. Karabağ işgali ve katliamı sonrasında yaklaşık olarak 1.000.000 Azerbaycan Türk'ü "*kaçkın*" olmuş; yüzyıllarca yaşadıkları yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır.

A. I. 3. 3. 1. b. Hocalı Katliamı

Azerbaycan-Karabağ Haritası

Tarih 25 Şubat 1992... Hocalı halkı, kışın dondurucu soğuğundan, sıcak yataklarına sığınmaya hazırlanırken, acımasız bir ölüm kokusu her yanı sarmaya başlar. Saat 23.00'ü göstermektedir. Ermeni-Rus askerî birlikleri birçok yönden Hocalı'ya saldırmaya başlarlar.

Saldırganlar, "*Artsah Halk Kurtuluş Ordusu*" adı verilen Dağlık Karabağ'ın silahlı Ermeni çetelerinden, SSCB'den kalma 366. Alay'a bağlı Rus komutan ve askerler ile Ermenistan Silahlı Kuvetlerinin askerlerinden oluşmaktadır.

Kaderine terk edilmiş, çaresiz, silahsız Hocalı halkının, tepeden tırnağa silahlanmış olan bu güçlere karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur. Önce 366. alayın top ateşi başlar. Karşı koyma ihtimali olan hedefler yok edildikten sonra, şehrin bütün giriş çıkışları kapatılır. Daha sonra, bir çıkış yolu açılır. Kapana kısılan insanlar, canlarını kurtarmak için, bu çıkışı kullanarak kaçmak isteyince durum anlaşılır. Aslında bu bir tuzaktır. Bu yolu kullanarak kaçmaya çalışan birçok kişi vahşi bir şekilde öldürülür.

Ermeniler, tarih boyunca en iyi yaptıkları işi tekrar etmiş, XX. yüzyılın başlarında olduğu gibi sonlarında da kendilerini göstermişlerdir!

Ermenilerin Hocalı'da yaptıkları vahşetin bir bölümü şöyledir: "**Öldürülmüş insanların kafa derilerinin yüzülmesi, dış organlarının kesilmesi, öldürülmüş bebek ve çocukların gözlerinin tornavida ve benzeri demir araçlarla oyulup çıkarılması, hamile kadınların karınları yarılarak bebeklerinin dışarı çıkarılması, insanların diri diri toprağa gömülmesi, diri diri yakılması**..."

Hocalı Soykırımı

Mahkeme baş tıbbî eksperti Prof. Dr. R. M. Yusufov'un raporuna göre: " *Üzerinde tıbbî araştırma yapılabilen 181 cesedin 130'u erkek, 51'i kadın, 13'ü çocuktur. Bunlardan 20'sine mermi isabet etmiş, 151'i yakın mesafeden kurşuna dizilmiş, 10'u ise sert aletlerle öldürülmüştür. Öldürülenlerden 40'ı kafatasından, 74'ü göğsünden 17'si karın bölgesinden*

aldığı darbelerden, 11'i ise dış organlarının kesilmesi, koparılması sonucu ölmüştür. 181 kişiden 33'ü özel yöntemlerle yapılan işkence sonucu öldürülmüştür. Kafa derisinin yüzülmesi, kadınların göğüslerinin kesilmesi, burun ve kulakların kesilmesi, kadınların cinsiyet organlarının yakın mesafeden kurşunlanması, erkek cinsiyet organlarının kesilmesi, gözlerin göz yuvalarından oyulup çıkarılması, dişlerin sert aletlerle kırılması, cesetlerin yakılması gözlemlenmiştir. Öldürülenlerden 10'u kurşunlanarak öldürüldükten sonra tank ve diğer ağır araçlarla ezilerek tanınmaz hale getirilmiştir."

Hocalı Soykırımı

Ermeniler Hocalı olayları sırasında esir aldıkları Azerbaycan ve Ahıska Türklerine çok vahşice davranmış ve insanlık dışı yöntemler kullanmışlardır. Hezangül Memmedova adlı Hocalılı bir kız gördüklerini şöyle anlatmaktadır: "*Gözlerimizin önünde babamın ayaklarına benzin döktüler, onu yakarak öldürdüler. Azerbaycan Millî Ordusunun iki askerinin kafalarını yüzdüler.*"

Esir alınmış görgü tanığı olan diğer bir Hocalılı Seriyye Talibova ise: "*Ermeniler bizi bir Ermeni mezarlığına getirdiler. Ahıska Türklerinden dört genci ve birçok Azerbaycan Türk'ünü bir zamanlar Türkiye Türkleriyle savaşmış bir Ermeni'nin mezarı üstünde kurban kestiler... Bu olaydan etkilenen Ermeni askerleri ve eşkıyaları, çocukları, anne ve babalarının gözleri önünde işkence ile öldürdüler. Sonra cesetleri kepçe ve dozerlerle dereye döktüler. Bununla da yetinmeyen Ermeniler, üzerlerinde Azerbaycan Millî Ordusu uniforması bulunan iki genci yanımıza getirdiler ve onların gözlerini matkapla deldiler.*"

Gecenin sert soğuğunda Ermenilerden kurtulmaya çalışan insanlar, Karakaya, Askeran, Ağbulak, Nahıvanik, Dehraz köylerinde Ermeniler tarafından esir alınmış, kurşuna dizilmişlerdir. Yüzlerce insanı esir alarak domuz ahırlarına dolduran Ermeniler, kadın ve kızların ırzına geçmiş, sonra da onları işkence ile öldürmüşler...

"Moskovskie Novosti" (Moskova Haberleri) gazetesinin muhabiri, bu facia sırasında Hocalı'da bulunan ünlü Rus gazeteci Yuri Pompeyev gördüklerini bir cümle ile şöyle özetler: "*V Xodjali ostalis tolko mertvıe*" (Hocalı'da, sadece cesetler kalmıştı.) İsrailli gazeteci Lükimson ise: "*Ermeni hayvanlar 4 yaşındaki bir kızcağızın gözleri önünde önce annesine ve ablasına sonra da kendisine tecavüz ettiler! İki yaşında diğer bir kızcağız, Ermeni eşkıyasına yumruğunu gösterdiği için onu annesinin elinden zorla aldılar ve dipdiri kızcağızı yanan ateşin içine attılar...* "

Ermenilerin yaptığı Hocalı vahşetinin görüntülerini kamerası ile tespit eden ve sonra Nahıvanik köyü yakınındaki savaş görüntülerini çekerken Ermeniler tarafından öldürülen ünlü gazeteci, televizyoncu, Azerbaycan'ın Millî Kahramanı Cengiz Mustafayev, vahşet görüntülerini gözyaşları içinde şöyle anlatıyor: "*... Yüzlerce insan cesedi... Çoğu yakın mesafeden, kafasına*

kurşun sıkılarak öldürülmüş. 2 yaşından 15 yaşına kadar olan çocuk, kadın ve ihtiyar cesetleri... Cesetlerin durumundan da anlaşılıyor ki onlardan her hangi biri karşı koyamamış, kaçmaya yeltenmemiştir. Onlar, Ermeniler tarafından son derece soğukkanlılıkla, vahşilikle katledilmişler...Onlardan bazılarını diğer insanlardan ayırıp öldürmüş, diğerlerini ise tüm aile fertleriyle birlikte kurşuna dizmişler. Cesetlerin çoğunda yedi sekiz, hatta daha çok mermi yarası var. Kurşunlardan en az biri kafataslarına isabet etmiş. Anlaşılıyor ki ölmeyen yaralılar kafalarına kurşun sıkılarak öldürülmüşler. Öldürülen çocuklardan bir kaçının kulakları kesilmiş, adamlardan çoğunun kellesi ezilmiş, beyni dağıtılmıştı. Hakaret edilmiş cesetleri saymak mümkün değildi. Soykırımın yapılmış olduğu ve onun izlerini taşıyan yere iki askerî helikopterle 28 Şubat'ta ilk olarak biz geldik. Biz daha havada iken 500 metre civarındaki alanın insan cesetleriyle örtülmüş olduğunun şahidi olduk. Orası Ermenilerin kontrolünde olduğu için, pilotlar oraya inmeğe korkuyorlardı. Ama buna rağmen bizim ısrarımızla helikopterle yere indik. Helikopterden iner inmez çatışma başladı. Yanımızda bulunan polisler, daha önceden de anlaştığımız üzere cesetleri helikoptere bindirip sahiplerine teslim etmeli idiler. Lakin, toplam 4 cesedi helikoptere bindirebildiler...Polisleri kınamak istemiyorum, çünkü gördüğümüz manzara insanı delirtiyordu. Bir türlü kendimize gelemiyorduk.

2 Mart'ta yabancı gazetecilerle o yere geldiğimizde tekrar aynı durumla karılaştık; ama cesetler daha kötü hale gelmişti. Ermeniler tarafından onlara hakaret edilmişti. Anlaşılan, Ermeni cellatları her gün bu vahşilikleri tekrarlamaktan zevk alıyorlardı..."

Hocalı soykırımında, 25 Şubatı 26 Şubata bağlayan gece, 613 kişi öldürülmüştür. Bunların 63'ü çocuk, 106'sı kadın ve 70'i ihtiyar

olmak üzere toplam 239 kişi özel işkence yöntemleriyle, 487 kişi ağır beden hasarı verilerek katledilmiştir.

Çocuk, kadın ve ihtiyarlardan oluşan toplam 1275 kişi rehin alınmıştır. Tutsak alınan bu insanlar, akıl almaz işkencelere, hakaretlere maruz kalmışlar. Bu rehinelerden 1165'i sonradan Ermeni zulmünden kurtarılmış, kalan 110 kişinin akıbeti ise (68'i kadın, 26'sı çocuk) halen bilinmemektedir. Hocalı katliamı sırasında 7 aile bütün fertleriyle yok edilmiş, 27 ailenin ise sadece bir ferdi hayatta kalabilmiştir. 230 ailede baba veya anne ölmüştür. 200 kişinin ayağı soğuktan donmuş, kangren olduğu ve tedavisi mümkün olmadığı için kesilmiştir.

Özbekistan'daki Fergana olaylarından (1989) sonra Azerbaycan'a gelmiş ve Hocalı'ya sığınmış Ahıska Türklerinden 7'si şehrin savunması sırasında şehit olmuş, 12'si esir alınmış, 86'sından ise bugüne kadar hiçbir haber alınamamıştır..

Hocalı soykırımı insanlık ayıbı bir olaydır. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Uluslararası İnsan Haklarını ve Hukukun bütün normlarını çiğnemiş, din görevlilerini, sivil insanları, yaralıları, esirleri, silahsız ve savunmasız halkı katliama tabi tutmuştur.

1949 Cenevre Konvensiyonu'nun I., III. ve IV. maddelerini çiğneyerek yaralılara, esirlere, sivil ahaliye vahşi yöntemlerle davranmış, onları, akıl almaz işkencelerle öldürmüş, cesetler üzerinde özel gaddarlık yöntemleriyle ameliyatlar gerçekleştirmiş, sivil ahalinin şehri terk etmesine olanak tanınmamıştır. Hocalı şehrinin işgali sırasında Cenevre Konvensiyonu'nun 1954 tarihli maddeleri de çiğnenmiş, şehrin bütün maddî-manevî ve kültürel değerleri yok edilmiştir. 1972 Konvensiyonu'nun "*Bakteriyolojik (biyolojik) ve Toksin Silahların Stoklarının Oluşturulmasının, Üretiminin ve Kullanımının Yasaklanması, Mevcutlarının da İmha Edilmesi*" hakkında kabul edilmiş kararı çiğnenmiş, Hocalı şehrinde ahalinin toplu olarak yok edilmesi için kimyasal silahlardan, zarin ve zoman gazlarından, "*Fosken*" markalı kimyasal silahlardan,

122 mm'lik top mermilerinin bünyesinde ise yasaklanmış sionit maddesinden istifade edilmiştir. Bunların dışında, daha önce işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında, üzerinde "A-TOOZ" yazılmış ve Ermenistan'dan getirilmiş özel kutularda kaplaştırılmış nüve atıkları Hocalı'nın kuzeybatısında bulunan Kôlatağ, Seyidbeyli ve Elmalı köylerine ait arazilere Hocalı soykırımını gerçekleştirmek amacıyla gömülmüştür. Hocalı'nın sivil ahalisinin soykırımı sırasında 1949 tarihli Cenevre Konvensiyonu'na 1977 yılında eklenen "*Uluslar Arası Olan ve Uluslar Arası Olmayan Savaş Durumlarında Savaş Maruzlarının ve Kurbanların Savunmasını Güçlendirmek Hakkında*" kabul edilen iki kararın da Ermeni birlikleri tarafından çiğnendiği görülmektedir.

Hocalı'da yaşananlar, tam anlamıyla bir vahşet ve soykırımdır. Ermenilerin Hocalı'da yaptıklarının dünyadaki tek benzeri ise, değişik zamanlarda yine Ermeniler tarafından Van, Erzurum, Kars, Bitlis, Kilikya, Sederek, Nahçıvan, Bakû, Şamahı gibi yerlerde yaşayan Türklere yapılanlardır.

A. I. 3. 3. 2. Ahıska Türkleri

Ahıska Bölgesi

Ahıska Türkleri genel Türk boyları arasında etno-lenguistik bir grup olmadığı gibi, Ahıska da herhangi bir boyun, soyun ya da kabilenin adı değildir. Ahıska, yakın zamana kadar Osmanlı toprağı iken, bugün büyük bölümü Gürcistan sınırları içinde kalan coğrafi bir bölgedir. Kısacası Ahıska bölgesel bir adlandırma, Ahıska Türkleri de Ahıska adı verilen bölgede yaşayan Türklerdir. Dil ve köken bakımından Anadolu ve Azerbaycan Türkleri ile aynı grupta yer alırlar. Türkiye Türklüğünün bir parçası oldukları için, Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi, günümüzde de Orta Asya'da onlara hep Türk denilmektedir.

Ahıska Türkleri de "*represiya*" kurbanı olmuş ve bugünkü Gürcistan'ın Ahıska, Aspinza, Adıgün, Ahılkale ve Ninotsminda şehirlerinin bulunduğu topraklardan alınarak 1944 yılının Kasım ayında Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan başta olmak üzere çeşlitli bölgelere sürülmüşlerdir. Ahıska Türklerinden önce Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler, İnguşlar, Balkarlar,

Karaçaylar ve Kumuklar da vatanlarından sürülmüşlerdir. Fakat Ahıska Türklerinin sürülmesi diğerlerinden oldukça farklı nitelik arz etmektedir. Diğer halklar "*Almanlarla işbirliği*" yapmakla suçlanırken Ahıska Türkleri için sürgün kararından da anlaşıldığı üzere böyle bir suçlama bulunmamaktadır. Nitekim Ahıska Türkleri 12 Nisan 1944'te Gürcistan İçişleri Halk Komiseri G. Karanadze'nin SSCB İçişleri Halk Komiseri Lavrentiy Beriya'ya sunduğu raporda Azerbaycanlıların/Türklerin izinsiz olarak köylerini terk ederek Tiflis'e göçtüklerinden şikayet etmesi üzerine sürgün kararı alınmış ve 76. 024 Türk'ün göç ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karadan sonra 24 Temmuz 1944'te L. Beriya'nın Stalin'e yazdığı raporda " *SSCB sınırının Gürcistan kısmında sınır güvenliği temin etmek amacı ile Alıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri ile Acaristan Özerk SSC'ye bağlı köylerden Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere 16. 700 hanenin Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan SSC'ye gönderilmesi uygun görülmektedir*"[44] denilmektedir. Bu kararın asıl olarak Gürcistan SSC Halk Komiserliği ve Gürcistan Komünist Partisi tarafından alındığı ve Gürcistan'ı Gürcü olmayan etnik unsurlardan temizlemeyi amaçladığı görülmektedir. Kendisi de bir Gürcü olan Stalin de bu kararı benimseyerek hemen onaylamıştır. Dolayısıyla 31 Temmuz 1944'te Devlet Savunma Komitesi " *Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken koşulların sağlanması için"* karar alımıştır. Stalin'in imzaladığı bu karar gereğince Türk, Kürt ve Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden oluşan nüfusun 40.000'i Kazakistan'a, 30.000'i Özbekistan'a, 16.000'i de Kırgızistan'a göderilecekti. Boşaltılan yerlere de Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinden 32.000 kişi iskan edilecekti. Çeşitli yazışma ve düzenlemelerden sonra Kasım ayının ortalarında, 15 Kasım 1944'te 26.951 kişiden oluşan ilk grup trenlere

[44] Seyfeddin Buntürk, Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri, Ankara 2007, s. 208

doldurularak sürgün yolculuğuna çıkarılırlar. 17 Kasım 1944 tarihi itibariyle 81.324 kişinin trenlere bindirildiği belgelerden anlaşılmaktadır[45]. 28 Kasım 1944'te L. Beriya'nın Stalin'e sunduğu raporda, 15-17 Kasım 1944 tarihleri arasında Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka ilçelerinde, 25-26 Kasım 1944 tarihleri arasında ise Acaristan Özerk SSC illerinde toplam 91.095 kişinin tahliye edildiği belirtilmekteydi. Sürgün sonunda M. Kuzhetsov ve V. V. Çernişev'in L. Beriya'ya sundukları rapora göre ise, sürülen kişilerin toplam sayısı 92.307'dir. Bu kişilerin 18.923'ü erkek, 27.399'u kadın, 45.984'ü ise 16 yaşından küçük çocuklardan oluşmakta idi[46]. Bu sayı 1948 yılına kadar 94.955 kişiye ulaşmıştır.

Ahıska Sürgünü

Bir kararla apar topar evlerinden, yurtlarından alınan Ahıska Türkleri, ne olduğunu anlamadan, kendilerini bilmedikleri, tanımadıkları coğrafyalarda bulmuşlardır. Evlerini, eşyalarını, mallarını zorunlu olarak terk eden bu insanlar, aradan geçen bunca yıla rağmen, hala neden sürüldüklerini, suçlarının ne olduğunu anlayabilmiş değiller. Sürgün yolculuğunda aç susuz bırakılmışlar,

[45] Seyfeddin Buntürk, age., s. 211
[46] Seyfeddin Buntürk, age., s. 213

hasta ve yaşlı olanlar yollarda trenlerden atılmış, her türlü hakarete ve aşağılanmaya maruz kalmışlardır. Hayvanlarla aynı vagonlara doldurulan bu insanlar, günün ya da gecenin bir saatinde tanımadıkları bir istasyonda trenden indirilmiş, aç, susuz, evsiz, korumasız terk edilmişlerdir. Neyse ki gittikleri yerler çoğunlukla Türk soylu halkların yaşadığı coğrafyalar olduğundan, buralardaki halk onlara sahip çıkmış, ekmeğini ve evini paylaşarak onların hayatta kalmasını sağlamışlardır.

Kırım Türklerinde olduğu gibi, Ahıskalılar sürgüne gönderilirken de, sürgüne giden ailelerin çocukları, Sovyet ordusunda Almanlara karşı cephede, en ön saflarda çarpışıyor, kahramanlıklar gösteriyor ve madalyalar alıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı boyunca 1939-1945 yılları arasında 40.000 Ahıskalı genç Sovyet ordusunda savaşmış, bunlardan 20'si Sovyetler Birliğinin en büyük ödülü olan "*Sovyetler Birliği Kahramanı*" ve "*Şöhret Madalyası*"nın bütün derecelerine layık görülmüşlerdir[47]. Sovyetler Birliği'ni kendi ülkeleri kabul eden bu gençlerin bir bölümü savaşta ölmüştür. Madalyalarını ailelerine göstermek üzere evlerine dönenler ise ailelerini bulamamış ve nedensiz göçün acı gerçekleriyle karşı karşıya kalmışlardır.

Uydurma suçlar isnat edilerek vatanlarından sürülenler, yıllar sonra bu sürgünün gerçek anlamını kavramışlardır. Gürcü olan Stalin, bu sürgünlerle, aslında Gürcistan'da gizli bir etnik temizlik yapmıştı. Nitekim, Gürcistan'da Gürcü olmayan Müslüman halkların tamamına yakını bu sürgüne dahil edilmişlerdir.

Alman işbirlikçisi olarak suçlanan ve sürülen halkların önemli bir kısmı, 1957' de suçsuz bulunarak yurtlarına dönme hakkına kavuşmuşken, hiçbir suçu olmayan Ahıska Türkleri, nedense bu haktan mahrum bırakılmışlardır. Ahıska Türklerinin uzun bir mücadele tarihleri vardır. Birçok defa eylemler, gösteriler yapan, memleketlerine, topraklarına dönmek için başvurularda bulunan

[47] Seyfeddin Buntürk, age., s. 207

Ahıska Türkleri nihayet, Soyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nin 14 Kasım 1989 tarihli "*Beyanname*" si ve 7 Mart 1991 tarihli "*sürgüne tabi tutulmuş halklara karşı uygulanmış cezaların haksız ve yasadışı olduğunun kabul edilmesi ve onlara haklarının iade edilmesi*" hakkında kanunu kabul etmesiyle diğer halklar gibi beraat etmişlerdir. Ne yazık ki geçen yıllar içinde Ahıskalıların sorunu birçok defa yetkili makamların önüne gelmiş ancak değişik sebeplerle günümüze kadar çözülememiştir. Son olarak 1999 yılında Gürcistan'ın Avrupa Konseyine üyeliği sırasında "*Avrupa Konseyi*"ne kabulünden itibaren iki yıl içinde Sovyet rejimi tarafından sınır dışı edilen Ahıskalı nüfusun, Gürcü uyruğuna girme hakkı dahil olmak üzere, vatanlarına iadeleri ve entegrasyonlarına izin veren yasal çerçeveyi kabul etmiş olmasına rağmen bu dönüş henüz gerçekleşememiştir.

Ahıska Türkleri yıllardan beridir yurtlarına geri dönmeye çalışmaktalar. Acak eski yurtlarına geri dönmenin artık çok zor olduğunu gören Ahıska Türkleri, son bir umutla Türkiye'ye gelmeye çalışmaktadırlar. Sovyetler birliğinin dağılmasıya birlikte, bulundukları yerlerde vatansız sürgünler olarak görülmeye başlanan bu insanlar, Türkiye'yi gerçek vatanları olarak görmekte ve hiç değilse gelip Anadolu toprağında ölmeyi istemektedirler. Bu arzularını gerçekleştirebilen 150 aile 1993 yılında Rusya'dan Türkiye'ye getirilmişlerdir

A. I. 3. 3. 2 a. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü Ve İskanına Dair Kanun

Kanun Numarası : 3835
Kabul Tarihi : 2/7/1992
Yayımlandığı R.Gazete Tarih : 11/7/1992
Sayı: 21281
Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 31 Sayfa:

Madde 1.- Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve "*Ahıska*" Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskanlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskanları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskan Kanunu hükümlerine göre yapılır.

Gayrimenkul verilerek yapılacak iskanda vali ve kaymakamlar temlikle yetkilidir. Temlik cetvelinde, ailenin bütün fertleri eşit hisselerde belirtilir ve tapuya da temlikteki gibi tescil edilir.

Madde 2.- 3 üncü maddede belirtilen görevleri yapmak üzere, Başbakanın gö revlendireceği bir Bakanın koordinatörlüğünde; İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Milli Egitim, Bayındırlık ve İskan, Sağlık, Ulaştırma, Tarım ve Köy İşleri, Orman Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu yetkililerinden oluşan bir üst komisyon kurulur.(1)

Üst komisyona bağlı olarak, Başbakanın görevlendireceği Bakanlıkca belirlenen illerde valinin veya görevlendireceği kişinin başkanlığında ve konunun özelliği dikkate alınarak birinci fıkrada yazılı bakanlıkların ve kuruluşların o ildeki şube ve kurum başkanlarının iştirak edeceği alt komisyonlar kurulur. İllerde kurulacak alt komisyonlar, üst komisyonun vereceği görevleri yapar.(1)

Madde 3.- Üst komisyonun görevleri şunlardır :

a) Türkiye'ye göçmen olarak gelecek Ahıska Türklerinin kabul şartlarını, geçici ve kati iskan yerlerini belirlemek,

b) Yerleştirme ve İskan programlarını hazırlamak,

c) Göçmenleri üretici duruma getirmek için gerekli tedbirleri almak,

d) Ahıska Türklerinden Türkiye'ye gelmek isteyenleri tespit ve bulundukları yerler ile Türkiye'ye hareket edecekleri bölgelerden toplanmalarını temin etmek, hareket sırasında iaşe, ibate ve sağlık konularında yapılacak işlemleri planlamak, bulundukları yer ülke yetkilileri ile koordinasyonu sağlayacak ön heyet oluşturmak,

e) Ön heyetin yapacağı giderler ile göçmenlerin bulundukları yerlerden nakil, barındırma ve iskan masrafları için sağlanan ödeneğin miktarını belirlemek,

f) Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunca verilecek diğer görevleri yapmak. Üst komisyonun kararları görevli Bakanın onayı ile kesinleşir.(1)

Madde 4.- Göçmenlerin kendilerine ait zati ve ev eşyalarının tamamı ile mülkiyetinin kendilerine ait olduğu belgelenen her türlü eşya ve damızlık hayvan, bir defada Türkiye'ye getirilmek koşuluyla her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır.

Madde 5.- Göçmenlerin nakil ve iskan masrafları ile diğer giderleri için gerekli ödenekler öncelikle sağlanır. Bu ihtiyaçları karşılamak için, ilgili bakanlık ve kuruluş bütçelerinde mevcut veya yeniden açılacak tertiplere Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerinden aktarma veya Kızılay'a ödeme yapmaya ve bunlarla ilgili diğer işlemleri yürütmeye, üst komisyonun alacağı kararlar doğrultusunda Maliye ve Gümrük Bakanlığı yetkilidir.

Madde 6.- Gerek Türkiye'de iskan edilecek ve gerekse Türkiye dışında, eski Sovyetler hudutları dahilinde halen bulundukları yeni devletlerde kalacak "Ahıska" Türklerinden Bakanlar Kurulunca tespit edileceklere çifte vatandaşlık statüsü sağlanır.

Madde 7.- Bu Kanun yayımı tarihinde (11 Temmuz 1992) yürürlüğe girer.

Madde 8.- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

A. I. 3. 3. 2. b. Bir Hatıra

Bahşi Köşeliev: *" 1944 yılının Ekim ayının ortalarında Türk köylerine silahlı askerler girdiler. O günden sonra büyükten küçüğe herkese köyden ayrılmama emri verildi. Köyde bulunmayıp dışarıda olanlar, pazarlarda alış veriş edenlerinin hepsi geri çağrıldı. Karara göre her Türk, kendi evinde ve şehrinde bulunmak zorundaydı.*

Bizim ailemiz altı kişiden oluşmaktaydı. Aile büyüğümüz annemdi. Çünkü, babam 1941 yılında savaşa gitmişti. Henüz

on yaşındaki abim sırf aileyi geçindirmek için okuldan sonra kolhozda çalışıyordu.

1944 yılının soğuk aylarından biri olan Kasım ayındaydık. Kar yağmıştı. Gece, yarı aç yarı tok bir şekilde annemizin yanına toplanarak uyuduk. Sabah saat beş-altı sıralarında annemi toplantıya çağırdılar. Annemin geri dönmesi uzun sürmedi, geldiğinde ağlıyordu. Ağlayarak bize: "Bizi sürgün ediyorlar, üç saat içinde köyü terk etmek zorundayız." dedi. Doğrusunu söylemek gerekirse sürgünün ne demek olduğunu henüz kavrayamamıştık. Ben dışarı çıktığımda kulağıma korkunç sesler geliyordu. Sanki yer-gök titriyordu. Köy ahalisi tamamı ağlıyor, dövünüyordu. Sesleri bütün köyü bürümüştü. Aklını kaybedip bayılanlar da olmuştu. Hayvanlar bile bu olaya tepki gösteriyorlardı...

Annem ağlayarak eşyalarımız toplarken, biz küçük olduğumuzdan ona yardım edemedik. Üç Rus askeri gelerek anneme yardım ettiler. Daha sonra iki koyunu keserek torbaya doldurdular. Biraz sonra kamyonlar geldi ve askerler yükleri kamyona doldurdular. Kamyonda bizden başka aileler de vardı. Bizi Ahıska demir yoluna getirdiler. Üç gün burada beklemek zorunda kaldık. Sonra kargo vagonları getirildi ve bir vagona yedi eşya yerleştirildi. Nereye gittiğimizi bilmeden yola koyulduk. Kırk beş gün yol gittik. Vagonlar çok soğuktu. Açlık ve soğuktan ölenler de oldu. Benim iki kardeşim donarak öldü. Askerler cesetleri zorla toplayarak hiç acımadan vagonların penceresinden aşağı atıyorlardı. Aralık ayının sonlarına doğru bizi, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Celal-Kuduk ilçesine getirerek indirdiler. Bizim vagonda olanları bir köye götürdüler. Savaşa katılan dört dayımdan sadece bir yaralı olarak geri dönebildi. Fakat çok yaşayamadı ve kısa süre içinde vefat etti. Bu dört dayımın ailelerinden on üç kişi açlık ve soğuktan öldü. Bu ailelerden yalnızca bir bayan sağ kalabildi.

1947 yılında savaştan dönen babam çok büyük zorlukla bizleri buldu. O zamanlar savaştan dönenler kendi akrabalarını bulamıyordu. Çünkü, bir avuç milleti üç büyük ülkeye dağıtmıştı. 1948 yıllarında Stalin ve Beriyan'ın kararlarıyla bizi askeri komutanlar kontrol ediyordu. On altı yaşından büyük olanlar ayda bir defa komenantın gözetimi altında köyde bulunduklarına dair listeye imza atıyorlardı. Köyden kente gitmeye dahi izin verilmiyordu. Hiç aklımdan çıkmıyor; bir asker savaştan madalya alarak dönmüştü. Ama geri döndüğünde ailesinden hiç kimsenin kalmadığını görmüştü. Kendisi bekârdı. Komşu köyden bir kadınla evlenmişti. Bir aydan sonra bu nikah haberini duyan komşu köyün komendantı adamın karısını elinden alarak kendi köyüne geri götürdü. Stalin'in ölümünden bir yıl sonra 1954 yılında onlar tekrar evlendiler. 1954 yılında bize cumhuriyet dahilinde serbestlik verildi. 28 Nisan 1956 tarihinde biz beraat etsek de, vatanımız Ahıska'ya dönmemize izin verilmedi.[48]"

A. I. 3. 3. 3. Karaçay-Balkarlar

1936 yılında Sovyetler Birliğinde kabul edilen yeni anayasanın ilanından hemen sonra, Ruslar, Karaçay-Balkarları "*asi halk*" ilan eder ve tutuklamalara başlarlar. Bu tutuklamalara ve baskıya maruz kalanlar, özellikle Sovyet öncesi dönemin aydınları başta olmak üzere, toplumun aydınları, önderleri, gençleri ve yöneticileridir. Türkiye'de okuyanlar ve Karaçay Türkçesinin gramerini yazanlar da baskı ve sürgünlere maruz kalmışlardır. Özellikle, dil, edebiyat, tarih ve kültür ile ilgilenen, millî kimliği koruma yönünde çaba gösteren aydınlar ilk fırsatta ortadan kaldırılmışlardır. Bunlar arasında, romancılar, yazarlar, gazeteciler, bilim adamları, fikir adamları ve sanatçılar önemli bir yer tutmaktadır[49].

---

[48] Seyfeddin Buntürk, age., s. 200-202

[49] Mahmut Aslanbek, Karaçay ve Balkar Türklerinin Faciası, Ankara 1952

Sovyet yönetimi, katliam ve sindirme harekâtını önce aydınlar üzerine yöneltmiş; toplumun bilgi kaynaklarını yok ettikten sonra, maddi ve manevi kültür ile dinî inançlara yönelmiştir. Toplumların tarihleri ve kültürüyle olan bağlarını koparıp onları amaçlanan "*Sovyet vatandaşı*" tipine uydurmaya çalışmıştır.

1942 yılında Almanlar Kuzey Kafkasya'ya girer ve Rus birlikleri Almanların girdiği bölgelerden çekilirler. Rusların baskıcı ve zalim yönetiminden muzdarip olan halk Almanları sıcak karşılar. Çetelerden bir bölümü de Almanlarla işbirliği yapar.

Stalingrat yenilgisinden sonra Almanlar Kuzey Kafkasya'dan çekilince, Kuzey Kafkas halklarının ve bu arda Karaçay-Balkarların kıyameti de kopmaya başlar. Çete elebaşları ve aileleri, Almanlarla işbirliği yaptıkları, dolayısıyla Rusların kendilerine verecekleri cezadan korktukları için Almanlarla birlikte giderler. Geride kalan suçsuz insanlar için ölüm ve sürgün kararı verilir.

Öncelikle Kafkaslara geri dönen Rus ordusu, Kızıl Ordu saflarında savaşmış ve "*kahramanlık madalyaları*" almış insanlar dahil olmak üzere, kadın, çocuk, yaşlı demeden büyük bir katliama girişir ve çok sayıda masum, sivil insan öldürülür. 12 Ekim 1943 günü SSCB Yüksek Sovyeti Karaçayların sürgünü ile ilgili kararı kabul eder ve 2 Kasım 1943 tarihinde Karaçay halkının topluca Türkistan'a sürgünü uygulamaya konur[50]. Sürgüne gidecek Karaçaylıların sayısı 63.323'tür[51]. 2 Kasım 1943 tarihinde, gece sabaha doğru, bir saat içinde herkesin belirlenen yerde topanması istenir ve gidecek insanların yanlarına en fazla 100 kilogramlık eşya alabilecekleri bildirilir. Binlerce yıldan beri yaşadıkları vatanlarını, topraklarını, mal ve mülklerini, hayal ve hatıralarını geride bırakmak zorunda kalan Karaçay-Balkar halkı (daha sonra Çeçen-İnguşlar da aynı akıbete uğrarlar) Sibirya ve Türkistan

[50] Svetlana M. Tchervonnaia, Çocuk Gözüyle 1943-1944 Kırım Tatarı, Karaçay ve Balkar Sürgünü, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul 2003, s. 211-238

[51] Bazı kaynaklarda bu rakam 69.267 olarak gösterilmektedir.

topraklarına doğru bilinmez bir yolculuğa çıkarılırlar. Çok olumsuz şartlarda başlayan, dayak, aşağılanma, işkence ve ölümlerle dolu bir yolculuktur bu. Sürgüne gönderilen insanların önemli bir bölümü, aktarma kamplarında ya da yollarda, açlıktan, hastalıktan ve işkenceden ölür.

Kimi kaynakların veriği bilgilere göre, sürgüne gönderilen Karaçayların % 18'i çoğu savaş malulleri ve yaşlılar olmak üzere erkeklerden, % 30'u kadınlardan ve % 52'si çocuklardan oluşuyordu[52].

8 Mart 1944'te sürgün edilen 40.000 dolayındaki Balkar Türkünün sürgün süreci ve akibeti de öncekilerden farklı değildir...

Karaçaylar; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan başta olmak üzere çeşitli bölgelere dağıtılırlar. Bu bölgelerde yaşamaya devam eden Karaçaylar, Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev döneminde alınan bir kararla 1957 yılından itibaren kendi ülkelerine dönmeye başlarlar[53]. Sürgün edilen bütün halklar gibi Karaçay-Balkar Türkleri de nüfuslarının yarısını bu sürgünler sırasında kaybetmişlerdir.

Tutuklanan insanlara isnat edilen suçlar, işkence yoluyla kabul ettirilmiştir. Stalin döneminde bütün halklar gibi, Karaçay-Balkarlar da Stalin usulü işkencelerden nasibini almışlardır.

[52] Svetlana M. Tchervonnala, agb., s. 214
[53] www.kamatur.org (18.11.2006)

Karaçay-Balkar Sürgünü

A. I. 3. 3. 3. a. Bir mektup:

Almanya'daki ABD kampına sığınan Mustafa Aday P.'nin 22.01.1948 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı bir mektup[54]:

"*Kafkas dağlarının bazı vadilerinde, halkımızın bir kısmı kendisinin sıkıntılı hayatını çok eski zamanlardan bu yana*

[54] İsmail DOĞAN, **Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları**, Konya 1992

devam ettiriyordu. Dilimiz Türkçe, dinimiz İslam; Milletimiz de Türk Milletinin parçasıdır. Bununla birlikte adımıza kendimiz "Malkar" dedik, Ruslar "Balkar" olarak adlandırmaktaydılar. Halkımız son günlerimize kadar İslam dinine çok bağlı, komşusu olan diğer milletlere karşı iyiliği seven, şerefli bir halk idi. Bunun yanı sıra bugünlerimizde bile değişik milletlerin arasında namusumuz, töremiz sağlam olduğu için her türlü zorluk ve zulmü görmemize rağmen, onlara boyun eğmedik. Rus padişahlığı bizi eski zamanlardan beri hep zora koşardı biz de sevdiklerimizin yanındaydık. Ruslar, onları sevmediğimizi bildikleri halde ileride onlara inanacağımızı beklediler.

1918 yılında Rus Bolşevizmi, kendisinin kanlı kanunlarını uygulamaya başladığı zaman biz Balkarlar 107.500 nüfuslu idik. Bu Bolşevizm sistemi kendi dinlerini bize telkin etmeye başladı.

Allah'ın yerine Karl Marks, Muhammed (s.a.v.) peygamberin yerine Lenin'i asil imamlarımızın yerine ise Stalin'i ve parti sekreterlerini yerleştirmeye başladı. Daha sonra malı mülkü olan vatandaşların mallarını gasp ederek, kendilerini öldürmeye başladılar. Bu zulme bizim halkımız aslan yüreğiyle karşı geldi, biraz güçsüz düşsek de Bolşevikler yeni dinlerini bize zorla bile razı edip boyun eğdiremediler, karşı gelip isyan ettik. Bolşevikler ellerini bizim kanlarımıza bulaştırmaya başladılar. 1921 yılında Bolşevikler karşısındaki silahlı ayaklanmanın sonunda, bizim aydınlarımızdan 19.700 kişiyi yakalayıp öldürdüler. 1929 yılında bu Bolşeviklerin idealleri olan kolhozları yayarak bizi memleketimizden kovamaya başladılar. Bu kolhozculuğu kabul etmeyen insanlarımız 1930 yılında büyük bir harbe başladı, böyle olunca kendilerinin büyük silahlı güçlerini

gönderdiler, halkın bir kısmını vurarak ezip ayaklanmayı bastırdılar, geriye halkımdan 42.600 kişi bıraktılar.

1937 yılında Bolşevikler dış toprakları, kendi topraklarına katmaya hazırlandılar. Kendilerinin siyasi sınırlarını, başka topraklardan ayırarak genişletmeye, eskiden beri var olan isteklerini de tekrar etmeye başladılar. Krallığında kendi içinde kanlı dağılma başladı. Öncelikli düşmanları yok etmek bahanesiyle, 29.000 kişiyi tutukladılar, bugün ise hayatta mı yoksa helak mı edildiler bilinmemekte izleri bulunamamaktadır.

1940 yılında ise Rus Bolşevikler Basarabiya ile Bukovina'yı aldıktan sonra, Türkiye'nin sınırlarına kendilerinin askerlerini çok sayıda yığmaya başladılar. Bu işgal halkından 1941 yılında kızıl orduya muvazzaf asker olarak silah altına almalar başladığı zaman, bizim halkımız Bolşevikler için savaşmak istemediğini açıkça söylemeye başladı. Ormanlarımız hürriyet için çıkanlarla doldu; böylece Bolşeviklere karşı mücadele açıkça başlamıştı.

1942 yılında Kasım ayında "Malkar Su Ağzı" bölgesinde yaşayan halkım memleketlerinden top yekun (11 ilde) göç ettirmeye, ihtiyar, kadın, çocuk demeden askerler katlettiler.

Toplu sürgünde geride kalan 8,500 kişiyi yok ettiler, içlerinde 200 kişi ise evlerinden çıkarılmadan diri diri yakıldı.

1934-1944 yılları arasında sürülmemiş kalmış 9.500 kişiyi ise hayatlarını sürdükleri vatanlarından koparıp Sibirya'ya sürdüler. Aldığımız son haberler ise hepsinin açlık ve soğuktan helak oldukları yönündedir. Bu milletten kalanların bir kısmıyla birlikteyiz 87 kişi varız. Bunların içinde 10 ihtiyar, 6 çocuk,

erkek ve kadın olarak 71 kişi varız. Bu 87 kişiden 30 kişi İtalya, 10 kişi Avusturya, 41 kişi Almanya, 6 kişi Fransa'daki kamplardadır. Evden ayrılmış aşları ve işleri yoktur. Anasız ve babasız sokağa atılmış öksüzler gibi kaldık.

Ve bu halde, kendisinin namusu, dini ve hürriyeti için 107.500 kişi olan milletten bu kadarı sağ kaldı.

Bu sağ kalan 87 kişi de Bolşeviklerin komiserlerine yakalanmamak için kaçarak ormanlarda, dağda zora baş eğmemek için serseri gibi dolaşmaktadırlar.

Türkiye hükûmetinden biz 87 Malkarlı elinizi uzatıp tutmanızı istiyoruz. Bizi bu esirlikten kurtarınız, biz de sizin etinizden koparılmış bir parçayız... Bize yardım etmek size dünya önünde bir namustur, Allah katında ise sevaptır. Şimdi de Türkiye'ye varmak isteğimize izin veriniz.

Doğru kararlarınızı sabırsızlıkla bekliyoruz.

Kanlı katillerden kurtulabilenlerin dileğidir."[55]

[55] Ufuk Tuzman, age.., s. 17-21

A. I. 3. 4. BATI TÜRKİSTAN'DA

A. I. 3. 4. 1. Kırgızistan

Kırgızlar, 19. yüzyıla kadar genellikle göçebe bir hayat yaşamakta idiler. Çarlık Rusyası 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ı, bu arada Kırgızların yaşadıkları bölgeleri de işgal eder. 1855 yılında başlayan işgal hareketi 1876 yılında tamamlanır. Çarlık yönetimi Kırgızları yerleştirerek onları belli yerlerde denetim altında tutmak ister[56]. Bu yerleştirme sırasında, Rusya'dan getirilen aileler, verimli düz arazilere yerleştirilmiş, Kırgızlar daha çok dağlık arazilerde ve yaylalarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Rus işgalinin, baskı ve sürgünlerin yarattığı husursuzluk dolayısıyla Kırgızlar zaman zaman isyan etmiş; çeşitli çatışmalar yaşanmıştır.

Kırgızistan bir ara Kazakistan'a bağlanmış, 1924'te Kara Kırgız Özerk Oblastı haline getirilmiş, 25 Mayıs 1925'te Soyetler Birliği'ne katılmış ve Kırgız Ata SSC şeklinde adlandırılmıştır. Bu süreçte, Kırgız Türkçesi ayrı bir yazı dili haline getirilmeye çalışılmış ve ilk Kırgızca gazete (1924) olan "*Erkin Too*" çıkarılmaya başlanmıştır. Dil ve tarih farklılaştırmasına dayanan farklı ulusal kimliklerin yaratılması ve bu kimliklere mensub olma duygusunun derinleştirilmesi politikaları, bu yıllarda yoğun bir biçimde işlenmiştir. Lenin'in bu "*mikro milliyetçi*" yaklaşımı, Marksizm'e aykırı olsa da, oldukça başarılı olmuştur. Nitekim, toplumların gururlarını okşayarak onları yavaş yavaş ve incitmeden yok etme politikası, bölünmüş, çok parçalı zayıf bir Türk kimliğine dönüşmüştür.

Diğer Türk bölgelerinde olduğu gibi, Kırgızistan'da da "*devrim karşıtı STP'ye katılmak*"la suçlanarak ağır cezalara çarptırılan

[56] 1930-33 yılları arasında Kazaklara uygulanan yerleştirme ve Kolektifleştirme uygulaması Kazakistan'da büyük bir kıtlık felaketine sebep olmuş; Kazaklar hayvanlarının %90'ını, nüfusunun ise % 49'unu kaybetmişlerdir..

binlerce kişi vardır. Cezalandırılan bu insanların bir bölümü önemli devlet görevlerini üstlenmiş memurlardır. Sürgüne gönderilen, tutuklanan ya da öldürülen bütün Kırgızlar hakkında bilgi vermek bu kitabın hacmini çokça aşacağı için, biz bu bölümde sadece 1916 Katliamı ile Çon Taş Katliamını anlatmaya çalışacağız

A. I. 3. 4. 1. a. 1916 İsyanı ve Katliamı

Rus işgalinin başladığı yıllardan itibaren bütün Türkistan'da olduğu gibi Kırgızların yaşadığı bölgelerde de irili ufaklı çok sayıda isyan ve bağımsızlık hareketleri meydana geldi. Örneğin 1898 yılında Fergana halkı Nakşibendî şeyhi Muhammed Ali'nin önderliğinde bir isyan başlattı. Bu İsyana Kırgızların yanı sıra Fergana vadisinde yaşayan Özbek, Tacik ve diğer Müslüman halklar da katıldılar. Ruslar bu ayaklanmayı kısa sürede bastırdılar. İsyanın elebaşısı kabul edilen 18 kişi idam edildi, 500'den fazla kişi de Sibirya'ya sürüldü. Bu isyan sırasında cezalandırılan insanlardan 257'si Kırgız idi. İsyanın liderinin yaşadığı Min Töbö ve Dön Arık köyleri Ruslar tarafından yerle bir edilerek haritadan silindi ve halkı başka yerlere sürüldü.

Rus işgali sonrasında Türkistan'da çıkan isyan ve bağımsızlık hareketlerinin en büyüğü ise 1916 isyanıdır.

Toprakları işgal edilen Türk topluluklarından çok sayıda genç, Birinci Dünya savaşı sırasında Rus ordusunda savaşmak, ya da geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere askere alınır. Ancak Rusya'daki iç karışıklıklar ve cephelerdeki kayıplar daha fazla asker ihtiyacı doğurur. Bunun üzerine Ruslar, Türkistan'dan yeniden asker toplama işine girişirler. Çarlık yönetimi daha önce askere alınanlara ek olarak, 25 Haziran 1916 tarihinde Rus kökenli olmayan halklardan 19-48 yaşları arasındaki erkeklerin cephe gerisindeki çalışmalara katılmaları için askere alınacağına dair bir karar alır ve bu kararı 28 Haziran 1916 günü telgrafla Türkistan Valisine bildirir.

Dinsel ve etnik farklılık bilinci, Rus memur ve askerlerinin baskıcı, rüşvetçi ve aşağılayıcı tavırları, Türklere ait toprakların Ruslara verilmiş olması, yaşama biçimi ve alanlarına müdahale edilmesi dolayısıyla açlık çekilmesi gibi sebeplerle, Türkler arasında Ruslara karşı bir tepki doğmuş idi. Ayrıca cephelerden her gün ölüm haberleri gelmekte, yöre halkı kendisini doğrudan ilgilendirmeyen bir savaşta çocuklarını yitirmekte idi. Bütün bu olumsuzluklara, Türk gençleri arasından yeniden asker toplama isteği de eklenince, 1916 yılında Türkistan'da, önemli bölümü Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında gelişen, büyük bir isyan meydana geldi.

İsyana yaklaşık olarak 10 milyon kişi katılmıştı. İsyan 4 Temmuz 1916 günü Semerkant bölgesinde başladı ve kısa sürede bütün Özbekistan'a yayıldı. Kırgızistan'ın Oş şehrinde daha ilk günlerde 10 bin kişi toplanmış ve kısa bir süre sonra bütün güney Kırgızistan isyana katılmıştı. İsyana, çocuklarını savaşa göndermek istemeyen ve baskıcı Çarlık yönetiminden kurtulmak isteyen Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar, Uygur, Başkurt Türkleri ile Dunganlar, Sart-Kalmuklar, Ukraynalılar ile Rus köylülerinin bir bölümü de katılmıştı. Ağustos ayı boyunca Kuzey Kırgızistan ve Güney Kazakistan bölgelerinde şiddetli çatışmalar oldu[57]. Bu isyanda Kırgızlar önemli rol oynadılar ve Rusları yer yer ağır yenilgilere uğrattılar[58].

Çarlık Rusyası 1916'da meydana gelen bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırmış ve Kırgızların "*1916 Ürkünü*"[59] dedikleri bu olay sırasında çoğunluğu Kırgızlardan oluşan 673.000 Türk hayatını kaybetmiştir. İsyan sonrasında 168.000 kişi Sibirya'ya sürülmüş, 300.000'den fazla Kazak ve Kırgız, hayatlarını

[57] O. İbralmov, "Kızıl Kırgın", *Ürkün*, Bişkek 1993, s. 24 ve d.

[58] 1914 yılında Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Türkistan'a gönderilen beş Türk'ten biri olan Adil Hikmet Bey, **Asya'da Beş Türk**, adıyla yayınlanan hatıralarında, 1916 isyanında Kırgızlann arasında bulunduklannı ve Ruslara karşı savaştıklannı bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bk. Adil Hikmet Bey, **Asya'da Beş Türk**, (Yay. Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 1998

[59] H. Karasayuulu, **"1916-Cıldagı Kötörülüş Cönündö" Ürkün**, Bişkek 1993

kurtarmak için Çin topraklarına kaçmıştır[60]. Çin'e kaçan 300.000 kişinin yarısı da açlık, hastalık ve soğuk sebebiyle dağlarda ve yollarda ölmüştür. Bu isyanın bastırılması sırasında, Rus Generali Kuropatkin 347 kişiyi bizzat kendisi kurşuna dizmiştir. Ancak bu süreçte sadece Rus askerleri katliam yapmamış, Türkistan topraklarına yerleştirilmiş ve silahlandırılmış olan sivil Ruslar da katliama katılmışlardır.

İsyanın bastırılması sırasında tam bir soykırım uygulandı. Sivil, savunmasız insanlar, kadın ve çocuklar acımasızca öldürüldü. Türklere ait köyler yerle bir edilirken, bütün mal varlıklarına da el konuluyordu. Can havliyle malını mülkünü, davarını yaylasını bırakıp kaçan Kırgızların geride bıraktıkları Ruslara ganimet oluyordu. Teslim olan Kırgızları esir almak yerine öldürüp yok etmeyi tercih eden Rus birlikleri tam anlamıyla bir soykırım yapıyorlardı. Duruma hakim olduktan sonra da sürgün, kıyım ve imha hareketleri devam etti. Aylarca Türkistan'ın değişik bölgelerindeki insanlar idam edilerek ya da sürgün edilerek yok edildiler. Kırgızistan bölgesinde yerleşik Ruslar, gizlice silahlandırılmıştı. Bu köylüler Kırgız/Türk ailelerine saldırarak onları topuca imha edip arazilerine, evlerine, mal ve davarlarına el koyuyorlardı. Örneğin, İvanovsk köyüne getirdikleri 120 Kırgız'ı sorgusuz sualsiz kurşuna dizerler. Karasu köyünün Rusları değişik Kırgız köylerine saldırarak 100 kişiyi öldürür ve mallarına el koyarlar. Bir avcı gibi, dağlarda gizlenmeye çalışan Kırgız ailelerin peşine düşen Ruslar onları bulup öldürürler; Atake ve Sarıbagış boylarından bazı aileler Konurçok adlı mevkide saklanırken Ruslar tarafından bulunmuş ve bunlardan 70'i kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Bugünkü Karakol şehrinin Tuyuk-At yaylasında gizlenen 15 aile Ruslar tarafından bulunarak Barskoon'a getirilmiş ve burada vücutlarına çiviler çakılarak, damarları kesilerek işkenceler yapılmış ve öldürülmüşlerdir. Öldürülen bu isnanların cesetleri yakılarak yok edilmiştir.

[60] Saadettin Gömeç, age.,s. s. 171

Özellikle 1916 kanlı baskını, Kırgızların Bolşevik taraftarlarını desteklemesine sebep olmuştur. 1917 devriminin ardından Lenin, Kırgızlara verdiği sözü tutmuş ve Çin'e kaçan Kırgızların bir bölümünü getirtip topraklarına yerleştirmiştir. Kırgızların geri gelmesine izin verdiği, özerk bir devlete sahip olmalarını sağladığı ve dillerini yazı dili haline getirdiği için, Kırgızlar Lenin'e ayrı bir sevgi ve minnet duymaktadırlar!

.

A. I. 3. 4. 1. b. Çon Taş Katliamı

Sovyetler Birliği coğrafyasında ölümün kol gezdiği, baskı, işkence, sürgün ve hapis cezalarının sıradan olaylar haline geldiği 1937-1939 yılları arasında, Kırgızistan'da da binlerce insan cezalandırılmıştır. Özellikle Sosyal Turan Partisi üyesi oldukları iddia edilen ve "*Türkçü, Turancı, milliyetçi, sistem karşıtı*" gibi suçlamalara maruz kalan çok sayıda kişi, ağır cezalara çarptırılmışlardır. Bu katliamlar arasında "*Çon Taş Katliamı*" olarak adlandırılan bir olay var ki, acısının ve etkisinin hafızalardan silinmesine imkân yoktur.

1937 yılında Kırgızların neredeyse bütün aydınları ve ileri gelenleri tutuklanmış ve tutuklandıktan sonra bunlardan hiçbir haber alınamamıştır. Aralarında ünlü romancı Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov, Kırgız Türkçesinin Latin harfli ilk gramerini yazan dilbilimci-Türkolog Prof. Dr. Kasım Tınıstanov, Türkistan'ın büyük bilginlerinden, Turancı Bayalı İsakayev ile dilbilimci-Türkolog Osmonkul Aliyev'in de bulunduğu 137 kişinin akıbeti, ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra öğrenilebilmiştir. Regina Xelimskaya, yıllar sonra bu olayı *Tayna Çon-Taşa*[61] (Çon Taş'ın Sırrı) adlı eserinde bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır.

[61] Regina Xelimskaya, Tayna Çon-Taşa, Bişkek 1994

Bayalı İsakeyev

Bugün "*Ata-Beyit*"[62] adı verilen bölgede, bir anıt mezar ve müze ile hatıraları ölümsüzleştirilen 137 mazlumun hikâyesi şöyledir: Çeşitli bahanelerle evlerinden alınarak tutuklanan bu insanlardan bir daha hiçbir haber alınamaz. Nereye götürüldükleri, hangi cezaya çarptırıldıkları hatta yaşayıp yaşamadıkları hakkında hiçbir açıklama yapılmaz. Tutuklu yakınlarının umutlu bekleyişleri hep boşa çıkar ve bütün başvuruları sonuçsuz kalır. Örneğin kocasının akıbetini öğrenmek isteyen Nagima Aytmatova, 24 Ekim 1939 tarihinde *Halk Komiserliğine* yazdığı dilekçede: *"Kırgız SSC NKVD tarafından bana bildirildiğine göre eşim, 1938 Kasım'ında Troyki kurulu tarafından suçlu bulunarak 10 yıl süreyle Uzak Doğuya* (Sibirya) *sürgüne gönderilmiştir.*

Yukarıda verilen bilginin dışında kocam hakkında hiçbir bilgi edinemedik, ölü mü, yaşıyor mu akıbeti belli değil. Son zamanlarda "halk düşmanı" olarak suçlananların suçsuz olduğu görüldüğü için size başvurmaya karar verdim. Kocam hakkında inceleme yapmanızı arz ederim." Demektedir. NKVD Kırgız SSC Özel Bölüm I. Başkanı Devlet Güvenlik Teğmeni Saakov tarafından Nagima Aytmatova'ya 22 Kasım 1939 tarihinde verilen cevapta, bir cümleyle, " *kocasının*

[42] Ata-Beyit, ata-meyit, atalann ölüsü, cesedi anlamındadır.

haklı bir şekilde tutuklandığı ve uzak kamplara sürgüne gönderildiği" bildirilmiştir[63].

Törekul AYTMATOV

Yine babasının akıbetini öğrenmek üzere Cengiz Aytmatov, 15 Temmuz 1956 tarihinde SSCB Harp Başsavcılığına: *"Yirmi yıldır babamın akıbeti hakkında hiçbir bilgi edinemedik. Ölü mü yaşıyor mu, ne zaman tutuklandı, kim tutukladı bilmiyoruz. Bilmiyoruz o gerçekten vatana karşı suçlu mudur? Biz, sabırsızlıkla babamdan gelecek haberi bekliyoruz.*

Bizim gerçeklere ulaşmamız ve eğer babam suçlu değilse onun ve bizim temiz şerefimizin iade edilmesini istiyoruz. Bu bizim için son derecede önemlidir [64]*."* Biçiminde bir dilekçe ile başvurmuş, ancak hiçbir bilgi alamamıştır[65]. Törekul Aytmatov ile birlikte ortadan kaybolan diğer aydınların yakınları da çeşitli kereler yetkili makamlara başvurmuş, ancak

[63] Bu yıllarda cezalandırılan çok sayıda insanın yakınlarına ya hiç bilgi verilmemiş ya da yanlış bilgiler verilmiştir. Genellikle durumdan haberdar edilen aileler de cezalandırılmıştır.
[64] Regina Xelimskaya, age.., s. 60
[65] Törekul Aytmatov, 15 Haziran 1957'de aklanmıştır.

Aytmatov'lara verilen cevapların benzeri onlara da verilmiş ve hiç kimse bu 137 insanın akibetini öğrenememiştir.

137 aydının yakınları artık acılarını yüreklerine gömmüş ve umutlarını yitirmişken, **Bübüyra Kıdıraliyeva** adında bir kadın, 1991 yılında Kırgızistan devlet yetkililerine başvurarak bu kişilerin akıbeti hakkında bilgi sahibi olduğunu söyler. 1938 yılında 10 yaşında olan Bübüyra Kıdıraliyeva, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Babam (Abıkan) o tarihlerde Çon Taş denilen yerde bulunan İçişleri Bakanlığına bağlı KGB dinlenme merkezinde çalışıyordu. Bu dinlenme merkezinin yakınında bir "*kerpiç fabrikası*" vardı. Ben ilkokul ikinci sınıfa gidiyordum. 1. çeyrek tatilde babam bir gün bize, "*toplanın Aşırkul amcanıza gidiyoruz*" dedi. Biz apar topar hemen Aşırkul amcamların köyüne gittik ve orada 12 gün kaldık. Bu arada babam, sabahları erken saatlerde ve akşamları hayvanlara yem vermek için evimize gidip geliyordu. Tekrar Çon Taş'a döndüğümüzde, daha önceleri içinde saklambaç oynadığımız yakındaki tuğla ocağının yıkıldığını ve binanın yerinde bir tümsek oluştuğunu fark ettik. Bu arada, daha önceleri duymadığımız bir tarzda köpekler sürekli uluyordu ve bir süre sonra da etraftan çok kötü kokular gelmeye başladı. Biz bütün bu olanlara bir anlam veremiyorduk. Babam bir gün yine bizleri topladı ve : "*Birisi size bir şey sorarsa biz burada değildik, amcamlardaydık, hiçbir şey görmedik, bilmiyoruz deyin, yoksa kötü şeyler olur, bizi hapse koyarlar*" diyerek sıkı sıkı tembihledi. Biz de soranlara hep bir şey bilmediğimizi, evde olmadığımızı söyledik. Daha sonra babam başka bir yerde görevlendirilince oradan ayrıldık. Ne zaman o bölgeden geçsek babam hep Kuran okurdu, ama niçin okuduğunu bilmiyorduk.

1973 yılında babam hastalandı. Bir gün bütün çocuklarını, damatlarını yanına çağırdı ve bana dönerek: " *Sen çocukların büyüğüsün, diğerleri küçüktü hatırlamazlar, ama sen hatırlayabilirsin. Ben hastayım ve her an ölebilirim,*

boynumdaki borçla gitmek istemiyorum. 1938 yılı 1. çeyrek tatilinde Aşırkul amcanlara gitmemizi, döndükten sonraki köpek ulumalarını, pis kokuları ve kerpiç fabrikasının yıkılarak bir tümseğe dönüşmesini hatırlıyor musun. Şimdi bütün bunların nedenini ve yıllardır içimi kemiren sırrı açıklayacağım. Aşırkul amcanlara gittiğimiz günlerde, yakınları acı içinde olan insanların cesetlerini o kerpiç fabrikasındaki ocağın çukuruna atıp, binayı üstlerine yıktılar ve kapattılar. Bütün o insanların cesetleri, kerpiç fabrikasının yerinde oluşan o tümseğin altındadır. Şimdi vakit uygun değil, ama uygun bir zaman olursa, sen bunu yetkililere söyle ve yerini göster" dedi. Bu konuşmadan birkaç ay sonra babam vefat etti.

1991 yılı geldiğinde artık Sovyetler Birliği yıkılmıştı ve ne yazık ki babam da hayatta değildi. Artık babamın söylediği günün geldiğini düşünmeye başlamıştım. Daha fazla beklemek istemiyordum ve babamın bana emanet ettiği sırrı açıklamaya karar verdim.

Bir gün tarihçi, Begaliyev'in bir gazetede bu konuyla ilgili bir makalesini okudum. Hemen Begaliyev'i telefonla arayarak bu konu hakkında bilgi sahibi olduğumu ve kendisiyle konuşmak istediğimi söyledim. Ancak Begaliyev, beni tanımıyordu ve tanımadığı bir kişinin böyle önemli bir konuda bilgi sahibi olduğunu söylemesinden çekinmiş olacak ki, benimle görüşmek istemediğini söyleyerek telefonu kapattı. Daha sonra, bir ayakkabı tamircisinde tesadüfen tanıştığım, İngilizce öğretmeni Gülay Bayterekova'ya bazı şeyleri anlattım. Cengiz Aytmatov'un oğlu Askar Aytmatov'un öğretmeni olan Bayterekova, Askar Aytmatov'u haberdar edebileceğini söyledi. Çok geçmeden yetkililer geldiler, konuştuk ve ben bütün bildiklerimi anlattım. Bu konuşmadan sonra hemen beni aldılar ve Çon Taş'a gittik. Cesetlerin bulunduğu yeri gösterdim. Mevsim kışıdı, hemen açmadılar ve baharı beklediler. Bahar ayları gelince, Mayıs ayında gösterdiğim yeri açtılar ve 137 kişinin cesedine ulaştılar".

Çon-Taş Katliamı

Böylece ölümlerinin üzerinden tam 53 yıl geçtikten sonra acı gerçek bütün açıklığı ile ortaya çıkmış, yıllarca babasız kalan yetimlerin ve eşsiz kalan kadınların umutlu bekleyişleri de son bulmuştu. Tamamı kurşunlanarak öldürülen bu insanların bir kısım özel eşyaları, ceplerinde yarı çürümüş kimi yazılı belgeleri, elbiseleri, ayakkabıları, işkence yapıldıktan sonra kurşunlanan bedenlerinin, kafataslarının görüntüleri ve kimlikleri tespit edildikten sonra devlet töreniyle yapılan anıt mezara defnedilirler.

2004 yılında, katledilen 137 kişinin toprak altından çıkarılışını gösteren resimlerin, katledilen kişilerin kemiklerinin, kafataslarının ve özel eşyalarının sergilendiği Ata-Beyt'teki "*vahşet müzesi*"ni gezerken, Tatar asıllı olan müze görevlisi bize, cesetler çıkarılırken orada olduğunu, Devlet Başkanı Aksar Akayev ve Cengiz Aytmatov'un da bizzat çalışmaları izlediklerini, kimlik tespitleri yapıldıktan sonra Törekul Aytmatov'un kemiklerinin bir sandığa konulduğunu ve Cengiz Aytmatov'un babasının kemikleri başında " *Baba! Elli yıldır seni arıyordum, neredeydin*!" diyerek hıçkırarak ağladığını anlatmıştı.

Bu katiamda kurşuna dizilerek öldürülen 137 kişinin adları şöyledir:

1. Abdrahman Bulatov
2. Abdray Abdrahmanov
3. Abdukadır Abdraimov
4. Abdulla Kaçibekov
5. Abdulla Yusupov
6. Ahmat Ahun Turdı-Ahunov
7. Ahmatbek Çormakov
8. Ahmet Azizov
9. Ahmet Mametov
10. Ait Ahun Oşurov
11. Akimhan Muldogaziyev
12. Alahun Çurukov
13. Aleksandr İvanoviç Şevelev
14. Aleksandr Nikolayeviç Yanişevskiy
15. Alıbay Çengaziyev
16. Andrey Ambrosoviç Polinkaş
17. Artur Yanoviç Lenin
18. Arzı Magaz
19. Asanbay Camansarıyev
20. Aşim Muhamedov
21. Aşur Ahun Musabayev
22. Azim Ahun Akimov
23. Aziz Ahmetcanoviç Alimov
24. Bahirdin Kirgizbayev
25. Bahtin Nasırov
26. Baki Ahun Ahmet Ahunov
27. Bakrı Tahtayev
28. Bayalı İsakeyev
29. Biakiy Adziloviç Tarkovskiy
30. Boris Vasilyeviç Beloşitskiy

31. Boris Emelyanoviç Yurçev
32. Bronislav Stefanoviç Yatskovskiy
33. Corobek Omurkulov
34. Çekuş Suleymanov
35. Çengiş Sarbanov
36. Dali Zulfibayev
37. Daniil İvanoviç Kotlyarov
38. Davlet Zunun
39. Deys Fridrih Gotfridoviç
40. Erkinbek Essenamanov
41. Eşbay Sultanbekov
42. Fedor Egoroviç Bengard
43. Gapircan Nurdinov
44. Garif Abdulayev
45. Genrih Genrihoviç Yantsen
46. Grigoriy Antonoviç Prohorov
47. Grigoriy Flippoviç Tarançenko
48. Harti Hunlava
49. Hasan Ahun Zununov
50. Hasan Ciyenbayev
51. İbraim Ahun İsmailov
52. İbraim Aliyev
53. İbraim Hudayberdiyev
54. İdait-Ahun Murabedinov
55. İmanalı Aydarbekov
56. İmin Ahun Turdiyev
57. İmin Sufiyev (Sopiyev)
58. İosif Frantseviç Skalitskiy
59. İosif İvanoviç Kuzmin
60. İosif İvanoviç Meldenberger
61. İsa Baybasunov
62. İsmail Ahun Tohtahunov

63. İsmet İmin Ahunov
64. İvan Grigoryeviç Borovoy
65. İvan Zaharoviç Belousov
66. Kadır Mamoyarov
67. Kan-Tay-Dyu
68. Karimcan Yuldaşev
69. Kasım Sagınbayev
70. Kasım Tınıstanov
71. Kerim Kenenbayev
72. Kerim Nurmatov
73. Kocokan Şorukov
74. Kurman Ahun Nur Ahunov
75. Kurman Kambarov
76. Li-Ha Sami
77. Lu-Çan-Toy
78. Lyudvig Kazimiroviç Krenitskiy
79. Lyufing Egor Emelyanoviç
80. Lyuft Aleksandr Aleksandroviç
81. Lyuft Konstantin Aleksandroviç
82. Lyu-Je-Çin
83. Magay Andrey İnnokenteviç
84. Mamadcan Ahmetov
85. Mamet Hocanov
86. Mamut Ahun Bakiyev
87. Maylyakuli Nasırov
88. Mihail Eduardoviç Rihter
89. Mihail Nikolayeviç Luzanov
90. Mukaş İmanbayev
91. Murat Salihov
92. Musa Toktosunov
93. Niyazalı Sakenov
94. Nurdin Serkibayev

95. Nurkul Kulnazarov
96. Omor Cumayev
97. Osmonkul Aliyev
98. Pavel Konstantinoviç Lvov
99. Petr Nikolayeviç Goltsev
100. Petr Pavloviç Çepizubov
101. Petr Yuliusoviç Bergman
102. Sabit Hocimamabayev
103. Sadık Ahun Yusup Ahunov
104. Sadık Şaripov
105. Sakmambet İsmailov
106. Samat Çalov
107. Sartbay Baybasunov
108. Sergey Afanasyeviç Kaşevarov
109. Sergey Mihayloviç Andres
110. Sıdık Çonbaşev
111. Sıdık Tohtayev
112. Sultankul Şamurzin
113. Şakir Galimoviç Şafikov
114. Şarip Ahun Yusupov
115. Tagay Esenamanov
116. Teodor Teodoroviç Miller
117. Tohta Ahun İsmailov
118. Tohta-Ahun Turdahunov
119. Toktosun Dostayev
120. Törekul Aytmatov
121. Umaralı Şabdambekov
122. Umuralı Cavgoşpayev
123. Usain Usmanov
124. Van-Dzi-Van-Çan-Lin
125. Van-Lin-Van
126. Vilgelm Davıdoviç Vall

127. Vladimir Avgustoviç Litsenmajer
128. Vladislav Yulianoviç Gorbaçevskiy
129. Yakov Pavloviç Zinonyev
130. Yakub Ahun Aipov
131. Yun-San-Sin
132. Yusup Abdrahmanov
133. Yusup Ahun Taşa-Ahunov
134. Yusup İshakoviç Bulatov
135. Yusup Karimov
136. Yusup Talipov
137. Zaydel Notta Yankel Berkoviç

A. I. 3. 4. 2. Kazakistan

Çarlık yönetimi Türklere karşı acımasız davranıyor ve baskıcı bir politika yürütüyordu. Rusya'da yaşanan 1905 ihtilali ve ardından yapılan düzenlemeler, Rusya'daki bütün halklar gibi, Kazaklara da belli bir rahatlama getirmişti. Rus okullarında ya da İstanbul ve Kazan gibi Türk kültür merkezlerinde eğitim gören aydınlar, millî konularla daha rahat bir şekilde ilgilenebiliyorlardı. Bu süreçte, özellikle **Mircakıp Duvlat** tarafından 1908 yılında yayınlanan "*Oyan Kazak*" (Uyan Kazak) adlı şiir kitabı ile 1913-1918 yılları arasında **Ahmet Baytursunov, Alihan Bükeyhanov, Mustafa Urazov** ve **Mircakıp Duvlat** tarafından çıkarılan "*Kazak Gazetesi*", Kazak Türklerinin millî benlik ve birliklerinin sağlanmasında ve bir aydın hareketinin oluşmasında etkili olmuştur.

Çarlık Rusyasının olumsuz Türk ve Türkistan politikaları sebebiyle zaman zaman ve yer yer isyanlar meydana gelmekte idi. Bu isyan ve mücadele kronolojisi içinde 1916, Türkistan için bir felaket yılı olmuştur. Çarlık Rusyası 1916'da Türkistan'da meydana gelen isyanı çok kanlı bir şekilde bastırmış ve bu sırada

çoğunluğu Kazak ve Kırgızlardan oluşan 673.000 Türk hayatını kaybetmiştir.

1916 isyanı, Kazak ve Kırgızların büyük kayıplar vermesine neden olmakla birlikte, bu isyan sonrasında bağımsızlık düşünceleri daha da güç kazanmıştır. Bu savaş ve kıyım ile birlikte Türk halkları, daha güçlü bir biçimde Bolşeviklerin yanında yer almışlar ve 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik devriminin ardından Alaş Orda Kazak Millî Hükûmetini kurmuşlardır. Ancak, Bolşevik yönetimi iktidarını güçlendirdikten sonra verdiği sözleri unutmuş ve geleneksel Rus baskı ve kıyımı yeniden başlamıştır. Alaş Orda Kazak Millî Hükûmeti iptal edilmiş, aydınlar üzerindeki ağır baskılar ile ideolojik yönlendirmeler had safhaya çıkmış; sürgün, hapis ve öldürmeler başlamıştır. Özellikle 1930'lu yılların sonlarına doğru büyük bir katliam yapılmıştır. Bu yıllarda **Ahmet Baytursunov, Mircakıp Duvlat** ve **Mağjan Cumabayev** gibi önemli aydınlar kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Özellikle *"repressiya"* denilen 1937-1939 yılları arasında çok sayıda Kazak, öldürülmüş, sürülmüş ve hapsedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşında bütün Türk topluluklarından olduğu gibi, Kazaklardan da çok sayıda genç askere alınmış ve cephede Almanlara karşı ön saflarda savaştırılmışlardır. Bu gençler cephede üstün kahramanlıklar göstermiş, büyük bir bölümü Sovyetler Birliği için hayatlarını verirken bir kısmı da acımasız Hitler ordularına esir düşmüştür. Cephede savaşan Türk soylu gençlerin büyük bir bölümü gösterdikleri kahramanlıklardan ötürü madalyalar alarak dönmüşlerdir.

Savaş sırasında baskılar kısmen azalmış ve geçici bir rahatlama olmuştur. Ancak savaştan sonra eski baskıcı politikalara geri dönülmüş; cephede savaşan ve madalyalar alarak dönen insanlar da dahil olmak üzere, savaş sonrasında yeniden baskı, sürgün ve ölümler başlamıştır.

---

[66] Saadettin Gömeç, age.,s. s. 171

Sovyet yönetimi altında değişik zamanlarda birçok kez katliamlara maruz kalan Kazakların bir bölümü de Çin'de, Doğu Türkistan'da yaşamakta idiler. 1964 yılında Çin yönetimi Türklere karşı bir katliam başlatmıştı ve bu katliamdan önemli ölçüde Kazaklar da etkilenmekte idiler. Çinlilerle mücadeleye girişen binlerce Kazak öldürülmüş, 800 civarında Kazak kaçarak Afganistan'a sığınmış idi. Bu Kazakların Çin'e iade edileceği duyulunca Türkiye'de kimi aydınlar duruma tepki göstermiş ve H. Nihal Atsız, dönemin Dışişleri Bakanı F. C. Erkin'e bir açık mektup yazarak Afganistan'a sığınan Kazak Türklerinin Türkiye getirilmesi için harekete geçilmesini istemiştir[67].

A. I. 3. 4. 2. a. Açlık Felaketi

1921-1923 ve 1930-1933 yılları arasında Sovyetcoğrafyasında bir açlık felaketi yaşanmıştır. 20'li yılların başında yaşanan açlık, daha çok Kırım, Ukrayna, İdil-Ural bölgesi ile Kazakistan'ı etkilemiştir. Özellikle 1920 kışının şiddetli ve uzun olması ve Sovyet yönetiminin baskıcı politikalarla halkın geleneksel yaşamına müdahale etmesi, açlık felaketine sebep olmuştur[68]. Rusya'daki açlık felaketini yerinde görmek için TBMM tarafından görevlendirilen heyetin üyelerinden olan İsmail Suphi Bey, yazdığı raporda, "*bu açlık ve kıtlıktan en çok Başkurt, Tatar, Kazak ve Kırgız çocuklarının etkilendiğini*" belirtir ve bu çocuklardan 20-30 bin kadarının Türkiye'ye getirilmesini teklif eder[69].

1930-1933 yılları arasında rejimin kimi uygulamalarından kaynaklanan daha büyük bir açlık ve kıtlık meydana gelmiştir. Ukrayna Parlamentosu, bu açlığın Sovyet rejimi tarafından yapay olarak oluşturulduğunu belirterek, 28 Kasım 2006 tarihinde, Stalin döneminde yaşanan açlığı *"Soykırım"*olarak kabul eden bir karar

[67] Saadettin Gömeç, age.,s. s. 84
[68] Saadettin Gömeç, age.,s. s. 80
[69] Hüsnü Yılmaz Livatyalı, agb., s. 281-294

aldı. 1930-1933 yılları arasında meydana gelen açlık felaketinde, yaklaşık 10 milyon Ukraynalı ölmüştür. Aynı dönemde açlık felaketine uğrayan ikinci ülke Kazakistan olmuştur. Bu açlık sırasında, o tarihlerdeki Kazak nüfusunun yarısına yaklaşan 2.230.000 Kazak Türkü hayatını kaybetmiştir.

1930'lu yılların başında doktor olan babası ile birlikte Almatı'da bulunan 19 yaşındaki Rus kızı Tatyana Nevadoskaya, Almatı sokaklarında açlıktan kıvranarak ölen insanlara şahit olmuş ve onların dayanılmaz acısını yüreğinde duymuştur. Gördüğü korkunç manzarayı günlüğüne not etmiş ve karakalemle resmetmeye çalışmıştır. Çok etkilendiği bu açlıktan ölen insanların halini anlatan bir de şiir yazmıştır. Nevadoskaya, gençlik hafızasında silinmez izler bırakan bu olayı unutamamış ve yıllar sonra, 1990 yılında Almatı'ya gitmiş, 1933'te tutuğu günlüğünü, yazdığı şiiri ve o günkü faciayı anlatan, kendi çizimi olan resimleri Kazakistan Devlet Arşivine teslim etmiştir.

Tatyana Nevadoskaya, bu belgeleri yetkililere teslim ederken bir de not bırakmıştır. Bu notta Nevadoskaya : "*O kış bizim için, özellikle yerli halk için kelimelerle ifade edilemeyecek siddette bir kış oldu. Ben çok genç ve çok hassastım. Bu yüzden çok acıklı ve insanın tüylerini ürperten korkunç olayı, yani açlık ile yokluğu, o zamanlar zavallı ve cahil olan halkın durumunu düşünerek çok ıstırap çektim. Kazakların bugünkü nesilleri açlıktan ölen insanları, çocukları ve ihtiyarları, yeryüzünden tamamen silinen ve bomboş kalan köyleri, bozkırda donanları ve hastalananları unutmasınlar, diyorum*" demektedir.

Büyük oranda, Kazakistan'daki Kolektifleştirme ve göçebe halkın yerleştirilmesi uygulamalarının bir sonucu olan ve Nevadoskaya'nın şahit olduğu olaylar, gerçekten de insanlık tarihinin en korkunç olaylarından birisidir. 1920-1933 yılları arasında suni bir sekilde yaratılan açlık felaketi sebebiyle, Kazakların % 49'u, yani 2.230.000 kişi ve besi hayvanlarının % 90'ı, yani

36.000.000 hayvan yok olmuştur. Kazak tarihçisi Manas Kozibayev, bu felaketi Kazak Türklerinin tarih boyunca maruz kaldığı felaketlerin en korkuncu ve en ıstırap vericisi olarak nitelendirmektedir.

1930-1933 yılları arasında yürütülen kolektifleştirme ve yerleşik hayata geçirme uygulaması, kendisi de daha sonra Stalin'in gadrine uğrayarak öldürülen ve en az Stalin kadar acımasız olan Kazakistan KP. I. Sekreteri Goloscekin tarafından yürütülmüştür. Çok hızlı bir biçimde uygulamaya konulan bu yerleştirme uygulaması için hiçbir altyapı hazırlanmamış, tarım arazileri, araç ve gereçleri temin edilmemiş, hayvanların yerleşik hayatta nasıl besleneceği düşünülmemiştir. Geleneksel hayatlarından ve kültürlerinden koparılarak, kontrol altına alınma ve sosyalist toplumun yaşama biçimine uyumlarını sağlama planı, sonuç itibariyle Kazakların hayvanları ile birlikte topluca ölümlerine yol açmıştır.

A. I. 3. 4. 2. b. Jeltoksan Olayları ve Katliamı

M. Gorbaçov'un devlet başkanlığı yılları idi. Sovyetler Birliğinde "*Perestroyka*" ve " *Glasnost*" terimleri etrafında devletin yönetim anlayışının ve felsefesinin gözden geçirileceği; aynı zamanda, devletin yürümeyen baskıcı, kapalı, merkeziyetçi, sosyalist sisteminin dönüştürüleceği açıklanıyordu. Bu tartışmaların devam ettiği bir sırada, "*açıklık*" ve "*yeniden yapılanma*" sürecinin bir parçası olmak üzere, Gorbaçov, Sovyetler Birliğine bağlı Cumhuriyetlere atanacak yeni yöneticilerin belirlemesi amacıyla, 16 Aralık 1986 tarihinde, SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeleriyle bir toplantı yapmış ve bu toplantıdan sonra, Kazakistan SSC'nin Başkanı olan Dinmuhammed Kunayev emekliye sevk edilerek yerine Rus kökenli ve daha önce Kazakistan'da hiç yaşamamış olan Genaddy Kolbin'in atandığı açıklanmıştı.

Kolbin'in Cumhurbaşkanı olarak görevlendirilmesi, Kazaklar arasında büyük bir tepki ile karşılandı. 17 Aralık 1986 günü, üniversite öğrencileri ile işçilerden oluşan bir grup Kazak Türk'ü, kararı protesto etmek için Almatı'da, Brejnev meydanında toplanmıştı. 17 Aralık sabahı saat 0.7'den itibaren toplanmaya başlayan halk saatler ilerledikçe kalabalıklaşıyordu. Öğlen saatleri geldiğinde, Brejvnev meydanındaki insan sayısı 5-10 bin kişi kadardı. Taşkınlık yapmıyor, sadece " *Her halka kendi lideri", Kolbin Rusya'ya geri dön", Kazakistan Kazaklarındır" "Yaşasın Lenin'in milliyet politikaları*"... gibi pankartlar taşıyor ve sloganlar atıyorlardı.

Moskova, bu tepkiyi " *Kazak milliyetçiliği*" ve "*Rus düşmanlığı*" olarak algıladı ve Almatı'daki bütün güvenlik görevlilerini seferber ederek gösterileri engellemeye çalıştı. Sovyetler Birliği Genel Kurmay Başkanı General V. N. Lobov'un karşı çıkmasına rağmen, Kazakistan'ın diğer bölgelerinde bulunan ve Sovyetler Birliğinin farklı yerlerindeki birlikleri Almatı'ya yönlendirildi. Bu arada Moskova, Almatı'daki olayları bastırmak ve yapılması gerekenler konusunda karar vermek üzere bir kurmay heyetini de Almatı'ya gönderdi. Bu heyet, SSCB Komünist Partisi Sekreterlerinden M. S. Solametsev, SSCB İçişleri Bakanı 1. Yardımcısı B. K. Elisov, KGB Başkan Yardımcısı F. D. Babkov, SSCB Başsavcı Yardımcısı O. Soroko, Emniyet Genel Müdürü V. Dubinyak, SSCB'nin Kazakistan Bölümü Başkanı N. F. Mişenko ve Kazakistan Politbüro Sekreterliğinden KGB Başkanı Miroşkin ile İçişleri Bakanı Kinyazov gibi isimlerden oluşmaktaydı.

18 Aralık 1986 günü alandaki gösteriler, konserlerle, halk oyunlarıyla ve çeşitli eğlencelerle devam ediyordu. Bu eğlenceli gösteri ve protestoya halk ilgi göstermiş ve çeşitli uyarılara rağmen alanı terk etmemişlerdi. Alanda toplanan insan sayısıda oldukça artmıştı.

General Loboz, tam teçhizatlı bir askerî birlikle Almatı'ya gelmiş ve Brejnev meydanının etrafında tankları su dolu itfaiye

araçları ile ellerinde eğitilmiş köpekler ya da silahlar bulunan çok sayıda güvenlik görevlisi beklemeye başlamıştı. Aralık ayının soğuk bir gününde, saatlerin 18.15'i gösterdiği sıralarda, itfaiye araçları gösteri yapan gençlerin üzerine su sıkmaya başlarlar. Panik ve korku içinde sağa sola kaçışan gençlere polislerle birlikte köpekler de saldırıya geçer. Kendilerini korumaya çalışan gençler taş ve sopalarla karşılık vermeye çalışırken, asker ve polislerin otomatik silahlarla açtıkları ateşle karşı karşıya kalırlar.

21.30'a kadar süren bu çatışma sırasında, güvenlik görevlileri, yakaladıkları gençleri öldüresiye dövmüş, kızları saçlarından tutarak yerlerde sürüklemiş ve her türlü aşağılayıcı davranışı sergilemişlerdi. Brejnev meydanındaki bembeyaz kar, kıpkırmızı kanlarla renklenmişti. Alanda cıvıl cıvıl insan kalabalığından geriye, feci şekilde öldürülmüş 200 dolayında insan cesedi, birçok yaralının inleyen sesleri ile acıdan kıvranan insanların çığlıkları kalmıştı. Rus birlikleri, ara sokaklarda ve bir kısım öğrenci yurtlarında sabaha kadar operasyonlara devam etmiş, çok sayıda genci tutuklamış ve ağır şekilde döverek hastahanelik etmişlerdi.

Olaylardan sonra çok sayıda ölü ya da ağır yaralı Kazak gençleri, kamyon kasalarına birer eşya gibi doldurulmuş ve şehir dışında açılan çukurlara gömülmüşlerdir. Tutuklanan çok sayıda genç ise aylarca işkencelere tabi tutulmuş ve haklarında hiçbir belge düzenlenmeden keyfî bir muameleye tabi tutulmuşlardır.

Genaddy Kolbin, operasyondan sonra olayın adi bir vaka olduğunu ve birkaç eroinman sarhoşun asayişi bozmaya çalıştığını ve gereken önlemlerin alınarak asayişin sağlandığını açıklar. Bunun üzerine Kazakistan'ın 10 ayrı şehrinde de gösteriler başlar ve o vilayetlerdeki göstericiler de aynı şiddete maruz kalırlar. Aylarca devam eden bu gösterilerin diğer ülkelere sıçramasından korkan Sovyet yöneticileri, G. Kolbin'i alarak yerine Nursultan Nazarbayev'i görevlendirirler. Böylece olaylar durur ve Kazakistan'ın bağımsızlığına giden ilk adım da atılmış olur.

A. I. 3. 4. 3. Özbekistan

Özbek Türkleri; Karluk, Kıpçak ve Oğuz Türklerinin karışıp kaynaşmasından meydana gelmişlerdir. Özbek devletinin ve Özbek halkının adı, Altın Orda Hanı Özbek'in adından gelmektedir. Özbek'in torunu olan Ebu'l-Hayr Han 1428'de kurduğu devlete dedesi Özbek'in adını vermiş ve devletin bünyesindeki değişik Türk boylarına Özbek denmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın ortalarına kadar genellikle değişik Türk toplulukları ile çeşitli iktidar mücadeleleri yaşayan Özbekler, zaman zaman bölgenin hakim gücü haline gelirken zaman zaman da başka güçlere bağlanmışlardır.

1860'lı yıllardan itibaren bölgede Ruslar görülmeye başlamıştır. Ruslar, önce Buhara ve Hive Hanlıklarına üstünlüklerini kabul ettirmiş, sonra Hokand hanlığını ilhak etmişlerdir. Daha sonra kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti de 1924 yılında Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Çarlık yönetiminin baskı ve zulmünden bıkan ve Türkistan'da 1916 yılında büyük bir isyan başlatan Türklerin önemli bir bölümü Bolşeviklerin yanında yer almıştı. Başta Lenin olmak üzere Devrimin önde gelenlerinin verdiği sözler devrimden sonra unutulmuş ve Türklerin tutsaklığı ve Türk topraklarının işgali devam etmiştir. 1918 yılında Kızıl Ordu, Buhara'ya girdiğinde, intikam alıyormuş gibi davranmış, yağma ve zorbalığa girişmiş; fark gözetmeden insanları soymuş ve ahlak dışı davranışlar sergilemiştir. 19-20 Şubat 1918 tarihinde Hokand şehri top ateşine tutulmuş ve 10.00 civarında Türk öldürülmüştür. Bu baskın sırasında 180 dolayında köy de ateşe verilmiş, yaşanamaz hale getirilmiştir. Bütün bu olaylardan sonra Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmeye başlayan "*çeteler, mücadele grupları, milisler*" oluşmaya başlamıştır. Çeşitli baskınlar düzenleyerek Rus birliklerine önemli kayıplar verdiren bu gruplara "*Basmacılar*"

denmiştir. 1918 Mayıs ayında Türkistan SSC'ini kuran Bolşevikler, Fergana bölgesindeki Rus kıtaları aracılığıyla "*Basmacılar*" hareketini yok etmeyi planlıyordu.

1924 yılında Rusların yaptığı düzenlemeler sırasında, Harezm, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri dağıtılmış, onların yerine Türkistan toprakları, etnik bir ayrışmaya bağlı olarak, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan şeklinde bölünmüştür.

1924 yılında "*Basmacılık*" hareketinin bastırılmasından sonra, ceditçilerin ortadan kaldırılması ve grupların yok edilmesi programı uygulamaya konulmuştur. Sistemin tehlikeli gördüğü bilim, fikir ve düşünce adamları ile şair ve yazarlar baskı altına alınmış; tutuklanmış ve hapse atılmışlardır. 1929 yılı itibariyle ceditçilik hareketi sona erdirilmiş ve "*ketde buruluş*" denilen, Sovyet ideolojisine yönelme başlamıştır.

1931 yılında **Münevver Kari** ve **Muhammed Said Ahrari** öldürülmüş ve ardından edebiyat ve sanatın Sovyet ideolojisine hizmet etmek zorunda olduğu bildirilmiştir. Bu tarihten itibaren, ideolojiye uymayanların yazdıkları bilim ve sanat olarak kabul edilmeyecek ve yazmaya devam edenlere hayat hakkı tanınmayacaktır... Nitekim, 1937-1939 yılları arasında Sovyetler Birliğinin her yerinde sürgünler, tutuklamalar ve katliamlar başlar; **Abdulhamid Süleyman Çolpan, Hoşnud, Abdurrauf Fıtrat, Münevver Kari Abdureşidov, Abdullah Kadiri, Batu, Elbek, Atacan Haşim, Osman Nasır, Gulam Zaferi, Kayum Ramazan, Gazi Alim** gibi birçok şair ve yazar "*halk düşmanı*" ilan edilerek öldürülürler.

1937-1939 yılları, Sovyet rejiminin "*korku tüneli*" yıllarıdır. Bu yıllarda Sovyetler birliğinde eceliyle ölen çok az insan vardır. Stalin'in acımasız, kanlı düşleri Sovyet coğrafyasını baştan başa bir kan gölüne çevirmiştir. İşte bu yıllarda "*milliyetçi, Türkçü*" olmakla suçlanan, aralarında Başbakan **Feyzullah Hocayev** ve

Özbekistan Komunist Partisi 1. Sekreteri **Ekmel İkramov**'un da bulunduğu çok sayıda aydın ve devlet adamı öldürülmüştür. 1937-1939 yılları arasında Özbekistan SSR İç İşleri Halk Komiserliği resmi rakamlarına göre 41.000 kişi hapse atılmış, 37.000 kişi mehkemeye çıkarılmış ve 6920 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

A. I. 3. 4. 4.Türkmenistan

1843 yılında meydana gelen ve tarihe "*gazavat kırımı*" olarak geçen savaşta, kadın erkek on binlerce Türkmen, Ruslar tarafından öldürülmüştü. Sadece Bedirkent köyünde ölen Türkmenlerin sayısı 2000 idi.

Çarlık Rusyası, 1864-1873 yılları arasında Türkistan topraklarını parça parça işgal etmiştir. 1871 yılında Yamud Türkmenlerinin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Çekişler ve daha sonra Kızılsu-Hive arasında bulunan Gözlü-Ata, Çagil, Kam Şebşen, Uzun Kuyu, Sarıkamış gibi Türkmen yerleşim yerleri Rusların eline geçmiştir. Ahalisi Türkmen ve Özbeklerden oluşan Hive Hanlığı 1873 yılında Rusların egemenliğine girmiştir. İşgalden sonra, Hivelilerin bir kısmı Rusya'nın egemenliğini kabul ederken, bir kısmı Karakum çölünü aşarak diğer Türkmen kabilelerin arasına katılmışlardır.

1874 yılında, Kafkasya Askerî Valiliğine bağlı Hazar Ötesi Bölgesi Valiliği kurulduktan sonra, Çarlık Rusyası bütün Türkmenleri egemenliği altına almak için 1877 yılında General Lomakin komutasında büyük bir askerî harekata girişir. Bunun üzerine Türkmenler Bami, Burma, Kızıl-Arvat gibi sınır kasabalarını boşaltarak Gök-Tepe kalesine çekilirler. Rus kuvvetleri 7 Mayıs 1877 tarihinde Kızıl-Arvat'a gireler. Bu sırada, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında başlayan 1877-78 Savaşı nedeniyle Haziran 1877'de Türkmen topraklarındaki Rus birliklerinin önemli bir kısmı ve General Lomakin Kafkasya'ya geri çağrılır.

1877-78 Savaşı, Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanınca Ruslar, kazandıkları bu zaferin etkisiyle, 2 Şubat 1879 tarihinde Türkmenistan'ı işgal etmeye karar verirler. 1879 yılında Gök-Tepe kalesine saldırırlar. Gök-Tepe savaşında, Türkmenler 4000 kayıp verirler, ancak Rusları geri püskürtürler. Daha sonra 1 Ocak 1881'de başlayan ve 25 Ocak'ta biten savaşın sonunda içinde kadın ve çocukların da bulunduğu 34.500 Türkmen öldürülür ve Gök-Tepe alınır. 30 Ocak 1881 tarihine kadar Aşgabat'a kadar olan Türkmen toprakları alınır. Böylece 1860'da başlatılan Türkmenistan'ın işgali 1884'de tamamlanır.

Çarlık Rusyası devrinde özellikle yönetimin üst kademesi Ruslardan oluşturulmuş, suistimal ve yolsuzluklarla dolu bir baskı dönemi yaşanmıştır. 1914 yılından itibaren savaş bahane edilerek halka ağır vergiler getirilmiş, halkın ekmeği, aşı, hayvanları, atları, develeri, kalpakları, elbiseleri ve çadırları ellerinden alınmış âdeta halk ölüme terk edilmişti. Bu süreçte sadece Zakaspi vilayetinde, 6872 at, 12805 deve, 299 araba, 32528 türkmen kalpağı, 1659 ak ev, kara ev, çok sayıda halı, 2 milyon Rubleden fazla para, savaş için Türkmenlerden oluşan bir atlı alay, ağır işlerde çalıştırılmak üzere birçok insan vergi olarak alınmıştır[70].

1916 yılında Türkistan'da meydana gelen genel ayaklanmaya Türkmenler de katılmışlardı. İsyan bastırılırken çok sayıda Türkmen de öldürülmüş, kalanların birçoğu da değişik bölgelere sürülmüştür. Öldürülen ve sürülen insanların malına, eşyasına ve hayvanlarına Ruslar el komuşlardır.

30 Nisan 1918 tarihinde Türkistan Genel Valiliği yerine, Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 14 Ekim 1924 tarihinde Özbek ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

[70] Büşra Ersanlı, Türkmenistan'da Toplum ve Kültür, Ankara 1998, s. 41

13 Mayıs 1925 tarihinde Türkmen Komünist Partisi kurulmuştur. Türkmen Komünist Partisi liderleri Moskova'yı memnun etmeyince "*milliyetçilik yapmak*"la suçlanmış ve 1937-1938 yıllarında Türkmen Yüksek Sovyeti'nin Başkanı **Nedirbay Aytakov**, Devlet Başkanı **Gaygısız Atabay** ile birlikte birçok Türkmen aydını sürgüne gönderilmiştir. Türkmen köylüleri ve göçebeleri uzun süre "*Sovyetleşme*"ye ve "*kolhozlarda toplanma*"ya karşı direnmişlerdir. 1950'li yıllarda TKP Birinci Sekreteri **Suhan Babayev**, Merkez Komitesi Kültür ve İdeoloji Bölümü Başkanı **Nurcemal Burdiyeva** ile arkadaşları "*Burjuva milliyetçiliği yapmak*"la suçlanmışlar ve partiden atılmışlardır. Bütün Sovyet halkları gibi Türkmenler de, özellikle Stalin döneminde büyük baskılar görmüş, çok sayıda insan sürgün ve ölüm cezalarına çarptırılmıştır.

1930'lu yıllardan itibaren Türkmenistan'da da "*Sovyet ideolojisini*" benimsemeyen şair, yazar ve aydınlar şiddetli cezalara çarptırılmışlardır. **Abdılhekim Gulmuhammedov ve Oraz Vepayev** 1931 yılında, **Oraz Taçnazarov** 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüş, **Hocanepes Çarıyev**[71] Yazarlar Birliği Başkanı iken vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş, **Nurmırat Sarıhanov** ise partiden atılmıştır. **Bedri Karababayev, Garaca Burunov, Şalı Kekilov, Ruhı Aliyev** ve **Hıdır Deryayev** gibi şair ve yazarlar, uydurma suçlar isnad edilerek tutuklanmış, baskı altında kalmış ya da sürülmüşlerdir. Aslında Bütün Sovyetler Birliğinde oldu gibi Türkmenistan'da da 1932-1933 yıllarından itibaren Türkmen aydınları sistemli bir şekilde yok edilmeye başlanmıştı. Bu süreçte, "Türkmen Azatlığı" teşkilatının üyesi olanlar olmayanlar tutuklanmış, birçoğu öldürülmüş, öldürülmeyenler de Sibirya'daki ölüm kamplarına sürülmüşlerdir. Sürgüne gidenlerin büyük bir bölümü oralarda

[71] 1957 yılında hakları ve itiban iade edilmiştir.

açlıktan ve soğuktan ölmüşler, bununla yetinmeyen Stalin, geride kalan eşlerini ve çocuklarını da çeşitli cezalara çarptırmıştır.

Birçok Türkmen genci ve aydını da, İkinci Dünya Savaşı sırasında askere alınarak cepheye gönderilmiştir. Almanlarla yapılan savaşta, kimi Türkmen gençleri cephe gerisinde yardımcı görevlerde çalışırken, kimileri de ön saflarda savaşmış, esir düşmüş ya da hayatını kaybetmiştir. Bunlar arasında, 1943 yılında hayatını kaybeden, daha önce eserleri yasaklanan ve yok edilen Türkmen şairi **Amandurdı Alamışov** ve **Nurmırat Sarıhanov, Ahmet Ahundov Girgenli, Şanlı kekilov ve Ata Niyazov** gibi şair ve yazarlar da vardır.

A. I. 4. DOĞU TÜRKİSTAN'DA

Çinliler Türklerin en eski komşuları ve aynı zamanda en eski düşmanlarıdır. Türklerle Çinliler arasındaki mücadele, binlerce yıldan beri sürüp gelmektedir. Kuzey komşuları olan Türklere karşı insanlık tarihinin en büyük seddini yapmak zorunda kalan Çinliler, MS 552 tarihinde kurulan Türk devletini yıkmış ve Türkleri esir etmişlerdir. Bu durum Türklerin millî hafızasında çok önemli bir yer etmiş olmalı ki, ikinci Türk kağanlığı döneminde dikilen bengü taşlarda Çin'e özel bir yer verilmiş ve önemli uyarılarda bulunulmuştur.

Yazılı belgelere geçen tarihiyle, Çin'in Türkleri yok etme ve Türkistan topraklarına sahip olma politikaları Türk kağanlığı dönemine dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren Türklerle Çinliler defalarca savaşmış ve çok zaman Çinliler Türkistan'ı işgal etmiş ve geri çekilmişlerdir. Bu karşılıklı saldırı ve savunma mücadelesi 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Özellikle 19. yüzyılda Çinlilerin doğu Türkisatan'ı işgal ederek bütünüyle bu topraklara hakim olmaları ile başlayan süreç, öncekilerden farklı bir asimilasyon, sindirme, baskı ve soykırımı da beraberinde getirmiştir. Çin işgalinden sonra uygulanan yok etme plan ve politikaları sonucunda Uygur Türklerinin nüfusu, yarı yarıya erimiştir. Bu durum dünyada uygulanan en büyük yok etme uygulamasıdır[72].

1878'de Kaşgarı işgal ederek Kaşgar Hanlığına son veren Çinlilerin yaptığı ilk iş 60.000 kişilik Kaşgar ordusunu katletmek olmuştur. Sivil insanlardan da binlercesi suçlu olup olmadığına bakılmaksızın idam edilmiş ve bu bölge, Çincede "*yeni sömürge*" anlamına gelen "*Sinkiang*" şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır[73]. Kuomintang rejiminin Doğu Türkistan'da yaptığı işkence ve zulüm,

[72] Anıl Çeçen, Doğu Türkistan Sorunu, 2023, (15 Ekim 2006), s. 40-43
[73] Saadettin Gömeç, age.,s. 273

1931 yılında halkın ayaklanarak bağımsızlık ilan etmesine neden olmuştur. 1931 yılına kadar Doğu Türkistanlılar dönemin siyasi koşulları nedeniyle herhangi bir bağımsızlık girişiminde bulunmamışlardır. Çünkü Doğu Türkistan toprakları üzerinde emelleri olanlar yalnız Çinliler değildi, Sovyet Rusya da Doğu Türkistan'ı ele geçirmek istiyordu. Doğu Türkistan halkı bu durumun farkında idi ve Batı Türkistan'da yaşayan Türklere Rusların yaptığı zulmü biliyorlardı. Dolayısıyla komünist Rusya'nın denetimi altına girmektense mevcut durumu korumanın daha iyi olacağını düşünüyorlardı. Nitekim, 1931'deki bağımsızlık girişimi Doğu Türkistanlı Müslümanları, endişe ettikleri komünist Rusya tehlikesiyle karşı karşıya getirdi.

Doğu Türkistan'daki isyanı tek başına bastıramayacağını anlayan Çin hükûmeti, Sovyetler Birliği ile gizli bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma gereğince, 1933'te Rus Kızıl Ordusu, Doğu Türkistan'a girerek Müslüman kuvvetleri mağlup etti. 1934-37 arasında yaşanan savaşlardan sonra Doğu Türkistan fiilen Sovyetlerin hakimiyetine girmiş oldu. Ruslar, Sovyet Cumhuriyetlerinde yaptıkları işkence ve katliamların benzerlerini Doğu Türkistan Müslümanlarına da yapmaya başladılar. Kızıl Ordu birlikleri, Müslümanları toplu olarak katlettiler, camileri ve mescitleri yıktılar ve her türlü tecavüzü ve manevi işkenceyi uyguladılar.

II. Dünya Savaşı ile birlikte Ruslar askerlerini Doğu Türkistan'dan çekmek zorunda kalırlar. Mao'nun komünist gerillaları karşısında savaşı kaybeden Milliyetçi Çin hükûmeti birlikleri de, Formoza'ya (Tayvan) çekilir. Bütün Çin toprakları gibi Doğu Türkistan da Çin komünist rejimine teslim olur.

Doğu Türkistan'da **Abdülkadir Damulla,** açtığı *Matle'ul Hidayet* ismindeki okulla ve yayınladığı kitaplarla Doğu Türkistan gençlerinin ve halkının bilinçlenmesine katkıda bulunur. Abdülkadir Damulla'dan sonra Doğu Türkistan'da mücadeleyi "*Üç Efendiler*" olarak anılan **İsa Yusuf Alptekin, Muhammed Emin**

Buğra ve **Mesud Sabri Baykuzu** üstlenirler. **Mesud Sabri Baykuzu**'nun Doğu Türkistan için verdiği mücadele, 1951 yılında komünist Çin yönetimi tarafından tutuklanıp 1952 yılında zehirli bir iğneyle öldürülmesi ile son bulmuştur. **İsa Yusuf Alptekin** ve **Muhammed Emin Buğra'**nın mücadeleleri ise ömürlerinin sonuna kadar devam etmiştir.

Bu arada **Osman Batur Han** ve arkadaşlarının mücadelesini ve çektikleri çileleri de anmak gerekir. Çin'e esir düşen kızı Azapay'ı kurtarmak üzere 200 kişilik çin birliğine tek başına saldıran Osman Batur, kızını kurtarmış, ancak kaçarken atının ayağı kırılınca yakalanmıştır. Urumçi'ye götürülen Osman Batur çok ağır işkencelere tabi tutulmuş ve orada öldürülmüştür.

Doğu Türkistan halkı, bu süreçte bir kez daha bağımsızlık girişiminde bulunur ve 1944 yılında Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulur. Ancak Doğu Türkistan Cumhuriyeti, 1949 yılında Mao'nun iktidarı ele geçirmesiyle birlikte son bulur.

Komünizmin Kara Kitabı adlı eserde Mao'nun iktidar olduğu dönem şöyle anlatılmaktadır: "*Hepsi ölüme mahkum edilen devrim karşıtları, bütün halkın davet edildiği açık duruşmalarda, Kızıl muhafızlar tarafından parçalanıyorlardı. Halk ise bu esnada "öldür öldür!" diye bağırıyordu. Kızıl Muhafızlar bazen parçaları kızartıp yiyor ya da hala canlı olan mahkumun gözleri önünde ailesine yediriyordu; herkes "eski mülk sahibi"nin karaciğerinin ve kalbinin yendiği ziyafetlere ve konuşmacının yeni kesilmiş kafalardan yapılmış bir kazık dizisi önünde konuştuğu toplantılara davetliydi.*"

Çin'de yamyamlığa varacak kadar şiddetlenen nefret ve vahşet hakim olmaya başlamıştı. Kızıl Muhafızlar, şehirleri denetim altına aldılar ve geçmişin simgesi dedikleri her şeyi yakıp yıktılar[74].

[74] Courtois, S., vd., **Komünizmin Kara Kitabı**, (Çev. B. Tanatar, vd.), İstanbul, 2000. s. 617

Bu süreçte İsa Yusuf Alptekin gibi, Batı Türkistan topraklarında görev yapıp komünist Rus zulmüne tanıklık eden kişiler, Doğu Türkistan Müslümanlarını komünizm tehlikesine karşı uyarıyorlardı. Çünkü komünistler genel bir taktik olarak, iktidara gelene kadar "*eşitlik, sosyal adalet, milletlerin özgürlüğü*" gibi kavramlardan bahsediyorlar, ancak sıra uygulamaya gelince durum değişiyordu. Eşitliğin yerini politbüro diktası, sosyal adaletin yerini sömürü, özgürlüklerin yerini ise sürgünler, işkenceler, toplama kampları ve toplu katliamlar alıyordu. Nitekim, 1945'te yapılan 7. Kongre'de Mao, komünistler, iktidara gelince farklı etnik grupların kendi geleceklerini tayin etme hakkı verileceğini açıklar. Ancak iktidara gelince önceden verdiği sözleri unutan Mao, "*Sincan iki bin yıldır Çin'in ayrılmaz bir parçasıdır, bu nedenle Çin'i federe devletlere bölmenin hiçbir manası yoktur. Bu talep tarihe ve sosyalizme düşmanlık anlamına gelir*" açıklamasını yapar.

Mao'nun bu açıklamalarının ardından baskı ve zulüm başlar. İlk olarak, Mao ile görüşmek üzere yola çıkan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin önde gelen liderleri esrarengiz bir uçak kazasında hayatlarını kaybederler. Daha sonra Kızıl Çin hükûmeti, Doğu Türkistan Müslümanlarına karşı acımasız bir soykırıma girişir. Birinci hedef Müslümanların inançları, manevi ve ahlaki değerleri olur. Dinî eğitim veren tüm okullar kapatılır, din adamları tutuklanır ve büyük kısmı öldürülür. Müslümanların bir kısmı Pan-Türkist, bir kısmı da Pan-İslamist oldukları gerekçesi ile gözaltına alınır, topluca sürülür ve idam edilirler. Yurtlarından sürülen Müslümanların bir kısmı, kötü muamele ve zorlu iklim şartları nedeni ile yollarda hayatlarını kaybederler. Çin'de Komunistlerin iktidara geldiği 1949 yılından 1953'e kadar 100.000'den fazla Türk çeşitli şekillerde katledilir[75]. Çin'de yapılan zulüm ve haksızlık

[75] Saadettin Gömeç, age., s.277

öylesine büyüktü ki, âdeta Stalin Rusyasına rahmet okutmaktaydı. Bunun için Rusya, Çin devletini 1949'dan 1963'e kadar 26.000.000 insanı öldürmekle suçlamıştır[76].

Çin'de Yol Ortasında İnfaz

Müslümanlar bir yandan sistemli olarak katledilirken, bir yandan da onların yerlerine Çinliler yerleştirilmekte, böylece Müslümanların kendi toprakları üzerinde hak iddia etmeleri engellenmeye çalışılmaktaydı. Doğu Türkistan'ı bir Çin eyaleti haline getirmek isteyen Maoist rejimin diğer bir yöntemi ise zorunlu kürtajla "*aile planlaması*" dır.

1958 yılından itibaren Doğu Türkistan'da yüksek öğretimde eğitim dili Çince olmuş, Türkçe yasaklanmış ve Türk kökenli öğretim üyelerinin işine son verilmiştir.

Deng döneminde de idamlar devam eder. Bu arada, idam edilen kişilere sıkılan kurşunların masrafının ailesinden karşılanması gibi, akıl almaz bir "*tasarruf*" tedbiri de uygulamaya konmuştur.

1989 yılında Doğu Türkistan'ın birçok bölgesinde Çin baskı ve zulmüne karşı ayaklanmalar olur. Çin devleti bu ayaklanmayı da çok kanlı bir şekilde bastırır. Bu isyanın ardından 13.000 kişi tutuklanmış, Kaşgar'ın Aktu ilçesi Barın köyü halkı topluca kurşuna dizilmiştir[77].

---

[76] Saadettin Gömeç, age., s.278
[77] Saadettin Gömeç, age., s.278

Doğu Türkistan'da Katliam

Tutuklanan Müslümanların büyük kısmı çalışma kamplarında ağır hapis cezalarına çarptırılırlar. Ancak Rusya'da olduğu gibi Çin'de de tutuklananlardan daha sonra çoğunlukla haber alınamaz. Hapishanelerde ağır işkenceler yapıldığı için her yıl çeşitli uluslararası örgütler Çin'deki sistemli işkenceye dikkat çekmekte ve yayınladıkları raporlarla Çin hükûmetini uyarmaktadırlar. Bu raporlardan birisi de Uluslararası Af Örgütü'nün 1999 yılında yayınladığı ve Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini konu alan 34 sayfalık raporudur. Bu raporda yer alan pek çok olaydan biri de Doğu Türkistan'da tutuklu bulunan 17 yaşında bir gencin yakınlarının hapishanelerdeki koşullarla ilgili anlattıklarıdır: "*Hapishane o kadar kalabalıktı ki, tutukluklar küçük bir hücrede 5-6 kişi tutuluyorlardı. Hücrenin küçüklüğü geceleri uyumalarına engel oluyor, ancak nöbetleşerek uyuyabiliyorlardı. Polisler hücreleri her dolaştıklarında tutukluları dövüyorlardı. Sorgulama için seçilen tutuklular, dayak yedikleri, dövüldükleri, bedenlerine elektrik şok verildiği özel bir sorgu odasına götürülüyorlardı. Sorgu odasında duvara monte edilmiş bir ray vardı. Bazı tutuklular tek ayaklarından veya tek ellerinden buraya kelepçelenerek*

asılıyor ve bu pozisyonda 24 saat bekletiliyorlardı. Kelepçeleri çözüldüğünde ayakta bile duramaz halde oluyorlardı. Bazılarının kerpetenle tırnakları çekiliyor, bazılarının ise tırnaklarının altına elektrik veriliyordu." Aslında sadece hapishanelerde değil tututklama, sorgu ve hapishane aşamalarının hepsinde çok çeşitli işkenceler uygulanmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan'da izlediği politika, sistemli ve sürekli bir kitlesel işkence ve soykırım programıdır.

Çin'deki "*laogai*"ler Almanya'da Hitler'in, Sovyetler Birliğinde Stalin'in toplama kamplarından farklı değildir. İnsanların düşüncelerini tamamen kontrol altına almayı hedefleyen, bu amaçla onları köleleştiren laogai sistemi, Çin devletinin en önemli denetim mekanizmalarından biridir. Bu kamplarda bugüne kadar milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir.

Laogailerdeki tutsakların ürettikleri, Çin'in bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dünyanın dört bir yanında satılan ucuz Çin yapımı malların büyük bölümü, Kızıl Çin yönetiminin kamplarda zorla çalıştırdığı tutukluların yaptığı ürünlerdir. Örneğin Çin, dünyanın önemli çay üreticileri arasında yer almaktadır. İhraç ettiği çayın 1/3'i laogailerde üretilmektedir.

Çin'de yapılan diğer biz zulüm de zorla kürtajdır. Hiç kimse Çin'de tam olarak kaç kadının zorla kürtaja maruz kaldığını bilmemektedir, ama bu oran % 1 dahi olsa, bu durumda milyonlarca çocuğun katledilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. İsa Yusuf Alptekin'in oğlu Arslan Alptekin, kürtajla ilgili bir olayı şöyle anlatmaktadır: "*6 Mayıs 1986 tarihinde Turahan Ayşem isimli 29 yaşındaki bir kadın kendisine yapılan kürtaj sonrası kan kaybından ölmüştür. Ağustos 1997 tarihinde Doğu Türkistan'ın Toksu ilçesinde Çolpanhan isimli bir kadın hamile olduğu için kürtaja zorlanmış, ayrıca kocası da 3.000 yuan para cezasına çarptırılmıştır. Zorla evden alınan kadın, bir fırsatını bularak sağlık merkezinden kaçmış ve bir*

mezarlığa sığınarak kendi başına doğum yapmıştır. Daha sonra başka bir şahıs tarafından alınarak evine getirilen Çolpanhan, bir ihbar üzerine tekrar yakalanmış ve götürüldüğü polis merkezinde bebeği sıcak suya batırılmak suretiyle katledilmiş, bu acıya dayanamayan anne de ölmüştür[78]" .

Mao Çin'de yönetimi ele geçirdiğinde Doğu Türkistan nüfusunun % 93'ünü Uygur Türkleri oluşturmaktaydı ve Çinlilerin oranı % 6-7 civarında idi. Aradan geçen elli yıl içerisinde Çinli nüfusun oranı % 42'ye ulaştı. 50 yıl önce sayıları 300 bini bulmayan Çinlilerin nüfusunun günümüzde 6 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bunun için 1950'lerden itibaren Doğu Türkistan'a Çinli göçünü resmi olarak destekleyen tarımda kalkınma, göçmenlerin korunması gibi politikalar izlendi. Çin'in Müslüman Türk kimliğini eritme politikası, bölgeye yerleşen Çinlilerin yanında Müslümanları kendi vatanlarında ikinci sınıf insan durumuna düşürmüştür. Bölgeye akın akın getirilen Çinli göçmenler ülkenin en verimli topraklarına yerleştirilirken, yerli halk kurak bölgelere göç etmeye zorlanmıştır. Çinliler her türlü siyasi, ekonomik, teknolojik ve sosyal imkândan sonuna kadar faydalanırken, Müslüman Türk nüfus gittikçe fakirleşmiştir.

Doğu Türkistan, özerk bir bölge olmakla birlikte, gerçekte özerklik özelliklerine sahip değilir. Doğu Türkistan özerk olmaktan çok bir sömürge görünümündedir. Uygurlar kendi toprakları içinde serbestçe seyahat edememekte, bir köyden başka bir köye göç ve ülke dışına seyahat çok zor şartlara

[78] www.harunyahya.com

bağlanmış durumdadır.Doğu Türkistan'da uranyum, doğal gaz, petrol, altın gibi madenler bulunmaktadır. Bu yer altı kaynaklarının tamamı merkezî hükûmetin yönetim ve denetimi altındadır. Bu bölgede çıkarılan yer altı kaynaklarından elde edilen gelirden Doğu Türkistan Türkleri yararlandırılmamaktadır.

Diğer bir insan hakları ihlali de nükleer denemelerdir. Çin, 1961'den bu yana, çeşitli nükleer denemelerini Doğu Türkistan'ın Lop Nor bölgesinde gerçekleştirmektedir. Bu denemeler, bölgenin doğasının, ekolojik dengenin bozulmasına, zehirli atıkların sulara karışması nedeniyle insan hayatının tehlikeye girmesine neden olmaktadır. Son yıllarda binlerce hayvan bu denemeler nedeniyle telef olmuş, pek çok insan hayatını kaybetmiş ve sakat doğumların oranında büyük artış meydana gelmiştir. Radyoaktif atıkların kansere neden olduğu bilinmektedir. Son yıllarda Doğu Türkistan'da kansere yakalananların sayısında büyük oranda artış görülmektedir.

A. I. 5. IRAK ve İRAN'DA

A. I. 5. 1. Irak

Kerkük'te kurşunlar ansızın bizi vurur
Sürüklenir sokaklarda başsız cesetlerimiz
Zulüm bir hançer gibi içimize oturur
Bir mağara devrinden arta kalan insanlar
Kekük'te kan kusturur...

Y. B. Bakiler

Irak'ta, Türklerin[79] yaşadığı bölgeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Musul: Musul'da yaşayan nüfusun yaklaşık % 50'si Türktür. Başlıca yerleşim yerleri Telafer, İmadiye, Karakoyunlu, Yunus Peygamber, Neyneva, Reşadiye, Selâmiye ve Muhallebiye'dir.

Erbil: Çok eski bir Türk yerleşim birimidir. Erbil'de Türkler günümüzde daha çok Köysancak, Mahmur, Revanduz ve Kuştepe'de yaşamaktadırlar.

Kerkük: Her şeyi ile Irak Türklüğünün sembolü olan bir şehirdir. Başlıca ilçeleri; Altın Köprü, Taze Hurmatu, Tisin ve Tavuk'tur.

Selâhaddin (Tikrit): Eski bir Türk yerleşim yeridir Tuzhurmatu, Kifri ilçeleri, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu yerlerdir. Ayrıca Bayat boyuna mensup Türkmenler de Selâhaddin şehri sınırlarında yaşamaktadır.

[79] Türkmen adlandırması yanlıştır. Irakta yaşayan Türklere, Irak ayrı bir devlet olduktan sonra Türkmen denmeye başlanmıştır. Bu, Irak coğrafyasındaki Türklerin Türkiye Türklerinden farklı olduklarını göstermek için siyasi amaçlarla seçilmiş bir adlandırmadır.

Diyala (Bakuba): Diğer bir Türk bölgesi de Diyala'dır. Karaban, Mendeli, Hanekin, Kızlarabad başlıca ilçeleridir

Irak'taki Türk varlığı çok eskilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinin ardında, burada yaşayan Türkler önemli baskı, sindirme, sürgün ve göç olaylarıyla karşı karşıya kalmışlardır. 1924, 1932, 1938, 1944, 1946, 1959, 1980 yıllarında ve İran-Irak savaşları sırasında, Irak Türkleri önemli katliamlara uğramışlardır.

Irak Krallığı 1932 yılında İngiliz mandasından kurtulmuştur. Fakat bu, şekli bir kurtuluştur. 1932 yılından sonra da bölgede İngilizlerin nüfuzu devam etmiştir. Nitekim, gerek Kral Faysal, gerekse onun ölümünden sonra Irak'ı yöneten Gazi ve Başbakan Nuri Said, İngilizlerin menfaatlerine hizmet etmeye devam etmişlerdir.

Bu dönemde Irak devleti, planlı bir asimilasyon politikası izlemiş, devlet kademelerinde memurluk yapan Türkler, kendi bölgelerinin dışına tayin edilerek, Türkmen nüfus çoğunluğunun eritilmesine çalışılmış, bu uygulamaya karşı çıkanlar ise en ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Nuri Said'in Başbakanlık yaptığı dönemlerde Türkler, üst düzey görevlere getirilmemiş, alt kademelerde çalışan memurlar ise sosyal dışlanmaya ve psikolojik baskıya maruz kalmışlardır. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere, Peşmergeler yönetici yapılmış, petrol şirketlerinin başına Ermeni, Nasturi ve Peşmergeler yerleştirilmiş, Türkler ekonomik ve sosyal olarak zayıflatılmaya çalışılmıştır.

1937 yılının Temmuz ayında Sadabat Paktı anlaşmasını imzalamak üzere, Kerkük'ü ziyaret eden Celal Bayar'ın başında bulunduğu Türk heyetine, coşkun sevgi gösterisinde bulundukları için çok sayıda Türk tutuklanmış, işkence görmüş veya sürgüne gönderilmiştir.

1946 yılında görünürde hiçbir sebep yok iken Gavurbağı bölgesinde polis tarafından açılan yaylım ateşi sonucunda birçok Kerküklü Türk katledilmiştir.

14 Temmuz 1958 tarihinde yapılan ihtilâl sırasında, Nuri Said ve krallık hanedanı öldürülür. Ülkede cumhuriyet ilân edilir ve Albay Abdülkerim Kasım yönetimin başına geçer. Bir süre Türklerle iyi geçinen Kasım yönetimi, daha sonra Peşmergeler ve komünistlerle iş birliği yapar. Rusya'da bulunan Molla Mustafa Barzani Irak'a döner.

Kürtlere özerklik isteyen Barzani, Kasımla görüşür ve Kerkük ziyareti sırasında tahrik edici konuşmalar yapar. Bu tahriklerin sonucunda Kerkük'te bir Türk-Kürt çatışması meydana gelir. Çatışmalarda birçok Türkle birlikte Türklerin ileri gelenlerinden olan Kerkük inzibat amiri **Hidayet Bey** de hunharca öldürülür.

1959 yılı Mart ayı ortalarında komünistler Musul'da bir miting düzenlemek isterler. Ancak Musul Garnizon Komutanı Abdülvahab Şevvaf, grubu şehre sokmak istemez ve çatışma çıkar. Garnizon Komutanı Yarbay Şevvaf kolundan yaralanır. Olaylar kısa sürede Kasım'a iletilir ve onun emriyle Garnizon Komutanı Yarbay Şevvaf, tedavi için gittiği askerî hastahanede öldürülür. Dört gün süren bu olaylar sırasında da çok sayıda Türk öldürülür.

Daha sonra, Musul direnişine yardım ettikleri gerekçesiyle Kerküklü Türkler cezalandırılmak istenmiş, öncelikle Kerkük'teki İkinci Ordu Komutanı ve Türk dostu olan **Nazım Tabakçalı Paşa**, kurşuna dizilerek öldürülmüştür. 14 Temmuz 1959 akşamı Kerkük'te kahvehane işleten ve Türkler arasında sevilen bir kişi olan **Osman Hıdır**, ayaklarından bir aracın arkasına bağlanarak Kerkük sokaklarında dolaştırılmak suretiyle feci şekilde öldürülür. Olaylar birbirini izler ve silahlanmış kişiler Kerkük'te yaşayan Türklere karşı katliama başlarlar...

Abdüsselâm Arif yönetiminin sağladığı özgürlük ortamını iyi değerlendiren Baas partisi, gizlice teşkilâtlanır ve 17 Temmuz 1968 tarihinde darbe yaparak iktidarı ele geçirir. Rusya ve Çin'deki Komunistler gibi ilk yıllarda kısmi bir özgürlük ortamı sağlayan Baas yönetimi, daha sonra baskı ve sindirme politikalarını yürürlüğe

koyar. Türkler ülke içinde farklı bir muameleye tabi tutulurlar; çiftçi, esnaf ve iş adamlarına verilen krediler kesilir. Türk bölgelerine Araplar yerleştirilirken, Türkler Arap bölgelerine dağıtılarak eritilmeye çalışılır. Yer adları değiştirilir, Türkçe konuşma yasağı getirilir. Yasaklara uymayanlar hapse atılır, işkenceler yapılır, sürgün edilir ve öldürülür.

Türklere yapılan baskılar, 23 Temmuz 1979'da Baas Partisi ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığına getirilen Saddam Hüseyin döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemde, Türklerin önde gelenleri ve aydınları başta olmak üzere, çok sayıda insan mahkemeye dahi çıkarılmadan idam edilmiştir.

1980 yılında başlayan ve dokuz yıl süren, İran-Irak savaşı sırasında binlerce Türk genci savaşta ön saflara sürülerek öldürülmüşlerdir. Çok sayıda Şiî Türk, İran yanlısı olmakla suçlanmış, yaşadıkları köyler yerle bir edilmiştir. Pek çok aile de yerini yurdunu bırakarak, Irak'ın başka bölgelerine veya komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır.

A. I. 5. 1. a. 1959 Kerkük Katliamı

Irakta birçok kez Türkler katledildi. Ancak bunların en fecisi 14 temmuz 1959 yılın yapılan Kerkük katliamıdır.

الشريف
عبدالله الياباني

Katliamdan önce Irak yönetimi, katliama hazırlık niteliğinde bazı değişiklikler yapar. Önce Kerkük Belediye Başkanlığına komünist Maruf Berezenci, Halk Mukavemet teşkilatı Başkanlığına, daha sonra katliamın elebaşısı olacak Oji adlı bir kişi getirilir. Ayrıca bölgedeki savunma ve güvenlikten sorumlu İkinci Tümenin subay kadrosunda önemli değişiklilkler yapılır; Baasçı subaylar üst görevlere getirilir. Daha sonra Türk aydınlarından 4000 kadarı "*Turancılık yaptıkları*" iddiasıyla tutuklanır ve "*Tecrit Kampları*"na gönderilirler.

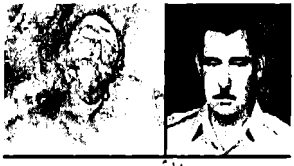
Bütün bu ön hazırlıklardan sonra katliam için bütün şartlar oluşturulmuştur. 15 Temmuz 1959 günü katliam başlar. Aydın, önder ve varlıklı Türkler hedef alınır ve önce *Aslan Yuvası* gazinosunun sahibi **Osman Beğ** öldürülür. Bu olayı bahane eden İkinci Tümen komutanı, uygulamada sadece Türkleri kapsayan bir sokağa çıkma yasağı ilan eder. Bu sırada Türk düşmanları sokak ve meydanlarda Türk avına çıkarlar. Önceden belirlenen Türklerin evleri basılır, olayların sorumluları oldukları iddiasıyla Türklerin ileri gelenleri evlerinden alınarak kışlalara, hapishanelere götürülür ve oralarda birçoğu işkence edilerek ya da süngülenerek öldürülürler.

Bu katliam dört gün sürer. Öldürülen Türklerin cesetleri arabaların arkasına bağlanarak sokaklarda sürüklenir, elektrik direklerine ve duvarlara asılır. Ters yönde hareket eden iki arabaya bağlanarak diri diri ikiye bölünür, linç edilerek, bıçakla parçalanarak, diri diri uzuvları kesilerek, aileleri önünde arkalarından vurularak öldürülen mazlum ve masum Türklerin cesetleri Kerkük sokaklarını kaplar. Türklere ait evler, dükkanlar ve işyerleri yağmalanır.

Bu katliamdan kurtulanlar da alelacele kurulan uydurma bir olağanüstü hal mahkemesinde göstermelik olarak yargılanır ve birçoğu idama mahkum edilir, ya da çok ağır hapis cezası ve hak mahrumiyeti ile cezalandırılırlar. Olanları dünya kamuoyundan saklamak için, Türklerin oturdukları yerler yasak bölge ilan edilir, giriş çıkışlar engellenir. Dünya kamuoyundan gelen tepkiler

karşısında da göstermelik mahkemeler kurulur, suçlu bulunan kimi sorumlulara çeşitli cezalar verilir, ancak bu cezaların hiç biri uygulanmaz.

Bu katliam sırasında öldürülen yüzlerce Kerküklü Türkten bir bölümünün adları şöyledir:

الشهيد
عطا خيرالله

1- Ata Hayrullah-albay,
2-İhsan Hayrullah-yarbay doktor
3-Selahattin Avcı-iş adamı
4-Mehmet Avcı -Memur
5-Nihat Fuat Muhtar-öğretmen
6-Cihat Fuat Muhtar-öğrenci
7-Emel Fuat Muhtar -öğrenci, 12 yaşında
8-Kasım Neftçi-Arazi Sahibi
9-Ali Neftçi-Serbest Meslek
10- Osman Hıdır-Kahve Sahibi
11-Cahit Fahrettin-Öğrenci
12- Zuhur İzzet Casım Çayc-Kahve Sahibi
13-Şakır Zeynel-Kahve Sahibi
14-Gani Nakip-Memur
15- Kemal Abdulsamat-Mühendis
16-Fatih Yunus Ali-Teknisyen
17-Cuma Kamber-Teknisyen
18-Enver Abbas-Öğrenci
19-Kazım Abbas Bektaş-Öğrenci

20- Hacı Necmettin Abdullah -Serbest Meslek
21-Hasib Ali-İşçi
22-Nurettin Aziz-İşçi
23- İbrahim Ramazan-Tamirci
24-Abdulhalik İsmail-Öğrenci
25- Abdullah Ali Bayatlı-Teknisyen
26-Selahattin Kayacı-İşçi
27- Abbas Kadir-Öğrenci
28-Selahattin Köprülü-Polis
29-İbrahim Hemze-Kasap
30- Adil Abdülhamit-Öğretmen
31-Abdullah Ahmet-İşçi
32-Habib Ali
33- Abdugani Seyit Mehmet
34- Sadık Kaleli
35-Halil Şakır-Serbest İş
36-Salah Terzi-Serbest İş

A. I. 5. 2. İran

İran, Selçuklulardan beri Türklerin yoğun olarak yaşadıkları ve yüzyıllar boyunca yönettikleri bir coğrafyadır. Yüzyıllarca Türkler tarafından yönetilen bu çoğrafyada Fars dili ve kültürü hiçbir şeyini kaybetmemiş, aksine Türklerin yönetiminde daha da güçlenmiştir.

Günümüzde İran'ın nüfusu yaklaşık olarak 68.500.000'dir. İran'daki Türklerin toplam nüfusu 25.000.000 civarındadır. İran Türklerini ve nüfuslarını yaşadıkları bölgelere göre, Kuzey-Batı Türkleri (Güney Azerbaycan, 20.000.000 kişi), Kuzey-Doğu Türkleri (Güney Türkmenistan ve Horasan Türkleri, 2.000.000 kişi), Güney ve Merkez Türkleri, (3.000.000 kişi) biçiminde tasnif etmek mümkündür. Bu rakamlara göre İran'ın nüfusunun yaklaşık

olarak % 37'si Türklerden oluşmaktadır. Babek Danişver'e göre İran'daki etnik dağılım ve ülke nüfusuna göre oranları şöyledir:

Türk	% 36.5
Fars	% 36.5
Mazendaran ve Gilek	% 8
Kürt	% 7
Lor	% 4
Arap	% 3
Lek	% 2
Belüç ve Sistani	% 2
Diğer	% 1

İrandaki Türkler, nüfus itibariyle bir ülke sınırları içinde yaşayan, Türkiye'deki Türklerden sonra en kalabalık grubu oluştururlar. Ancak İran'a hakim olan Fars şovenizmi, Türkler üzerindeki baskı ve asimilasyon politikalarını yıllardır sürdüre gelmektedir. Bu durum İran'ın merkez, iç ve güney kesimlerinde daha da belirgindir. Bu uygulamalar dolayısıyla İran Türklerinin bir bölümü dillerini kaybetmiş, bir bölümü de kaybetme tehlikesiye karşı karşıyadır. Farslaştırma politikası yıllardan beridir devam etmektedir.

İran'da ilk millî Türk devleti, 7 Nisan 1920 tarihinde, Hameneli Şeyh Muhammed Hiyabanî tarafından Güney Azerbaycan'da, Tebriz'de kurulan "*Azadistan Cumhuriyeti*" dir. Bu devlet, Türkçeyi resmi dil ilan etmiş, Kuzey Azerbaycan'dan uzman öğretmenler davet ederek bütün okullarda Türkçe eğitimi başlatmıştır. Millî Ordusu da oluşturulan bu devlet ne yazık ki, 11 Eylül 1920 tarihinde Muhbirü's-Sultane Hidayet'in hazırladığı hain bir plan sonucu yıkılmıştır. Tebriz'de bulunan hükûmet merkezi basılarak, iktidarına son verilen Şeyh Hıyabanî, bu olayların meydana geldiği sırada Şeyh Hasan Badamçı'nın evindedir. **Şeyh Hiyabanî**, kendisini teslim almak isteyen Fars askerlerine teslim olmayı reddederek, son kurşununa kadar çarpışır ve kahramanca şehit olur.

1941 yılında Sovyet Ordusuyla Tebriz'e gelen Kuzey Azerbaycanlı şair ve yazarların öncülüğünde gelişen faaliyetler, Türkler arasında millî kültür ve heyecanların canlanmasını sağlar. Bu çalışmaların etkisiyle İran Türkleri, ikinci defa millî bir devlet kurmaya yönelirler. Azerbaycan Demokrat Partisi tarafından, 1945 yılında Güney Azerbaycan'da Pişeverî'nin liderliğinde, Sovyet destekli bağımsız bir devlet ilan edilir. Bu yeni devletin millî hükûmeti, Türkçe'yi resmî dil haline getirir. Fakat, parti ve hükûmet kadroları komünistlerle dolu olduğu ve Sovyet taraftarı bir tutum benimsediği için bu devlet Türk toplulukları arasında fazla rağbet görmez ve 1946'da çok kanlı bir şekilde bastırılarak yıkılır.

Kaşkaylar, daha çok Şiraz şehri ve İran'ın güney batısında bulunan Vilayet-i Kaşkaî adlı bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölgede Şiraz'dan başka yaklaşık 20 şehir bulunmaktadır: Sipidan, Berucer, Semiron, Âbâde, Mordeşt, Lar, Cehrom, Füruzâbâd, Kazron, Mümesnâ, Behbehan, Keçseran, Dugonbedân, Ramhürmüz, Buşehr, Kongan, Deştsenan, Deşt-i Erjen ve Merudeşt. Kaşkaylar, 500-600 yıldır Şiraz'ı ve Basra Körfezi'nin doğu sahillerini kışlak, Hazar Denizi'nin güneyindeki Elburz Dağlarını da yaylak olarak kullanmaktadırlar. Caferi mezhebine mensup olan Kaşkaylar, elli dolayında aşiretten meydana gelen bir Türk topluluğudur. Kaşkaylar yarı göçebe, bir hayat sürmektedirler. İlhan adı verilen bir bey tarafından yönetilirler. Kadınları da erkekleri gibi maharetle silah kullanan Kaşgaylar, bu özellikleri nedeniyle, yaklaşık 900 yıl İran'a hakim olan Türk Hanedanlıkları, Kaşkayları Farslara karşı bir denge unsuru olarak kullanmışlardır.

2. Dünya Savaşı sırasında, Kaşkaylara önderlik etme görevini üstlenen Hüsrev Han, 1963 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin "*Ak devrim*" adı altında başlattığı ve aslında İran'da yaşayan bütün Türk boylarına ait verimli topraklar ile yaylakların Farslara verilmesini amaçlayan "*Topraklandırma Planı*"na ilk önce Hüsrev Han karşı çıkarak başkaldırı hareketini başlatmıştır. İran

devleti tanklı, toplu askerî müdahale ile bu başkaldırıyı bastırmış ve binlerce Türk'ün ölümüne ve yaralanmasına sebep olmuştur.

İran İslam Devrimi'nden sonra, Doktor Hüsrev Han Kaşkaylı'nın giriştiği devlet kurma teşebbüsü İran'daki son Türk başkaldırısıdır. İran Şahı Pehlevi, saltanatı boyunca Türklere en ağır işkence ve zulmü reva görmüş, dillerini ve kimliklerini yok etmeyi amaçlayan bir asimilasyon politikasını uygulamıştır. Babasının yerine Şah olan Rıza Pehlevi de aynı politikayı sürdürmüştür. Türkçe konuşmayı yasaklamış, Kaşkaylar gibi göçebe Türk aşiretlerini parçalayıp mecburi iskana tabi tutmuş ve değişik bölgelere dağıtmıştır. Bu dönemde devlet eliyle yapılan işkencelerden binlerce Türk aydını ve önderi can vermiş ya da sakat kalmıştır.

Şah rejiminin baskıcı politikaları karşısında Türkler, mollaların yanında yer almış ve Şahlık rejiminin devrilmesine yardımcı olmuşlardır. Türklere dayanarak devrimi gerçekleştiren mollalar, Türklere verdikleri sözleri unutarak Şah döneminde uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarını devam ettirmişlerdir. Ayetullah Şeriat Medari ev ve göz hapsine alınmış, Türklerin mecliste temsili önlenmeye çalışılmıştır. Bütün bu gelişmeler üzrine, Hüsrev Han, tekrar İran Türklerinin başına geçer. Bütün baskı ve engellemelere rağmen, Şiraz'dan milletvekili seçilir, fakat Firuzabad yakınlarında Devrim Muhafızları ile Kaşkaylar arasında çıkan bir silahlı çatışmadan sonra, Humeyni'nin Hüsrev Han hakkında "*Türkiye ve Amerika hesabına casusluk yaptığı ve rejim aleyhtarı olduğu*" şeklindeki suçlaması sebebiyle meclisten atılır. Hüsrev Hanı'ın emri ile bütün Kaşkaylar bir anda ayaklanırlar ve silahlı mücadele başlar. Başbakan Beni Sadr, durumun vahametini görünce araya girer ve mollaların Hüsrev Han hakkında ileri sürdükleri iddiaları yalanlayarak çatışmaları bitirir.

Kaşkaylar günlerce devrim muhafızları ile çatışırlar. Hüsrev Han, molla rejiminin düşmanlığı karşısında Türk birliğini sağlamak ve bir devlet kurmak üzere harekete geçer. Humeyni yönetimine karşı Şii-Sünni farkı gözetmeksizin bütün Türk boylarının birleşmesini ister. Bunun için büyük bir dava adamı olan General Muhtar Karabağ ile birlikte Azerbaycan-Türkmen ve Kaşkay Türk boyları Millî Kurtuluş Hareketini yürütmek gayesi ile Müsavat Partisi'ni kurar ve genel başkan yardımcılığı görevini alır. Bu parti etrafında Caferî Azeriler ile Sünnî Türkmen ve Kaşkaylar birleşirler. Bu sırada **Hüsrev Han** tutuklanır. Aynı şekilde "*Türkiye ve Amerika hesabına casusluk yapmak, rejim aleyhtarı olmak*"la suçlanır ve idam edilir

A.I. 6. TÜRKİYE'DE

Türkiye'de meydana gelen olayları iki bölümde ele almak gerekir. Birincisi Türk olmayan unsurların Türklere uyguladığı katliam, baskı, kıyım ve zulümler, ikincisi ise Türklerin ve Türk devletinin Türklere uyguladığı baskı ve zulümlerdir.

Bu bölümde, Anadolu'yu işgal eden İngiliz, Fransız ve İtalyan silahlı kuvvetlerinin işgal bölgelerinde, sivil halka uyguladıkları insanlık dışı mumeleye kısaca değinecek ve asıl olarak Ermeni ve Rumların yaptığı büyük katliam ve mezalimi anlatmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi, İzmir'den başlamak üzere Batı Anadolu Yunanlılar, Antalya Konya ve çevresi İtalyanlar, Adana, Maraş, Antep ve Urfa yöresi Fransızlar, İstanbul ve Boğazlar ise İngilizler tarafından işgal edilmişti. Batılı sömürgecilerin her işgalinde, zulüm, vahşet ve insanlık dışı uygulamalar vardır. Anadolu'daki işgallerde de bu uygulamaları açıkça görmekteyiz. Özellikle Adana, Maraş, Antep yöresindeki Fransızların ve Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni birliklerinin, İzmir, Manisa, Afyon yörelerinde Yunan birliklerinin yaptıkları tam bir vahşet ve katliamdır. Örneğin Adana Valisi Celal Bey, 21 Aralık 1919 tarihinde İstanbul Hükûmetine gönderdiği mektupta, çaresiz insanların sorgulanmadan ve mahkemeye çıkarılmadan kurşuna dizildiğini, Fransız Albay Normand'ın emriyle Adana'da 32, Ceyhan'da 7, Osmaniye'de 18 kişinin öldürüldüğünü, baskı ve zulümün dayanılmaz boyutlarda olduğunu yazmıştır. İşgal sırasında Adana merkez başta olmak üzere, çevre ilçe ve köylerde yaklaşık 10.000 Türk Fransız işgal kuvvetleri ve işbirlikçi Ermeniler tarafından katledilmiştir.

A. I. 6. 1. Ermenilerin Yaptığı Katliam ve Soykırım

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin "*teba-yi sadıka*" adını verdiği ve sadakatinden şüphe etmediği bir gayrimüslim azınlık idi. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti içinde Müslümanlarla birlikte yaşadılar. Türklerin engin hoşgörüsü ve insanlık anlayışları dolayısıyla, dinlerini serbestçe yaşadılar, dillerini konuştular ve kimliklerini korudular. Birlikte yaşanılan uzun yüzyıllar boyunca, Türk devleti güçlü idi ve Türklerle Ermeniler arasında da önemli sayılabilecek hiçbir sorun yoktu. 18. yüzyıldan itibaren dünyada meydana gelen siyasal, sosyal ve askerî olaylar, dünyanın birçok bölgesindeki toplulukları harekete geçirdi. Dünyada yeni dengeler oluşmaya ve yeni anlayışlar gelişmeye başladı. Dünyada oluşmaya başlayan yeni güç merkezleri dünyaya düzen vermek istiyorlardı ve bu isteklerini gerçekleştirebilmek için de kullanabilecekleri her aracı kullanmaktan geri durmuyorlardı. Bölgemizde, bu güç merkezlerinin, amaçlarına ulaşabilmek için kullanabilecekleri önemli topluluklardan bir de Ermenilerdi... İşte sorunun başlangıcı buraya dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin birçok cephedeki savaştan yenik ayrılması ve sürekli toprak kaybetmesi, coğrafyamızın dışındaki devletlerin dikkatini çektiği gibi, coğrafyamızda yaşayan toplulukların da iştahını kabartmaya başlamıştı. Özellikle İngiltere ve Rusya tarafından desteklenen "*Ermeni Sorunu*", aslında, Batılıların Osmanlı Devleti'ni yıkma ve paylaşma plan ve politikalarının bir uzantısı idi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Ermeniler, Rusya'dan, *"işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını"* isterler. Ermenilerin bu isteği, Rusya tarafından kısmen kabul edilir, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Anlaşması ve daha sonra

imzalanan Berlin Anlaşması'yla Ermeni sorunu uluslararası bir boyuta taşınır. Böylece, Osmanlı Devleti'ni bölmek isteyen yabancı güçler, Türk-Ermeni ilişkilerine müdahale etmeye başlarlar[80].

Berlin Antlaşmasından sonra Ermeni sorunu iki yönde gelişir. Bir yönü Batılılı devletlerin Ermeni ve diğer gayrimüslim azınlıklarla ilgili Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları, diğer yönü ise, Anadolu, Suriye ve Rumeli'de yaşayan Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya'da gizlice örgütlenmeleri ve silahlanmalarıdır.

"İlk kışkırtmalar Rusya tarafından yapılır. Rusların bu tutumu İngiliz ve Fransızları Ermenilerle daha çok ilgilenmeye sevk eder. Bu süreçte Doğu Anadolu'daki İngiliz Konsolosluklarının sayısı hızla artar ve bölgeye çok sayıda Protestan misyoner gönderilir.

Bu kışkırtma ve yönlendirmelerin sonucunda Doğu Anadolu'da 1880'den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlanmıştır. Ancak, yerel düzeyde kalan bu komiteler, Osmanlı yönetiminden şikâyeti olmayan, barış ve refah içinde yaşayan Ermeni halkının ilgisini çekmediğinden başarılı olamamıştır.

Osmanlı Ermenilerini, içeride kurulan komiteler yoluyla devlete karşı harekete geçirmek mümkün olmayınca, bu kez Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında komiteler kurdurulması

[80] www.ermenisorunu.gen.tr

yoluna gidilmiştir. Böylece 1887'de Cenevre'de sosyalist eğilimli, ılımlı militan **Hınçak**; 1890'da ise Tiflis'te aşırı, terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı **Taşnak** komiteleri ortaya çıkmıştır. Bu komitelere, "*Anadolu topraklarının ve Osmanlı Ermenilerinin kurtarılması*" hedef olarak gösterilmiştir.

İstanbul'da örgütlenen ve Avrupa devletlerinin dikkatlerini Ermeni meselesine çekerek Osmanlı Ermenilerini kışkırtmayı hedefleyen Hınçakların başlattığı ayaklanma girişimlerini, aralarında siyasi mücadele başlayan Taşnaklarınki izlemiştir. Bu ayaklanma girişimlerinin ortak özellikleri; Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen komitelerce planlanmış ve yönlendirilmiş olmaları ile örgütlenme faaliyetlerinde Anadolu'ya yayılan misyonerlerin büyük katkısının bulunmasıdır.

İlk isyan 1890'da Erzurum'da gerçekleşti. Bunu, yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-1893'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Samsun isyanı, Babı ali gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1903'te ikinci Samsun isyanı, 1905'te Sultan Abdülhamid'e suikast girişimi ve nihayet 1909'da gerçekleşen Adana isyanı izlemiştir.

Ermeni Çetelerinin Yaptığı Katliam

1906-1922 yılları arasında Anadolu'da ve Kafkaslar'da, 517.955 Türk, Ermeniler tarafından katledilmiştir. Sayısı tespit edilemeyenlerle birlikte bu rakam 1.000.000 'dan fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Ermeniler, Türk halkına en büyük zararı, Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri katliamlarla vermişlerdir. Bu dönemde Ermeniler; Ruslar hesabına casusluk yapmış, seferberlik gereği yapılan askere alma çağrısına uymaksızın askerden kaçmış, askere gelip silah altına alınanlar ise silahları ile birlikte Rus ordusu saflarına geçerek, *"vatana ihanet"* suçunu topluca işlemişlerdir. Güney cephesinde toplam 10.150 Ermeni, Fransız kıtaları ile birlikte, Fransız üniforması altında Türklere karşı savaşmış ve sivil halka büyük zararlar vermiş, önemli katliamlar gerçekleştirmişlerdir[81]. Özellikle Adana ve Maraş illeri çevresinde gerçekleştirdikleri katliamların acısı uzun süre yöre halkının hafızasından silinmemiş ve halk anlatımlarında, destanlarında ifadesini bulmuştur.

Daha seferberliğin başlangıcında, Türk birliklerine karşı saldırıya geçen Ermeni çeteleri, büyük katliamlara girişmiş, Türk köylerine baskınlar düzenlemek suretiyle sivil halka büyük zararlar vermişlerdir. Örneğin Van'ın Zeve Köyü'nün bütün halkı, kadın, çocuk ve yaşlı demeden, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Özellikle Van, Bitlis, Muş, Ağrı, Erzurum, Kars gibi illerde ve çevrelerinde dünyada eşi benzeri görülmeyen vahşet örnekleri sergilemişlerdi.

"Moskoflar kahroldu çekildi geri
Ermeni'ye silah verdi perveri
Bizi kırdı, yaktı hep diri, diri
İmdada yetişen kollara kurban"
(Halk türküsü)

[81] Erdal İlter, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri, İstanbul 1995, s. 131-132

İsyanların Osmanlı kuvvetlerince bastırılması, dünya kamuoyuna propaganda maksatlı olarak *"Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor"* mesajıyla yansıtılmış ve Ermeni sorunu giderek daha geniş çapta bir uluslararası sorun niteliğine büründürülmüştür. Nitekim, döneme ait İngiliz ve Rus diplomatik temsilciliklerinin raporları, *"Ermeni ihtilalcilerin hedefinin karışıklıklar çıkararak Osmanlıların karşılık vermesini ve böylece yabancı ülkelerin duruma müdahalesini sağlamak"* olduğunu kaydetmektedir.

Öte yandan büyük devletlerin diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleri Anadolu'nun her köşesine dağılmış Hıristiyan misyonerler ile birlikte, Ermeni propagandasının Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde büyük rol oynamışlardır."[82]

20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti, emperyalistler tarafından her yönüyle kuşatma altında alınmıştı. Bir çok cephede savaşlar sürerken, birçok bölgede de isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, cepheye gönderecek asker bulamazken, bir de sivil halka yönelen bu isyanlarla uğraşmak zorundaydı. Uzun yıllar süren savaşlar dolayısıyla Türkler arasında genç nüfus azalmıştı. Ekonomik sıkıntılar, açlık ve salgın hastalıklar baş göstermeye başlamıştı. Cepheye gidenler, oradan dönmüyor, dönenler açlıktan ya da salgın hastalıklardan ölüyordu. Evlerinde, köylerinde kalan yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar bu acılı ve zor şartlarda hayat mücadelesi veriyordu.

Batılıların maddi ve manevi olarak desteklediği Ermeniler ise, örgütleniyor, silahlanıyor ve Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için sabırsızlanıyorlardı. İşte tam da bu süreçte, yüzyıllarca birlikte yaşadıkları ve hiçbir kötülük görmedikleri, silahsız ve savunmasız Müslüman halka saldırıyorlar;

---

[82] **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi,** T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Yayın No: 23, 24, 34, 35.; www.ermenisorunu.gen.tr (12.11.2006)

akla hayale gelmeyecek vahşet örnekleri sergiliyorlardı. Ermenilerin yaptığı tam anlamıyla bir katliam, bir zulüm ve soykırım idi. Kadın, çocuk, yaşlı demeden gördükleri herkesi öldürüyorlardı. Müslümanlar için artık ölüm, sıradan ve en tercih edilir bir son haline gelmişti. Çünkü, kadınlara ve çocuklara tecavüz ediliyor, çeşitli uzuvları kesiliyor, camilere doldurularak topluca ateşe veriliyorlardı. Hatta, minicik bedenler annelerinin gözü önünde tandırlara atılıyor, pişiriliyor ve annelerine yedirilmeye çalışılıyordu. Yavrusunun etini yemeyi reddeden annelerin sonu da tandır ateşi oluyordu. Anadolu'nun birçok yerinde benzer vahşet sürüp gitmekteydi. İşte Osmanlı Devleti bu olaylar üzerine "*tehcir*" kararı alır ve bu canilikleri, isyan ve ihaneti yapan Ermenileri tehcire tabi tutar.

Başbakanlık Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, arşiv belgelerine geçmiş bilgilere göre, 1910-1922 yılları arasında, Anadolu'da 523.955 Türk'ün Ermeni çeteleri tarafından katledildiğini ortaya koydu. Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar, yer, tarih, zaman ve ad belirtilerek açıklandı. Bu belgelerden de görülüyor ki, Ermeni çeteleri, kadın, çocuk, yaşlı, genç demeden bütün sivil ve masum vatandaşları hedef almış ve tam anlamıyla bir soykırıma yönelmişlerdir.

Ermenilerin Yaptığı Soykırım

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünce, yer tarih ve sayı belirtilerek listeleri verilen, 1910-1922 tarihleri arasında Ermeni çeteleri tarafından katledilen Türklerin listesi şöyledir:

Tarih	Yer	Sayı
1910	Muş	10
1914-Şubat	Kars/Ardahan	30.000
1915	Van	44
1915	Van	150
1915	Bitlis	16.000
1915	Muş	80
1915	Bitlis/Hizan	113
1915	Van	5.200
1915-Şubat	Haskay	200
1915-Şubat	Dutak	3
1915-Nisan	Bitlis	29
1915-Nisan	Muradiye	10.000
1915-Nisan	Van	120
1915-Mayıs	Van	20.000
1915-Temmuz	Muş/Akçan	19
1915-Ağustos	Müküs	126
1915-Mayıs	Bitlis	40.000
1915-Mayıs	Bitlis	123
1916-Ocak	Terme	9
1916-Nisan	Van/Reşadiye	15
1916-Mayıs	Muş	500
1916-Mayıs	Van/Tatvan	1.600
1916-Mayıs	Bitlis	10.000
1916-Mayıs	Pasinler	2.000
1916-Mayıs	Tercan	563
1916-Mayıs	Van	44.233
1916-Mayıs	Malazgirt	20.000

1916-Mayıs	Bitlis	12
1916-Mayıs	Van	1.000
1916-Mayıs	Van/Köprüköy	200
1916-Mayıs	Van	15.000
1916-Mayıs	Van	8
1916-Mayıs	Van	8.000
1916-Mayıs	Van	80.000
1916-Mayıs	Van	15.000
1916-Mayıs	Of	5
1916-Mayıs	Trabzon	2.086
1916-Mayıs	Van	300
1916-Mayıs	Bayezid	14.000
1916-Haziran	Van/Abbasaga	14
1916-Haziran	Edremit/Vastan	15.000
1916-Haziran	Satak/Serir	45
1916-Haziran	Satak	1.150
1916-Haziran	Müküs/Serhan	121
1916-Ağustos	Bitlis	311
1918	Hınıs	870
1918	Tercan	580
1919	Sarıkamış	9
1919	Tiksin/Ağadeve	5
1919	Nahçivan	4.000
1919-Ocak	Zarusat	86
1919-Ocak	Kilis	2
1919-Ocak	Antep	1
1919-Ocak	Kars	9
1919-Şubat	Adana/Pozantı	4
1919-Mayıs	Osmaniye	1
1919-Haziran	Pasinler	3
1919-Haziran	Iğdır	8
1919-Temmuz	Sarıkamış	803

1919-Temmuz	Kurudere	8
1919-Temmuz	Sarıkamış	695
1919-Temmuz	Akçakale	180
1919-Temmuz	Kağızman	4
1919-Temmuz	Kars/Göle	9
1919-Temmuz	Mescitli	4
1919-Temmuz	Gülyantepe	10
1919-Temmuz	Kağızman	6
1919-Temmuz	Kurudere	8
1919-Temmuz	Mescitli	20
1919-Temmuz	Bulaklı	2
1919-Temmuz	Pasinler	2
1919-Temmuz	Kars/Kağızman	9
1919-Ağustos	Muhtelif köyler	2.502
1919-Ağustos	Erzurum	153
1919-Ağustos	Erzurum	426
1919-Eylül	Allahüekber	3
1919-Eylül	Ünye	12
1919-Eylül	Sarıkamış	2
1919-Kasım	Adana	4
1919-Kasım	Kahramanmaraş	2
1919-Kasım	Ulukışla	7
1919-Aralık	Adana	4
1920	Göle	600
1920	Kars	3.945
1920	Haramivartan	138
1920	Nahçivan	64.408
1920	Nahçivan	5.307
1920-Şubat	Kars civarı	561
1920-Şubat	Zarusat	2.150
1920-Şubat	Suregel	1.150
1920-Şubat	Çıldır	100

1920-Şubat	Pozantı	40
1920-Mart	Zarusat	400
1920-Mart	Zarusat	120
1920-Mart	Kağızman	720
1920-Mart	Suregel/Zarusat	2.000
1920-Nisan	Gümrü	500
1920-Nisan	Kars	2
1920-Mayıs	Kars	1.774
1920-Mayıs	Kars	10
1920-Temmuz	Kars/Erzurum	408
1920-Temmuz	Zengebasar	1.500
1920-Temmuz	Erzurum	69
1920-Mayıs	Kars/Erzurum	27
1920-Ağustos	Oltu	650
1920-Ağustos	Kars/Erzurum	18
1920-Ekim	Bayburt	1.387
1920-Ekim	Göle	100
1920-Ekim	Pasinler	9.287
1920-Ekim	Tortum	3.700
1920-Ekim	Erzurum	8.439
1920-Ekim	Kars civarı	10.693
1920-Ekim	Aşkale	889
1920-Kasım	Zarusat	1.026
1920-Aralık	Kosor	69
1920-Aralık	Göle	508
1920-Aralık	Kosor	122
1920-Aralık	Kars/Zeytun	28
1920-Aralık	Sarıkamış	1.975
1920-Aralık	Göle	194
1920-Aralık	Kars/Digor	14.620
1920-Aralık	Sarıkamış	5.337
1920-Aralık	Erivan	192
1921	Nahçivan	12
1921	Bayburt	580

1921	Arpaçay	148
1921	Karakilise	6.000
1921	Karakilise	6.000
1921-Şubat	Zenibasar	18
1921-Kasım	Pasinler	53
1921-Kasım	Erzurum	1.215
1922-Mart	Kahramanmaraş	4

A. I. 6. 1. a. Bir Belge

DH. KMS. 53-1/24_2

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Şifre Telgraf-nâme

Mahreci	Târîh-i Keşîdesi	Kalem'e Vürûdu
Erzurum	31 Mayıs, sene [1]335	1 Haziran, sene [1]335

Asâkir i Osmâniyye'nin çekilmesinden yirmibir gün sonra Ermenilerin Kınalı, Karahaç karârgâhlarında ictimâ' eden yedibinaltmış İslâmı yakmak sûretiyle itlâf etdikleri ve üçyüzaltmış genç kadını berâberlerinde götürdükleri ve iki ay sonra dahi Şehril nâhiyesinin Emup köyünde üç gün muhârebeden sonra hîçbir şey yapmayacaklarını te'mîn ile ahâlîyi aldatarak teslîm aldıkları binüçyüzotuzüç adamı kâmilen ve altmış genç kadını berâber götürerek haklarında ba'zı gûnâ mu'âmele îkâ' eylcdikleri ve bu hâli delâ'il ü emârâtıyla oraya gelen İngiliz kumandanlarına defe'âtle beyân ü isbât etmişler ise de kat'iyyen dinlemeyip havâlî i mezkûrenin muvakkaten Ermenilere terki lâzım geleceği ve bu terk keyfiyyeti sulh konferansının netîcesi olmayıp kendi fikirlerince böyle yapılması îcâb edeceği yolunda cevâb aldıkları ve bu yüzden Ermeniler kuvâ yı külliyye ile hudûdlara yaklaşarak tecâvüz edecekleri Bâyezîd'e gelmiş olan Nahçıvan'ın Gencli Hacı Cebbârvay zâde tarafından ifâde olunduğu Bâyezîd Mutasarrıflığı'nın iş'ârı üzerine ma'rûzdur[83].

Fî 20 Mayıs, sene [1]335

Vâlî
Münir

[83] *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, www.ermenisorunu.gen.tr*

Hey ağalar nasıl diyem derdimiz vardı
Zulüm sonu arşa dayandı
Ermeni, İslâmı kırdı taladı
Mazlumlar amânı arşa dayandı.

Kalonun köyünü bastı, cenk açtı
Mitralyoz, tüfengle od, ataş saçtı
Ana evlâd attı, dağ taşa kaçtı
Sabiler şivanı arşa dayandı.

Mevlânın takdiri erişti başa
Yüz çevirdi bakmaz kardaş kardaşa
Üç yüz altmış canı tıktı ataşa
Koptu nuh Tufânı arşa dayandı.

Bir cenaze gördüm; kan olmuş yüzü
Portlamış kenara sıçramış gözü
Üç yüz altmış canın sönmemiş közü
Yanan can dumanı arşa dayandı.

Bir yiğit vurulmuş, parmaklar kamış
Kaçarken kafire yolu uğramış
Kâfir, tutmuş tike tike doğramış
Hançer, kılıç yanı arşa dayandı.

Bir yiğdi; vurmuş, yolda koymuşlar
Can teslim etmeden deri soymuşlar
Cep cep etmiş yanlarını oymuşlar
El cepte, figanı arşa dayandı.

Bir gelini gördüm; ayağa kalkmış
Sandım ki canı var, yüzüme bakmış
Kâfir, mısmar ile direğe çakmış
Mısmar, çivi ünü arşa dayandı.

Bir hamile kadın; davranmış kaça
Ermeni, eylemiş hep parça parça
Kılıç ile vurmuş, bölünmüş kalça
Akan kızıl kanı arşa dayandı

Çocuğu karnından çıkarmış bakar
Can teslim etmeden süngüye takar
Bebeğin fizahı dağ taşı yakar
Dağın, taşın şanı arşa dayandı.

Tanrım, Ermeni'ye vermiş fırsatı
Kesti kökümüzü kırar milleti
Rüz-ı kıyâmete kaldı müddeti
İntikamın günü arşa dayandı.

Kahraman kan ağlar bu serim duman
Çattı bu zamana ol âhir zaman
İslâma yâr olsun ahrette imân
Kâfirler isyânı arşa dayandı.

Aşık Kahraman (Kaloköyü-Kars)

A. I. 6. 2. Rumların Yaptığı Katiam ve Soykırım

1791 yılında Rigas Pheraios adlı bir Yunanlı tarafından gündeme getirilen *Megali İdea'ya* göre Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs, Anadolu, Rumeli, Balkanlar, Yakın Doğu ve Ortadoğu'yu, kısacası Türk topraklarının büyük bir bölümünü kapsayan ve başkenti İstanbul olan yeni bir "*Büyük Bizans İmparatorluğu*" kuracaktı. Bu plan, Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve topraklarını paylaşmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından da uygun görülüyordu.

Bu düşünce, Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı 19. yüzyılın başlarından itibaren taraftar toplamaya başlamıştır. Bu Yunan ülküsünü anlatmak ve herkese benimsetmek amacıyla haritalar hazırlanmış, Yunan ve Rum halkı arasında yoğun bir propaganda ve beyin yıkama çalışması başlatılmıştır. Bütün bu çalışmaların sonucunda, Osmanlı vatandaşı olan Yunanlılar ve Rumlar, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya başlamışlardır.

Yukarıda söz konusu edilen plan çerçevesinde, Osmanlı topraklarının içinde ve dışında gizli örgütler, komitalar kurulmuştur. Bunlardan 1814'te Odessa'da, Rus Çarı'nın himayesinde kurulan *Filiki Eterya* adlı örgütün programı şunları içermekteydi:

1. Yunan ulusuna bağımsız bir ülke sağlamak,
2. Batı ve Doğu Trakya ile Selanik'in Yunanistan'a ilhakı,
3. Ege adalarının ilhakı,
4. Girit ve Rodos'un ilhakı,
5. Kuzey Epir'in (Güney Arnavutluk) ilhakı,
6. Batı Anadolu'nun ilhakı,
7. Kıbrıs'ın ilhakı,
8. Pontus Rum devletinin kurulması (Karadeniz Bölgesinde),
9. İstanbul'un ele geçirilmesi ve Grek-Bizans İmparatorluğunun kurulması.

Gizli örgütlerin liderliğinde 1821'de başlayan Yunan isyanı kısa sürede sonuç vermiş; 1830 yılında dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın koruması altında Yunanistan, bağımsızlığını ilan etmişti.

Yunanistan, kurulduğu günden sonra "*Megali İdea*" hedefleri içinde gösterdiği toprakların önemli bir kısmına sahip olmayı başarmıştır. 1829'da Mora'yı, 1864'de Yedi Ada'yı, 1881'de Teselya'yı, 1897'de fiili olarak, 1913'de hukuken Girit'i, Balkan Savaşı sonunda Ege Adaları'nı, Makedonya'yı, Epir'i (Yanya), 1.

Dünya Savaşı sonunda, Trakya'yı, Dedeağacı, (Lozan anlaşması ile Doğu Trakya'yı geri aldık), 2. Dünya Savaşı sonunda Oniki Adayı topraklarına katmıştır.

Yunanistan, bütün bu yayılma ve işgali; sürgün, etnik arındırma, vahşet ve soykırım uygulamaları ile gerçekleştirmiştir. Hiçbir insanlık değeri gözetilmeden yapılan bu katliamlar, ne yazık ki, Batılı devletlerce de hep desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.

Yunanlıların Anadolu'nun işgali sırasında yaptıkları zulüm, sürgün ve katliamları şöyle özetlemek mümkündür:

Batı Anadolu'daki nüfus istatistiklerini tarif ederek Rum nüfusunun burada çoğunluk oluşturduğunu ve bu Hristiyan nüfusun Türkler tarafından katledildiğini dünyaya duyuran Yunanistan, bir yandan da bölgedeki yerli Rumları silahlandırarak işgale zemin hazırlıyordu. Daha Yunan işgali başlamadan silahlı Rum çeteleri Türk köylerini basmakta ve Türkleri kendi ülkelerinde göçe zorlamakta idiler. Uzun vadeli plan, strateji ve propagandalarla Hristiyan dünyasının desteğini de arkasına alan Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz, Fransız ve Amerika savaş gemilerinin koruma ve gözetimi altında İzmir'e çıkmış ve Batı Anadolu'nun işgalini başlatmışlardır.

Yunan askerlerinin ülkesini işgal etmesini kabullenemeyen gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) Yunan askerlerine ateş açınca, hemen orada öldürülmüştür. Bir başka gencin Yunan Bayraklarını indirmeye çalışmasını bahane edenYunan askerleri, sivil halka ve kışlada toplanan subaylara karşı katlima başlamıştır. Yerli Rumların da katıldığı bu katliam ve yağma sırasında, iki gün içinde İzmir ve çevresinde 5.000 Türk öldürülmüştür.

İzmir'in işgaliyle başlayan Yunan işgal ve mezalimi, yerli Rumların da desteğiyle kısa sürede geniş bir alana yayılmıştır. Bu süreçte Yunan mezaliminden etkilenen 12 sancak şunlardır: Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Kütahya, Bursa, Eskişehir, Afyon, Balıkesir, Bileceik, İzmit, Biga[84] .

---

[84] Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi**, Ankara 1999, s. 8

Yunanlılar işgal ettikleri Türk topraklarında sivil, asker demeden, kadın, çocuk ve yaşlıları katletmiş, her yeri yakıp yıkmışlardır. Nüfus çoğunluğunun Rumlardan oluştuğunu ispat etmek için uygulanan Türk nüfusunu yok etme oyununun bir boyutunu da sürgünler oluşturmaktadır. Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerdeki Türk nüfusunu çeşitli yollarla başka bölgelere sürmüşlerdir. Bu bağlamda, Doğu Trakya'dan 10.000 ila 22.000 arasında sivil Bulgaristan'a sığınmıştır. Bulgaristan'a sığınanlar ile birlikte 43.000 Trakya Türkü yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. Doğu Trakya ile birlikte Batı Anadolu'dan toplam olarak 1.200.000 kişi işgal bölgelerinden Anadolu içlerine sürgün edilmiştir.

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden sürülen Türklerin yerine, Doğu Trakya'da 50.000, Batı Anadolu'da 126.000 Rum ya da göçmen oldukları iddia edilen Yunanlılar yerleştirilmiştir. Ayrıca mütarekeden sonra 200.000 dolayında Rum İstanbul'a getirilmiştir. Doğu Trakya'dan 5.000, Anadolu'dan ise 44.000 insan Yunanistan'a sürülmüştür[85].

Yunanlılar bütün bu uygulamalarla işgal bölgelerindeki Türk nüfusunu yok etmek ve Rum nüfusunu arttırmak istemişlerdir. Aslında, bölgedeki nüfus değişimini, Yunanlıların kadın erkek, genç-ihtiyar demeksizin uyguladıkları imha politikası ve katliamlarda ölenlerle birlikte değerlendirildiğinde, Türk nüfusunun nasıl yok edildiği daha açık bir biçimde anlaşılacaktır.

Yakup Kadri, Halide Edip ve Falih Rıfkı gibi aydınlarımızın da içinde bulunduğu "*Tetkik-i Mezalim Heyeti*"nin raporlarında belirtilen vahşet insanın tüylerini ürpertecek boyutlardadır. İşgal süresince, cinayetler, toplu katliamlar, soygunlar, tecavüzler, işkenceler yapan Yunanlılar, Türk Ordusunun önünden kaçarken de aynı tahribatı yapmıştır. Özellikle Türk Ordusunun önünden

[85] Serdar sarısır, age.., 430

kaçarken, yangın postaları oluşturarak yerli Rumların kılavuzluğunda Türklere ait yerleşim yerlerini yakarak kullanılamaz hale getirmişlerdir. Yunanlılar bir yandan yangınlar çıkararak her şeyi yok etmeye çalışırken, bir yandan da insanımızı öldürmüş, değerli eşyalarını, yiyeceklerini çalmışlardır. Bu zulüm ve vahşet sonunda, özellikle İzmir, Manisa, Salihli, Alaşehir, Turgutlu, Kula başta olmak üzere birçok yerleşim merkezi harabeye dönmüştür. Bütün bu vahşet ve zulüm Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e ulaşmasıyla son bulmuştur.

Yunanistan ile Türkiye arasında Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde yapılan anlaşma dolayısıyla gerçekleştirilen mübadele ayrıca ele alınması gereken bir konudur ve yukarıdaki nufus hareketlerinin bu mübadele ile ilgisi yoktur.

A. I. 6. 2. a. Bir Musibet:

15 Mayıs 1919 tarihi, Yunan ordusunun İzmir'e çıktığı, 20. yüzyılın kara günlerinden biridir. Türk vatandaşı ve İzmir'deki Rumların dinî lideri olan İzmir Metropoliti papaz Hrisostomos, ağzı kulaklarında, etekleri uçuşa uçuşa gelir, bugün Pasaport denilen yerde, diz çökerek önce işgal komutanının çizmesini öper, sonra büyük bir sevgiyle Yunan bayrağını... Elindeki haçı gururla havaya kaldırıp Yunan işgal ordusunu takdis ettikten sonra, askerlere hitaben bir konuşma yapar.

Türklerin unutamadığı o konuşmada, Hrisostomos: "*Evlatlarım!... Elen çocukları... Bugün, İsa'nın en büyük mucizesini göstermiş oluyorsunuz. Bu uğurda, ne kadar Türk kanı döküp içerseniz, o kadar sevaba girmiş olacaksınız... Ben de bir bardak Türk kanı içmekle, onlara olan kin ve nefretimi teskin etmiş olacağım... Bütün azizler arkanızda... Hadi buyurun, yürüyün!*" der.

Bu vaazı ve dinî telkini duyan Yunan askerleri, kadın-çocuk, yaşlı-genç demeden katliama başlarlar. Ne kadar çok Türk kanı dökerlerse o kadar yüceleceklerdir Tanrı katında. Ve... acımasız, amansız bir kıyıma başlarlar, feryad ü figan altında...

Hrisostomos, hayatı boyunca hep bu anı beklemiş, hep bunu istemiştir. Nitekim Kral Konstantin'e başvurmuş; Yunan Ordusu'nu İzmir'e çağırmış ve İzmir'in Yunan'a verilmesi için İtilaf Devletlerine yalvarmıştı. Bir gün geleceklerini bildiği için de, *Aya Fotini Kilisesi*'nin bodrumunu silah ve cephane ile doldurmuştu..

.

Yunan Ordusu İzmir'e çıkınca, birden arslan kesilivermişti İzmir'deki Rum gençleri. *Aya Fotini*'ye gidip, Yunan Ordusu'nun üniformalarını giymiş ve hazırda bekleyen silahları kaptıkları gibi katılmışlardı Yunan ordusuna. Nitekim bugün içindi, insani yardım adı altında gelen sandıklarlar dolusu silah ve cephane...

Sonra... sonra dağılmışlardı dört bir yana, dalmışlardı silahsız ve savunmasız Türk evlerine, Türk köylerine; girmişlerdi minicik bebeklerin cennet kokan kanlarına. Yapmadıklarını bırakmamışlardı şeref ve namus timsali Türk kadınlarına ve kızlarına...

Ve Türkler, her günün şafağında, Ankara'ya dönerek masum yüzlerini, beklemişlerdi dile kolay üç yıllık karanlık gecenin 9 Eylül 1922 sabahı doğacak Mustafa Kemal adlı güneşini...

A. I. 6. 3. Türkiye'de Türklere Yapılan Baskı ve Zulümler

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında birçok Müslim ve gayrimüslim toplum yer alıyordu. Bütün bu milletler, Fransız ihtilali ile yayılan siyasi milliyetçiliğin etkisi ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda içine düştüğü acz nedeniyle, Osmanlı'dan ayrılarak kendi ulusal devletlerini kurmak istiyorlardı. Bu süreçte, Osmanlı aydınlarının bir bölümü, devleti ayakta tutmanın ancak, devletin

kurucusu ve asli unsuru olan Türklerin ve Türk kimliğinin "*eşitlerden biri*" sayılarak geri plana atılmasıyla mümkün olacağına inanıyordu. Böylece, "*Osmanlı milleti*" adıyla ifade edilen *"sanal*" bir millet yaratılacak ve bütün Osmanlı tebasının bir arada kalması sağlanacaktı. "*Osmanlı milleti", "Osmanlıca, Osmanlı dili"* terimleri de bu amaçla daha çok bu yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bunun mümkün olamadığı, azınlıkların isyan ve ayrılıklarıyla kısa sürede anlaşıldı.

Bir kısım aydınlar da, gayrimüslimler değil ama Müslümanlarla bir arada olabiliriz diye düşünüyorlardı. Ancak, Araplar, Arnavutlar, Kürtler gibi Müslüman halklar da ayrılmak istiyor ve hatta gayrimüslimlerle birlikte haraket ederek Türklere karşı isyan ediyorlardı. Artık anlaşılıyordu ki, ne "*İslamcılık*" ne de "*Osmanlıcılık*" bu birliği koruyabilirdi.

Önemli ölçüde bu düşüncelerin savunucusu olan insanların geliştirdiği politikalar nedeniyle "*Türkler, Türklük*" ve "*Türkçe*" kavramları, geri plana itilen, aşağılanan kavramlar haline gelmişti:

" Nedir bildin mi sen alemde Türk'ü
Ola eğninde kürkü başta börkü
Ne mezheb bile ne din ü diyanet
Yumaz yüzün ne abdest ü taharet"
Fakirî

Devleti yönetenler, ilk iki görüşü daha çok benimsedikleri için, "*Türkçülük*" düşüncesini savunanlar, dışlanmakta, sürülmekte, maddi ve manevi baskılara maruz kalmakta idiler. Bu bağlamda, İttihat Terakkicilerin karşılaştıkları kimi sorunlar, Namık Kemal'in Magosa'ya, Yusuf Akçura'nın Fizan'a ve aralarında Ziya Gökalp'in de bulunduğu çok sayıda aydın ve devlet adamının Malta'ya sürülmesi örnek gösterilebilir. Türklükten rahatsız olanların gayretiyle, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz İşgal Komutanlığı ve onlarla işbirliği yapan İstanbul Hükûmetleri tarafından, Mart 1919-Kasım 1920 tarihleri arasında, Sadrazamlık,

Meclis Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Harbiye Nazırlığı, Şeyhülislamlık, Ordu Komutanlığı gibi görevlerde bulunmuş Paşalar, valiler, tanınmış, gazeteciler, düşünürler, bilim adamları dahil, asker-sivil seçkin 144 kişi sorgusuz sualsiz Malta'ya sürülmüşlerdir. Daha sonra İngilizler, aralarında Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa gibi Millî Mücadele önderlerinin de bulunduğu 174 kişilik bir grubu da sürgüne göndermek ve yargılamak istemiş, fakat Millî mücadele hareketinin başarılı seyri nedeniyle, bu arzularını gerçekleştirememişlerdir.

Atatürk, aşağılanan ve geri plana atılan Türk kavramını yeniden öne çıkararak ona değer kazandırmış ve Türkiye Cumhuriyeti devletini millî bir devlet olarak kurmuştu.Onun "*Benim bu dünyadaki tek övüncüm Türk olarak yaratılmış olmamdır*", "*Ne mutlu Türküm diyene*", "*Türk dili dillerin en zenginlerindendir yeter ki bu dil şuurla işlensin.*" "*Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli, yüksek Türk kültürüdür.*" "*...Türk milletinin karakteri yüksektir.*", "*Türk milleti çalışkandır.*" "*Türk milleti zekidir.*".... "*Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır*", "*Bu memleket tarihte Türktü, halde Türktür ve ebediyen Türk kalacaktır*", "*Yüksel Türk senin için yüksekliğin hududu yoktur*", ... gibi Türklüğü yücelten çok sayıda sözü sayesinde, *Türklük*, *Türkçe* ve *Türkçülük* kavramları, bu dönemde âdeta yeniden hayat bulmuştu. O, daha 25 yaşındayken yazdığı:

Gafil, hangi üç asır hangi beş asır,
Tuna ezelden Türk diyarıdır.
Bilinen tarihler söylememiş bunu.
Kalkıyor örtüler, örtülen doğacak.
Dinleyin sesini doğan tarihin,
Aydınlıkta karaltı, karaltıda şafak,
Yalan tarihi gömüp doğru tarihe giden

***

Asya'nın ortasında Oğuz oğulları,
Avrupanın Alplarında Oğuz oğulları,
Doğudan çıkan biz , batıda yine biz.
Hep insanlar kendilerini bilseler,
Bilinir o zaman ki hep biliriz
Türk sadece bir milletin adı değil,
Türk bütün adamların birliğidir.
Ey birbirine diş bileyen yığınlar,
Ey yığın yığın insan gafletleri,
Yırtılsın gözlerdeki gafletten perde,
Dünya o zaman görecek hakikat nerde,
Hakikat nerde?

Şiirde de Türklüğe dair düşüncelerini dile getirmiştir. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra durum değişti...

1943 yılında İtalya'da Mussolini düşmüş, Almanya, Stalingard'da Ruslara yenilmiş ve Sovyetler Birliği, askerî başarısıyla dünya dengelerini yerinden oynatmaya başlamıştı. Dolayısıyla dünya ülkeleri, politikalarını gözden geçiriyor ve yeni dengelere göre kimi düzenlemeler yapma ihtiyacı duyuyorlardı.

Türkiye'de İsmet İnönü, Almanların galibiyetleri sürerken, komünistlere karşı bir tutuklama faaliyeti içine girmişti. Ruslar galip gelmeye başlayınca, bu defa Sovyet yöneticilerine mesaj vermek için milliyetçi-Türkçü kesimlerin üzerine gitmeye, tutuklama ve yargılamalar yapmaya başlamıştı. Ancak bu tutuklamalar, bir görüntü oluşturmanın ötesinde gelişmiş ve âdeta Türk ülkesinde Türklere uygulanan bir zulüm ve işkence faaliyetine dönüşmüştü.

1991 yılında Sovyetler Birliği dağılıp Türk toplulukları birer birer bağımsızlıklarını ilan edince, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "*hazırlıksız yakalandık*" demişti. Çünkü yıllarca Amerika, Avrupa, İran, Japonya, Çin ve Arap ülkeleri, Türkistan ile ilgilenip, bu coğrafyanın yer altı, yer üstü kaynaklarını,

dillerini, inançlarını ve sosyo-kültürel durumlarını araştırmak üzere enstitüler, bölümler, kürsüler kurarak, uzmanlar yetiştirip bölge hakkında veri tabanları oluştururken, biz bu coğrafya ile ilgilenen herkesi, "*Türkçü, Turancı, ırkçı, hayalperest*" olarak suçlamış, hiçbir hazırlık yapmamıştık. Dolayısıyla bu coğrafya ile ilgili idealleri olanların bildikleri de, sadece millî-romantik duygulardan ve hayallerden öteye gidememişti.

Sovyetlerden ayrılan Türkler de hazırlıksız yakalanmışlardı... Çünkü onlar, Stalin baskı ve kıyımından geçerek gelmişlerdi. Düşünen beyinleri, gören gözleri olan aydınlarının tamamına yakını Stalin tarafından katledildiği için, yollarını aydınlatacak ışıktan yoksun kalmışlardı. Bu da yetmezmiş gibi, sistemin kabulleri ve hedefleri doğrultusunda, yalan yanlış bilgiler onlara hakikat diye öğretilmişti. Atatürk, daha 1933'te *"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldügü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gereklidir."* Diyordu. Ama biz, bir Sovyetleşme sürecinden geçmemiş, Stalin yönetiminde yaşamamış olmakla birlikte, en az yaşayanlar kadar tarihsel hafızamızı yitirmiş, değerlerimizden uzaklaşmış ve âdeta "*mankurt*"laşmış olduğumuz için olup biteni anlayamamıştık bile.

A. I. 6. 3. a. Türkçülük-Turancılık Davası

Türkiye'de Türkçülük-Turancılık suçlaması ile kimi aydınların tutuklandığı, işkence görüp yargılandığı yıllarda İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Şükrü Saraçoğlu ise Başbakan'dır. Hüseyin Nihal Atsız, ekonomik yoksulluk ile tek parti iktidarının Millî Şef diktatörlüğü arasında sıkışıp kalan halkın isyanını dile getirmek ve Atatürk ile başlayan ulusal çizgiden uzaklaşarak, devlet kadrolarına komünist-enternasyonalist kadroların yerleştirilmesini protesto edip, devlet yetkililerini uyarmak amacıyla Şükrü Saraçoğlu'na iki açık mektup yazar.

Başbakan Saraçoğlu'nun "*Ben Türkçü bir Başbakanım. Türkçülük bizim için bir kültür meselesi olduğu kadar bir kan meselesidir*" sözleri bakış açısını açıkladığı için, Atsız, bu mektuplarında, devlet kadrolarındaki komünist kadrolaşmayı isim vererek açıklar. Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasıyla başlayan süreç, Nihal Atsız'ın mektuplarıyla devam etmiş, milliyetçilerin 3 Mayıs 1944'te yaptıkları gösteri ile sona ermiştir. İsmet İnönü'nün 19 Mayıs konuşması ile yeni bir çehreye bürünen ve çok farklı, bir bakış açısıyla "*Turancılık Davası*"na dönüşen olaylar, Cumhuriyet tarihimizin önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Bu davanın başlaması, Rusya'nın baskıları ile yakından ilgilidir. Nitekim aynı yıllarda, Sovyetler Birliği içindeki Türk aydınları da "*Türkçü-Turancı*" suçlamaları ile tutuklanıp öldürülmekte, Kırım, Karaçay-Balkar ve Ahıska Türkleri aynı yıllarda bin yıllık yurtlarından çıkarılarak Sibirya'ya ve Türkistan'a sürülmekte idiler.

Rusya'nın Almanlar karşısında üstünlüğü ele almasıyla birlikte, Türk hükûmeti, Alman karşıtı olduğunu göstermek için fırsat kollamaya başlar. Aranan fırsat Nihal Atsız'ın mektupları ile yakalanmıştır. 19 Mayıs Nutku ile olayların büyümesine neden olan İsmet İnönü'nün asıl amacı, Türkçüleri ve Turancıları ezerek Sovyet yönetiminin dikkatini çekmektir.

İsmet Paşa'nın 19 Mayıs Nutku'ndan birkaç gün sonra Alparslan Türkeş, görev yeri olan Erdek'te gözaltına alınmış ve 13 Haziran 1944 günü Askerî Tutuk ve Cezaevi'nin hücresine kapatılmıştır. Burada beş ay tutuklu kalan Türkeş, rahatsızlığı sebebiyle Haydarpaşa Askerî Hastanesi'ne nakledilmiş ve bir ay süreyle tedavi görmüş ve hastaneden alınarak tekrar Tophane'deki hücresine konulmuştur. Daha sonra Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan Sansaryan Han'a götürülerek sorgulanan Türkeş, yakın tarihimize "*Tabutluklar*" adı ile geçen, tavanlarında beş yüzer mumluk ampullerin yandığı işkence odalarına kapatılmıştır.

Alpaslan Türkeş, dönemin Emniyet Müdürü Ahmet Demir ve Savcı Kazım Alöç tarafından Nihal Atsız'a yazdığı mektuplardan dolayı sorguya çekilmiş ve hükûmeti devirmek amacıyla ihtilâl hazırlığı yapmakla suçlanmıştır.

Türkçülük-Turancılık davası sanıklarının kapatıldıkları tabutluklar başlı başına bir işkence yeridir. Ancak sorgucular bununla yetinmemiş, sorgu sırasında çok çeşitli psikolojik baskı ve işkencerler uygulanmıştır. Örneğin, sorgu sırasında Alpaslan Türkeş'in tırnaklarından birini çekmişlerdir.

Turancılık davası, 7 Eylül 1944 günü başlamıştır. Duruşma sırasında Türkçüler kendilerine işkence yapıldığını söylemişler, ancak savcı sanıkların ifadelerini mahkeme zabıtlarına geçirtmemiş, itirazları yapanları ya azarlamış ya da dışarı attırmıştır. İşkence iddialarıyla ilgili olarak Savcı Kazım Alöç'ün şu sözleri oldukça ilginçtir: "*Biz bunları huzurunuza vatan hainleri, caniler ve katiller olarak getirdik. Bunları Pera Palas Oteli'nde yatıracak değildik. Onlar müstahak oldukları muameleyi görmüşlerdir. Elbette onlara her nevi zulüm yapılmış ve yapılacaktır*".

1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesinde, 7 Eylül 1944 ile 29 Mart 1945 tarihleri arasında 65 oturum halinde devam eden yargılama sonunda Türkçülerin bir bölümü, çeşitli hapis ve sürgün cezalarına çarptırılırken, on üç sanık beraat etmiştir.

1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesinin verdiği bu karar temyiz edilmiş ve askerî temyiz mahkemesi bu mahkûmiyet kararlarını esastan ve usulden bozarak 23 Türkçü aydının telgraf ile 26 Ekim 1945 tarihinde tahliye edilmelerini sağlamıştır Daha sonra 2 nolu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde davaya devam edilmiş ve sonuçta Türkçü aydınların tamamı 31 Mart 1947 tarihinde beraat etmişlerdir.

Türkçülük/Turancılık Davasında Yargılanan Aydınlar Şunlardır:

İstanbul Tophane Askerî Hapishane'sinde bulunan sanıklar:

Askerler:
Dr. Yüzbaşı Hasan Ferit Cansever
Dr. Üsteğmen Fethi Tevetoğlu
Piyade Üsteğmen Alparslan Türkeş
Piyade Teğmen Nurullah Barıman
Topçu Asteğmen Zeki Özgür (Sofuoğlu)
Ulaştırma Asteğmen Fazıl Hisarcıklı

Siviller:

Nihâl Atsız	: Edebiyat Öğretmeni
Hüseyin Namık Orkun	: Tarih Öğretmeni
Nejdet Sancar	: Edebiyat Öğretmeni
Saim Bayrak	: Temyiz Mahkemesi Evrak Memuru
İsmet Rasin Tümtürk	: İstanbul Belediyesi Murakıbı
Cihat Savaşfer	: Y. Mühendis Mektebi Öğrencisi
Muzaffer Eriş	: " " "
Fehiman Altan	: " " "
Yusuf Kadıgil	: Lise Öğrencisi
Cebbar Şenel	: Adana Adliyesinde Hâkim Adayı

Sansaryan Han'daki Emniyet Müdürlüğü hücrelerinde bulunan sivil sanıklar:

Zeki Velidi Togan	: Türk Tarihi Profesörü
Orhan Şaik Gökyay	: Ankara Konservatuvarı Müdürü
Hikmet Tanyu	: İçişleri Bakanlığında Memur
Reha Oğuz Türkkan	: İ.Ü. Doktora Öğrencisi
Hamza Sadi Özbek	: Aydın Maliye Tahsilat Şefi
Cemal Oğuz Öcal	: Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencisi
Said Bilgiç	: Ankara Adliyesinde Hâkim Adayı

Aynı davadan sanık olarak Mehmet Külahlıoğlu ve Osman Yüksel Serdengeçti de bir süre tutuklu kalmışlardır.

A. I. 6. 3. b. HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN SAVUNMASI

Davanın Mahiyeti:

Bu dava, savcının iddiaya uğraştığı gibi yeni bir rejim ve yeni nizâm kurmak davası değil, Türkçülük düşmanlarının yaygarasına aldanarak kuruntuya kapılanların hiç yoktan ortaya attıkları bir açık kapıları zorlama davasıdır. Bu dava; gizli cemiyet, şifre, parola, telsiz, hükûmet darbesi, vatan ihaneti gibi efsanelerle dünyayı velveleye veren şahsî düşmanlarının, boş ve hayalî iddialarını zorla ispat etmek için masum insanlara, gerçek yurtseverlere savurdukları iftiraların davasıdır.

Kâzım Alöç'ün, Turancılar davasını anlaşılmaz bir taassupla ne kadar yanlış bir zaviyeden gördüğünü, iddialarının ne kadar çürük olduğunu belirtmek, bunun sonunda da müdafaa hakkımı gereğince kullanmak için, iddiasının mahiyetini açığa vurup mahkemenin ve bütün dünyanın önüne sermek icap ediyor.

Savcı yerinde duran bu adam, her şeyden önce yazılı vesîkaları tahrif etmiştir: Ben bedava broşür verelim diyorum, o bunu gizli broşür şekline sokuyor.

Ben Türk illerinin dünkü, bugünkü sınırları diyorum, o bunu yarınki sınırlar diye tahrif ediyor.

Ben millî ülkülerin üçüncü merhalesi cihânı kaplamaktır diyorum, cihânı istilâya kalkıştığımızı ilân ediyor.

Ölmüş devlet reisinden bahsediyorum, ölmüş reisicumhur hâline getiriyor. Ne ben acemi bir lise talebesiyim; ne de o benim tahrir vazifelerimi düzelten bir edebiyat öğretmenidir. Taşıdığı soyadı bile yanlış olan öğretmenler benim yazılarımı düzeltemez.

Kâzım Alöç yalnız metin tahrifiyle kalmamıştır: Almanlar ve İtalyanlar aleyhindeki manzum ve mensur yazılarım kendisince malumken ve Almanların Balkanlara inerek Türkiyeye saldırmalarına muhakkak diye bakıldığı bir zamanda yazılmış olan vasiyetnamem kendinin önünde iken, hele bu vasiyetnamenin oğluma ait bölümünde Almanlar ve İtalyanlar da millî düşmanlarımız arasında sayılmışken bana faşist taklitçisi (Son Tahkikat s. 31) diyerek metni tahriften daha kötü bir hakikat tahrifine tenezzül etmiştir.

Dava dosyasındaki mektupları görebilseydim daha birçok tahrif örnekleri verebilirdim. Fakat bu kadarı da ispat ediyor ki Savcı Kâzım, suç teşkil etmeyen yazılarımızı beğenmediği için bunlarda küçücük değişiklikler yapmakta mahzur görmüyor. Esasen savcı Kâzım hiçbir şeyi beğenmiyor. Ona göre bizim her hareketimiz bir suç teşkil ediyor: Doktor Hasan Ferit suçludur, çünkü dargınları barıştırmıştır. Orhan Şâik, o da suçludur, çünkü dargınları barıştırmamıştır. Zevcemin sıhhatini bildir diye çektiği telgraf suçtur. Onun için bu telgraf suç delili olarak dosyaya konmuştur. Orhan Şâik'le birlikte Malatya ve Edirne'de bulunuşum da suçtur ve Orhan'ın Malatya'da beraberdik deyişi bir itiraftır. Bu zihniyet ve mantığa göre hakka yakın olmak için Kâzım Alöç'den ırak olmaktan başka çıkar yol kalmıyor demektir ki, o da bizim ihtiyarımız dahilinde değildir.

Irkçılık

Irk, aynı kökten gelen insan veya hayvan topluluğu demektir. Arapça olan bu kelimenin Türkçesi Doğu Türklerinde uruk, Batı Türklerinde soydur. Soy dilimizde asalet ifade eder. Soylu demek asil, necip demektir. Soysuz bunun zıddıdır. Bir şeyin bozulması soysuzlaşmadır. Demek ki soyun varlığı ve iyi mânâ ifade etmesi, milletin şuurundan tahtü'ş-şuuruna kadar, yahut tahtü'ş-şuurundan şuuruna kadar geçmiş ve dilde temellenmiştir. Nitekim soy ve ırk hayvanların bile asillerinde, değerlilerinde aranır, yarış atlarında olduğu gibi.

Savcı Kâzım, iddianâmesinin ikinci sahifesinde 20'nci asıra gelinceye kadar dünya yüzünde en müfrit milliyetçi memleketlerde bile kan esasına dayanarak ırk tasfiyelerine rastlanmamıştır diyor ve bunu yalnız son zamanların Alman ırkçılığı ile başlamış bir hareket diye gösteriyor. Hâlbuki tarihte ırkçılık vardır. Uzak ve yakın zamanlarda vardır. Yabancılar bile Türk ırkına övünç verecek şekilde Türk ırkçılığı yapmıştır: Arap devleti olan Abbasî İmparatorluğunun hükümdârları Türk ırkının üstünlüğünü anlamışlar, ordularını bu üstün ırkın askerleriyle kurarak kuvvetlenmişler, Türkler başka milletlerle karışarak soyları bozulmasın diye Türkistan'dan Türk kızları getirip Türk askerlerinin bunlarla evlenmesini kanun hâline sokmuşlar, hatta Türkler ahlâkça da başka milletlerin tesirinde kalmasınlar diye yeni bir şehir kurarak Türk askerlerini zevceleriyle birlikte o şehre yerleştirmişlerdi. Tarihteki türlü Türk hanedanlarında hükümdarın Türk zevcesinden doğan şehzade veliaht olurdu. Osmanlı padişahı İkinci Selim, cinsî hayatta kadın rolü oynayarak Türk halkının ahlâkını bozuyorlar diye Arnavutların Anadolu'ya geçmelerini yasak etmişti. İkinci Mahmut, yeni kurduğu Türk ordusunda, zekâlarının azlığından dolayı Çerkezlerin miralaylıktan daha yukarı terfi etmemeleri için ferman çıkarmıştı. Vaktiyle Yeniçeri Ocağının kurulmuş olması da ırkçılığın aleyhinde bir hareket değil, onun tamamlayıcısıdır. Çünkü Osmanlı ordusunun

400.000 kişi olduğu heybetli günlerde devşirmeler en çok 20.000 kişiyi geçmiyordu. Evlenmeleri yasak olan bu devşirmeler kapıkulu, yani padişahın köleleri idi. Çünkü Türk devletinde Türk'ten köle olmazdı.

Tarihte siyasî vakalar olarak görülen ırkçılık ilmî bir mevzudur. Ondokuzuncu asırdan beri işlene işlene kanunları bulunmuş, tam bir bilim olmuştur. Kendi tarihini bile bilmeyen Kâzım'ın bir ihtisas şubesi olan ırkçılıktan habersiz olması mazur görülebilir. Fakat savcı Kâzım'ın aklı ermiyor diye ilim inkâr olunamaz. Delilik, sara, boy, renk gibi hususîyetler irsen intikal ettiği gibi manevî hasletlerin, hatta şairlik, musikişinaslık gibi şeylerin geçtiği de ilmî hakikattir. Musikişinas ailelerin, cani aileler olduğunu savcı Kâzım belki gazetelerde veya dergilerde görmüş, hiç olmazsa bazı filmlerde seyretmiştir.

Ailelerde irsî hususîyetler olduğu gibi ırklarda da irsî hususîyetler vardır. Yüksek ırklarda bu hususîyetler müspet hususîyetlerdir. Bu müspet hususîyetler ancak aşağı ırklarla karışma neticesinde bozulur. Yüksek ırk pek çabuk bozulur. İki müsavi ırk olan Norveçliler ile İtalyanlardan yüzer çift evlense doğacak çocukların aşağı yukarı yarısı Norveçliye yarısı İtalyana benzer. Fakat yüz Türkle yüz zenci evlense doğacak çocukların hepsi zenciye benzer. Çünkü zenci aşağı ırktır. Tesalüpte onun hususîyetleri üstün bir yer tutacaktır. Zenciden daha üstün, Türk'ten daha aşağı olan öteki ırklarla yapılan karışmalarda da Türk ırkı üstün hasletlerinden yine kaybeder. Sayı ile bir örnek vermek gerekirse şunu söyleyebilirim ki; yüz Türk'ün yüz zenci ile evlenmesinden doğacak çocukların hepsi zenci olursa; yüz Türk'ün yüz Yahudi yahut yüz Arap veya Kürt; yahut yüz Arnavut, Boşnak, Gürcü veya Rus'la evlenmesinden doğacak çocukların yüzde yetmişi, sekseni Türk'e benzemez. Bu benzemeyiş hem gövde yapısında, hem de karakterdedir.

Temiz ve üstün olan şeylerin çabuk bozulması tabii bir kanundur. Bir bardak saf suyu bozmak için deniz suyundan bir kaşık yeterse çirkeften bir damla yeter de artar bile.

İşte ırkçılık budur. Yani Türklerin maddî ve manevî hasletlerinin bozulmaması için onun yabancı kanlarla karışmamasını isteyen millî bir düşüncedir. Gerçi Anadolu'yu açan atalarımız büyük şehirlerde yabancılarla biraz karışmışlardır. Fakat ırk bilgisinin verilerine göre bir topluluk yalnız belli bir zamanda karışır da sonra bu karışma devam etmezse kendi kendisini tasfiye ederek bir müddet sonra eski hâline döner. Üç göbekten beri Türk olanlara Türk derler diyen Kâzım Alöç'ün bana isnat ettiği söz buradan çıkıyor. Duruşma sıralarında da söylediğim gibi su katılmamış Türk olmak için üç göbekten beri Türk olmak lazımdır. Bunu söyleyen de ben değilim, ilimdir. Almanlar Yahudilere, Amerikalılar da zencilere karşı ilmin bu kanununu tatbik ederek üç göbek ilerisine kadar kanında Yahudilik veya zencilik bulunan insanları kendi milletlerinden saymamaktadırlar.

Demek ki Türk milleti dışarıdan gelen yabancılarla aralıksız olarak uzun zaman karışırsa sonunda bir daha eski hâline gelemeyecek şekilde bozulur, maddî ve manevî üstün vasıflarını kaybeder, neticede de tarihte büyük rol oynayan kahraman Türk olmaktan çıkarak Türkçe konuşmasına, kendisini Türk saymasına rağmen tarihte hiçbir rolü olmayan geri ve kaba ırklar derecesine iner. Bunun sonu yıkılıştır.

Hiç şüphesiz her millet kendi arasındaki yabancılardan bir takımını eritip kendisine benzetebilir ve benzetmiştir. Türkler de Türkiye'deki dokuz asırlık hayatlarında kendi yapılarının kaldırabildiği kadar yabancıyı eritip kendilerine benzetmişlerdir. Bu kadarı Türk kanını ve Türk içtimaî yapısını bozmaz. Fakat yabancılar sonu gelmeyerek Türklükle karışacak olursa nihayet Türk kanını, bunun neticesinde de Türk seciyesini ve ahlâkını bozar. Bunu fizyolojik bir uzviyetin yabancı maddeleri sindirip eritmesine benzetebiliriz. Bir vücut nasıl yabancı maddelerin ancak kendisine yarayacak olanını hazmedip fazlasını kendisinden atıyorsa içtimaî birer uzviyet olan milletler de aynı şekilde harekete mecburdurlar.

Fizyolojik bir uzviyet hazmedemediği ve çıkarmaya mecbur olduğu maddeleri çıkaramadığı takdirde nasıl zehirlenirse içtimaî uzviyet olan milletler de temsili kabil olmayan unsurları çıkaramadığı takdirde zehirlenmeye mahkûmdur. Fizyolojik uzviyetin hazmedemediği maddeler nasıl o uzviyetten sayılmazsa ve uzviyet tartılırken nasıl bu gibi temsil olunamamış maddeler hesaba katılmazsa bir milletin tartısı demek olan nüfus sayımında da temsil olunmamış tortular o milletten sayılamaz. Temsil olunmamış yabancıları o milletten saymak hazm olunmamış gıdaları insan vücudundan saymaya benzer.

Yabancı unsur kendisini o vatana kan bağı ile bağlı görmediği için; kendisini asıl milliyetinden vazgeçmeye mecbur eden millete karşı içinden kin duyduğu için, o milletin içinde yalnız kendi hususî menfaatlerini güder. Fırsat bulduğu zaman ihanetten çekinmez. Tarihteki en büyük imparatorluklar olan Roma, Abbasî ve Osmanlı İmparatorlukları, içlerindeki yabancıların fesadından ve bunların yüksek mevkilere geçmelerinden dolayı yıkılmışlardır. Bir devlet kuvvetli iken ona hizmet eden yabancılar daima görülmüştür. Onaltıncı asırda Osmanlı Sadrazamı olan Hırvat dönmesi Sokullu Mehmet Paşa, Turancılık yapmış, Ondokuzuncu asırda İngiliz Başvekili olan Yahudi Lord Bikonsfild, İngilterede Yahudi aleyhtarı kanunları çıkarmışlardır. Fakat bunlar arızîdir. Türk tarihi, yabancıların birkaç hizmetine karşılık binlerce ihaneti ile dolup taşan bir ibret tarihidir. Çin'e sefere çıkan Türk hakanını zehirleyen Çinli prensesten Şerif Hüseyin'e, Çerkez Ethem'e ve Kürt Şeyh Sait'e kadar binlerce vakası olan bir ihanetler tarihidir. Memleketin öz çocukları ise hizmet etmek için yüksek mevkilere geçmeyi beklememişlerdir. Her yerde, her zaman, her şart içinde sessizce, gösteriş yapmadan hizmet etmişler, kan ve can vergisi vermişlerdir.

Türk milletinin gözünü açmak için ileride büyük ciltler hâlinde neşredeceğimiz bu ihanet silsilelerini burada saymaya imkân yoktur. Yalnız, eğer açılabilirse, savcının gözünü açmak için burada birkaç tarihi vakayı anmakla iktifa edeceğim:

1. Namık Kemalin büyük dedesi olan gazi ve şehit Topal Osman Paşa, Nadir Şahla savaşırken Osmanlı ordusunda bulunan Araplar ve Kürtler topyekûn ihanet ederek ordumuzun bozulmasına sebep olmuşlardır.

2. Balkan harbinde, Sırplarla yapılan Kumanova meydan savaşında Osmanlı ordusundaki Arnavutlar yine topyekûn ihanet ettikleri için ordumuz savaşı kaybetmiştir.

3. Yine Balkan harbinde Selanik'i müdafaa edecek olan 40.000 mevcutlu kolordunun kumandanı Arnavut Tahsin Paşa, tek fişek atmadan şehri ve kolorduyu Yunanlılara teslim etmiştir.

4. Birinci Cihan Harbinde Araplar İngilizlerle, Ermeniler Ruslarla birleşerek ordularımızı arkadan vurmuşlar, Türk esirlerini kesip doğrayarak örneksiz vahşetler yapmışlardır.

5. Türk milletinin idam fermanı olan Sevr barışını ancak Ermeni aslından Damat Ferit, Arap Hâdi ve Arnavut Rıza Tevfik imzalamıştır. Rıza Tevfik imzada kullandığı kalemi Amerikan Kollejine hediye etmiştir.

6. Mütareke yıllarında Nemrut Mustafa diye anılan Kürt Mustafa Divân-ı Harbi sırf ırkî bir taassupla Türk vatanperverlerini idam etmiş, Ermeni tehcirlerini bahane göstermiştir. Ermeni tehcirini yapan Türkleri idam etmekle İstiklâl harbine iştirak eden Türkleri idam etmek arasında mahiyet farkı olmasa gerektir.

7. Kurtuluş savaşında Çerkez Ethem ve yardakçıları Düzce ve Bolu havalisindeki Çerkez ve Abazalar topyekûn millî davaya ihanet etmişlerdir. Bunların bir kısmı Balıkesir havalisinde bir Çerkez Devleti kurmaya kalkışmışlardır.

8. Kurtuluş savaşından sonra Doğu Anadolu'daki Kürt ve Zazalar topyekûn isyan ederek ayrı devlet kurmak sevdasına kapılmışlardır.

9. Daha sonra Türk ordusunda bir yüzbaşı olan Kürt İhsan Nuri, Ağrı Dağındaki Kürtlerle birleşerek ve yabancılardan yardım görerek bir isyan hareketi yapmıştır. Dikkate değer ki İhsan Nuri,

kumanda ettiği bölüğü de bu isyana sürüklemek istediği hâlde Kürt efrat kendisine uymuşlar, fakat Türk erat bunu kabul etmemişlerdir.

Asırlardan beri içimizdeki yabancılardan gördüğümüz ihanetler Türk halkında aksü'l-amel ve öfke doğurmuş, Aydın illerinde bir millet kahramanı gibi hâlâ anılan ve adına kitaplar çıkarılan Çakırcalı Efe, bu kahraman dağ şövalyesi Arnavut ve Çerkez mezarlığı yapmaya and içmiş ve andını yerine getirmişti.

Türk milleti içimizdeki yabancıları, gerek bize yaptıkları fenalıkları, gerek ahlâksızlıkları yüzünden daima aşağı görmüş, tehzil etmiştir. Halkın içinde ve kitaplarda yaşayan tabirler, darb-ı meseller ve fıkralar yabancılara karşı Türk ırkının tiksintisini, gururunu, telâkkisini, inancını göstermektedir.

Savcının anayasaya aykırıdır diye bize yapıştırmak istediği ırkçılığı devlet bilfiil tatbik etmektedir: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile askerî okullar ve Hemşire Okuluna ancak Türk ırkından olan öğrencilerin alınması; 2510 sayılı iskan kanunun 7, 9, 10, 11, 13'ncü maddeleriyle iskan muafiyetleri nizâmnâmesinin üçüncü, dördüncü maddeleri; Millet Meclisi tarafından kanunla kabul edilen İstiklâl Marşı'nın ve Harp Okulu Marşı'nın Türk ırkını terennüm etmesi, hep ırkî görüşün mahsulleridir.

Benim ırkçılıktan dolayı hesap verdiğim şu dakikada, Istanbul Emniyet Müdürlüğünün birinci şubesinde, birinci kısmın bir masasında oturan bir memur bazı genç öğrencilerin Türk ırkından olup olmadığını incelemekle meşguldür.

Bundan birkaç yıl önce Atatürk'e suikastla itham olunarak Ankara'da muhakemesi yapılan Ali Saip'in davasında, Savcı Baha Arıkan Ali Saip'i Kürt olmakla itham etmiş ve Kürtlüğü bir suç gibi yüzüne çarparak Kürt olduğu için devlet başkanına suikast yapabileceğini ileri sürmüştü. Yani o zaman bir savcı ırkçılık yapmıştı. Bugün ise başka bir savcı ırkçılığı yurda ihanet gibi göstererek ırkçıları itham etmektedir. Devletin kanunları savcıların keyfine göre ayrı ayrı manalar alamaz. Millet fertleri de savcılar,

kanunları başka başka anlıyor diye oyuncak yerine konulamaz. Ya odur, yada budur. Ceza kanunumuzun birinci maddesi kanunun sarih olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilmez demesine, devletin orduda bilfiil ırkçılık yapmasına göre demek ki ırkçılık suç değildir. Suçsa asırlardan beri ayrı cemaat teşkilâtları, yalnız kendi aralarında evlenmeleri, dinî törenleri ve ayrı mezarlıkları ile bilfiil ırkçılık, hem de Yahudi ırkçılığı yapan Selanik Dönmeleri niçin cezalandırılmıyor da, bu vatanın hakîkî sahipleri ve bekçileri olan biz Türkler fikir ve nazariyat sahasında kalmış olan ırkçılığımız için takibata uğruyoruz?

Başvekil Saraçoğlu Şükrü, 5 Ağustos 1942'de Millet Meclisinde verdiği nutukta: "Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâ-akal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir" diyerek kan, yani ırk esasını kabul etmişti.

26 Birinci Teşrîn 1941 Pazartesi günü çıkan gazetelerde Istanbul halkına bir veda demeci neşreden eski Örfî İdare Kumandanı Ali Rıza Artunkal, Türk Milletine değil, asil ve temiz Türk ırkına hitap etmişti.

Görülüyor ki eski Örfi İdare Kumandanı asil ve temiz Türk ırkından bahsederken yenisi ırkı inkar ederek ırkçılığı vatan ve millet ihaneti sayıyor. Bunların hangisi doğrudur? İkincisi doğru ise niçin Ali Rızâ Artunkal, Saraçoğlu Şükrü ve orduya bilfiil ırkçılığı koyan Çakmakoğlu Müşir Fevzi Paşa hazretleri de bizim aramızda değildir? Adaletin eşit olması için aynı suçu işleyen bütün insanların aynı takibata uğraması icap eder. Aksi taktirde adalet yerine getirilmiş olmaz.

Irkçılık resmî neşriyatla da teyid edilmiş, maarif vekâleti neşriyatında, bilhassa inkılap derslerinde son haddine varmıştır. Mahmut Esat Bozkurt'un İnkılâp Tarihi Kürsüsünden verip bastırdığı takrirler Türk gençlerinin kalbindeki yankısını hâlâ kaybetmemiştir. Eski bir adliye vekilinin, resmî bir hükûmet organı olan kürsüden devletin bugüne ve yarına muzaf düşüncelerini gösteren bu takrirleri vermesi dikkate değerdir.

Irkçılığı; kabul ettiği iskan kanunuyla sade Millet Meclisi, askerî okullarda tatbik ettiği usulle ordu, 5 Ağustos 1942 nutkuyla başvekil, neşrettiği kitaplarla maarif vekâleti ve üniversite yapmış değildir. Şimdiye kadar ikisi de benim tarafımdan olmak üzere çıkarılan Türkçü dergilerde de ırkçı neşriyat yapıldığı, bunda benim geniş bir payım olduğu hâlde ne Örfi İdare, ne Müdde-i Umûmîlik, ne Emniyet takibat yapmamıştır. 1931'den 1941'e kadar suç olmayan bir fiilin, ceza kanununda değişiklik olmadığı hâlde 1944'te birden bire suç diye vasıflandırılmasının hesabını vermeye mecbur olan ben değilim, Savcı Kâzım'dır.

Irkçılık Türkiye'de yabancı ırkların tesanütüne karşı bir aksü'l-amel olarak doğmuştur. Azınlıklar hususî cemaat teşkilâtları, Türklerle karışmamak hususundaki gelenekleri, birbirlerini koruyan tesanütleri, ayrı mezarlıkları, ayrı dilleri ve dinleri, ayrı mektepleri ve soyadlarıyla kendi ırkî hüviyetlerini inatla sakladıkları, yani memlekette Türklükten başka ayrı millî hüviyetler yaşatarak millî birliğe engel oldukları, Türkiye'yi yirmi parçaya ayırdıkları hâlde bunun suç sayılmayıp da onların bu ayırımcı ve bozguncu hareketine karşı millî bir reaksiyon gösteren, memlekette tek ve rakipsiz bir Türk ırkından başka hiçbir ırk kalmamasını isteyen, yani Türkiye'nin manevî birliğini özleyen Türklerin, bu memleketi bin bir parçaya ayırmakla itham edilmesi gibi bir düşünceye tarihin hiçbir çağında, hiçbir yerde, hiçbir millette rastlanamadığı gibi bugünkü hukuk telâkkileri de buna müsaade etmez. Kâzım Alöç'ünün inatla müdafiliğini yaptığı başka ırklar, her vesîle ile kendilerini Türk'ten ayrı saymakta devam ettiklerini gazetelere verdikleri ilanlarla da göstermektedirler. Mahkemenize sunduğum iki gazetedeki ölüm ilanları sözlerimin delilidir. Birinde (4 Kânun-ı evvel 1944 tarihli Akşamda) Ümerâ-yı Çerâkeseden Murat Bey'inin kerimesi İsmet Hanım'ın, öbüründe de (30 İkinci Teşrîn 1944 tarihli Cumhuriyet'te de) maruf Tüccar Sabri Süleymanoviç'in acı ölümlerinden bahs olunuyor. Irkçılığı millî

tefrikacılık sayanlar ve hele bu hususta isterik bir hassasiyet gösteren Kâzım Alöç bu ilânları görmeli, Çerkezlik ve Boşnaklık iddiasının gösterili şekilleri olan bu ilânları verenler hakkında takibat yapmalıydı.

Burada kendiliğinden bir sual vaki oluyor: Madem ki ırkçılık Kâzım Alöç'e göre yanlış, sakat bir zihniyetti, o hâlde niçin kendisi bizim ırkımızı aramak sevdasına kapıldı? Niçin Barıman'ın, Rehâ'nın, benim ve zevcemin ırklarımızı aramaya kalkıştı? Burada dördüncü göbek babam hakkında savurduğu Rumluk iftirasını da ret etmeye mecburum. Belki bunun yeri burası değil gibi gözükür. Doğrudur. Fakat o duruşmam sırasında buna matuf sözlerim durdurularak bunları müdafaama bırakmam mahkemece bana ihtar olunduğu için ben de bu ihtara uyarak bu meseleyi şimdi ele alıyorum:

21 Temmuz 1944 Cuma günü ilk sorgum yapılırken Kâzım Alöç vasiyetnâmemdeki şeceremi mevzu-ı bahis ederek: siz dördüncü göbek babanızı bilmiyorsunuz ama biz tahkik edip öğrendik demiş ve kimmiş? diye vaki olan sualime de tabii bir Türk köylüsü diye cevap vermişti. 22 Temmuz 1944 Cumartesi günü yapılan ikinci sorgumda dördüncü göbek babamın Rum olduğunu, çünkü Pontus'tan göçerek Midi köyüne geldiğini söylemiş, bu malûmatın nereden elde edildiği hakkındaki sualime de mütehassıslara yaptırılan inceleme ile diye cevap vermiş, fakat bu hayâlî mütehassısların kimler olduğunu bildirmemişti. Aynı gün zevcemin yine vasiyetnâmede bulunan şeceresini mevzu-ı bahis ederek onun da tahkik edildiğini ve doğru çıktığını, Rehâ hakkında yapılan incelemede de Rehâ'nın Berberî ırkından olduğunu tespit ettiklerini ve bu Berberîliğin uzak değil, ikinci atadan geldiğini söylemişti. 7 Eylül 1944'te okuduğu son tahkikat kararında ise Rumluğu biraz daha yaklaştırarak dördüncü göbek babamdan üçüncü göbeğe indiriyor ve dedemin babası için dönme olduğu mervî Ahmet diyor. Bu kadar mühim ve tarihi bir davada bir savcının

rivayetlerle değil, riyazî katiyetlerle söz söylemesi icap ederdi. Duruşma sırasında, Midi köyünde yaşayan doksan yaşındaki bir ihtiyârın (ki Kâzım'ın mütehassıs dediği adam herhâlde bu olacak) sözlerine atfen bu rivayetin çıktığını itiraf eden savcının biraz içtimaîyat bilgisi olsaydı bir soyadının ancak uzun bir zamanda teşkil edeceğini, bir dönmenin veya oğlunun Çiftçioğlu diye bir soyadı alamayacağını kestirirdi. Biraz Türkiye coğrafyası bilseydi başka yerlerden Gümüşhane Vilâyetine bir muhaceret değil, toprağı verimsiz ve taşlık olan Gümüşhane vilâyetinden dışarıya doğru bir göç olduğunu bilirdi. Biraz istatistik yıllıklarını karıştırmış, eski ihsâî malûmata bakmış olsaydı Türkiye'nin 63 vilâyeti arasında yüzde hesabiyle Türklerin en kalabalık olduğu vilâyetin Gümüşhane olduğunu görürdü. Tarih ve etnolojiye biraz vukufu olsaydı Gümüşhane vilâyetinin Bayındır Türkleriyle dolduğunu, Fatih Sultan Mehmet'in de buraya Amasya'dan bir yığın Türk getirdiğini hatırlardı. Hepsinden sarf-ı nazar biraz mantıkî düşünebilseydi Karadeniz kıyılarında balıkçılık eden Rumların Zıgana Dağlarını aşarak Dorul'a gelip çiftçilik yapamayacaklarını, sahil ahâlisinin daima sahillere hicret ettiğini düşünebilirdi. Bütün bunlardan sonra beni bütün psikolojimle tanımak iddiasında bulunan Kâzım beni cidden tanısaydı, eserlerimi okusaydı bende bir dönme torununun psikolojisi bulunmadığını idrak ederdi. Dönme psikolojisinin nasıl olduğunu Kâzım Alöç çok iyi bilir. Nihayet şunu da hatırlatmak isterim ki bugün Midi köyünde yaşadığı iddia olunan doksan yaşındaki ihtiyâr, hakikaten mevcutsa, benim ne dördüncü ve ne de üçüncü göbek babamı görüp tanımış olamaz. Babamın ve dedemin malûm olan doğum yıllarına göre bu, imkânsız bir fantezidir. Mahkemeyi bir de karışık rakamlarla yormamak için bu hesapları göstermekten vazgeçiyorum. Çünkü diğer delillerim her yerde olduğu gibi burada da bir iftiraya uğramış olduğumu kafi miktarda ispat etmektedir.

Şimdi: Eski atamın ilk önce Türk, ikinci seferde Rum, üçüncü seferde rivayete göre dönme olduğunu söyleyen, yani bir meseleyi

üç seferde üç ayrı şekilde ortaya atan Kâzım'ın sözlerinden hangisi doğrudur? Ve biz onun sözlerinden hangisine inanıp hangisine inanmayacağımızı nasıl kestiririz. Belli ki bu iftira benim ırkçılık prensibimi çürütmek için ortaya atılmıştır. Fakat çürütülemez. Farz-ı muhâl benim, ana ve baba tarafından bütün ecdadım gayr-ı Türk olsa bile yine bununla ırkçılık ülküsü çürütülemez. Çünkü ilmî hakikatler ve tarihi zarûretler, şahısların hususî durumuna bağlı değildir. Eğer ben hâlis Türk değilsem ırkçılık davasını gütmem hem samimi olduğumu, hem de bu davanın haklı ve kuvvetli olduğunu gösterir. Çünkü ırkçılık ülküsünün zaferinde şahsî hiçbir kazancım yoktur.

Savcının ırkçılıktan dolayı bana yakıştırdığı 142'nci maddenin ırkçılıkla ilgisi olamaz. Ceza kanununu iyi karıştırsın. Irkçılığı suç sayan başka bir madde bulabilirse onu ileri sürsün. Çünkü 142'nci maddede zikr olunan içtimaî ve iktisadî zümreler değil; millî, ırkî veya kavmî zümrelerdir. 142'nci madde memleketin iktisadî nizâmını bozmak ve içtimaî bir zümre olan amele sınıfının diğerleri üzerine tahakkümünü mümkün kılmak için faaliyete geçen komünistlere karşı konulmuştur. Komünistler için kullanılan madde, komünist düşmanları için de kullanılamaz. Irkçılığı reddetmek günün birinde bu devletin başında Yahudi bir devlet başkanı, yahut Ermeni bir başvekil, zenci ordu kumandanları, Çingene profesörler görmeye razı olmak demektir. Irkçılığı inkâr etmekle savcının böyle bir duruma razı olduğu anlaşılıyor. Fakat ben asla kabul etmeyeceğim.

Turancılık

Turancılığa gelince: Bunun hakkında fazla söz söylemeyi lüzumsuz buluyorum. Dünyanın hiçbir yerinde kendi devletini büyütmek isteyenlere vatan haini denmemiştir. Biz Ziya Gökalp'in , Mehmet Emin'in şiirleriyle beslendik. Haritalarda, ırkımızın

yaşadığı yerlere baktık. Milletimize fenalık edenleri tarihte okuduk. Ve millî kini ateşten damgalar gibi kalbimize yazdık.

Irkçı ve Turancı olduğumuz için vatan ve millet haini olduğumuzu gazetelerde ilan eden örfi idare kumandanıyla duruşmamızı yapan hakimlerin garip bir tesadüfle hep Turancılığa ait adlar taşıması Allahın bir lütfu ve bir ihtarıdır. Mahkeme reisi generalin soyadı olan Yazgan katip mânâsına gelen bir kelimenin Türkistan telaffuzudur. General pekalâ Yazan veya Yazıcı diye bir soyadı alabilirdi. Bunun Türkistan telaffuzuyla olan şeklini almakla hiç şüphesiz kalbinde oraya karşı olan sevgisini göstermiştir. Albayın soyadı Kaan Turan İmparatorlarının unvanı olan bir kelimedir. Hakim Osman Cevdet'in soyadı olan Erkut Altay destanlarındaki bir kahramana aittir. Fazla olarak millet meclisi reis vekîlinin Günaltay, bir orgeneralin Altay, genelkurmay başkanının Omurtak, Isparta mebusunun Turan soyadlarını taşıdığını, Turan diye bir vilâyet gazetesi çıktığını zikredebilirim. Görülüyor ki Turan ülküsü ve sevgisi bütün milletin gönlünde, şuurunda, tahte'ş-şuurunda yaşamakta, biz farkına varmadan soyadlarımıza kadar geçmektedir.

Bir gözcü nasıl yalnız sağ gözü tedavi ile iktifa edemezse bir Türkçü de öylece yalnız Türkiye Türklerini düşünmekle kalamaz. Nitekim hükûmet de dış Türklerle ilgisini kesmemiş, ilk uygun fırsatta Antakya Sancağını ilhak etmiştir. Halep ve Musul da millî misaka dahildir. Antakya'yı istemekle ırkımızın beşiği olan ülkeleri istemek arasında mahiyet farkı yoktur. Kimseden haksız bir şey talep etmiyoruz. Atalarımızdan kalan mirasın, mefahirimizin gömülü olduğu toprakların bizim olması ülküsünü kalbimizde taşıyoruz. Oraları unutmamak istiyoruz. Ben bunları şahsım için istemiyorum. Oralarda çiftlik yahut apartman yapacak değilim. Milletim için düşündüğüm haklardan dolayı da kimse bana vatan haini diyemez. Bu çirkef iftirayı iadeye tenezzül etmiyorum. Kimin hain, kimin vatanperver olduğunu tarih tayin edecektir. Hattâ etmiştir bile..

Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilâli adlı kitabında ve Adsız Mecmua, Orhun, Bozkurt, Çınaraltı ve Tanrıdağ dergilerinde Turancılık için çıkan yazılardan hiçbirinin takibe uğramaması bir gaflet eseri değildir. Çünkü bir devletin 1931'den 1944'e kadar gaflet etmesine imkân yoktur. Kanunlarımızda Turancılığı suç sayan musarrah bir madde olmadığı için şimdiye kadar kanunî takibat yapılmamıştır. Anayasamızda Turancılıktan bahis yoktur. Fakat Anayasamızda ahlâktan da bahis yoktur. Kâzım Alöç'ün mantığı ile yürürsek ahlâkı müdafaa eden insanları da anayasanın ana vasıflarını bozmakla itham ederek cezalandırmak icap eder. Turancılığın yüksek bir ülkü, uğrunda can verilecek millî bir fazîlet olduğunu ben tespit ettim. Suç olup olmadığını da mahkemeniz takdir edecektir.

Hükûmeti Tahkir:

Hükûmeti tahkir ettiğim hakkında Kâzım Alöç'ün dayandığı en sağlam delil Cihat'ın ifadesidir. Cihat hakkında ise mahkemeniz elbette bir kanaat edinmiştir. Rehâ'nın seni Nafıâ Vekili yaparız diye yaptığı bir şakayı doğru sanacak kadar şuurdan mahrum ve irsîyetinde delilik olan Cihat'ın, hükûmeti tahkir ettiğim yollu ifadesinin hukukî değeri olabilir mi? En yakın vakaları bile hatırlayamayan ve ifadelerine daima kati olarak hatırlayamıyorum ama diye başlayan Cihat'ın, 1941'de hükûmete sövdüğümü nasıl hatırlayabildiği düşünülmeye değer. Duruşma sırasında İsmet Rasin'in dört kişilik küçük otomobiline, aralarında Hazma gibi iki kişilik yer kaplayacak birisi de dahil olmak üzere yedi kişiyi sığdıran; Çınaraltı idarehanesindeki tesadüfî bir konuşmayı kapalı perdeler arkasında yapılmış esrarengiz bir toplantı gibi gösteren bu bozuk beyinli müştereddî 27 Kânun-i evvel 1944 çarşamba tarihli duruşmada, öğleden sonraki celsede hükûmete sövdüğümü pek hatırlayamadığını ifade etmiştir. Öteki maznunlar da bunu teyit etmiştir.

Rehâ'nın aleyhimde verdiği ifadenin bana kanuni bir suç tahmil edip etmeyeceğini bilmiyorum. Emniyet Müdürlüğünde işkence odasındaki feryatlarını kendi hücremden ızdırapla dinlediğim, mahkemede ilk tahkikattakine aykırı ifade verirse yeniden aynı işkenceye sokulmakla tehdit edildiğini bildiğim Rehâ, benim gibi bir maznun olan Rehâ hakikaten onun yanında hükûmeti tahkir etseydim, aramızdaki düşmanlığın en had devrinde yazdığı, benim için iftiralar taşan kitabına bunu almaz mıydı?

Cemal Oğuz'un sözlerine gelince : Duruşma sırasında her şeyi zuhûlle izah eden bu Filorinalı Nazım'ın hayr-ül halefi hakkında mahkemeniz bilhassa yaptığı o manzum müdafaadan sonra tam bir kanaat edinmiştir. Tam bir kemalist olduğunu söyleyerek Turancılığı reddetmesine rağmen manzumelerinde boyuna Turandan bahsetmesi bir zuhûldür. Irkçılığı kabul etmemesine rağmen bir mecmuada ırkçılığı benimsemesi yine bir zuhûldür. Ankara gençliğinin bana gösterdiği konukseverliği kendine inhisar ettirmesi: O da bir zuhûldür. Ülkü ve feragat sözü ağzından düşmediği hâlde kitabını sırf çok satılıyor diye Aylı Kurt yayını olarak bastırmak istemesi, yani adî bir ticarî maksatla hareket etmesi de elbette zuhûldür. Kendisini altı yıldır tanıdığım hâlde benimle 12 yıllık aile dostu oluşu, tabii yine bir zuhûldür. Velhasıl bu zavallı mahlûkun bizzat kendisi bir zuhûldür. Tabiatın ve hilkatin zuhûlü.

Onun manzume kitabından sırf Atatürk ve İnönü adlarını çıkardığım hakkındaki sözlerinin bir zuhûl olması icap eder. Çünkü ben bu kitaptan Atatürk'ü ve İnönü'yü değil, dalkavukluğu çıkardım. Bir ismi bir kitaptan çıkarmak hakaret değildir. Fakat bazen bir ismi bir kitapta bırakmak o isme hakaret olabilir. Ahlâk ve sanat endişesiyle yaptığım, kendisince de malûm birkaç düzeltmeden dolayı, manzumelerinde ordulara meydan okuyan; ölümü, azabı hiçe sayan bu sahte kahramanın, ilk işkence tehdidi karşısında ödü patlayarak kendisini kurtarmak için bana zuhûlen iftira atacağını nereden bilirdim? Onun manzumelerinden münhasıran Atatürk ve

İnönü adlarını çıkarmış olsam bile hakaret bunun neresinde? Bunu hakaret saymak da savcının bir zuhûlü olsa gerek.

Fiilen veya matbuat sahasında muhasama yapmadığımız diğer maznunlarve şahitler benden tahkir yollu söz işitmediklerini ittifakla bildirmişlerdir. Geriye savcının elinde kala kala Tevet'e ve Sançar'a yazılmış mektuplar kalmaktadır ki, bunda da aleniyet olup olmadığını mahkemeniz takdir edecektir. Savcı Kâzım zoraki bir aleniyet yaratmak için çırpınmakta ve hiç kimseye gösterilmemiş olan vasiyetnâmemi de suç delili gibi ortaya sürmekte ise de gayreti boşunadır. Kâzım Alöç'ün dostu olsaydım, onun da böyle baştan başa vatanperverlik ve ahlâk dersi olan bir vasiyetnamesi bulunmasını temenni ederdim. Onun yerinde olsaydım bunu sahibine iade ederdim.

Kimsenin görüp bilmediği vasiyetnamemde bazı şahısları sevmediğim için beni hiçbir kanun, hiçbir mahkeme mahkum edemez. Ben herkesin sevdiği insanları sevmeğe mecbur değilim. Hele psikanalizin ortaya koyduğu hakikatlerden sonra; taht-eş şuurlarındaki zulmetlerle, gönüllerinde yaşayan ifritlerle hiçbir insanı sevilmeye layık bulmuyorum. Bütün didinmelerden sonra büyük kainat manzumesinde meçhul bir zerre olacağımızı düşünüyor ve bu kadar boş bir neticeye varmadan önceki şu kısa misafirlikte insanların vicdanına karışmak hamakatını gösterenlere acıyorum. Hiçbir hakîkî bahtiyarlığın bulunmadığına kani olduğum dünyada tek vazife ve teselli bildiğim ülkü, şahıslardan sıyrılmış yüksek bir duygu ve düşüncedir. O, çirkin yüzlü ölümü bile güzelleştirip bir sevgili gibi bağrımıza bastırır. Hayatın zehir zenberek kasırgalarını ruhumuzda nisan rüzgarı gibi estirir. Acıların önünde bizi granit heykeller gibi susturur. Ben bu yolun üzerindeyim. Onun içindir ki oğluma zengin olmasını, bahtiyarlık için çalışmasını değil, Turan'ı kurtarmak için yapılacak kutlu savaşta şehit olmasını vasiyet ediyorum. Savcı beğenmese de, bütün dünya hoşlanmasa da ben böyleyim işte. Vasiyetnameyi suç saymak insanların beyinlerinden

geçen düşünceleri suç saymaya benzer. Acaba Kâzım Alöç yirmi üç maznunun kafalarında kendisi için dolaşan mahrem fikirlerden dolayı da herhangi bir kanunî maddenin tatbikini isteyebilir mi?

Ankara Nümayişi

Savcının hakkımdaki iddialarının en garibi Ankara nümayişini hazırladığım hakkındaki sözleridir. Duruşmada elbette anlaşılmıştır ki bu nümayişi hazırlayan ben değilim. Yaradılışım ve seciyem buna elverişli değildir. Ankaraya gittiğim zaman, nümayişe iştirak etmiş olanlardan yalnız Cemal Oğuz'u tanıyordum. Tanıdıkları ve avukatları ziyaret ederek, bana gelen yüzlerce gençle konuşarak geçen zamanda bir nümayiş hazırlayacak kadar vaktim acaba var mıydı? İlk defa görülen gençlerle bir nümayiş hazırlamak bu kadar kolay mıdır? Bu gençleri, farz-ı muhâl bir nümayişe tahrik etsem, beni sabahtan akşama kadar kontrol eden polisler farkına varmaz mıydı?

13 Teşrîn-i sânî 1944 tarihli duruşmada Cemal Oğuz, Tevetoğlu'na yazdığı bir mektuba dair söz söylerken: Atsız'la Sabahattin Ali'nin davalarına ait duruşma sırasında ıslık çalmak suretiyle Sabahattin Ali'ye ve onun şahsında bütün komünistlere karşı tezahüratta bulunacağımızı da yazmıştım diyor. Bu mektup, son tahkikat kararının 15'inci sahifesinden anlaşıldığı üzere 21 Nisan 1944'te yani ben Ankara'ya gitmeden önce yazılmıştır. Nümayiş muhakkak bir kararla yapıldıysa görülüyor ki bu karardan benim haberim yoktur. 2 Mayıs 1944 günü nümayişi yapmak için Cabbar, Sait, Cemal Oğuz ve benim aramda verilmiş karar Sebat Otelinde değil, savcı Kâzım'ın hayalhanesinde hazırlamıştır. Nitekim bu hususdaki iddiasında da bir zapt ü rapt yoktur:

1. Son tahkikat kararının 14'üncü sahifesinde Cabbar'la Said'in idaresinde toplanan ve adları tespit edilen 15 kadar gencin Samanpazarı'nda toplanarak nümayiş kararlaştırdıklarını söylemektedir.

2. Son tahkikat kararının 15'inci sahifesinde nümayişin Kadastro okulunda hazırlandığını iddia etmektedir.

3. Diğer taraftan nümayişin Sebat otelinde dört kişi (ben, Sait, Cabbar, Cemal) arasında hazırlandığını ileri sürmektedir.

4. İddianâmede ise Sait'i bu komplodan çıkararak nümayişin üç kişi (ben, Cabbar, Cemal) arasında hazırlandığını ispata çalışmaktadır.

Duruşmadaki ifadelerinde Cabbar, Sait ve Cemal Oğuz benim nümayişle hiçbir ilgim olmadığını söylediler. Şahit Osman Yüksel ve Nezahat da bunları teyit ettiler. Yalnız Ülker aleyhime ifade verdi. Bununla beraber bu ifadenin de inanılır bir tarafı olmasa gerek. İnsan ilk defa gördüğü bir genç kıza şimdi size bir sır vereceğiz diyerek hazırlamakta olduğu suçu haber verir mi? Ülker'in nasıl bir tesir altında bu ifadeyi verdiğini belirtmek için mahkemeye şu hakikatı söylemeye mecburum: Ülker ve Nezahat amme şahidi olarak gösterildikleri hâlde hakikatte Ankara'da tevkif olunarak Istanbul'a getirilmişler fakat Nezahat'in askerî hakim olan babasının hususî müdâhalesiyle serbest bırakılmışlardır. Bununla beraber serbest bırakılma karşılığı olarak istenilen şekilde ifade vermeye icbar edilmişlerdir. Ülker, mahkeme huzurunda verdiği ifadede Istanbul'da bir otelde kaldığını söylediği hâlde emniyet müdürlüğünde kalmış ve mahkemeye polis nezareti altında gelmiştir. Bunun mânâsını takdir akl-ı selime aittir.

Benim anladığıma göre Ankara nümayişi gençliğin müşterek ve fevri bir hareketidir. Cabbar'ın, Sait'in ve İsfendiyar Barlönü'nün ifadelerinden anlaşıldığına göre daha ben Ankara'ya gelmeden çok önce Rasih Kaplan, Reşad Şemsettin, Behçet Kemal, Rebii Barkın, Suut Kemal, Tahsin Banguoğlu gibi mebusların şifahi telkinleriyle komünistlere karşı tahrik edilen gençler Sabahattin Ali'ye hakaret etmeye karar vermişler; Sabahattin Ali de benimle olan duruşmasında Atsız bu davayı ülkü ve davası şekline sokarsa bundan hem kendisinin hem de devletin

zarar göreceğini ihtar ederim diye tehdit savurarak mahkeme salonunu dolduran Türkçü Türk gençlerini hiddetlendirip tahrik etmiş, 3 Mayıs duruşmasında mahkeme salonuna alınmayarak Adliye sarayı önüne biriken gençlerin içlerindeki kin duygusu nümayiş şekline dökülmüştür. Amme şahidi diye dinlenen Osman Yüksel ve Ülker bu nümayişin yalnız ve ancak komünistlere, yahut yeni adı ile Turoçkistlere karşı yapıldığını kesin olarak söylemişlerdir. Sait'in ifadesine göre nümayiş kafilesinin başında Ankara Emniyet Müdürü Şinasi'nin bulunması ve kafile Ulus meydanına gelinceye kadar polisin müdâhale etmeyişi dikkate değer. Bundan sonra polisin yaptığı müdahale, telaşlı ve izam edici bir adam olduğu anlaşılan Ankara valisinin teşebbüsü ile olmuştur. Hüseyin Namık Orkun ile çektirdiğim resmi bir suç vesikası sayacak kadar mübalağacı olan Ankara valisinin millî bir tezahürü ihtilal sanmasının ceremesini on aydır biz çekiyoruz. Müdafaa şahidi diye gösterdiğim Ankara Emniyet Birinci Şubesi memurlarından Zühtü ve Mahmut'un şahadetlerini dinlemeye mahkemeniz lüzum görmedi. Beni adım adım takip ettiklerini tevkifimden sonra öğrendiğim bu iki memur dinlenmiş olsaydı nümayişte ilgim olmadığını en salahiyetli insanlar olarak bildireceklerdi.

Maarif kadrosunda mühim yerler tutan ve vaktiyle komünizm suçundan dolayı hepsi de sabıkalı olan birkaç yerli komüniste karşı yapılan ve suçsa, tecemmüat kanununa göre vasıflandırılması gereken bu millî hareketi dallandırıp budaklandıran, benim iki şahsî düşmanım olan Falih Rıfkı ile Hasan Âlî olmuştur.

Falih Rıfkı, Ankara nümayişinden mevkuf olan gençlerin henüz polis tahkikatı (ilk tahkikatı) yapılırken Ulus gazetesinde kışkırtıcı ve iftiracı yazılarla vakayı büyütmüş, efkar-ı umumiyede heyecan uyandırmıştır. 3 Mayısta polis tarafından tevkif olunan yüze yakın gencin henüz sorgusu bile yapılmadan Falih Rıfkı 7 Mayısta kışkırtıcı neşriyata başlamış, bu yalan neşriyat 8, 9, 11, 13, 14, 18 Mayıs tarihli Uluslarda devam etmiş, hiç yoktan ortaya bir Irkçılık-Turancılık davası çıkarmıştır.

Aleyhime dava açması için Hasan Âlî ile birlikte Sabahattin Ali'yi tahrik eden de yine Falih Rıfkı olmuş ve Ulus gazetesinin avukatını fahri bir hukuk müşaviri gibi Sabahattin Ali'ye vermiştir. Kendisini Hasan Âlî ile Falih Rıfkı'nın tahrik ettiğini Sabahattin Ali Orhan Şâik'e söylemiş, Orhan Şâik de bunu duruşma sırasında mahkemeye bildirmişse de maalesef bu sözleri zabta geçmemiştir.

Hasan Âlî, bir kitabını vaktiyle Orhun'da tenkit ederek cehaletini açığa vurduğum için, maarif vekaletinde orta öğrenim müdürü olduğu zamandan başlayarak bana şahsî kin gütmüş selefi Safvet Arıkan'ın son zamanında bir mebusun kendi kendine yaptığı teşebbüsle resmî bir liseye tayinim tahakkuk etmek üzere bulunmuşken maarif vekaletine geçerek ilk icraat olmak üzere benim tayinimi durdurmuştur.

Bütün bunlar Hasan Âlî ile Falih Rıfkı'nın benim aleyhimde nasıl bir kinle hareket ettiklerini açıkça göstermektedir. Ankara nümayişi olunca bu iki düşman bundan istifade etmek için fırsatı ganimet bildiler. Ve bu nümayişin âdeta hükûmeti devirmek için yapılmış bir ihtilal olduğunu velvele ile etrafa yayarak fikirleri bulandırdılar.

Şimdi soruyorum: Zevceme ve benden Ankara mahkemesinin tafsilatını istemiş olan iki iyi talebeme duruşma safahatını ve Sabahattin Ali'nin mahkemeden kaçtığını yazdım diye beni tahrikçilikle itham eden savcı Kâzım, daha ben tevkif olunmadan ve hükûmet resmî tebliği neşretmeden önce Ulus gazetesiyle efkarı umûmîyeyi bulandıran Falih Rıfkı ve metamış gibi onun makalelerini günde dört defa tekrarlayan Ankara radyosu hakkında niçin takibat yapmadı? Ulus gazetesiyle Ankara radyosu olmasaydı Ankara nümayişi denilen hadise iki günde unutulup gidecekti. Bu hadise gazete ve radyolarla bütün dünyaya mübalağalı bir şekilde anlatılırken, bunu bir mektupla zevceme bildirmemin bir tahrik olduğunu iddia etmek ne demektir? Hüküm vermeyi mahkemeye ve namuslu insanların vicdanlarına bırakıyorum.

Hasan Âlî'nin şahsî garezle hareket ettiğinin en bariz delillerinden biri de şudur: Erenköy Kız Lisesinde tarih öğretmeni olan zevcem Bedriye Atsız, 16 Mayısta tevkif edildiği hâlde tevkifinden üç gün önce vekâlet emrine alınmış, yetmişiki günlük mevkufiyetten sonra tahliye olunduğu ve vekâlete dilekçe ile başvurduğu hâlde vazifesi verilmemiş, verilemeyeceği de Hasan Âlî'nin imzasıyla gelen bir kağıtla kendisine bildirilmiştir. Hâlbuki aynı şekilde vekalet emrine alınmış olan Reşide Sancar ile Ziya Özkaynak tekrar öğretmenliğe getirilmiştir. Demek ki vekalet emrine almalar ve tayinler tamamiyle bana karşı olan kinle ayarlanmıştır. Nitekim Ankara'da kendilerini ziyaret ettiğim Orhan Şâik, Hüseyin Namık, Osman Turan da sırf bu yüzden vekalet emrine alınmışlardır.

Bu kadar büyük, âdeta cihanşümul bir davanın sorgusunu üzerine alan Kâzım Alöç, davanın azameti ile uygun şahsî bir ikbal temini hevesiyle işe başlamış, müzelerdeki heybetli mankenlerin altından iki değnek parçası çıktığı gibi bu hâilevî tahkikatın altından da bir iki manyakla masum ve vatanperverler çıkınca, inanamamış, muhakkak resmî sözlere uygun ifadeler almak için maznunlara emniyet müdürlüğündeki yardımcıları ile birlikte her türlü işkenceler yapmaktan çekinmemiştir. İnsanların insan gibi hava ve güneş görerek yaşayacağı kocaman bir askerî cezaevi varken maznunları sıkışık, pis, bir karyolanın ancak sığdığı hücrelerinde güneş bulunmayan, yaz günlerinde musluklarından su akmayan emniyet müdürlüğü nezarethanesine niçin götürdüğü elbette mahkemenizce takdir olunmuştur.

Bütün bunlardan sonra iddianamesinin ikinci sahifesinde benim için muvazenesizliği ile maruf olan Nihâl Atsız şecaat arz etme kabilinden huzurunuzda ölmüş bir reis-i cumhura karşı hakareti kanunlarımız suç saymaz demek suretiyle kendi şahsî kin ve ihtirası uğrunda millî mukaddesata bile dil uzatmaktan haya etmeyen vicdansız olduğunu ortaya koymuştur diyerek bana hakaret etmekten çekinmiyor.

Gerçi savcı Kâzım'ın haykırarak savurduğu bu küfürlerle benim şerefimin safiyeti bulanamaz. Çünkü benim şerefim bir değil, birkaç yüz Kâzım Alöç'ün alçaltamayacağı kadar yüksektir. Beşinci sınıf askerî adli hakim Bay Kâzım Alöç bu dünyadan şöylece bir gelip geçecektir. Fakat ben muhteşem anamızın bağrında, yani vatan topraklarında yatarken yarınki nesiller benim ektiğim tohumun yemişlerini devşireceklerdir.

Ölmüş olan devlet reislerine hakaret kanunî bir suç değildir derken ben kanuna uygun bir söz söyledim. Kanun adamı olması gereken ve hukukî bir cevap vermesi icap eden Kâzım buna haya etmeyen, vicdansız kelimeleriyle karşılık verdi. Bu iki çirkin sıfat tarih denilen yıkılmaz ve aşınmaz kayanın duvarlarına çarptı, fakat henüz bir yankı hâlinde dönmüş ve bize erişmiş değildir. O yankı bize eriştiği zaman bu dava yeniden görülecek, fakat bu sefer yanılmaz tarihin temyizsiz hüküm verdiği bir mahkemede maznun ve mahkum mevkiinde Kâzım Alöç oturacaktır.

Mahkemede Fehiman'ın sorgusunun yapıldığı 29 Eylül 1944 tarihli celsede hepimize birden katiller, caniler diye bağıran; Bize Pera Palas Otelini tahsis edemeyeceğini ileri sürerek istihza kabiliyetini ispata yeltenen; Elbette her türlü işkenceyi göreceklerdir diye şecaat arz eden; İstediği şekilde ifade almak için anayasamızla yasak edilen işkence yollarına saparak Rehâ'yı, Hamza'yı, Hikmet'i, Osman Yüksel'i, Orhan Şâik'i, tabutluk denilen, tepesinde beşyüzer mumluk üç ampul yanan, bir insanın ancak ayakta durabileceği kadar dar bir hücreye sokan; Amme şahidi diye ifadesini okuttuğu Külahlıoğlu Mehmet'e falaka attıran; Necdet Sancar'ı ne bir penceresi ne de bir hava deliği olmayan bir hücrede yirmiiki gün tutan;

Zeki Velidi'yi iki gün aç bırakan; Beni toprağın beş metre altında, küflü ve rutubetli havasında kibrit yanmayan ve eşyalar küflenen, duvarlarından lağım borusu sızan bir mezarda bir hafta tutan; Mâsum zevcemi tevkif ettirerek yavrusundan zorla ayırıp o zaman dört yaşında bulunan küçücük oğlumu anası babası sağken

öksüz bırakan bu adamın vicdansız diyerek beni tahkire cüret etmesi vicdana karşı bir iftira ve işgal ettiği makama hakarettir.

Emniyet müdürlüğünde bütün ifadeler bu şekilde işkencelerden sonra veya işkence tehditleriyle alınmış, ifadeler alınırken de kanuni hak ve salahiyetleri olmadığı hâlde Emniyet Umum Müdürlüğü Müdür Muavini Kamuran Çıkrık, Istanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Birinci Şube Müdürü Said zaman zaman hazır bulunmuşlar, maznunlara sualler sormuşlar, hakaret etmişlerdir.

Yirmi milyonun selameti için çırpındığını, nedense sesi titreyerek söyleyen Kâzım Alöç'ü bu vatanperverliğinden dolayı tebrik ederim. Fakat o yirmi milyonun arasında Yahudilerden, Arnavutlardan, Boşnaklardan önce Türk ırkından gelenlerin de bulunduğunu kendisine hatırlatırım. Anayasada yalnız 88'inci maddeye saplanmamasını, mânâsını yanlış anladığı o maddeden önce 73'üncü maddeyi de ezberlemesini tavsiye ederim.

Sonuç

Netice olarak şunları söylüyorum:

1. Türkçüyüm. Türkçülük milliyetçiliktir. Irkçılık ve Turancılık da bunun şümulüne dahildir. Memleket ya bu iki temel üzerinde yükselecek veya yıkılacaktır. Irkçılık ve Turancılık Anayasaya aykırı değildir. Ceza kanununda sarahatle suç olduğu yazılmayan bir hareketten dolayı kimse suçlandırılamaz. Devlet de icraatıyla açıkça ırkçı, Hatayı ilhak etmekle de Turancıdır.

2. Yalnız gönderilenlere malum mektuplara ve herkese meçhul vasiyetnameme bakılarak hükûmeti alenen tahkir ettiğim iddia olunamaz. Bunlar polisin başka bir mesele için yaptığı arama dolayısıyla elde edilmiştir. Hükûmeti tahkir ettiğim hakkında bir şikâyet veya ihbar yapılmış değildir. Şu dakikada böyle mektuplar yazmış veya vasiyetname hazırlamış kaç bin kişinin bulunduğunu Tanrı bilir. Anayasaya göre istediğim gibi düşünmekte serbestim.

Çünkü eşit adaletin hüküm sürdüğü hür vatandaşlar diyarının vatandaşıyım.

3. Ankara nümayişini hazırlamadım. Bu nümayiş mebusların teşvik ve Sabahattin Ali'nin tahrik ettiği milliyetçi gençliğin kalbinden kopmuş mahşeri ve millî bir harekettir. Bunu hükûmet aleyhinde bir hareket diye gösteren benim şahsî ve barışmaz düşmanlarım olan Hasan Âlî ile Falih Rıfkı olmuştur.

Sözlerimi bitirirken tarihî bir misal zikretmeden kendimi alamıyorum: Taşa tutularak öldürülecek bir maznun hakkında İsa Peygambere fikrini sordukları zaman ilk önce hiçbir söz söylememiş. Israr olununca içinizde hiç günahsız olan kim ise ilk taşı o atsın diye cevap vermiş.

Siz de, eğer bir parça olsun benim gibi düşünmüyorsanız, iyi veya kötü daima doğruyu söylediğime kani değilseniz istediğiniz şekilde karar verin. Siz hakimler de insan olduğunuz için belki insanlık icabı zuhûllerde bulunabilirsiniz. Fakat yanılmaz hakim olan zaman, yani tarih, hepimiz hakkında en adil kararı verecek, Irkçı ve Turancı olduğum için mahkum olursam bu mahkumluk hayatımın en büyük şerefini teşkil edecektir[86]"

A. I. 6. 3. c. ORHAN ŞAİK GÖKYAY'IN SAVUNMASI

Ben; vatanın dört bir bucağında, on yedi yıldır alnının akıyla Türk Milletinin hizmetinde şerefli bir öğretmen olarak çalışan ben; on yedi yıldır ne kendi şerefine, ne vatanın ve milletin şerefine kendi aczi dâhilinde leke sürdürmeyen ben; şerefi, haysîyeti, adı aylardır darağacında sallandırılan ben; yâni bugün artık her iki mânâda adı çıkmış ve çıkarılmış olan Orhan Şâik Gökyay karşınızda, yeryüzünde işlenebilecek olan suçların en zelîli, en iğrenci, en şerefsizi ile vasıflandırılmış olarak, vatan hâini ithâmı

[86] www.atsiz.org

altında bulunuyorum. Bir madalya takar gibi, bir sadaka verir gibi vicdanınız ürpermeden bana yakıştırılan bu kirli ve çirkin emaneti daha lâyıkına verilmek üzere verenlere iade ediyorum.

Karşınıza, makalelerin, resmî tebliğlerin, nutukların geceleri içinden; her biri bir türlü saldıran kalemlerin teşhirleri arasından; kısacası hür vatandaşlar diyarından geldim. Fakat bir köle gibi geldim.

Ne elimde kendimi müdafaa edecek bir kalem, ne dilimde fâni kulaklara ulaştırılması mümkin bir söz kudreti vardır. Yalnız sırtımda, efkâr-ı umumiyeyi dile getirmeye yeltenen bazı gazete kağıtlarından bir mahkum gömleği.. Hem bu benim sırtımdaki, belki de ne kumaş olduğu milletçe malum olan ve millete ilan edilen bir gazetenin kâğıdındandır ve belki de müseccel vatan hainlerinin çuvaldızıyla dikilmiş âdînin bayağısı bir gömlektir.

Hür vatandaşlar diyarından bu adalet sığınağına varabilmek için uzun, ızdıraplı, karanlık yollar yürüdüm. Bu zehri içmiş olan bir insanın kendini müdâfaada kullanacağı dil tatlı olamazsa mazurdur. O insan, Türk Milletine, yalnız tabiiyetiyle, yalnız şahsî menfaatleriyle, yalnız sandalyesiyle bağlı değil; kanıyla, tarihiyle, mensubiyetinden kendine düşen şeref payıyla, duygusuyla, taşımaya ve kendini bildi bileli edinmeye, içine sindirmeye çalıştığı yalnız Türk olana has gurur ve karakteriyle ondandır, o millettendir; o büyük ummandan bir katredir. Onun için bu yersiz ve çürük ithamlar, benim adımın üzerinde o engin denizdeki çerçöp gibidir. Çünkü darağacına da çeksen sancak yine sancaktır.

Hürriyetim alınmış, şerefim ve vicdanım bende kalmıştır.

Bu bir müdafaa değil, elinden en kıymetli varlığı alınmak istenen bir insanın çırpınmasıdır. Bu, her Türk'ün alnında taşıdığı şeref çelenginin kurtarılması için, bütün feryat takatini ortaya koyan bir insanın meçhulden istimdadıdır. Bu, o çelenkten mahrum edilmiş bir Türk'ün, alnından koparılan çelengin açtığı yaraları, şimdi artık kendisince çok daha şerefli bir çelenk olan yaraları, göstermek

için, aylardır hasretini çektiği bu güne, o yaraların küşât resmi olan bu güne sizi davettir.

Beni ve benim hâlimden benden fazla acı duyan sevdiklerimi bu gayyaya atan kazanın mahiyetini anlatmağa, rabbânî kudreti tefsir ve izaha ve takdiri, hiç olmazsa yarı yoldan, geri çevirmeye çalışacağım. Haksızlığa uğradığına inanan, suçsuzluğunu ilk gününden bu güne kadar bilen, açıkçası bir kasta kurban gittiğine - imandan ötesi varsa- işte o şekilde kani bulunan bir kimse haysiyetiyle ve onun korkusuzluğu ile konuşmak istiyorum. Bu müdâfaanın -varsa- celâdeti bundandır. Bir mahkemenin burcuna sığınıp, ben de bir defa, üzerimden pervasız akıp giden düşnamlara, tahkirlere, resmî ve hususî tezlillere, ithamlara karşı hür vatandaşların diyarına seslenmek istiyorum. Ondan öte tarih varsın beğendiği dille konuşsun.

Onun, bizi, mütearifeleri isbat zorunda bırakan, dünyaca revaçta bir ilim olduğunu bildiğim halde, siyasetin her türlüsüne karşı nefretim bu gün eskisine göre daha artmış ve cehaletim bir mürekkep gibi daha da koyulaşmıştır. Onun için, iddiânâmenin medih ve istihsanında bulunduğumu kekelediği ırkçılık ve Turancılığın müdâfaasını yapacak değilim. Zîrâ benim suçum bu değildir. Ben, dilimin döndüğü ve aczimin elverdiği kadar, hür vatandaşlar diyarı olarak tavsif edilen, eşit adaletin yürüdüğü, müstakil Türkiye Cumhuriyeti'nde, on sekiz yıllık bir mektep arkadaşını iki gece misafir etmenin basit bir muaşeret icabı olduğunu ve bunun bir suç olamayacağını, dünyanın hiç bir yerinde, tarihin hiç bir devrinde suç sayılmadığını müdafaa ve isbata çalışacağım.

Gerçi tarih, böyle bir hareketin müdâfaasına lüzum hasıl olduğuna hayret edecektir. Fakat ne yapalım, yirmi yıla sığdırdığımız yirmi asırlık inkilâplardan dolayı hayrette kalan tarih varsın biraz da buna şaşsın.

Dünyanın döndüğünü isbat için bile, insanlığın asırlar harcadığını ve asırlarca canlar harcadığını düşündüğüm zaman, benim şahsıma

taallûk eden bu küçük hakikatin üzerine adalet güneşinin doğması için beklemek mecburiyetinde olduğum zamanı uzun görmüyorum. Fakat tarihin misallerine rağmen, insan nedense bu güneşin doğuşunu; kendisi ve onu sevenlerle birlikte, gönülleri en candan, en lekesiz bir sadakat ve sevgi ile dopdolu, gözleri bu ufka dikilmiş onlarla birlikte seyretmek ümidiyle titreyecek kadar hodbin olmaktan geri kalmıyor, bu zevki tarihe bırakmak feragatine bir türlü yanaşmıyor. Bu gözler hâlâ bir yıldız masumluğu ve sabrı ile o ufukta asılıdır. İçimi bir cam kırığı gibi yırtıp gelen bir sesle, kendi kendime de olsa diyorum ki; hür vatandaşlar diyârında adalet güneşi hiç batmamalıydı. Çünkü onu bizim gözlerimizden saklayan şey, bir bakımdan, o kadar zayıf, o kadar basit, öyle hiçten ki... Ankara valisine her nasılsa unutulup gönderilmeyen, fakat bundaki unutkanlık bana ait olmayan bir davetiye ve kendisinden bütün hayatımda üç mektup ya aldığım ya almadığım Necdet Sançar'ın iki üç satırlık bir tekerlemesi. Birincisi yüzünden vali üç yıl bana dargın durmuştur; ikincisinin bana daha nelere mâl olacağını kestirmek güçtür. Çünkü mevkufluya, ve savcı Kâzım Alöçün bize açıkça söylediğine göre hatta masumluya taallûk eden bu davanın, hürriyetinden mahrum her insana uzun görünen seyri, bende tahmine değil, intizara bile mecâl bırakmamıştır.

İşte yüzüne, şairane akşamların hafif, tül bulutları bile yakışmayan adalet güneşinin üzerine bir mezardan daha dar olan bir hücrenin, bir zindanın zifirî karanlıklarını yığan bu iki küçük kâğıt parçasıdır.

Cumhurbaşkanının konsere geleceğini ve konservatuvara herhangi bir mümâyişten benim tek başıma mesul olduğumu söylemek için beni çağıran vali Nevzat Tandoğan'ın o zaman vatanperverliğin bana kalmadığını, isterse beni kazıklayacağını iddia etmesinden hiç bir mana çıkaramamıştım. Çünkü bence kazıklamak, ticaret argosunda bugün herkesin öğrendiği gibi ihtikâr ve

vurgunculuk demekti. Halbuki vali ticaretle meşgul değildi. Fakat bunun, ondan beter bir hürriyet ihtikârı demek olduğunu işte anlamış bulunuyorum. Çünkü bunun bedelini on aydır hürriyetimle ödemeğe çalışıyorum ve bir türlü hesabımı kapatamıyorum.

Necdet Sançar'ın, her neşeli insanda tabii görülen tekerlemesine gelince bunu biraz şaka ve mizah tarafı olan makul bir insanın anlaması için insanca olmayan tarafının galip bulunması icap eder. Bunu bir şifre sayan ve izaha kalkıştıkça kendisi hakkında reva gördüğü ve tekrarından edeplendiğim sıfat karşısında bir tesbih sayısınca beni estağfirullah demeğe mecbur kılan valinin bu ısrarı ya bir vehme dayanır, o zaman yakın tarihimizin, istibdadın dillere destan olan vehimlerinin yüzünü kızartacak bir yeni örneğini vermiş oluruz. Yahut, daha fenası bu bir kasıttır ki bundan duyulacak hicâbın rengini dünyanın bütün kırmızı boyaları ifade edemez. Emniyet umum müdürü Osman Sabri Adal'ın yanında vali, bu bir kaç satır tekerlemenin şifre olduğunu su göstermez bir hakikat olarak kabul ve örfî idare komutanlığının emriyle beni ihtilattan men edilmek kaydıyla tevkif ettiğini söyledi. Bana eziyet edeceğini ilaveyi de unutmadı. O zaman şikârını yakalamış olanların vahşi sevinciyle parlayan gözlerini gördüm. Ve orada, benim hafızamdan çoktan silinmiş bir davetiyenin hâlâ taze, hâlâ kurumamış siyah mürekkebini seyrettim. Ve diyorum ki: Bu bir kasıttır. Yoksa, İstanbul'daki örfî idare komutanlığı beni nereden tanısın? Hiç tanısaydı, bugün bile hâlâ davanın neticesi alınmadığına göre, daha o zamandan millî ve vatanî hıyanetleri sabit olan diye beni efkâr-ı umumiyeye arz ve ilan edebilir miydi?

Beni on aydır hürriyetten mahrum yaşatan, bir ümidin kıyısından alıp bir yesin kayalarına çarpan işte bu vehimdir. Benim küçük hayatımın on yedi yılını dolduran, Giresun'da bir nahiyeden başlayarak, Samsun, Balıkesir, Kastamonu, Malatya, Edirne, Ankara, Eskişehir, Bursa ve tekrar Ankara'da yaptığım, bana vatan hizmetinden duyulan derin zevki veren, benim için hayatın

tek mânâsı haline gelen çok sevdiğim mesleğimi, öğretmenliği elimden alan işte bu tekerlemedir.

Şimdi artık ömrüm boyunca akıp gelen güzel hatıraların köprüsü yıkılmış olan Ankarada, başkentte, son beş yıllık vazifem sırasında, murakabelerin en yükseğine, hem de sık sık mazhar olarak elde ettiğim, daima artan bir gayretle ve sadakatle lâyık olmağa çalıştığım teveccüh ve itimadı, her faninin erişmekle hayatın nadir iftihar ve sevinçlerinden birini duyacağı teveccüh ve itimadı benden gasp eden işte bu bir kaç satır tekerlemedir.

Bu tekerleme yüzündendir ki bir dişi kuşun tek başına beklediği Yuvası, ertesi gün onun başına yıkılıncaya kadar bir eşkiya ini gibi sarılmıştır.

Hem de, beni bir ferahın cennetinden, bir zindanın gayyâsına indirirken kullanılan zincir, bir suikast isnadının zinciridir. Telaffuzu bunu yapanlara ne kadar tatlı gelirse gelsin, benim dilim de, gönlüm de, vatanın değil, evcek de kendi aile büyüğümüz saydığımız, öyle sevdiğimiz, öyle alıştığımız bir insana karşı, hakkımda reva görülen bu çirkin şüphenin -ister vehim, ister kasıt olsun- zehriyle ömrüm oldukça acılansa çok görülmez.

Ve yine, bu kadar büyük, çirkin, âdi bir mana verildiği halde, hazırlık tahkikatı esnasında ne bana, ne de bunu yazan Necdet Sançar'a bir kerecik bile sorulmayan, son tahkikat kararında sözü geçmeyen; duruşma sırasında yazılı delillerin arasında okunacak kadar da bir haysiyet izafe edilmeyen işte bu şifredir.

Şüphe yalnız sandalyeye has bir kusur değildir, ben de şüpheleniyorum.

Her ne kadar bunun bir şifre olmadığı anlaşılmışsa da, valinin, bana eziyet edeceği hakkındaki vaadi, emniyet umum müdür muavini Kâmuran -soyadı bence malûm değildir- tarafından yerine getirilmiştir.

Haziranın en sıcak bir öğle sonunda, kendisi tarafından mutena hücre ve ziyaretçilerince tabutluk diye adlandırılan işkence odasında, bu, elektrik lambaları altında ışıl ışıl yanan odada, ayakta

beş saat bir şehrayin seyrettim. Buradan bir adım ilerisi değil, fakat on dört asır gerisi görünüyordu: Arabistan çölünde efendileri tarafından kızgın güneş altında kayalara çakılmış çıplak köleler..

Tabii yirminci asr-ı medeniyette ham bir tabiat unsuru olan güneş yerine, onun göz kamaştıran ve kör eden icatlarından biri, elektrik vardı. İşte, İstiklal mücadelesi kazanıldığı ilk yıldan başlayarak 11.Mayıs.1944 tarihine kadar, mesleğin çeşitli kademelerinden, en geniş teftiş ve murakabeler görerek Devlet Konservatuvarı Müdürlüğüne, kayrılarak değil, layık olarak getirilmiş bir öğretmene reva görülen tahkir budur.

Vazife hayatı, cumhuriyetle yaşıt ve vatan hizmetinde yorulmuş sayılan bir vatandaşın mükâfatı budur; bu elektrikler altında verilen siyasî terbiye metodunu, bütün kültürü kötü zabıta romanlarından ibaret olan bu adam, bu sözde Mülkiye mezunu, Siyasal Bilgiler Okulunda öğrenmiş olmasa gerek. Münevver vatandaşların Türk kanunlarına bu teshin vasıtalarıyla ısındırıldığından, anayasanın hâlâ yürürlükte bulunan 73'üncü maddesinin bu ışıklar altında okutulduğundan, ve ömrünü vatan çocuklarını aydınlatmağa vakfetmiş bir öğretmenin bu yolda tenvir edildiğinden ben, nefsimde tecrübe ile yeni haberdar oldum. Bir hukukçu olması icap eden savcının bunu bileceği ve kitapta yerini bulacağı da pek tabiîdir. Çünkü kendisi de 29 Eylül 1944 Cuma günü yapılan alenî bir duruşmada bize her türlü zulmü caiz gören acayip bir mütâlaada bulundu. Fakat, hikmet-i vücudu Türk Irkından olanlar da dahil-her vatandaşın kanunca korunmuş olan hakkını belirtmekten ve ancak kanunu temsilden ibaret olan iddia makamı çürük hitabet temrinleri için icat edilmiş değildir.

Benim maruz kaldığım muamelenin adı istibdat devrinde zulümdü, cumhuriyetin 21'inci yılında da zulümdür. Bunun adı anayasanın 73'üncü maddesinde işkence, Türk ceza kanununun 243'üncü maddesinde yine işkencedir. Yalnız bunun bana tatbikinde kanunda yeri olmayan tarafı, her hangi bir suçu söyletmek için değil de, sadece keyf için yapılmış olmasındadır. Anayasada

73'üncü madde, sırada, 88'inci maddeden öncedir ve ona gelinceye kadar daha birçok maddeleri okumuş olmak mantıkîdir.

İşte bu söylediklerimle, efkâr-ı umumiye karşısında benim açtığım bu davaya da bu memlekette el koyacak elbette bir salâhiyetli adlî merci vardır. Yoksa, malımızı, canımızı, ırzımızı, namusumuzu emanet ettiğimiz Emniyet Umum Müdürlüğü ismi ile bu makamda muavinliği işgal eden bir adamın hareketleri arasındaki tezat ve tenakuzu bana hiç kimse izah edemez. Ve ben, mahalle çocukları oynasın diye çamurdan halk edilmedim. Ben bu vatanın toprağından yoğruldum. Şerefim ondandır ve yarın, içlerinde bana bu hareketi yapan Kâmuran'ın da bulunduğu vatandaşların şerefini, hudutlarda, ateş altında koruyacak olan kan, damarlarımda, nöbet yerinde bir asker gibi, akmağa hazır dolaşmaktadır.

Savcı Kâzım Alöç'ün gerek son tahkikat kararında, gerek esas hakkındaki mütalaâsında, pek lüzum olmamakla beraber, kendime karşı vazifemi yapmış olmak için, ileri sürülen bir kaç acayip noktaya da ilişeceğim. Lüzum yoktur, çünkü duruşma zabıtları ve yazılı deliller dava dosyasında mevcuttur. Yoksa Savcı Kâzım Alöç'ün geniş karihasından daha ne gibi suç delilleri ortaya koyabileceğini kestirmek güçtür. Ve adliye tarihimizde bu tarz delillerin zannımca ihtira beratı kendisinde olmak gerektir.

Ben fazla münakaşa etmeden bunları tekrarlamakla yetineceğim.

İşte son tahkikat kararında suç bulmuş insanların mağrur edasına göre: 1902 senesinde İnebolu'da doğan bu adam... demek ki ben, haberim olmadan mükerrer bir suç işlemişim. 1902 yılında doğduğum yetmiyormuş gibi bir de üstelik İnebolu'da doğmuşum.

Esas hakkındaki mütâlaasında da: ... Esasen Nihâl Atsız'ın eski bir arkadaşı bulunduğu, birlikte Malatya ve Edirne'de öğretmenlik yaptıklarını itiraf eden maznun diyor.

Kendisine duruşma esnasında itiraf ettiğim, nedense burada yer verilmemiş bir kaç suçumu daha söyleyim; ben, Atsız'la, Yüksek

Muallim Mektebinden beri arkadaşım: Leylî olduğumuz için aynı koğuşta yattık, aynı masada yemek yedik, ikimiz de Edebiyat şubesinde olduğumuz için aynı sınıfta, aynı dersleri aynı hocalardan okuduk ve sonra da ailece gider gelir, birbirimizde misafir kalırolduk.

Son tahkikat kararında, benim mektuplarımdan birindeki; en yakın hadiseler Türk'e Türk'ten gayrısının dost olmadığını gösteriyor cümlesini en yakın hadiseler Türkiye'de Türk'ten gayrısının dost olmadığını gösteriyor şeklinde tashih etmek suretiyle okuduğunu anlar ve yazdığını bilir geçinen, kendine güvenilir bunca yıllık bir edebiyat öğretmeninin hatasını herkesin içinde yüzüne vurmuştur. Her ne kadar hâlâ kendi cümlemin bu düzeltilmiş bozuk şeklinden bir mana çıkaramadıysam da, asıl, halli ondan daha müşkül bir ukde olarak bunun sebebini kavrayamadığım için, esas hakkındaki mütalaada benim mektuplarımdan alınmış ibarelere, aslında olmadığı halde serpiştirilmiş olan istifham işaretlerinden kafamı kurtaramıyorum.

Adı şaire çıkmış olan bir edebiyat öğretmeninin mektuplarını düzelten savcının, kendi mesleğindeki vukûfundan nasıl şüphe edilir, bunların elbette hukukî bir tarafı olduğunu bilmemesine nasıl ihtimal verilir. Haddini bilmeğe çalışan bir kimse haysiyetiyle bana bu bapta aczimi itiraftan başka yapacak bir şey kalmıyor.

Orhun mecmuasının imtiyazını almağa tavassut etmeyi bir suç sayınca, bu imtiyazı verip vermemek iktidar ve salahiyetini doğrudan haiz olan bakanlar kurulunun -ki içlerinde maarif vekilinden başkasını tanımam- bu kapanma kararını kaldırması hususunda savcının ne diyeceğini merak etmekle beraber onu biriyle bir kıyas ve içtihat muammasına düşürmek istemem.

Yazıların kontrolörlüğü meselesi de duruşma sırasında yeter derecede açıklanmıştır. Duruşma zabıtlarıyla, 26.6.1943 tarihli, dava dosyasında saklı mektubu bir defa daha; bilgisini tazelemek için okumasını tavsiye ederim.

Duruşma sırasında acayip ifadelerle Atsız'ın müdâfaasını yaptığım iddiasına gelince: Ben Türkçeyi ancak bir türlü konuşabiliyorum, o da doğru konuşmaktır. Belki acayip görünen de budur. Çünkü, benim için, bir iddianın ne kadar yerinde olduğunu duruşma zabıtlarından araştırmak imkânı mahkemenin kararı dolayısıyla mevcut olmamakla beraber, bu ifadeler zapta benim ağzımdan çıktığı gibi geçtiği için de bir acayiplik varit değildir. Müdâfaa babında ise Atsız'ın bana ihtiyacı yoktur. Yalnız ben şuna işaret edeyim ki, ister Atsız gibi aksay-ı şarkta oturur müfrit bir milliyetçi, isterse Pertev Boratav gibi aksay-ı şimalde hayal kuran bir beynelmilelci ve insaniyetçi olsun, insanın manevi servetini teşkil eden hatıraları tâ mektep sıralarından beri samimiyet yolunda haşirneşir olmuş arkadaşlarımı satmak ve inandığı ahlâk prensiplerini, vicdanını, ne tarafından bakılsa bir tahta parçasından ibaret olan bir dünya sandalyesiyle değişmek gibi ilk bakışta kârlı görünür bir ticaret zihniyeti bende yoktur.

Cemal Oğuz'u evime davet edip etmediğim duruşma sırasında ne bana, ne de Atsız'a sorulmadığı ve benim böyle bir daveti yapmayacağım 23 Nisan 1944 tarihli, dava dosyasında mevcut mektuptan ve ilk tahkikat ifademde sarahatle beyan edilmiş olmasından ve bunun yazıya geçmesinden savcının malûmu olduğu halde onu burada, bunun bir suç olmaması bir tarafa, öne sürmesi de bana hem acayip hem garip geliyor.

Sabahaddin Ali'nin vekâlet emrine alındığının doğru olmadığını söylemek de neden suç olsun? Bir arkadaşa bu kadar basit ve herkesin bildiği vakıanın doğru değil de yalan olarak bildirilmesi icap ettiğini ve bundaki hikmeti kavrayamadım. Bunun bir gün, bir iddia makamından, bir esas mütalâa olarak ileri sürüleceğine ben değil, Eflatun olsa ihtimal veremezdi.

Davanın tahrik mi, hem tahrik hem de bir nevi emir mi olduğu meselesini üstelemiyorum. Sabahaddin Ali hakkında üst makama niçin bir rapor vermediğim sualini anlayamadım. Nasıl bir rapor olacaktı bu?

Kâzım Alöç beni birine benzetti sanırım. Ben o değilim, benim adım Orhan Şaik Gökyay'dır. Benim, vazifemi ve mevkiimi hususî fikir ve maksatlarıma alet ettiğimi veya edeceğimi zannedenler mi olmuştur? Hiç olmazsa son beş yıllık konservatuvar müdürlüğüm sırasında eriştiğim ve kıymetini herkesin ölçemeyeceği takdirler yerine, bana vazifemde nefret veya muhabbetlerimin, yahut da menfaatlerimin rehberlik ettiği rivayeti mi çıktı? Anlayamadım.

Her ikisi de yakın arkadaşım olan Atsız'la Sabahaddin Ali'yi barıştırmamakla işlediğim suça da hayretle yeni vâkıf oldum. Aynı iddianamede, değerli maznunlardan Hasan Ferit Cansever'in barıştırması, benim de barıştırmamaklığım suç gösteriliyor. Demek barıştırmak suç, barıştırmamak, o da suç. Benim bu iki kutup arasında şaşkın pusulaya döndüğümü bir tarafa bırakarak kısaca işaret edeyim ki Ulus başyazarının ısrarla istediğini, emrine gazetenin avukatını tahsis ettiğini ve maarif vekilinin de dava açmasını söylediğini kendisinden işittiğim Sabahaddin Ali'yi o günlerde Atsız'la barıştırabilmekliğim için benim bunlardan çok daha üstün bir nüfuz ve salahiyetim ve kudretim olması gerekti. Bunlar da bende yoktu.

Nihal'i misafir etmekle, neden siyasî bir hata işlediğimi, on aydır bu yüzden hürriyetimden edilmiş olmakla beraber hâlâ anlamış değilim. Bununla beraber, Tanrı korusun yarın, Nihâl'le taban tabana aykırı fikirler taşıyan ve benim aynı şekilde, tıpkı Atsız gibi on sekiz yıllık mektep arkadaşım olan Pertev Boratav'ı annesi, kendisi, eşi ve oğlu ile birlikte, hem de bundan iki sene kadar önce, yani yakın bir zamanda bir buçuk ay evimde misafir ettiğim için bana ayrı bir hesap açılmasından, haklı olarak korkuyorum.

Ben bir Türkçe öğretmeni sıfatıyla, savcının suç saydığı bir arkadaşlığı, ilkokuldan yeni gelmiş öğrencilerin körpe dimağlarına nakşetmeğe, ortaokulların birinci sınıfındaki masumların kalplerine silinmez bir yazı ile yazmağa memur bulunuyorum.

Ortaokul Okuma kitabının [Okuma kitabı, sınıf I., Türkiye Cumhuriyeti, Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, Istanbul 1938]

67inci sahifesinde Kefil adlı parça okunsun. Orada, kızkardeşiyle nişanlısının düğünlerini yapıp dönmek üzere üç gün izin isteyen bir idam mahkumuna kefil olan bir arkadaşın hikâyesi anlatılmaktadır. Karşısında zalim bir hükümdarın balmumu gibi eridiği ve onu da bu iki arkadaşın üçüncüsü olmayı kendilerinden dileyecek kadar hislendirmiş olan bir ölüme kadar varan yüksek arkadaşlık sadakatini telkin, bizim vazifelerimiz arasında iken bunun bir suç sayılmasını, hem de mahiyeti anlaşıldıktan sonra bir suç sayılmasını tevil veya tahkim edecek kelime benim lûgatimde yoktur, Türk lûgatinde bulunacağını da sanmıyorum. Yoksa, okuma kitabındaki bu parça, İngilizcede olduğu gibi Liverpul yazılıp Mançester okunsun diye oraya konmuş değildir.

Bir de Atsız hakkında vur! emri mi çıkmıştı, kellesini getirene mükâfat mı vâd edilmişti. Ben de, Atsız da bundan on ay önce şimdiki sizler gibi hür insanlardık, hür vatandaşlardık, hür Türklerdik. Bir davanın, bir haksız ithamın müdâfaası için bile olsa, bu kadar basit bir muaşeret kaidesini, bir misafirliği, on sekiz yıllık bir mektep arkadaşını, bir aile dostunu iki gece misafir ettiğimi söyleyip durmak, bunu onun başına kakar gibi tekrarlamak bana ağır geliyor, ayıp geliyor, utanılacak, yüz kızartacak bir leke geliyor.

Ölümün evimize kanat gerdiği günlerde, hastayı Azrail'in elinden kurtarmak için kendi evini bir kale yapıp bizimle beraber bu ölüm meleği ile döğüşen; eşimi, annesi, ölümcül halde hasta babası ile birlikte aylarca misafir eden bir arkadaşa, mahkeme huzurunda hesap vermek için de olsa, bu şimdi artık zehir olup evcek hepimizin boğazına dizilen lokmaları bir bir saymak bana nankörlük geliyor, bunları bana ne diye hatırlatıyorsunuz? Beni buna mecbur bırakan savcının kalbi, bu neviden insanî hisler kervanının uğrağı değilse, kabahat bende değildir. Ve peşin hükümlerin yuva kurduğu başlar, benim duyduğumu duyamaz ve düşündüğümü düşünemezse mazurdurlar.

Savcı Kâzım Alöç'ün suç saydığı mektuplara gelince: Bunlar orasından burasından kırpılarak, yalan yanlış birbirine eklenerek, başı sonu kesilerek bir suç unsuru haline getirilmeye çalışılmıştır. Ve bu yüzden manidar olmuşlardır. Aslında bu mektuplar manidar değil, sadece, her okur yazar insanın herhangi bir yazısında tabiî görüleceği üzere manalıdır, yani manasız değildir. Bunlar, dikkatle değil de, bir selâm sabah mektubu olarak şöylece okunduğu zaman bile, görülür ki Atsız'ın Orhun Mecmuasında başvekile neşrettiği açık mektuplar üzerine yazılmıştır. Bu açık mektupların mevzuu ve hedefi memlekette tehlikeli bir şekil alan komünistlik cereyanı üzerine dikkati çekmektir. Benim manidar? mektuplarım da bunun üzerine yazılmıştır, onu alıkoyucu, itidale çağırıcı mektuplardır. Nitekim bu açık mektuplar üzerine yazdıklarımla ondan önce yazılmış ve yine dava dosyasında mevcut mektuplarım karşılaştırıldığı zaman sonuncuların rastgele iki arkadaş arasında yazılan selâmlı, sabahlı, keyifli mektuplar olduğu görülür. Ve berikilerin de, vatan ve millet mefhumunu, müstakil Türk vatanının dışında manalandırmak isteyen bir cereyanın yer yer kendisini göstermesi üzerine her hangi bir Türk'ün, müstakil bir vatanı, bir bayrağı, bir milleti olan her Türk'ün duyacağı bir his ve endişe ile yazılmış dertleşme mektuplarından başka şeyler olmadığına hükmedilir. Fakat bir mektup da bir insan gibi bir bütündür. Onun teşrihini anlamak için ayağını çıkarıp kol yerine takmak icap etmediği gibi bir mektup hakkında hüküm vermek için de ondan, sureta mânidar görünen satırlar almak yetmez. Bu yolda sözü uzatmak yerine, bu mektupların mana ve mahiyeti hakkında, hatta lise talebelerinden seçilecek bir ehl-i vukuf heyetinin vereceği hükme razı olduğumu beyan ederim.

Ne Irkçılık-Turancılık propagandası, ne de bunun tarafımdan medh ü istihsanı gibi bir iddianın yersizliğini göstermek için savcı Kâzım Alöç'ün, nedense başvurmağa, amme şahidi olarak ikâmeye lüzum görmediği bu kadar ayrı vilayetlerde benden ders

almış olan ve sayıları binleri aşan bu kadar çok talebemden ve tanımak şerefiyle bahtiyar olduğum yüzlerce öğretmen arkadaşlarımdan istediklerine, hakkımda iddiasını isbat edecek sualleri sormağa davet ediyorum. Yoksa diyeceğim ki savcı Kâzım Alöç bende suç bulmuş değil, Türk ceza kanunundan benim falıma bakmış ve açtığı sayfada 142'nci maddeye rastlamıştır. Fakat Türk ceza kanunu, vatandaşların hürriyetini ellerinden almak için başvurulur bir fal kitabı değildir.

İşte hür vatandaşlar diyarında yakalanıp şerefi, canlı canlı, bir post gibi yüzülmek istenen meraklı avın hikâyesi, gerçek ve tarihî hikâyesi bundan ibarettir.

Söyleyeceklerim de bu kadardır[87]".

[87] www.atsız.org

İkinci Bölüm

B- KURŞUNLANAN TÜRKOLOJİ

B. 1. DOĞUBİLİMİ VE TÜRKOLOJİNİN DOĞUŞU

B.1. 1. Doğubilimi (Oryantalizm)

Doğubilimi (Şarkiyatçılık, Oryantalizm), Kuzey Afrika'yı da içine alacak şekilde, Yakın Doğudan başlayıp Uzak Doğuya kadar uzanan ülkeleri ve bu ülkelerde yaşayan ulusların dillerini, tarihlerini ve kültürlerini araştırmak, tanımak ve tanıtmak amacıyla kurulmuş bir araştırma koludur. Bu tanım, emperyalist amaçları dışlayan iyi niyetli bir doğubilimi tanımıdır. Batılıların bu çerçevede gerçekleştirdikleri faaliyetlerin bütününü göz önünde bulundurarak, doğu bilimi daha farklı şekillerde de tanımlanabilir. Doğu bilimi ile uğraşan kişilere doğubilimci (şarkiyatçı, oryantalist) denmektedir.

Batıda doğu ülkelerini bilinçli olarak tanıma isteği MÖ IV. yüzyılda Makedonyalı İskender'in seferiyle başlar. İskender aldığı yerleri inceletmek üzere yanında bir bilginler heyetini de götürür. Doğudaki ülkelerin Arap-İslam egemenliği altına girmesi, bu ülkelerin Batı ile ilişkilerinin kesilmesine neden olur. Rönesans ile birlikte Batıda Doğu ülkeleri ve halkları hakkında bilgi edinme isteği yeniden uyanır. Bu ilgi ve ilişkinin önemli ilk sonuçlarından biri, eski Yunan filozoflarının kaybolan ve Batıda özgün yazmaları bulunmayan eserlerinin Arapça çevirilerinin bulunmasıdır. Bu eserler üzerinde yapılan çalışmalar, Batıda, başlı başına önemli bir olay haline gelmiştir.

Bu ilginin ikinci önemli sonucu, Batılıların İslam dinini yakından tanıma fırsatı bulmalarıdır. Doğuda gelişmiş olan bilim dallarından, özellikle de tıp alanındaki gelişmelerden yararlanmış ve bu bilgileri tercüme yoluyla Batıya aktarmışlardır. Ayrıca Batılılar böylece Doğu ülkelerinde yaşayan halkların sosyal ve kültürel hayatları hakkında bilgiler de edinmişlerdir.

Başlangıçta bireysel gayretlerle yürüyen oryantalist çalışmalar, Papa'nın emriyle 1250 yılında Paris Üniversitesinde Arapça Kürsüsünün kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşturulur. Daha sonra, Oxford, Bologna, Salamonco ve Roma'da Arapça öğretmek ve Arap dili ile kültürünü araştırmak için çalışmalar yapılır. Bu çalışmaların önemli sonuçlarından biri, *Kur'an-ı Kerim*'in Latinceye çevrilmesi, diğeri ise, Eski Yunan filozoflarının Latince asılları kaybolan eserlerinin Arapçadan Latinceye çevrilmesidir.

Sömürgecilik başlayınca, Doğu coğrafyası hakkında daha önce edinilen bilgiler işe yaradı ve Batılılar, Doğu coğrafyasından birçok yeri işgal ettiler. İşgal ile birlikte, doğal olarak, işgal edilen bölgelerin yönetilmesi sorunu ortaya çıktı. Özellikle sömürülecek olan toprakların yönetilmesi ve Hıristiyanlığın yayılması için Doğu halkları üzerine yapılan çalışmalar arttırıldı. İngilizlerin Hindistan'ı almalarıyla *Hindoloji*, Marco Polo'nun seyahatiyle başlayan süreçle Çin ve dolayısıyla *Sinoloji*, Japonya'nın ve Japonların bu kapsama alınmasıyla *Japonoloji* adı verilen ve Doğubiliminin kollarını oluşturan bilim alanları doğmuş oldu.

XVIII. yüzyıldan itibaren Batıda, Doğuda yaşayan halkların dil, tarih ve kültürlerini bilimsel yöntemlerle incelemek için çeşitli kurumlar oluşturuldu. Bunlardan bazıları şunlardır: 1795'te Paris'te *Ecole des Langues Orientales Vivantes*; 1814'te Moskova'da, *Lazarevski İnstutut Vastonih Yazıkov*; 1887'de Berlin'de *Seminar für Orientalische*; 1906'da İngiltere'de *School of Oriental Studies*.

Doğubilimi, sadece çağdaş halkların değil, o coğrafyada çok eski tarihlerde yaşamış olan halkların dillerini ve tarihlerini de araştırdı. Örneğin, Napolyon'un Mısır seferinde yanında götürdüğü bilginler, *Egiptoloji*'nin doğmasını sağladılar. Daha sonra da *Assiriyoloji* ve *Samitistik* gibi araştırma alanlarının ortaya çıktığını ve bu alanlarla ilgili bir takım kurumların oluşturulduğunu görüyoruz.

Bu arada yapılan araştırmaların değerlendirilmesi, tanıtılması ve yayınlanması için daha geniş amaçlı kurumlar kuruldu, süreli yayınlar çıkarıldı, kongre ve sempozyumlar yapılmaya başlandı. 1870'li yıllardan beri yapılan ve günümüzde de devam eden *Şarkiyatçılar Kongresi* ya da bugünkü adıyla *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi* (ICANAS) bu alanın en önemli kongrelerinden biridir. *İnstitüt Français d'Arkologie Orientale*, *Deutsche Morgenlandische Geseltschaft* gibi kurumlar ve 1822'de Fransa'da yayınlanmaya başlanan *Journal Asiatique*, İngiltere'de *Journal of the Royal Asiatic Society*, Almanya'da *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Geselscharft* da önemli süreli yayınlardır.

Doğubilimi araştırmalarının sonuçlarının topluca yayınlanması için de 1908'de *Uluslar arası Akademiler Birliği*'nin desteğiyle İngilizce, Almanca ve Fransızca olarak *İslam Ansiklopedisi* yayınlanmaya başlandı. Bu eser 1938'de tamamlandı.

Türkolojinin ortaya çıkışı da bir yönüyle oryantalist çalışmalara dayanmaktadır.

B. 1. 2.Türklük Bilimi / Türkoloji

Türklük bilimi /Türkoloji, (Esk. ter. Türkiyat, Fr. Turcologie, Alm. Turkologie, İng. Turkology) dar anlamda Türk dili ve lehçelerini, geniş anlamda Türkleri ve Türklükle ilgili konuları araştıran bilim koludur. Özellikle, Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk folkloru ve Türk sanatı gibi konular, Türklük biliminin ilgi alanını oluştururlar.

Türklük bilimi çalışmalarını iki bölüm halinde değerlendirmek gerekir. Birincisi, çeşitli amaçlarla Batılıların veya Türklerin dışındaki diğer milletlere mensup insanların yaptığı çalışmalardır. Bu çalışmaların tamamı Türklük biliminin özel anlamı içinde değerlendirilemez. Ancak Türkler hakkında bilgi veren eserleri, Türklük biliminin ilk kaynakları kabul edersek, eski Türk boyları üzerine bilgi veren Latin ve Bizans yazarları, Türklük biliminin öncüleri sayılabilirler"[88]. Nitekim, bütün Avrupa halkları Türkler hakkındaki bilgileri, Ammianus Marcellinus (IV. yy.), Priskos (V. yy.), Sidonius Apolinaris (V. yy.), Jordanes (VI. yy.), Prokopios (VI. yy.), Menandros Protektor (VI. yy.), Gregoire de Tours (VI. yy.) gibi Latin ve Bizans yazarlarından öğrenmişlerdir.

Türkler hakkındaki bilgilerin diğer önemli bir kaynağı da Çince yazılmış belgelerdir. Çin kaynaklarında, MÖ'ki yıllardan itibaren, Türkler hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Türk adı "T'u-küe" biçiminde çok eski Çin kaynaklarında görülmektedir. Türk, Tanrı, Köl Tigin (Kültigin) gibi özel adların Çince metinlerde yer almasından yararlanarak V. Thomsen, Orhun metinlerini çözmeyi (1893) başarmıştır[89].

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları hakkında, bin yıl önce yazılmış olan "*Tang Sülalesi Tarihi*" ve "*Yeni Tang Sülalesi Tarihi*" adlı eserlerde de bilgi vardır. Günümüzden yedi yüz yıl önce yaşamış olan Çinli şair Ye-lü-Zhu, Köl Tigin abidesini biliyordu. Ye-Lü-Zhu "*Shuang Xi Zui Yin Ji*" adlı kitabındaki bir şiirinde bu abidelerden bahsetmektedir[90].

Pian del Carpine, Villem Van Ruysbroek, Marco Polo (XIII. yy.), İbni Batuta (XIV. yy.) başta olmak üzere, çeşitli gezginlerin yazdıkları da günümüzde Türklerin geçmişi hakkında bilgi edinilen kaynaklar arasında yer almaktadırlar.

88 Hasan Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara 1998, s. 23

89 V. Thomsen, **Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri**, (Çev. Vedat Köken), TDK Yay. Ankara 1993, s. 7-8

90 Wang Yuan-Xin, **Çin'deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi**, TDK Yay., Ankara 1990, s. 67

Türk dili üzerine Avrupa'da XIV. yüzyılın başında *Codex Cumanicus* adıyla tanınan bir eser yazıldığını biliyoruz. Özellikle Osmanlı Türkleriyle Avrupalılar arasında yaşanan savaşlar ile birlikte Türkoloji araştırmalarının arttığını görüyoruz. Bunların başında da, Johann Schildtberger (XIV. yy.), Georgius de Hungaria (Mühlbach), Bertalan Georgievits, Philipp Johann von Strahlenberg ve *Grammatica Turca* (1611) adlı eseriyle Türk dilinin gramerini ilk defa sistemli olarak tespit eden Pietro Ferraguto (XVII. yy.) gibi savaş tutsakları gelmektedir.

Savaş tutsakları ile gezginlerden başka, Türklerle siyasi ve ticari ilişkilerde bulunan bazı kişiler, çeşitli amaçlarla kurulan kurum ve okullar ile Hristiyanlık propagandası yapan misyonerler de Türkler hakkında çeşitli araştırmalar yapmışlardır: Hieronymus Megiserus'un (1553-1618),"*İsntitutiones lingvae turcicae Libri quatuor* " adlı, Avrupa'da çıkan ilk Türk grameri ile Martin Paskowski, *Grammatica Turca* (1620) adlı bir eser yazan Pietro della Valle, Andre du Ryer ve ilk Türkçe-İtalyanca, İtalyanca-Türkçe sözlüğü (1641) yazan Giovanni Molino bunlardan bazılarıdır.

XVII. yüzyılda Sibirya'nın bitki örtüsünü inceleyen Alman botanikçi Messerchimidt, eski Türk yazıtlarındandan bazılarını görmüştür. Daha sonra, Sibirya'da esir bulunan İsveçli subay J. von Strahlanberg, 1730 yılında yazdığı " *Asya ve Avrupa'nın Kuzey ve Doğu Bölümleri*" (Stockholm) adlı eseriyle bu yazıtları dünyaya tanıtmıştır.

Avrupa'daki ilk Türkoloji kürsüsü, Paris'te 1795 tarihinde açılan "*Ecole des Langues Oriantales Vivantes*"ta kurulmuştur. Ancak "Türkoloji kürsüsü" niteliğinde olmasa da Türkler hakkında araştırma yapan ve daha önce kurulmuş bazı okullar da vardır. Bu kurum ve okulların en eskisi, 1627'de Roma'da kurulan "*Collegium de Propaganda Fide*" dir. Bundan sonra, 1669'da Paris'te " *Ecole des Jeunes de Langues*" (Dil Oğlanları Okulu),

Avusturya'da önce "*İrientalische Akademie*" (1753) adıyla kurulan ve daha sonra "*Lehranstalt für orientaliscen Sprachen*" olarak değiştirilen (1851) okullar açılmıştır. Benzer amaçlarla Rusya'da, İtalya'da, Almanya'da ve İngiltere'de de çeşitli okul ve enstitüler kurulmuştur. Bu arada söz konusu araştırmaları artırmak ve derinleştirmek için kurulan diğer bazı kurumlar da şunlardır: *Sosiete Asiatique* (Paris-1851), *Royal Asiatic Society* (Londra -1822), *Deutsche Morgenlandische Gesellscehaft* (Leipzig-1845), *Soumalais-Ugrilainen Seure* (Helsinki-1883).

Bu çalışmaların sonuçlarının değerlendirildiği ilk "Doğu bilimcileri" kongresi ise "Congres International Orientales" (1873) adıyla Paris'te toplanmıştır. Bu kongre günümüzde ICANAS kısa adıyla, "Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi " olarak devam etmektedir.

XVIII ve XIX. yüzyıllardan itibaren Türkoloji alanındaki çalışmalar gittikçe yaygınlaşmış ve Avrupa başta olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde Türkoloji araştırma merkezleri kurulmuş, üniversitelerde Türkoloji Bölümleri açılmıştır. Ziya Gökalp, Avrupa'daki bu gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: "Avrupa'da Türklüğe dair iki hareket vücuda geldi. Birincisi Fransızcada "*turquerie*" denilen Türkperestlik, "*Türk severliktir*". Bu hareketin özünde Türk kültürüne duyulan sevgi ve sempati vardır. Lamartine, Auguste Comte, Pierre Lafayette, Mismer, Pierre Loti, C. Farrere gibi kişilerin Türklerle ilgili dostane yazıları bu kabildendir. İkincisine türkiyat, Türkoloji adı verilir. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da, İngiltere'de birçok bilim adamı eski Türklere, Hunlara ve Moğollara dair araştırmalar yapmaya başladılar." [91]

Avrupalılardan başka Arap ve İranlı tarihçiler de Türklerle ilgili bazı araştırmalar yapmışlardır. XIII-XIV. yüzyılda Ebu Hayyan (*Kitabü'l-İdak Li-Lisani'l-Etrak*), İbn Mühenna (*Hilyetü'l-İnsan ve Hilbetü'l-Lisan*) gibi Arap dilcileri, Memluk Türkçesi

üzerinde çalışmışlardır. Bu arada, İranlı tarihçi Cüveynî (*Cihankuşa*), Fahrettin Mübarekşah (*Şecere-i Ensab*) XII ve XIII. yüzyılda Göktürklere ait yazıtlardan söz ederler.

Türklük biliminin ikinci gelişim çizgisi yerli kaynaklara dayanır. Bu kaynaklara göre, Türklük bilimi çalışmaları, on birinci yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış olan *Divanü Lügati't-Türk* adlı eser ile başlar. Kaşgarlı'dan sonra, *Muhakemetü'l-Lügateyn* (XV. yy.) adlı eseriyle Ali Şir Nevaî'yi ve *Müyessiretü'l-Ulum* (XVI. yy.) adlı eseriyle Bergamalı Kadri'yi anmak gerekir. XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bir bilim alanı haline gelen Türkolojinin bizdeki temsilcileri Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Özbekler Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi, Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa, Abdurrahman Fevzi Efendi, Ali Süavî, Şemseddin Sami, Veled Çelebi, Bursalı Tahir, Ahmet Mithat Efendi gibi isimlerdir. Bu yıllarda siyasi Türkçülük ile Türkoloji birlikte yürümektedir. Aslında yaklaşım biçimi, amacı ve yöntemi farklı da olsa, Türklük biliminin verileri her zaman siyasi Türkçülüğe malzeme olabilecek özelliklere sahiptir.

Türklük bilimi, bizim için millî bir bilim dalı olmakla birlikte, artık önemli ölçüde uluslararası bir karakter de kazanmıştır. Nitekim bugün, Almanya, ABD, Arjantin, Arnavutluk, Avustralya, Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Hollanda, Irak, İngiltere, İran, İspanya, İsrail, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Kore, Lübnan, Macaristan, Meksika, Mısır, Moldavya, Özbekistan, Pakistan, Polonya, Romanya, Rusya, Suriye, Tunus, Türkmenistan, Ürdün, Yugoslavya, Yunanistan gibi ülkelerde çok sayıda Türkolog, Türklük bilimi konusunda çalışmaktadır[92].

Türkiye'de, Türklük bilimi araştırmalarının Kaşgarlı ile başlayan ve Osmanlı'dan beri devam edip gelen bir tarihi vardır. Ancak bu konunun bilimsel bir disiplin içerisinde ele alınması oldukça yenidir.

[91] Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1976, s. 1-2

Ziya Gökalp'in sosyolojik incelemeleri, Türklük bilimi çalışmalarına bir ivme kazandırmış ve Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün İstanbul Edebiyat Fakültesine bağlı olarak 1924 yılında kurduğu *Türkiyat Enstitüsü* ile önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Atatürk'ün özellikle, Türk dilini, tarihini ve coğrafyasını araştırmak üzere, Ankara'da kurduğu *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, *Türk Dil Kurumu* ve *Türk Tarih Kurumu* gibi önemli bilimsel kurumlar Türklük bilimi araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca *Türk Hukuk Kurumu*, Türk *Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Türkoloji/Türklük Bilimi Araştırmaları Merkezleri ve Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri ile Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümleri, Türkiye'yi, Türklük biliminin merkezi durumuna getirmişlerdir.

Günümüzde, Türkiye başta olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde çok sayıda kitap, süreli yayın ve bilimsel kongrelerle Türklük bilimi çalışmaları devam etmektedir[93].

[92] Bu konuda geniş bilgi için bk. İsmail Soysal-Mihin Eren, **Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar**, Ankara 1977; **Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye** (29-30 Eylül 1986) (Yay. Haz. Nadir Devlet-İnci Engünün-Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 1987; İsmail Doğan, **Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Türkolojiyle İlgili Makaleler Bibliyografyası**, Ankara 1990; **Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası** I-II , Ankara 1992; "Türkoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış ve Ödevlerimiz" **TDAY-Belleten**, (1960), s. 1-21

[93] Daha fazla bilgi için bk. İsmail Soysal-Mihin Eren, **age.**; Hasan Eren, **age.**, s.24-101, ayrıca, **TDAY-Belleten** (1960) s. 1-21

B. 2. CEZALANDIRILAN ŞAİR YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

Her bilim dalı gibi, Türklük biliminin de bir tarihi vardır. Ne yazık ki bu tarih genellikle hep eserler ve yazarlar kronolojisi olarak görülmüştür. Halbuki insan ile ilgili her olgunun, özellikle de onların varlık sebeplerini ve değerlerini inceleyen bilim kollarının siyasal ve sosyal yönlerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. O halde, bu bilim alanlarının siyasal ve sosyal tarihleri bakımından da ele alınması gerekir.

Türklük biliminin eserler ve yazarlar tarihi konusunda, bugüne kadar çok sayıda kitap ve makale yayınlandığını biliyoruz. Ancak Türklük biliminin siyasal ve sosyal tarihi hakkında yeterince incelemelerin yapıldığını ve eserlerin yayınlandığını ne yazık ki söyleyemiyoruz.

Siyasal ve sosyal tarih, bu bilim alanında çalışan insanların yaşama biçimlerini, ilişkilerini, değer yargılarını, çektikleri sıkıntıları ve zorlukları tanımamızı sağlayacak; hangi fedakârlıklarla, hangi imkân ya da imkânsızlıklarla, nereden nereye geldiğimizi bize öğretecektir. Siyasal ve sosyal tarih, bu bilim alanının geleneklerinin oluşup oluşmadığını ortaya koyacak; eski bilgi-yeni bilgi ilgisini ne kadar kurduğumuzu ve neleri nasıl anladığımızı, nasıl ifade ettiğimizi ve ne kadar değiştirdiğimizi de ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, Türklük biliminin siyasal ve sosyal tarihi, hangi ideoloji, yönetim ve toplumların, hangi dilden, dinden ve soydan insanların bu bilim alanına nasıl yaklaştıklarını da ortaya koyacaktır. Oryantalist, emperyalist, ideolojik ve siyasal yaklaşımlarla bilimsel yaklaşımlar arasındaki zihniyet farklılıklarını gösterecek ve bazı konuları daha doğru anlamamızı sağlayacaktır.

Türklük biliminin siyasal ve sosyal tarihini yazanlar, öncelikle dünyada hiçbir bilim kolu mensubunun yaşamadığı dramatik ve trajik siyasal ve sosyal olayları dikkate almalı ve bu bilim koluna

canları pahasına hizmet eden insanlara karşı vicdani görev ve sorumluluklarını da yerine getirmelidirler. Bu cümleden olarak, Türkiye Türkolojisinin bugüne kadar Türklük biliminin siyasi ve sosyal tarihini ayrıntılı bir biçimde yazmamış olmasını büyük bir eksiklik olarak gördüğümü de belirtmek istiyorum. Bu bölümde biz karınca kararınca bu sorumluluğumuzu yerine getirmeye, meslektaşlarımıza olan vefa borcumuzu ödemeye ve onların hatırasını ölümsüzleştirmeye çalışacağız.

Bu bölümde baskı, sürgün, hapis ve ölüm cezalarına çarptırılan Türkologların hikâyelerini, ilgili ülke başlığı altında vereceğiz. Resmi olarak Türkolog ünvanına sahip olan dilciler dışında, özellikle edebiyatla uğraşan, şair ve yazarları da bu bölümde değerlendireceğiz. Ancak, şair ve yazarlar hakkında genel ve kısa bilgiler verirken, Türkologlar hakkında daha geniş bilgiler vermeye çalışacağız.

Doğubilimi çalışmalarının içinde gelişen Türkoloji, zamanla kendi çizgisini oluşturmuş ve özel bir bilim alanı haline gelmiştir. Sovyetler Birliğinde, özellikle Stalin döneminde, "*Pantürkizm*" özel bir suç alanı oluşturduğu için, bütün Türkologlar, bu bilim alanının doğası gereği suçlu görülmüşlerdir. Türk dillerinden biriyle yazan şair ve yazarlar da " *Sovyet vatandaşı, homo sovieticus*" tipinin "*ortak dili*" olan Rusçanın dışında bir dille yazdıkları ya da millî ve dinî konuları işledikleri için "*halk düşmanı*" ilan edilerek cezalandırılmış, büyük bir bölümü "***kurşuna dizilerek***" öldürülmüşlerdi. Cezalandırılan Türkologların, şair ve yazarların davalarının çoğu Stalin sonrası dönemde tekrar açılmış ve suçsuz bulunarak aklanmış, itibarları iade edilmiştir.

Rusya'da, 1950'li yılların ortalarından itibaren dosyaları aklanan ve suçsuzlukları ispatlanan çok sayıda insanın hikâyesini içeren çeşitli kitaplar yazıldı[94]. Bunların bir bölümü "*repressiya*

[94] Bk. F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, **Repressirovannaya Türkologiya**, Moskova 2002; Ziya Bünyatov, **Gırmızı Terror**, Bakü 1993; Regina Xelimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek 1994; Remzi Veliyev, **Faciga**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996; İ. K. Xayrullin ve d., **Tatarlstan'da Seyasl Repressiya Korbannarının Xeter Kitabı**, Kazan 2000

kurbanları" için yazılmış genel kitaplar iken, bir bölümü, belli meslek alanlarını ya da belli toplulukları ve coğrafyaları ele alan kitaplardır. "***Repressirovannaya Türkologiya***" (Moskova 2002) adlı eser baskı rejiminden etkilenen Türkologları anlatan bir çalışmadır. F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, ve D. M. Nasilov tarafından hazırlanan eser Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsü yayını olarak çıkmıştır. Eserde Sovyetler Birliği döneminde baskı ve zulüm görmüş, sürgüne uğramış, hapis ve ölüm cezalarına çarptırılmış Türkologların hayat hikâyeleri belgeleriyle anlatılmaktadır. Bu Türkologların kimi Rus kökenli, kimi Ukrayn, kimi ise Azerbaycanlı, Türkmenistanlı, Kırgızistan ve Kazakistanlıdır. Görüldüğü gibi, kökenden çok Türkoloji ile ilgilenmek esas olmuş ve bu suçu (!) işleyenlerin önemli bir kısmı kurşuna dizilmiştir.

Bu bölümde yer alan bilgiler, genellikle Rusya'da ya da Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelerde yayınlanan "**Repressirovannaya Türkologiya, Gırmızı Terror, Tayna Çon-Taşa, Faciga, Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xeter Kitabı, Politiçeskie Repressii 30-h godov. Zakonı, İspolniteli, Reabilitatsiya**", "**Katlname**" gibi kitaplar ile çeşitli makalelerde yer alan bilgilere dayanmaktadır.

B. 2. 1. SOVYETLER BİRLİĞİNDE

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya, Türkistan topraklarının önemli bir bölümüne hakim olur. Bu tarihten itibaren Türk topluluklarının hayatlarında Rus etkisi görülmeye başlar. Çarlık Rusyasında büyük bir Türk düşmanlığı vardı ve Türkler çarlık yönetiminin her türlü baskı ve zulmüne maruz kalmış idiler. Türkistan topraklarının Çarlık orduları tarafından işgali, Türkistan Türklerinin millî ve manevi dünyalarında büyük yaralar açmıştı. Bu süreçte, Türkistan'daki aydınlar arasında çeşitli gruplar oluşur ve mücadeleler başlar. Özellikle 20. yüzyılın başlarında, Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygurlar arasında önemli direniş hareketleri görülür.

Birinci Dünya savaşında Rus orduları cephelerde büyük kayıplar verince, Çarlık yönetimi, daha önce cepheye sürdüğü Türk gençlerine ek olarak, Türkistan Türkleri arasından yeni bir asker toplama işine girişir. Bu girişim, büyük bir tepki ile karşılanır. Rus işgalinden sonra toprakları ellerinden alınan, baskı ve zulüm gören, aşağılanan Türkler, bu askere alma kararı karşısında isyan ederler. İsyan kısa sürede bütün Türkistan topraklarına yayılır. Ruslar, bu isyanı çok kanlı bir biçimde bastırırlar. Türkistan Türkleri arasında büyük bir korku ve dehşet yaratan bu kanlı baskını Kırgızlar "*1916 Ürkünü*" biçiminde adlandırmaktadırlar. Rusların isyanı bastırması sırasında 673.000 Türk hayatını kaybeder, 168.000'i Sibirya'ya sürülür, 300.000'den fazla Kazak ve Kırgız ise hayatlarını kurtarmak için Çin topraklarına kaçarlar. Çin'e kaçan 300.000 kişinin yarısı açlık, hastalık ve soğuktan dağlarda ölür[95].

Bütün bu olaylar gelişirken, Bolşevikler, Lenin'in iderliğinde "*bağımsızlık için mücadele eden toplumlara yardım*" sloganıya hareket ediyor ve Çar yönetiminden zarar gören güçleri yanlarına almaya çalışıyorlardı. Dolayısıyla, Çarlık Rusyanın düşmanlığından

[95] Şuayip Karakaş, 20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 2, (Güz 1996), s. 279-317

çok çeken Türkler ile diğer Müslüman halkların önemli bir bölümü, Kızıl Ordunun yanında yer alırlar. Daha rahat, daha özgür bir dünya özlemi ile Kızıl Ordunun yanında yer alan Türkler, kısa bir süre sonra, topraklarının, Kızıl Ordu tarafından tekrar işgal edilmesiyle, yanıldıklarını anlarlar. İhtilalin hemen ardından kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Hive (Harezm) Devleti, Buhara Millî Devleti, İdil Ural Millî Muhtariyeti, Kırım Millî Cumhuriyeti, Başkurt Muhtar Cumhuriyeti, Alaş-Orda Kazak Millî Hükûmeti ve Hokand Millî Muhtar Cumhuriyeti birer birer ortadan kaldırılarak bütün bu bölgeler Sovyetler Birliğine bağlanır. Özellikle 1924 yılında Türkistan'da meydana gelen direniş hareketleri sırasında çok sayıda aydın ve sivil Ruslar tarafından katledilir. Bu süreçte, Türkistan'ın işgalini kabullenemeyen ve çeşitli direniş grupları oluşturarak işgalci Rusları topraklarından atmaya çalışan "*Basmacılar*" ile milliyetçi, Türkçü oldukları iddia edilen "*Ceditçiler*" çok zarar görmüşlerdir.

1917 Bolşevik ihtilali ile birlikte Rusların Türk dünyası coğrafyasındaki etkisi, daha planlı bir şekilde gelişmeye başlar. Ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta gittikçe etkilerini arttıran Ruslar, bölgenin hakim gücü durumuna gelirler. Lenin'in yönetim anlayışı içinde önceleri belirli bir rahatlama yaşayan Türk halkları, özellikle Stalin döneminde, her alanda büyük baskılar, sürgünler, kıyım ve ölümlerle karşılaşırlar. Bu dönem, Sovyet vatandaşları tarafından "***repressiya***" diye adlandırılır. Repressiyadan, yani baskıdan nasibini almayan Sovyet vatandaşı yok gibidir. Bu dönemde milyonlarca insan sürgün edilmiştir. Sürülenler genellikle çok kötü şartlarda yollara çıkarılmış; aç susuz kalan insanların önemli bir bölümü yollarda ölmüştür. Sağ kalanlar ise, çoğunluğu Sibirya bölgesinde bulunan çalışma kamplarının olumsuz şartlarına dayanamayıp bu kamplarda ölmüşlerdir. 1937-1939 yılları arasında, Türk toplulukları arasında 1.000.000 civarında şair, edebiyatçı, yazar, gazeteci, Türkolog, din adamı, aydın ve halktan insan

öldürülmüştür. Öldürülen şair, yazar ve düşünürlerin eserleri yasaklanmış, onları okuyanlar da aynı şekilde cezalandırılmışlardır[96].

Stalin dönemi, sistemin kendi varlığından korktuğu ve şüpheciliğin had safhaya çıktığı bir dönemdir. KGB, Rus gizli servisi, bütün insanları ajanlık yapmaya zorlamış, herkes birbirinden şühelenir ve korkar olmuştur. Bu dönemde uydurma suçlar isnad edilerek birçok insan haksız yere acımasızca cezalandırılmıştır. Devletin bu acımasız tavrı, toplumda büyük bir korku ve panik yaratmış, çok sayıda insan rejime ve yönetime yaranmak ve yakın görünebilmek için birbiriyle yarışır hale getirilmiştir. Rejim ve devletle işbirliği yapmak, âdeta hayatta kalmanın tek yolu haline gelmiştir. Bu sebepten, daha önce Rus işgaline ve Bolşevizme karşı çıkan, mücadele eden; şiir, hikâye, roman, makale...yazan bazı aydınlar saf değiştirmiş ve sistemi, devlet büyüklerini ve ideolojinin önderlerini öven yazılar ve edebî eserler yazmaya başlamışlardır. Öyle ki bu dönemde, Marks'tan, Lenin'den, Stalin'den ve diğer lider ve ideologlardan bahsetmeden, bir matematik kitabı dahi yazılamamışır. Kitabın başında önce bu liderlere övgülerde bulunulup atıflar yapıldıktan sonra asıl konuya geçilmiştir. Bu bağlamda, özellikle Türk soylu yazarlar, edebiyatçılar tarafından da Sovyet ideolojisini, yönetimini ve önderlerini öven birçok eser yazılmıştır[97].

Sovyet aydınlarının bir bölümü sistemi, devleti ve liderleri överek hayatta kalmayı başarmış, bir bölümü ise her türlü yakınlaşma çabasına rağmen sisteme ve yöneticilere yaranamamış ve cezalanırılmışlardır. Kimi Sovyet vatandaşları ise bir yolunu bulup yurt dışına kaçmışlardır. Bunlar arasında, değişik kökenlerden gelen çok sayıda bilim adamı, sanatçı, sporcu, yazar ve şair vardır.

---

[96] Şuayip Karakaş, agm., s.285

[97] Bk. Emine Gürsoy Naskali, Sovyet Türk Edebiyatı, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1 (Bahar 1996), s. 54-64

Türkiye Türkolojisinin önemli isimlerinden, **Reşit Rahmeti Arat, Zeki Velidi Togan, Ahmet Caferoğlu, Abdulkadir İnan, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi (Arsal), Ahmet Temir** gibi bilim adamları ve şair **Elmas Yıldırım** bunlardan bazılarıdır. Almas Yıldırım'ın hikâyesi oldukça ilginçtir. Stalin yönetiminin şimşeklerini üzerine çeken Almas Yıldırım'a, "*Stalin'nin bıyıklarına bir şiir yazması halinde bağışlanacağı*" söylenir. Almas Yıldırım, "*ölürüm de yazmam*" diyerek böyle bir şiir yazmayı reddetiği için hayat hakkı kalmaz. En temel insan hakkı olan yaşama hakkından mahrum bırakılan şair, Türkmenistan ve İran Üzerinden kaçarak Türkiye'ye gelir.

20. yüzyılın başlarında dünyadaki bütün Türkler aynı alfabeyi kullanıyordu. Yüzyıllarca Batıda Osmanlı Türkçesi, Doğuda da Çağatay Türkçesi bütün Türklerin ortak yazı dili olmuştu ve Türklerin büyük bölümü konuşma dilleriyle tam olmasa da, yazı dilleriyle anlaşabiliyorlardı. Rusya'da, Rus kökenli nüfustan sonraki en büyük etnik grubu Türkler oluşturuyordu ve Rusya bu grubun gücünden gizli bir korku duyuyordu. Bu sebeple özellikle İlminski ve Khun'nun geliştirdikleri projeleri devlet politikası haline getiren Rusya, "*böl-parçala-yönet*" anlayışını uygulamaya koyar. Bunun için her Türk boyunun ayrı bir millet olduğu fikri işlenmeye ve buna dair tarihi, kültürel ve bilimsel gerekçeler uydurulmaya başlanır.

Ruslar, Türk birliğinin en önemli aracının Türk dili olduğunu bildikleri için, birliği bozmanın yolunun dili bozmak olduğunu düşünürler ve öncelikle, yüzyıllarca sadece konuşma dili olan Türk lehçelerini, "*seçilme, kodlama, standartlaşma, yaygınlaşma*" gibi yazı dili olmanın doğal süreçlerini yaşamadıkları halde, 1920'li yıllardan sonra, yapay yollarla yazı dili haline getirmeye başlarlar. Bu, tam bir dil ve toplum mühendisliği projesidir. Konuşma dillerini yazı dili haline getirme projesinin ardından Alfabe değişiklikleri gündeme gelir, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçen Türkler

aynı planın bir parçası olarak zorla Kiril alfabesine geçirilirler. Bu uygulamalar Sovyet Türkleri arasında şiddetli tepkilere yol açar. Türk topluluklarına mensup aydınlar, bu uygulamalara karşı Türkçeyi, hatta ortak Türk dilini savunur, kendi dillerinin başka bir dil değil Türkçe olduğunu söylerler. Gaspıralı'nın "*dilde, fikirde, işte birlik*" sloganı da bu düşüncenin özlü bir anlatımını oluşturur. Türk aydınları, Rusların bu yolla, kendilerini tarihlerinden, kültürel kaynaklarından koparark, yeni dil ve kavramlarla oluşturulmuş yeni ve farklı kimliklere dönüştürmek istediklerini fark ederler. Değişen alfabe dolayısıyla yeni nesillerin eski bilgi yeni bilgi ilgisini kurmaları imkânsızlaşacak, dolayısıyla topumlar kendi tarih ve geleneğine yabancılaşacaktır.

Bu gelişmeler karşısında Türkçeyi savunan, Türk dilinin tarihi ve tabii gelişiminin bozulmasını istemeyen ve ortak Türk dilinden bahseden aydınlar "*gerici, pantürkist, pantüranist*" olarak suçlanmış, tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş, hapsedilmiş, psikolojik baskılara ve sosyal dışlamalara maruz bırakılmış, birçoğu da çeşitli şekilerde öldürülmüştür[98].

Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk aydın, yazar ve edebiyatçıları sistem tarafından genellikle, "*pantürkist, Alman ajanı, Japon ajanı, sistem karşıtı ve halk düşmanı*" olarak suçlanmış ve cezalandırılmışlardır. Özellikle Türk dillerinden biriyle yada daha genel anlamda *Türklükbilimi/Türkoloji* ile ilgilenenler, Türkiye ile ilgisi olanlar, Türk dili ile edebiyat yapanlar, Türk destanlarıyla ilgilenen ve onları yayınlamaya çalışanlar, mensup oldukları ulusa bakılmaksızın cezalandırılmış, genellikle de kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Ömeğin, kurşunlanarak öldürülen Türkologlardan **Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç** Ukraynalı, **Yevgeniy Dmitriyeviç Polivanov, Artur Rudolfoviç Zilfeld-Simumyagi** Estonyalıdır[99]...

[98] Dilbilimci, aydın ve Türkologlann önemli bir kısmı bu şekilde suçlanmışlardır. Örneğin, Kırgız aydınlarından Belek Soltonayev, "*Kırgız dili ve yazısının oluşumunu baltalamaya çalışmak ve kültürel oluşumlara zarar vermek*" le suçlanmış ve 14 Şubat 1938'de kurşunlanarak öldürülmüştür.

[99] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, Repressirovannaya Türkologiya, Moskova 2002

Sovyet Rusya'da sanat ve sosyal alanlardaki gelişmeler kısıtlanmış ve bu dönem şair, yazar, sanatçı, tarihçi v.b. fikir adamları, "*ülkeye milliyetçilik fikrini sokmaya çalışan ajanlar*" olarak görülmüşlerdir. Asıl itibariyle öldürülen, cezalandırılan Türk aydınlarına bakıldığında, bunların büyük bir bölümünün Latin Alfabesini ve dilde birliği savunan Türkçü-Turancı aydınlar olduğu görülmektedir.

Tutuklanan insanlara isnad edilen suçlar genellikle zorla, işkenceyle kabul ettirilmiştir. Suçun şahsiliği prensibi dikkate alınmamış, suçlanan kişinin yakın akrabaları da suçlu sayılmış ve genellikle onlar da tutuklanıp sorgulanmıştır. Stalin döneminde uygulanan işkencelerin bir bölümü şöyledir:

"Mahkum tamamen tükeninceye kadar 10-15 saat süreyle bir sandalyenin kenarında oturtulurdu. Sorgular gece gündüz sürer sorgulayanlar ise belirli aralıklarla değiştirilir ve bir sorgucu kendi yöntemiyle bitap düşen mahkumun sözde suçlarını itiraf etmesi için ikna etmeye çalışırdı.

Mahkum bir duvara karşı 18-20 saat ayakta durmaya zorlanır özel olarak eğitilen köpekler mahkumun en küçük bir hareketinde ya da oturmaya teşebbüsünde saldırarak uzuvlarının birini parçalaması için hazır bekletilirdi.

Mahkuma eski model bir deli gömleği giydirilir, saatlerce onun içinde bırakılarak psikolojik baskı yapılırdı.

Mahkumun kol ve bacakları bükülür, tırnaklarının altına sivri aletler batırılır, dayanılamaz acılar vererek mahkumun gururunu kırmak için makatına katı maddeler sokulur ve tazyikli sıvı verilirdi.

Mahkum çırılçıplak soyularak, elleri bağlanır ve farelerin yemesi için işkenceden ölenlerin cesetlerinin atlıdığı bir zindana konurdu. Uzun zaman aç bırakılan farelerin çıplak olarak zindana atılan mahkuma saldırmaları beklenirdi.

Mahkumun başına, kan kaybederek şuurunu yitirinceye kadar başını sıkıştıracağı bir miğfer takılarak işkence uygulanırdı.

Mahkum, içinde oturamayacağı, ayakta duramayacağı ya da uzanamayacağı betondan yapılmış çivili bir fıçıya konur ve fıçı ağzına kadar buzlu su ile doldurulurdu..."[100]

İkinci dünya savaşında çok sayıda Türk soylu asker Sovyet ordusunda Almanlara karşı savaşmış ve bunların bir bölümü Almanlara esir düşmüştür. Almanya içinde kurulan *Türkistan Lejyonunda* görev yapan bu askerler, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve diğer Türk boylarına mensup idiler. Bu şairlerin yazdığı güzel lirik şiirler, Berlin'de yayımlanmıştır. İkinci dünya savaşından sonra Sovyetlere iade edilen bu asker şair ve yarlardan bir bölümü Almanya'da kurulan Türkistan Lejyonunda askerlik yaptıkları için Sovyet sınırları içinde *kurşuna dizilerek* öldürülmüştür[101].

Savaş sonrası dönemde, Sovyet yönetiminin baskıcı politikaları, özellikle de Türklere karşı devam etmiştir. Bu dönemde daha çok halkı yönlendirebilecek olan sosyal bilimciler hedef alınmıştır. Örneğin Kazakistan'da **Y. B. Bekmahanov, B. S. Suleymanov, Y. M. İsmailov** Azerbaycan'da **G. Guseynov** gibi tarihçiler zulüm görmüştür. Kazakların *Koblandı Batır*, Nogayların *Er-Sayın*, Tatarların *Çora-Batır*; Özbeklerin *Alpamış* destanları ve onlarla ilgilenen aydınları 1951-54 sürecinde baskı altına alınmıştır. Azerbaycan'da Dede Korkut destanı "*devrim karşıtı fikirler içermesi, milliyetçi feodal yapıyı teşvik etmesi ve Azerbaycan halkıyla ilgisi bulunmaya Oğuzların hikâyesi*" olduğu gerekçesiyle yasaklanmak ve yok edilmek istenmiş, Türkmenistan'da *Korkut Ata Destanı*'nın yazarları hapsedilmiştir. Kırgızistan'da üç sosyal bilimler bilgini kovuşturmanın kurbanı olmuş, *Manas* destanı ile ilgilenen aydınlar takibattan kurtulamamış, önemli bir bölümü, ölüm cezası dahil ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Sürgüne gönderilirken hasta olan kişilere SSCB hükûmeti sağlamdır, "*fizikî işe yarar, kuzey iklimine dayanabilir*" biçiminde raporlar vermiş ve böylece birçok kişinin kamplarda

[100] Ufuk Tuzman, agm., s. 18
[101] Timur Kocaoğlu, agm., s. 7

ölmesine sebep olmuştur. Bütün bu olaylar, savaş öncesinde olduğu gibi, savaş sonrasında da sürgün, baskı ve katliamların devam ettiğini göstermektedir.

Sovyet ideolojisi ve Stalin despotluğu, özellikle, yazarları, şairleri, edebiyatçıları, folklorcuları, kısacası sosyal bilimci aydınları hedef almıştır. Çünkü bu kişiler, sistemin temel felsefesinin redettiği, dinsel ve ulusal kimlikleri öne çıkararak hedeflenen *"Sovyet vatandaşı, Sovyet İnsanı" (homo-sovieticus)* tipinin yaratılmasına bir anlamda engel olmakta idiler. Elbette hedeftekiler sadece bunlar değildi. Devlet adamları, siyasetçiler, sistem karşıtları, milliyetçiler... ve halk düşmanları ile Alman/Japon ajanları; sürülmesi, ezilmesi ve yok edilmesi gerekenler arasında idi. Ne yazık ki, Stalin'e göre, yukarıda belirtilen suçları işleyenlerin sayısı, neredeyse Sovyetler Birliğinde yaşayan insanların toplamı kadar idi. Cezalandırılması gereken insan sayısı bu kadar çok olunca, Stalin'nin ömrü sadece bunlardan 30-40 milyon kadarını katletmeye yetmiştir! Bu dönemde her halktan insan cezalandırılmıştır. Ancak, öldürülenlerin önemli bir bölümü Türklerden oluşmaktadır. Türkistan'da sadece 1929-1939 yılları arasında, on yıl içinde 6 milyon Türk çeşitli yollarla yok edilmiştir. Sadriddin Ayni, Behudiy'nin öldürülmesi üzerine yazdığı şiirinin bir bölümünde Sovyet yönetimine şöyle seslenmektedir:

"Ey katile, ey facire, ey fitne-i Turan!
Turan eli fitneng ile bolsun mı perişan?!
Minglerçe yigit başını keltek bilen ezdin.
Minglerçe yigit naşını sarcin kibi tizding.
Zindanlarga minglerçe tiriklerini çirütting.
Kur'an'nı şeriatını ayağ astına basting
Behudiy kebi dahi-yi Turan'nı da asting!
Baş kes, yene baş kes, neçe kün keyf ü safa sür!
Lekin közingni aç, kelesi künleringi kör!
.....
Bir kün kelür elbet, kelür elbet, kelür elbet!
Ey haine, öç almağa acizlere növbet!"

Kurşuna dizilen, idam edilen, hapis ve sürgün cezası alan şahıslardan bir bölümünün davaları, Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev döneminde tekrar gündeme gelmiş ve öldürüldükten 15-20 yıl sonra suçsuz bulunarak itibarları iade edilmiştir[102]. "*Baskı, kanunsuzluk, istibdat, kişiye tapma ve aklanma*" sözcükleri ilk defa, KPSS'nin 20. kongresinde N. S. Kruşçev'in sunduğu bir bildiri ile duyulur. TsK KPSS'nin 30 Haziran 1956'daki kararında, "*Stalin dönemindeki siyasetin yanlış olduğu ve bu siyasetin sosyalist ve demokratik anlayışla uyuşmadığı, bu yanlış anlayış neticesinde de sosyal sınıflar arasında mücadele başladığı ve giderek de bu mücadelenin şiddetlendiği*" belirtilir. Baskıdan etkilenen kişilerin aklanması ise, KPSS'nin 20. Kongresinde bunun dile getirilmesi sayesinde KPK (Komitetom Partiynogo Kontrolya-Parti Kontrol Komitesi) incelemelerine başlar ve bu politikalardan vaz geçilerek bir çok kişinin suçsuzluğu kabul edilerek itibarları iade edilir.

B. 2. 1. 1. Rus, Ukrayn, Estonyalı Türkologlar

Stalin rejimi sadece Türk dili ve edebiyatıyla uğraşan Türk soyluları değil, Türklükle ve Türkiye ile ilişkisi olan herkesi tehlikeli görmüş ve baskı altına almıştır. Örneğin aşağıda hikâyeleri özetlenen **Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç** Ukraynalı, **Yevgeniy Dmitriyeviç Polivanov** Rus, **Artur Rudolfoviç Zilfeld-Simumyagi** Estonyalıdır. Bu bilim adamları, Türkoloji ile uğraşmanın bedelini ya sürgünler ve soruşturmalar geçirerek ya da bütünüyle hayatlarını vererek ödemişlerdir. Sovyet yönetimi, sadece suçlu sayılan kişilere değil, o kişilerin ailelerine de bedel ödetmiştir. Özellikle eşleri ve çocukları, hiçbir suçları ve sorumlulukları olmasa da suçlu sayılmış, maddi ve manevi cezalara çarptırılmışlardır. İşte onlardan birkaçı:

[102] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age..; İ. K. Xayrullin ve d., age.., s. 9-15

Aleksandr Nikolayeviç SAMOYLOVİÇ

A. N. SAMOYLOVİÇ

17. 12. 1880 Ukrayna-Gorkiy doğumlu olan Samoyloviç, Ukrayn kökenli bir Türkolog, doğubilimci, akademisyendir.

İlk ve orta eğitiminden sonra, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine kaydolan Samoyloviç, P. M. Melioransky, V. D. Smirnov, N. İ. Veselovskiy ve W. Barthold gibi Türklükbilimcileri ile doğubilimcilerinden ders almıştır. Samoyloviç, bir ara ünlü Türkolog Wilhelm Radloff'un yanında da bulunmuş ve onunla çalışma imkânına sahip olmuştur.

Samoyloviç yetenekli ve çalışkan bir bilim adamıdır. Ders aldığı ve yanında bulunduğu bilim adamlarının bilgi ve tecrübelerinden en iyi biçimde yararlandığı için, oldukça sağlam bilimsel çalışmalara imza atmıştır.

1903 yılında Doğu Dilleri Fakültesini bitirdikten sonra Türk-Tatar Edebiyatı Kürsüsünde kalarak akademik çalışmalarına

burada devam etmiştir. Burada Eski Türkçe konusundaki bilgilerini geliştirmiş, Türkmen Türkçesi üzerinde çalışmıştır.

1906 yılında Melioranskiy'nin ölümünden sonra Samoyloviç, bu boşluğu doldurmaya çalışmış ve Türkolojinin her alanına dersler vermeye ve araştırmalar yapmaya başlamıştır. 1908 yılında Rus Arkeoloji Derneğinin asli üyeliğine seçilen Samoyloviç, Rus Coğrafya Derneği ve daha birçok Bilimsel kuruma üye olmuştur.

1910 yılında Petersburg'da kurulan Doğu Dilleri Akademisinde Türk dili dersleri vermeye başlayan Samoyloviç, 1911 yılında ikinci kez Türkiye'ye gelmiştir. 1912 yılında Kırım'a gitmiş ve burada Kırım Tatar öğretmenlerine Kırım Türkçesinin Grameri konusunda dersler vermiştir. 1913 yılında ise Budapeşte, Viyana, Paris ve Berlin'e bilimsel amaçlı bir gezi yapmıştır.

17 Aralık 1917 tarihinde Petersburg Üniversitesinde Türk-Tatar Edebiyatı Profesörlüğüne atanan Samoyloviç, 1922 yılında Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü Rektörlüğüne atanmıştır. Bu Enstitüdeki görevi sırasında Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi konusunda dersler vermiş ve 1924 yılında onun girişimleriyle, aynı Enstitüde bir Türkoloji Semineri kurulmuştur.

1925 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinin "*haberleşme*" üyeliğine seçilmiş, 12 Ocak 1929'da da asli üyeliğe yükseltilmiştir. 1934'te ise Bilimler Akademisine bağlı Doğu Bilimleri Enstitüsünün Müdürlüğü görevine getirilmiştir.

Samoyloviç, Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresine katıldığı gibi, Türkiye'de düzenlenen kongrelere de zaman zaman katılmıştır. Özellikle *Türk dili, Türk lehçeleri, Türk edebiyatı tarihi, Türk folklor ve etnografyası* konusunda çok sayıda kitap ve makale yayınlamıştır[103].

Bütün bu çalışmaları yapan, Sovyetler Birliğinin en üst düzey bilimsel kuruluşlarının üyeliğine seçilen ve yöneticiliğini yapan Samoyloviç, "*Ukrayna milliyetçiliği yapmak, Türk halkları*

[103] Hasan Eren, age., s. 293-296

arasında devrim karşıtı hareket oluşturmak ve Japon istihbaratçılığı yapmak"la suçlanmış ve 3 Ekim 1937'de tutuklanmıştır. Bütün şahsî mülklerine el konularak kurşuna dizilmesine karar verilmiş ve 13 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[104].

Kurşuna dizilen Samoyloviç'in akıbeti uzun süre gizli tutulmuştur. Hatta 1940 yılına kadar yaşadığına dair hikâyeler uydurulmuş ve ölüm tarihi 29 Aralık 1940 olarak gösterilmiştir. Halbuki, 3 Ekim'de girdiği *"korku ve ölüm tüneli"* nden 13 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilmiş olarak çıkmıştır[105].

Sovyetler Birliğinde, özellikle Stalin döneminde çeşitli şekillerde cezalandırılan insanlarla ilgili çok sayıda eser yayınlandı. Bu eserler, genellikle arşivlerdeki resmi belgeleri esas alarak hazırlanmışlardır. Örnek olması bakımından, *Repressirovannaya Turkologiya*[106] adlı eserde yer alan, Samoyloviç ile ilgili mahkeme kararlarını burada vermek istiyorum. Bu kararlarda, suçlama, yargılanma, karar ve cezanın uygulanması ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Samoyloviç ile ilgili belgeler, Moskova'da FSB Merkez Arşivinde R-9502 numaralı dosyada saklanmaktadır[107].

**25 Ağustos 1956 yılında davası kaldırılmış ve aklanmıştır.*

[104] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 17
[105] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 7
[106] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 7-19
[107] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 7

SUÇLAMA KARARI

14242 Numaralı Soruşturma Davası İle İlgili Samayloviç Aleksandr Nikolayeviç'in RSFSR UK 58-1 "a" ve 58-8, 11 maddelerine istinaden suçlanması ile ilgili

Samoyloviç, A .N. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi öğrencisi iken (1899-1903) aynı üniversitenin kayıtsız enstitü öğrencisi Japon Ueda ile tanıştı.

1906 yılından itibaren Ueda Petersburg'da Japon Başkonsolosluğunda memur idi. O, Samoyloviç ile eski ilişkilerini kullandı ve onu kandırıp kendine çekti, 1907 yılında Japon istihbaratı ajanlığına kaydını yaptı.

Samoyloviç, Radloff ve diğer Pantürkistlerin etkisi altında Türk dillerinin incelenmesine çalışarak Pantürkizm fikirlerini geliştirdi. Ueda bunu kullandı ve ideolojik cephede Japonların yararına belli bir çalışmanın sürdürülmesi görevini ona verdi.

Samoyloviç bu görevi yerine getirdi.

1917 yılı Ekim ihtilalinden sonra Samoyloviç Japon istihbaratı ile işbirliğini devam ettirdi, Japon istihbaratı şefi Vorob'yov ile devrim karşıtı ajanlık ilişkilerini tesis etti.

Vorob'yov ile birlikte Samoyloviç, Türk halkları arasında burjuva-milliyetçi hareketlerin gelişmesi ile ilgili devrim karşıtı çalışmalar yapıyordu.

Samoyloviç Türk halklarının incelenmesi ile ilgili bütün ilmî tetkiklerini devrim karşıtı burjuva milliyetçi kadroların hazırlanması amacıyla yapmıştır.

1935–1936 yıllarında Samoyloviç devrim karşıtı burjuva-milliyetçi kuruluşunu kurdu. Bu kuruluşu kurarak SSCB millî sınırlarının ilhak edilmesi ile ilgili varolan yapı ile ve onların

Japon emperyalizmin hâkimiyetine baş eğip organize edilen savaş için bütün burjuva-milliyetçi parçaları birleştirme hedefini ortaya koymuştur.

Devrim karşıtı hedeflerin gerçekleşmesi için devrim karşıtı kuruluşun metotlarından biri terör idi.

Samoyloviç eskisi gibi Japonlara istihbarat bilgilerini veriyordu.

Suçlu olduğunu itiraf etti.

İfadelerin temelinde Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç 1880 doğumlu Gorkiy şehrinde doğmuş, Ukraynalı, SSCB vatandaşı, herhangi bir parti üyesi değil, dilbilimci (şarkiyatçı), SSCB İlimler Akademisi asıl üyesi şu iddialarla suçlandı:

1. 1907 yılında Japon istihbaratı üyeliğine kaydı yapılmıştır.

2. Çarlık döneminde ideoloji cephesindeki görevi ile Japonların yararına belli çalışmaları sürdürmüştür.

3. 1917 Ekim ihtilalinden sonra kendi ilmi faaliyetlerinde burjuva milliyetçileri yetiştirmiştir.

4. 1935–1936 yıllarında devrim karşıtı burjuva milliyetçisi terörist kuruluşu kurdu.

5. Japonlara istihbarat bilgilerini veriyordu, yani RSFSR UK 58-1 "a" ve 58-8, 11. maddelerinin öngördüğü suçları işlemiştir.

İfadeleri doğrultusunda Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç 1 Aralık 1933 tarihli kanuna göre SSCB Yüksek Mahkemesi askerî heyetine sevk edilmesine karar verilmiştir.

2. Bölüm Harekât Murahhası
Devlet Savunma Çavuşu Mal'tsev

"Kabul ediyorum"
NKVD GUGB 3. Bölüm Başkan Yardımcısı
Devlet Güvenlik Yüzbaşısı Grigoryev

KARAR

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adına SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti Kadrosu

Başkan: *Tümen askerî hukukçusu yoldaş Nikitçenko*
Üyeler: *1. derece askerî hukukçular yoldaş Klimin ve Kandıbin*
Sekreter: *3. derece askerî hukukçu yoldaş Kozlov*

Moskova'da 13 Şubat 1938 tarihinde kapalı mahkeme oturumunda 1880 doğumlu SSCB İlimler Akademisi eski asli üyesi Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç'in RSFSR UK 58–1-a, 58–8 maddelerinin öngördüğü suçlarla suçlandığı davayı görüştük.

İlk ve cezai tahkikat tarafımdan, Samoyloviç A.N. 1907 yılından itibaren Japon istihbaratı organlarının ajanı idi. Sosyalist Ekim devriminden sonra, 1917 yılında Samoyloviç Rusya'da Japon istihbaratı ile işbirliği yapmaya devam ediyordu ve Japon istihbaratı şefi Vorob'yov ile devrim karşıtı ilişkilerde bulunuyordu ve Sovyetler Birliği topraklarında Türk halkları arasında devrim karşıtı hareketlerin oluşması ile ilgili devrim karşıt çalışmaları sürdürdüğü tespit edildi. 1935–36 yıllarında Samoyloviç devrim karşıtı milliyetçi kuruluşu kurdu. Bu kuruluşun amacı millî sınırların SSCB'den ayrılması ve Japonya'nın tesiri altında bulunmaları idi. Yukarıda ifade edilenlerin yerine getirilmesi, VKP(b) ve Sovyet yönetime karşı savaşta terörizm yolunun kullanılmasını kastediyor. Böylece Samoyloviç'in RSFSR UK 58–1-a, 58–8 ve 58–11 maddelerinin öngördüğü suçları işlediği tespit edilmiştir.

İfadelerin temelinde ve RSFSR UPK 319 ve 320. maddelerine göre hareket ederek SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti,

KARARI:

Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç'in ağır cezaya çarptırılarak şahsî mal ve mülklerine el koyulmasına ve kurşuna dizilmesine. Karar kesindir ve SSCB TsİK 1/XII/1934 tarihli karar doğrultusunda kararın derhal yerine getirilmesine.

Başkan: Nikitçenko
Üyeler: Kandıbin, Klimin

Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç'in kurşunlanması hakkındaki karar 13 Şubat 1938 tarihinde gerçekleştirildi. Kararın yerine getirilmesi hakkındaki tutanak VKVD 1. Hususî Bölümü'nün Hususî Arşivi'nde cilt nu: 3'te, Varak nu: 72'de korunmaktadır.

SSCB NKVD 1. Hususî Bölümü 12. Bölümü başkanı Devlet Güvenlik Teğmeni Şevelev

Yevgeniy Dmitriyeviç POLİVANOV

Y. D. POLİVANOV

16 (28). 02. 1891 tarihinde Rusya'da Smolensk'te doğmuştur. Dil bilimci, Türkolog, Japonolog ve Sinolog olan Polivanov, 1908

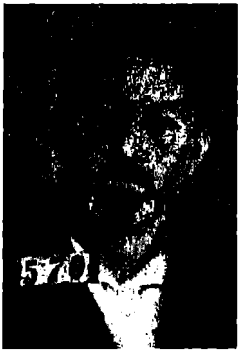
yılında liseyi bitirdikten sonra, Petersburg Üniversitesinin Filoloji Fakültesine kaydolmuş, burada önce Slav-Rus Bölümünde, sonra da Japon Bölümünde okumuştur. 1912 yılında Üniversiteyi bitiren Polivanov, Karşılaştırmalı Dilbilim Bölümünde çalışmaya başlamış; Japonca ve Çince ile Altayistik konularında çalışmalar yapmıştır. 1919 yılında profesör olan Polivanov, 1921 yılında Taşkent'e gitmiş, burada Özbek okullarında Rusça dersleri vermiş ve Özbek Türkçesinin ağızları üzerinde çalışmalar yapmıştır. Polivanov Türk lehçelerinin yazı diline dönüştürülmesi ve alfabelerinin düzenlenmesi çalışmalarına aktif olarak katılımıştır. 1926-1929 dönemini Moskova'da geçirmiş, burada Türk dili, Altay dillerinin karşılaştırmalı grameri, Japon dili ve Çin-Tibet dilleri konusunda dersler vermiştir. 1929'dan sonra tekrar Özbekistan'a gitmiş, öğretim üyeliği ve araştırmalar yapmış, 1934 yılının sonuna doğru Kırgızistan'a gitmiş, burada Kırgız Dili ve Yazısı Enstitüsünde Profesör olarak çalışmıştır[108].

Türklük bilimi alanında birçok makale yayınlayan Polivanov, Marr ile girdiği dil tartışmalarından sonra gözden çıkarılmış ve "*Japon ajanlığı, Sovyet karşıtı casusluk yapmak ve terörist*" olmakla suçlanarak 1 Ağustos 1937'de tutuklanmıştır. Şahsî mülküne el konulmasına ve kurşuna dizilerek öldürülmesine karar verilen Polivanov, 26 Ocak 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[109].

Poivanov'un öldürülmesinden sonra eşi Brigitta Alfredovna Nirk-Polivanona, eşinin haksız yere öldürüldüğünü iddia ederek Sovyet makamlarına başvurur. Polivanov'un eşi de kendisi gibi Estonyalıdır. Polivanova, bu başvuru üzerine " *Polonya ajanı*" olmakla suçlanarak 10 Nisan 1938 tarihinde Taşkent'te tutuklanarak, soruşturma için Frünze'ye (Bişkek) götürülür. 13 Kasım 1938 tarihinde 10 yıl ceza kampına gönderilme cezasına çarptırılır. 1 temmuz 1946'da Kargopollag'da ölür[110].

[108] Hasan Eren, age., s.249-253
[109] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 49
[110] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 45

Artur Rudolfoviç Zilfeld-SİMUMYAGİ

A. R. Zilfeld-SİMUMYAGİ

1889 yılında doğan Artur Rudolfoviç Zifeld, 1912 yılında Novarossiysk üniversitesinde tarih-filoloji eğitimi almıştır. Eğitimini hangi tarihte tamamladığı bilinmemekle birlikte, Sovyetler Birliği döneminde profesör olduğu bilinmektedir.

1907–1915 yılları arasında Sosyalist-Devrimci Parti, Halkçı Sosyalistler Partisi gibi çeşitli siyasi oluşumların içinde bulunmuş ve bir süre, Almanya ve İsviçre'ye giderek orada yaşamıştır. 1915 yılında Bolşevikliği benimseyen Simumyagi, dilbilimine meraklı bir kimsedir. O yıllarda gündemde olan Ural-Altay dilleri teorisi ilgisini çeker ve bu konuyla ilgilenmeye başlar. Odessa'da ünlü dilbilimci A. İ. Tomsun'un derslerine devam eder.

1916 yılında Artur Rudolfoviç'in hayatında önemli bir dönüm noktası olacak olan "*Üçüncü Milletler Konferansı*"na katılmak üzere Lozan'a gider. Burada Rusya'yı temsil eden delegelerin başkanlığını yapan Yusuf Akçura ile tanışır. Altay dilleri teorisi ve Türklerin Sümerlerle ilişkisine dair görüşleriyle Simumyagi'nin Türkoloji ve Türkologlarla ilişkisi başlar.

1920'li yıllara kadar parti işleriyle uğraşan Simumyagi, daha sonraki yıllarda tamamen bilimle uğraşır. 1920-1930 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde ve Azerbaycan İnceleme Cemiyeti'nde çalışır. 1935-1937 yılları arasında Azerbaycan İlimler Akademisi'nde Dil ve Edebiyat Enstitüsü müdürü, Tarih, Dil ve Edebiyat Birleşik Enstitüsü müdürü görevlerinde bulunur. Türk asıllı olmayan Simumyagi Azerbaycan Türkçesini biliyor ve Türk kültürüyle yakından ilgileniyordu. O dönemde birçok Rus, Ermeni, Yahudi meslektaşı, Türk asıllı iş arkadaşlarıyla konuşmazken Sinumyagi, B. V. Çobanzade, G. S. Gubaydillin, V. Huluflu, H. Zeynallı, A.Tagizade, H. S. Hocayev gibi Türk alimleriyle rahatça konuşabiliyordu. Bu yakınlık sıkı bir dostluğa da dönüşmüştü. İşte Türklerle kurduğu bu yakın ilişki onun trajik sonunu hazırlayan sürecin başlangıcını oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da, 1937–1938 sürgünleri, Türk olmayan bilim adamlarını fazla etkilemez. Ancak, B. V. Çobanzade ve H. Zeynalli'nin tutuklanmalarından sonra Simumyagi'nin hayatı zorlaşmaya başlar. Çünkü her ikisi de onun başkanlığını yaptığı Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışıyordu ve her ikisiyle de yakın ilişkileri vardı. Bu arada Simumyagi, yakın ilişkisi olduğu Bagirov'a mektup yazar, bu mektupta Çobanzade'ye de selam gönderir. Ne var ki, 1937 yılının Eylül ayında bu selamın hesabı kendisine "*sertçe*" sorulur. Hemen tutuklanmamakla birlikte Enstitü Müdürlüğü görevinden alınır. 11 Şubat 1938 tarihinde ise Türk asıllı Türklükbilimcilerle ve Türkolojiyle olan yakın ilişkisi nedeniyle "*Pantürkist olmak, Pantürkist Kuruluş içinde yer almak, Pantürkistleri korumak*" (1931 yılında Çobanzade'nin işten uzaklaştırılması ile ilgili parti toplantısında Çobanzade'yi savunmuştur) suçlamalarıyla gözaltına alınır. Ne yönettiği Enstitüde bulunduğu konum nedeniyle Türk soylu Türklükbilimcileri ile dost ilişkiler kurduğunu belirtmesi, ne karşı devrimci hareketin içinde olmadığını söylemesi, ne de kendisinin Eston kökenli olması ve Sosyalist-Devrimci geçmişi onu sekiz yıllık

ceza kampına yollanmaktan alıkoyar. Gözaltında, işkence ve baskı ile Pantürkistlik suçlamasını kabul eder.

Artur Rudolfoviç Zilfeld-Simumyagi, Türkçülük ve Turancılık suçlamaları sonrasında Rusya'nın kuzeyindeki Kalıma bölgesine sürgün edilmiştir. Hiçbir hastalığı bulunmayan Simumyagi'nin, 16 Aralık 1939'da Kalım'da "*ihtiyarlık, bitkinlik ve buna bağlı olarak kalp zayıflığı*"dan öldüğü bildirilmiştir[111].

**Daha sonra tekrar açılan dava, 03.07.1956 tarihinde sona erdirilmiştir.*

B. 2. 1. 2. Özbek Şair, Yazar ve Türkologlar

Gaspıralı İsmail Bey'in ortak Türk dili ve çağdaş eğitim sistemi konusundaki görüşleri, Türkistan coğrafyasında geniş yankı bulmuş; "*dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla özetlenen fikirleri, Türk soylu topluluklar arasında milliyetçi düşüncelerin gelişmesine yol açmıştı. Gaspıralı'nın düşüncelerini hayata geçirmek için 1900 yılında Semerkand'da "*Usul-ı Cedid*" okulu açılmıştı. Çarlık yönetimi bu okulların yaygınlaşmasını istemediği için, baskılar uyguluyor ve olmadık engeller çıkarıyordu. Her türlü olumsuzluğa rağmen asrın başında, Taşkent'te, Buhara'da ve Fergana'da yeni yöntemle eğitim vermek üzere birçok okul açılmıştı.

Gaspıralı'nın düşünceleri ve ceditçilik hareketi, Türkistanda çeşitli aydın hareketlerinin oluşmasına sebep olur. "*Cedidçiler Todesi*" (Yenilikçiler Topluluğu) adıyla bir aydınlar birliği oluşturulur. Daha sonra Buhara, Harezm ve Taşkent'te çeşitli gençlik örgütleri kurularak, millî ve manevi yönden halkı aydınlatmaya ve yönlendirmeye çalışırlar. 1905 ihtilalinden sonra, çoğunluğu ceditçi aydınlar ve gençler tarafından yayınlanan, "*Hurşid, Ticcar, Asiya, Seidazimbay, Seda-i Fergana, Ayine, Islah*" gibi çok sayıda gazete ve dergi çıkarılır.

[111] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 110-118

Cedid edebiyatı Özbeklerin milliyetçilik anlayışını dile getirdikleri bir edebiyat olarak meydana geldi. Özbek milliyetçiliği 1905 yılından Rusya'da meydana gelen gelişmelerle birlikte ortaya çıktı. Bu dönemin temel anlayışı, sosyal hayatta bir devrim yaratmak, sömürgeciliğe son vermek ve bütün halkların kendi kaderini tayin etmesini sağlamak idi.

Ekim Devrimi'nden sonra Cediçiler açıkça devrim karşıtı olan "*Basmacılık*" hareketini başlattılar ve Sovyetler Birliğine karşı silahlı mücadeleye giriştiler. Ruslar tarafından idam edilen **Mahmud Hoca Behudî** ve **Hacı Muin** gibi isimler Cedit hareketinin önemli temsilcileri olarak kabul edilmektedir.

Aydınların bu yönclişi, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Rus işgalinde olan Türkistan'da, güçlü bir bağımsızlık düşüncesinin doğmasına sebep olur. Dergi, kitap, gazete yayıncılığı güç kazanır ve bu yayın organları etrafında çeşitli düşünce tolulukları oluşmaya başlar. Türkistan'ın kalbi olan Özbekistan topraklarındaki Taşkent, Buhara, Semerkand gibi şehirlerde ortaya çıkan bu ışık, bütün Türkistan'ı aydınlatacak güçtedir. Nitekim 1916 yılında meydana gelen büyük isyanın ilk kıvılcımı da Semerkant civarında ortaya çıkmış ve bütün Türkistan'a yayılmış idi.

1917 yılında Bolşeviklerin iktidara gelmesi, bütün bu coğrafyada olduğu gibi Özbekistan'da da geçici bir rahatlama sağlar. Çeşitli edebî, sosyal ve siyasal gruplar oluşur, edebiyat canlanır. Ancak bu rahatlık fazla sürmez, 1924 yılında "*Basma-cılık*" hareketinin bastırılmasından sonra, ceditçilerin ortadan kaldırılması ve grupların yok edilmesi programı uygulamaya konur. Sistemin tehlikeli gördüğü bilim, fikir ve düşünce adamları ile şair ve yazarlar baskı altına alınır; tutuklanır ve hapse atılırlar. 1929 yılı itibariyle ceditçilik hareketi sona erdirilir ve "*ketle buruluş*" denilen, Sovyet ideolojisine yönelme başlar.

1931 yılında **Münevver Kari** ve **Muhammed Said Ahrari** öldürülür ve ardından edebiyat ve sanatın Sovyet ideolojisine hizmet etmek zorunda olduğu bildirilir. Bu tarihten itibaren, ideolojiye uymayanların yazdıkları bilim ve sanat olarak kabul edilmeyecek ve yazmaya devam edenlere hayat hakkı tanınmayacaktır...

1937 yılında Sovyetler Birliğinin her yerinde sürgünler, tutuklamalar ve katliamlar başlar. **Abdulhamid Süleyman Çolpan**[112], **Hoşnud**[113], **Abdurrauf Fıtrat**[114], **Münevver Kari Abdureşidov**[115], **Abdullah Kadiri**[116], **Batu**[117], **Elbek**[118], **Atacan Haşim, Osman Nasır**[119], **Gulam Zaferi, Kayum Ramazan, Gazi Alim** gibi birçok şair ve yazar "*halk düşmanı*" ilan edilerek öldürülürler.

A. S. ÇOLPAN

A. FITRAT

Abdullah KADİRİ

[112] 5 Ekim 1938 tarihinde kurşuna dizilen Çolpan'ın ölüm karan öldürüldükten bir gün sonra çıkmıştır. Bk. Timur Kocaoğlu, Çağdaş Özbek Şiiri, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1. (Bahar 1996), s. 7

[113] İkinci dünya savaşında çok sayıda Türk soylu asker Sovyet ordusunda Almanlara karşı savaşmış ve bunlann bir bölümü Almanlara esir düşmüştü. Almanya içinde kurulan Türkistan Lejyonunda görev yapan bu askerler, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve diğer Türk boylanna mensup idiler. Bu şairlerin yazdığı güzel lirik şiirler, Berlinde yayımlanmıştır. Hoşnud da bu şairlerden biridir. Özbek asıllı olan bu şair, İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlere iade edilmiş ve Sovyet sınırlan içinde *kurşuna dizilerek* öldürülmüştür. Bk. Timur Kocaoğlu, **agm.**, s. 7

[114] 5 Ekim 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. **Katiname** adlı eserde Kadiri'nin davası, devlet arşivlerinde "*çok gizli*" kaydıyla ve 976525 numara ile saklanan belgelere göre incelenmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre Kadiri, önce kurşuna dizilmiş, öldürüldükten bir gün sonra mahkeme heyeti toplanmış ve idam karan vermiştir. Yani Kadiri, aslında mahkeme önüne bile çıkanlmamıştır. Bk. Bakiy Nebican, **age...**, s. 117-118. Bu eserde Kadiri ile birlikte 1937-1938 yıllarında katledilen birçok Özbek aydını, şair ve yazan hakkında da bilgi bulunmaktadır.

[115] Cedit̨çi ve milliyetçi olmakla suçlanmış ve 23 Mart 1931 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

[116] 4 Ekim 1938'de Taşkent'te öldürülmüştür.

[117] 1933'te ölüm cezasına çarptırılır. Bu ceza infaz edilmez ve on yıl çalışma kampına gönderilir. 9 Mayıs 1938'de tekrar yargılanır ve kurşuna dizilerek öldürülmesine karar verilir, cezası infaz edilir.

[118] Asıl adı Maşnk Yunusoğlı'dır. 1937 yılında milliyetçi olmakla suçlanmış, tutuklanarak hapse atılmış ve 1938 yılında ölüm cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra cezası 12 yıl hapse dönüştürülen şair, 1939 yılında hapishanede ölmüş/öldürülmüştür.

[119] Sürgün ve çalışma kamplannın ağır şartlanna dayanamayıp ölür veya öldürülür. Düzenlenen ölüm raporunda 9 Mart 1944 tarihinde kalp yetmezliğinden öldü diye yazılmıştır.

Osman Nasır

Batu

Çolpan, Kadiri, Fıtrat gibi birçok aydının kurşuna dizildiği, öldürüldüğü ailelerine bildirilmemiş, nerede oldukları açıklanmadan, ömür boyu maden ocaklarında çalışma cezasına çarptırıldıklarına dair söylentiler çıkarılarak ailelerinin umutları ile de alay edilmiştir.

Kadiri'nin oğlu, Mesud Abdullayev, Stalin'in ölümünden sonra, 9 Ocak 1956 tarihinde bir dilekçe yazarak babasının akibetini öğrenmek istemiş, ancak bu tarihte bile, hiç bir bilgi alamamıştır[120]. Fıtrat'ın eşi Hikmetay Hanım'ın 1956 yılındaki dilekçesine ise, "*Kocanız cezasını çekmekte iken 3 Kasım 1944 tarihinde vefat etmiştir*" şeklinde gerçekle bağdaşmayan bir cevap verilmiştir.

Özellikle, 1937-1939 yılları arasında binlerce aydının öldürüldüğü ya da çok çeşitli cezalara çarptırıldığı bilinmektedir. *Katlname* adlı eserde adları geçen ve sürgün, hapis, çalışma kampı ve idam gibi çeşitli cezalara çarptırılan Türkçü, milliyetçi aydınlar şunlardır: **"Mömin Osmanov, Rahmet Mecidi, Kurban Beregin, Atacan Haşimov, Ziya Saidov, Umarcan İsmailov, Azam Eyüpov, Maşrık Yunusov (Elbek), Uygun, Hamid Alimcan, Aydın Sabirova, Sencer Sıddıkov, Hüseyn Şems, Osman Nasır, Aydın, Ankabay Hüdayvahidov, Gazi Alim Yunusov, Bolat Saliyev, Şehidesan Musayev, Miyanbüzrük**

[120] Bakiy Nebican, Katlname, Taşkent 1992, s. 6-9

Salihov, Aşurali Zahiri, Gulam Zaferi, Mutalib Kerametov, Ubeydullah Süleymanhocayev, Abdullah Rahmetov, Yusufcan Ağalıkov, Hacımömin Şükrullayev, Taci Rahmanov, Mahmud Hadiyev (Batu), Ekmel İkramov, İslam Rüstemov, Kasım Sarakin, İbrahim Nezirov, Sabircan İbrahimov, Feyzullah Hocayev"

İkinci dünya savaşı yıllarında baskı kısmen azalmış ancak, savaş sonrasında, eski poitikalara tekrar dönülmüştür. **Maksud Şeyhzade, Mirzakalan İsmaili, Mirtemir, Şühret, Seyid Ahmet, Şükrullah** gibi şair ve yazarlar, yaratılmak istenen "*Sovyet vatandaşı*" tipini övmedikleri için siyasi suçlu sayılmış, hapsedilmiş ve işkence görmüşlerdir.

1930 - 1950 yılları arasında çok sayıda aydın, yazar, şair, bilim ve fikir adamı tutuklanmış, işkencelere maruz kalmış, sürgüne gönderilmiş ya da çeşitli şekillerde öldürülmüşlerdir. Özellikle bu cezaların yaygınlaşmasından sonra, bütün olarak Sovyet edebiyatı, tam anlamıyla bir propaganda edebiyatı olmuştur. Değişik Türk toplulukları arasında da aynı durum görülür. Örneğin, Özbek edebiyatının öncülerinden **Abdulhamid Süleyman Çolpan** öldürülüp (1938) onunla birlikte birçok şair ve yazar cezalandırılınca, genç Özbek şairlerinin büyük bir kısmı propağanda şiirleri yazmak zorunda kalırlar[121]. Sovyet ideolojisini öven eserlerde "*proloter kardeşlik, sınırsız ve sınıfsız ama Ruslaşmış*" bir dünya anlatılır. "*Sovyet vatandaşı*" tipi övülür, "*Sovyet kahramanları*" yaratılmaya çalışılır. Bütün bunlar yapılırken bir yandan da millî ve manevî değerler, millî kimliği yapan ve koruyan unsurlar ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu bağlamda Özbekistan'da Sovyet yöneticilerinin "*gericilik ve feodalizm zehri ile dolu olduğunu, Müslüman/Türk fanatizmine soluk verdiğini ve yabancılara karşı nefret öğütlediğini*" belirttikleri *Alpamış* destanına

[121] Timur Kocaoğlu, agm., s. 7

saldırmaları ilgi çekicidir. Özbekistan Bilimler Akademisinin tanınmış sözcüsü ve Özbekistan Komünist Partisi üyesi tarihçi İ. Ü. Süleymanov, 1952 yılında Taşkent'te Özbek Sovyet Yazarlar Birliği ile Bilimler Akademisinin birlikte düzenledikleri bir toplantıda *Alpamış*'ı savunanları "*Pan-Türkist milliyetçiler*" olarak suçlamıştır[122]. Suçlamalar bu kadar sudan sebeplere dayanınca suçlu bulmak da çok zor olmamış ve resmî rakamlara göre, sadece 1937-1939 yılları arasında, , Özbekistan SSR İç İşleri Halk Komiserliği tarafından 41.000 kişi hapse atılmış, 37.000 kişi mahkemeye çıkarılarak yargılanmış ve 6.920 kişi çeşitli şekillerde idam edilmiştir[123].

Türkistan davasının ve Ceditçilik hareketinin önemli isimlerinden **Behudiy**'nin öldürülmesi üzerine Sadriddin Ayni, Sovyet yönetiminin ve Rusların hakimiyetleri boyunca yaptıklarını anlatan şu şiiri yazmıştır:

"Ey medfen-i insaniyet, ey maktel-i ahrar!
Ey merkez-i vahşaniyyet, ey mihman-ı eşrar!
Minglerçe yigitler başını tenden ayurding,
Minglerçe esaretzede oğlanları kırding.
Kan tök, yene kan tök, yene kan tök!
Kan seli bilen akıbetü'l-emr; yarıl, çök!
Kan tök de, çömül kanga! Yıkıl kanga! Boğul, öl!
Ta kanga bulganmasın azade birar kol!
Ey div-i cehalet üyi, ey kanla tolar gâr
Şad ol bu kün!

[122] Alexandre A. Bennigsen, Millî Türk destanlan buhranı, 1951-1952: Mahallî Milliyetçilik mi, Beynelmilelcilik mi? (Çev. Metin Özarslan), Türkbilig, Ekim 2002/4, s. 61-70
[123] Hüseyin Bargan, Sibirya Ekspresi, İzmir 2006, s. 9

Amma bu küning ertesi hem bar!
Bir dest-i riya, dest-i cefa, dest-i hıyanet
Mümkin mi seni eylese kettikçe sıyanet?!...
Ey katile, ey facire, ey fitne-i Turan!
Turan eli fitneng ile bolsun mı perişan?!
Minglerçe yigit başını keltek bilen ezdin.
Minglerçe yigit naşını sarcin kibi tizding.
Zindanlarga minglerçe tiriklerini çirütting.
Kur'an'nı şeriatını ayağ astına basting
Behudiy kebi dahi-yi Turan'nı da asting!
Baş kes, yene baş kes, neçe kün keyf ü safa sür!
Lekin közingni aç, kelesi künleringi kör!
.....
Bir kün kelür elbet, kelür elbet, kelür elbet!
Ey haine, öç almağa acizlerge növbet!
.....
Bir kün kelür elbet acizlerge növbet
Öç almağa senden
Ey menba-ı nekbet,
Körsem oşa künni"

Sadriddin Ayni

Halid Said HOCAYEV

Halid Said HOCAYEV

Halid Said 1888 yılında Taşkent'in Koşkurgan köyünde doğmuştur[124]. İlk eğitimini köyünde almış ve daha sonra Taşkent'e gitmiş, burada altı yıl medresede eğitim görmüştür. Medrese eğitimi sırasında Arapça ve Farsça öğrenen Said Halid, Üniversite eğitimi almak için 1914 yılında Türkiye'ye gelmiş, İstanbul Üniversitesi Tarih Filolojisine kaydolmuş ve buradan mezun olmuştur.

Halid Said, 1918 yılında Türkistan'a dönmek istemiş, ancak karışıklıklar sebebiyle Türkistan'a gidememiş ve bir süre Azerbaycan'da kalmıştır. Azerbaycan'da bulunduğu süre içinde Gence'de Lise öğretmenliği görevinde bulunmuş, daha sonra Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te 1922 yılına kadar Yüksek Öğretmen Okulunda müdürlük yapan Halid Said, kimi kaynaklara göre Taşkent'in iklimi kendisine yaramadığı için hastalanmış, dolayısıyla tekrar Azerbaycan'a gelmiştir[125]. Kimi kaynaklara göre ise, 1922'de tutuklanmış ve aynı yıl Özbekistan'dan sonsuza kadar

[124] **Repressirovannaya Türkologiya** adlı eserde doğum tarihi, 1893 olarak verilmiştir.

[125] Ziya Bünyadov, **Gırmızı Terror**, Baku 1993, s. 165-169; Mustafa Toker, Halid Said Hocayevve Yeni Elifba Yollannda Eski Hatıra ve Duygulanm Adlı Eseri, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S 2, (Güz 1996), s. 409-418

sürgün edilmiştir. Özbekistan'dan sürgün edildikten sonra Azerbaycan'a tekrar gelmiş, burada evlenmiş ve bu evlilikten Behiçe adlı bir kız çocuğu sahibi olmuştur[126].

Azerbaycan'da çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapan Halid Said, 1926-1934 yılları arasında, Azerbaycan Yüksek Eğitim Enstitüsü ve Azerbaycan Devlet Üniversitesinde Arap ve Fars dilleri ile Azerbaycan Türkçesi okutmanı olarak görev yapar. 1934'te SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi Dil Bölümünde görevlendirilir ve tutuklanıncaya kadar burada çalışır.

Çok iyi bir Türkolog olan ve tarihi-karşılaştırmalı dilgisi yöntemini çok iyi bilen Hocayev'in, "*Kazakça-Özbekçe ve Osmanlıca'nın Karşılaştırmalı Dilbilgisi*" adlı çalışması Türkiye Türkçesi ile basılmıştır. Hocayev, Türk yazı dillerinin Latin alfabesi kullanması çalışmalarında da aktif olarak yer almıştır.

Hocayev, sadece dilbilimi, Türkoloji ile değil, bunun dışında, edebiyatla da uğraşmış, şiirler yayınlamış ve Fuzuli'nin şiirlerini tahlil etmiştir. Reşat Nuri Güntekin'in "*Çalıkuşu*" adlı romanını "*Ptiçka Pevçaya*" adıyla ilk olarak tercüme eden de Halid Said'dir. Hocayev, Arapça, Farsça, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Rusçayı iyi bilen bir bilim adamıdır. Onun, 1933'te "*Kratkaya Stilistika*" 1928'de Kırım'da basılan "*Yeni Alfabe Hakkında Bilgiler*", 1935'te "*Sentaks Yöntemi*", daha sonra "*Stilistik Teori*", "*Çağatay Edebiyatı Dersleri*", "*Türk Edebiyatı Teorisi*", "*Kısa Türkistan Tarihi*", "*Fars Dili Grameri*", "*Orhun Yazıtları Araştırmaları Hakkında*" adlı çalışmaları bulunmaktadır. Ömrünün sonuna doğru *Divanü Lügati't-Türk* üzerinde de çalışmıştır. Türkiye'de bulunmuş olan bu eser, SSCB'de 1930'lu yıllarda henüz basılmamıştır. İlk olarak Hocayev çalışmış, Kononov ise basımını yapmıştır[127].

---

126 F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, **age..**, s. 94-106
127 F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, **age..**, s. 95

Pantürkist olmakla suçlanan Halid Said Hocayev, 4 Haziran 1937 tarihinde tutuklanmış ve aynı yıl 12 Ekim 1937'de öldürülmüştür.

**Halid Said Hocayev'in davası 1957 yılında tekrar açılır ve suçsuz olduğuna karar verilir, itibarı iade edilir.*

Kayum RAMAZANOV

Dilbilimci-Türkologdur. Kayum Ramazan da, uydurma suçlar isnad edilerek mağdur edilen aydınlardandır. Millî İttihad teşkilatına üye olmak, Şair Fıtrat ile işbirliği yapmak, Çağatay Güringi adlı Türkçü-milliyetçi derneği kurmak, 1934 yılında Mahmud Abbasov ve Gafur Hemrakulov ile Türkçülük yapan bir grup oluşturarak milliyetçi fikirlerin yayılması için çalışmak, Fıtrat, Çolpan, Gazi Âlim Yunusov, Atacan Haşimov, Şakircan Rahimi gibi Türkçü aydınlarla görüşmek; 1933 yılında İngiltereden yardım almaya çalışan milliyetçi bir teşkilat kurmak ve İngiltere lehine casusluk yapmak; Özbekistan'ı Sovyetler Birliğinden ayırmaya çalışmak; Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer ülkelerdeki milliyetçilerle işbirliği yapmak; Sovyet ideolojisine uymayan fikirlere sahip olmak ve bu doğrultuda ders kitapları yazmak gibi suçlamalarla 12 Temmuz 1937 tarihinde tutuklanmış ve 4 Ekim 1938 tarihinde *kurşuna dizilerek* öldürülmüştür.

Kurşuna dizildikten bir gün sonra dosyası mahkeme heyeti tarafından incelenmiş ve idama mahkum edildiğine dair bir karar verilmiştir[128].

[128] Şuayip Karakaş, Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 5 (Bahar 1998), s. 24-36

B. 2. 1. 3. Türkmen Şair, Yazar ve Türkologlar

Türkmenlerin 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus idaresine girmesi Türkmen edebiyatının, Türkmen şiirinin başlıca konuları arasında yer alır. Bu dönemde meydana gelen kanlı Göktepe savaşı Türkmen şairlerinin hafızasında derin izler bırakmış ve şiirlerine konu olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren Türkmenistan'da da "*Sovyet ideolojisini*" benimsemeyen şair ve yazarlar şiddetli cezalara çarptırılmışlardır. **Abdılhekim Gulmuhammedov ve Oraz Vepayev** 1931 yılında, **Oraz Taçnazarov** 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülürler. **Hocanepes Çarıyev**[129] Yazarlar Birliği Başkanı iken vatandaşlık haklarından mahrum edilir, **Nurmırat Sarıhanov** ise partiden atılır. **Bedri Karababayev, Garaca Burunov, Şalı Kekilov, Ruhı Aliyev** ve **Hıdır Deryayev** uydurma suçlar isnad edilerek tutuklanmış, baskı altında kalmış ya da sürülmüşlerdir.

Diğer Türk topluluklarının tarihlerine ve tarihsel değerlerine yapılan düşmanlık ve alınan karşı tavır Türkmenlerde de görülür. Merkezî yönetim, Korkut Ata ve Goroğlı/Köroğlu gibi destanları sakıncalı bulmuş ve bunların toplum üzerindeki olumlu etkisini ortadan kaldırmak için onları kötülemeye ve onlarla ilgilenen kişileri tehdit etmeye başlamıştır. "Türkmen Sovyet Yazarlar Birliği Başkanı, Türkmen şairi Kurbansahatov, 14 Ağustos 1951 'de mahallî basına yaptığı açıklamada Korkut Ata'yı "*Oğuz feodallerinin kana susamışlığını gösteren tarihî bir kayıt ve dinî bir fanatizm şiiri, Müslüman olmayanlara karşı hayvanî nefretin göstergesi*[130]" olarak niteler. Böylece Korkut Ata'yı idealleştiren Türkmen aydınları "*burjuva milliyetçisi*", dolayısıyla suçlu ilan edilirler. Moskova'nın emriyle hareket eden Kurbansahatov, daha sonra Türkmenistan Komünist Partisinin Birinci Merkezî Komite Sekreterliği toplantısında, Türkmenistan Sovyet

[129] 1957 yılında hakları ve itibarı iade edilmiştir.
[130] Alexandre A. Bennigsen, Millî Türk destanları buhranı, 1951-1952: Mahallî Milliyetçilik mi, Beynelmilelcilik mi? (Çev. Metin Özarslan), **Türkbilig**, Ekim 2002/4, s. 64

Yazarlar Birliği ve Türkmenistan Bilimler Akademisi toplantılarında da bu düşüncelerini ifade eder. Ancak merkezin bu baskısına rağmen Türkmen aydınları direnmiş bu destanlarını "*millî ve popüler*" olarak savunmaya devam etmişlerdir[131].

Birçok yazar ve şair ise İkinci Dünya Savaşı sırasında askere alınarak cepheye gönderilir. Almanlarla yapılan savaşta ön saflara sürülen Türk kökenli askerler arasında yer alan birçok şair ve yazar da savaşta hayatını kaybeder. Daha önce eserleri yasaklanan ve yok edilen Türkmen şairi **Amandurdı Alamışov** İkinci Dünya Savaşı sırasında 1943 yılında hayatını kaybeden şairlerden biridir. **Nurmırat Sarıhanov, Ahmet Ahundov Girgenli, Şanlı Kekilov ve Ata Niyazov** gibi şair ve yazarlar da savaşta yok olmuşlardır.

B. 2. 1. 4. Azerbaycanlı Şair, Yazar ve Türkologlar

1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet orduları tarafından işgal edilmesinden sonra, Azerbaycan edebiyatında millî ve yerli temaların yerini "*Sovyet ideolojisi*" alır. Bu dönemde Azerbaycan edebiyatının geçmişi yok sayılır, millî edebiyat kötülenir ve eski kitaplar yakılır. Bütün yazar ve şairlerin Sovyet sistemini övmeleri emredilir. Bunu yapmayan **Hüsyin Cavid, Ahmed Cevad, Mikayil Müşfik**... gibi sanatçılar halk düşmanı ilan edilerek öldürülürler.

Mikail MÜŞFİK

Ahmed CEVAD

Hüseyin Cavid

[131] Alexandre A. Bennigsen, age.,, s. 65

Azerbaycan, hem coğrafi konumu hem de sosyo-kültürel yapısıyla Anadolu Türklüğünün devamı durumuda olduğu için, Anadolu Türklüğüyle her dönemde yakın ilişkiler içinde olmuştur. Tarihin her döneminde bu iki bölgedeki Türkler arasında ilişkiler devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin baskıcı politikalarından ve Stalin'in hunharca yürüttüğü katliamlardan kurtulmak isteyen birçok bilim adamı, şair ve yazar Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye Türkolojisinin öncülerinden ve önemli isimlerinden biri olan **Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu** ve

"Gönlüme tek Kebe yaptım seni men,
Sensiz neden qürbet elde günü men,
Sensiz nedem Allah'ı men, dini men,
Azerbaycan, menim tacım, taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!" diyen Azerbaycan aşığı **Elmas Yıldırım** bunlardandır. **Aşık Ali Asker (Élésgér, Dede)** ise, Türk Kurtuluş savaşını anlatan " *Türklerin*" redifli şiiri dolayısıyla hapse atlımış, 7-8 ay sonra hapisten çıkınca Türkiye'ye gitmek istemiş ancak bunu başaramamış ve 1926 yılında ölmüş/öldürülmüştür.(?)

1937-1939 yılları arasında, "*pantürkist, milliyetçi, sistem karşıtı, halk düşmanı*" ilan edilerek Azerbaycan'da da binlerce insan öldürülmüştür. Bunlar genellikle toplumun önderleri, fikir adamları, şair ve yazarlarıdır. Bir anlamda bu katliamlarla toplumun müşterek hafızası yok edilerek, "*mankurt*"laştırılmış fertlerden oluşan bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. İnsanların tarihleri, kültür ve kimlikleriyle ilişkilerini koparmak ve yeni bir kimlik inşa etmek istedikleri için, ferdî ve anonim ürünler içinde din, tarih ve kültür müştereklerini işaret eden eserlere karşı büyük bir savaş başlatılmıştır.

1951-1952 krizi olarak bilinen olaylar sırasında Sovyet yöneticileri özellikle Kafkasya ve Türkistan'daki Türk halklarının epik şiirlerini, destanlarını hedef almışlardır. Bu anlamdaki saldırıların Azerbaycan'daki hedefi Dede Korkut idi. Azerbaycan Komünist

Partisi Merkezî Komitesinin üyelerinden biri olan Mirza İbrahimov, 5 Mayıs 1951 tarihinde, Azerbaycan Yazarlar Kongresi önünde "*Dede Korkut'un Azerbaycan milletiyle hiçbir ortak noktasının bulunmadığını ve kahramanlarının Azerbaycan halkının çocukları değil, yabancı aristokrat fatihler*" olduğunu belirtir. Bu açıklamanın ardından Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan A. A. Bagirov, Dede Korkut'u resmî bir açıklamayla kınar. " *bu epik şiirin milliyetçilik zehri ile dolu olduğunu, Bilimler Akademisinin bunu yayınlamakla çok büyük bir siyasî hata yaptığını, Marksist-Leninist ideolojiye karşı suç işlediğini ve bunu yayınlayanların en şiddetli biçimde cezalandırılması gerektiğini*[132]" söyler. Aynı yılın Ağustos ayında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi olan Caferov, Dede Korkut hakkında *Pravda*'da bir kınama yayınlar. Bu kınama ve sonrasında gelişen olaylar, adeta Dede Korkut'un bütün izlerini Azerbaycan halkının dünyasından silmeyi amaçlar. Bagirov'un bu açıklamlarından sonra Rusça ve Azerbaycan Türkçesiyle basılmış olan Dede Korkut hikayeleri toplatılarak yok edilir...

Azerbaycan'da *"pantürkist, milliyetçi, sistem karşıtı, halk düşmanı"* gibi suçlamalarla çeşitli şekillerde cezalandırılan şair ve yazarların bir bölümü şunlardır: **Ruhullah Ahundov**[133]**, Ahmet Cevad**[134]**, Hüseyin Rasizade (Hüseyin Cavid)**[135]**, Hacı Nazarlı**[136]**,**

---

[132] Alexandre A. Bennigsen, age., , s. 63-64

[133] Burjuva milliyetçisi ve Pantürkist olmakla suçlanır.

[134] 1892 - Şamhor ilçesinin Seyfali köyünde doğan Ahmet Cevad, asıl olarak şair ve çevirmendir. Türkçü çevrelerle olan ilişkisi sebebiyle, musavatçı, Pantürkist, milliyetçi olmakla suçlanmıştır. Ayrıca, 17 Kasım 1937'de "*Kommunist*", "*Bakinskiy Raboçiy*" gazetelerinde yayınlanan makalelerinin suç teşkil ettiği iddia edilerek 4 Haziran 1937'de tutuklanmış ve 13 Ekim 1937 tarihinde kuşuna dizilerek öldürülmüştür

[135] 24 Ekim 1882 – Nahçivan doğumludur. Yazar, Devlet aleyhine casusluk yapmak, Musavatçı olmak, Musavat ruhuyla milli genç şairleri etrafında toplamak, 4 Haziran 1937'de tutuklanır, 5 Haziran'da sorgulanır, 1938 baharında kurşuna dizilmesine karar verilir. 5 Aralık 1941'de ölüm karan uygulandı.
** Yazarın iade-i itibarını da Moskova değil, 6 Mart 1956 tarihinde Bakü vermiştir.*

[136] Dramaturg. Musavat birliklerinde görev yapmakla suçlanmış; 16 Temmuz 1937 ' tutuklanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. 9 Ocak 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Asad Nasirbek Oglı Ahundov[137], Tagi Şahbazi, Mikail Müslim Oglı Talıbzade(Talıbi)[138], Samed Yusuf Oglı Vekilov (Samed Vurgun)[139], Kantemir Efendiyev, Alekperli[140], Ali Nazim Mahmudzade[141], Sultan Mecid Murtaza Ali Oglı Ganizade, Salman Mümtaz Askerov[142], Abdulla Mamed Oglı (Mamedoviç) Tagizade[143], Tagi Şahbazi[144], Yusuf Mirbaba Oglı Vezirov (Yusuf Vezir Çemenzeminli)[145] Seid Huseyn, Kurban Musayev, Zinnet Zakirov, Aga Abdul Nalın Oglı

---

[137] Edebiyatçı. Musavat üyesi ve devrim karşıtı olmak, casusluk yapmak, terörist olmakla suçlanmış. 25 Temmuz 1937'de gözaltına alınmış. Asad Nasirbek Oglı Ahundov hakkındaki son haber ve bilgi, Yüksek Sovyet Mahkemesi'nde 1 Temmuz 1939'da yaptığı savunmada söylediklerinden ibarettir. Bundan sonraki akıbeti bilinmemektedir.

[138] Edebiyatçıdır. Milliyetçilik yapmakla suçlanmış; 9 Ocak 1937'de tutuklanmış ve ölüme mahkum edilmiştir. 13 Ekim 1937'de kurşuna dizilerek öldürülür

[139] Şair. Stalin aleyhine şiir yazmak ve Musavat sempatizanı olmakla suçlanır. Tutukluluk süresi içerisinde kansere yakalanarak 27 Mayıs 1956 tarihinde ölür

[140] Edebiyatçı, yazardır. Devrim karşıtı yayın yapmakla suçlanmış; 5 Ağustos 1937'de tutuklanmış ve ölüme mahkum edilmiştir. 13 Ekim 1937'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

[141] Edebiyatçı, eleştirmendir. Basın-yayın yoluyla kanuna aykın suçlar işlemekle suçlanmış ve 18 Mart 1937'de tutuklanmış, ölüme mahkum edilmiştir. 1941 yılında ölmüştür. * *Yıllar sonra suçsuzluğu anlaşılıp, itiban iade edilir.*

[142] Yazar. 10 Ekim 1937'de tutuklanmış; 9 Ocak 1938'de on yıl hapse mahkum edilmiş ve 21 Aralık 1941'de Soliletsk Hapishasi'nde ölmüştür.

[143] 1897-Gence doğumludur. Pedagog, bilim adamıdır. Asıl mesleği Türkolog olmamakla birlikte fikirleri bakımından Türkologlarla ilişkili görülmüş ve Pantürkizmi savunmak, tek bir Türk milleti düşüncesini seminer ve konuşmalarında açıklamak, terör hareketlerine katılmak gibi suçlarla itham edilmiştir. Tutuklanan Tagizade, 1957 yılında öldürülmüştür. Ancak ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur: 06.03.1957, 06.06.1957, 19.12.1957 gibi tarihler verilmektedir

[144] "*Muarif Medeniyet*" dergisinin baş redaktörü, yazar, eleştirmen. Milliyetçi yayınlar yapmakla suçlanmış ve 13 Ekim 1937 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

[145] 12 Eylül 1887'de Şum'da dünyaya gelmiştir. Yazardır. 1907'de "*Molla Nasreddin*" adlı bir hicv dergisi çıkarır. Kiev Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirir. 1919-1925 yılları arasında İstanbul ve Paris'te bulunur, 1926'da Azerbaycan'a döner. 1920'de, İstanbul'da, B. V. Çobanzade ile tanışır. Türkiye'de bulunduğu dönemde Musavat yayıncılığında çalışır. 1930'da Sovyet Azerbayca Edebiyatı'nın tarihi roman türünün kurucusu olarak önemli eserler yayınlar. Yusuf Vezir, "*Talebeler*" adlı romanı dolayısıyla suçlanır ve hemen bunun ardından tutuklanır. Sekiz yıl kampta tutuklu kalır. Hüseyin Cavid ile Yusuf Vezir'e yöneltilen suçlamalar birbirine benzemektedir. Yusuf Vezir, tutuklu bulunduğu kamptan dönmemiştir. Nasıl öldüğü ve ya öldürüldüğü bilinmemektedir Devlet aleyhine casusluk yapmak ve Musavat yanlısı olmakla suçlanmış; 1943 yılında öldürülmüştür.

Ahundov[146], Mikail Kadır Oglı İsmailzade Muşfik[147], Hanif (Ganif) Baba Oglı Zeynallı[148] , Musahanlı Daşdemiroğlu Ağababa[149]

A. M. TAGİZADE

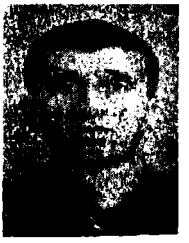
H. ZEYNALLI

S. M. ASKEROV

V. HULUFLU

R. AHUNDOV

Bunlar arasında, **Gulam Kerimoğlu Bagirov, İdris Meşadi-Zaman Hasanov** ve Türkiye'ye kaçmak zorunda kalan **Ahmet Caferoğlu** ve aslen Kırımlı olduğu halde Azerbaycana sürülmüş olan **Bekir Çobanzade** gibi dilbilimciler ve Türklükbilimciler de vardır.

[146] Mühendis olan Aga Abdul Nalın Oglı Ahundov, devlet aleyhine casusluk yapmakla suçlanmış, 1932-1934 yılları arasında tutuklu kalmış, daha sonra altı yıl daha hapse mahkum edilmiş, 25 Ekim 1949 tarihinde ölmüştür.

[147] Şair. Musavat yanlısı ve milliyetçi yazarlarla ilişkisi olmakla suçlanmış, 4 Eylül 1937'de tutuklanmış ve 12 Mart 1939'da öldürülmüştür.

[148] Edebiyatçı ve eleştirmendir. Milliyetçilik yapmakla suçlanmış, 28 Ocak 1937'de tutuklanmış, ve 13 Ekim 1937'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür

[149] Edebiyatçı-yazar. 1941 yılında öldürülmüştür.

Uydurma suçlar isnad edilen bu insanlara doğru dürüst savuma hakkı tanınmamışır. Gözaltında bulundukları süre içerisinde, insanlık dışı işkenceler yapılmış ve kendilerine isnad edilen suçlamaları kabul etmeleri istenmiştir.

Meherrem Ferec oğlu Elizade 1942, **Abdulla Musa oğlu Efendiyev (Abdulla Farug** 1944 yıllarında İkinci Dünya Savaşı sırasında cephede ölmüşlerdir.

Güney Azerbaycan'da Settar Han'ın 1906 yılındaki bağımsızlık mücadelesi ve 1920 yılında, Şeyh Muhammed Hıyabani önderliğinde kurulan Azadistan Devleti Güney Azerbaycan şair ve yazarları arasında millî heyecanların yükselmesine sebep olmuştur. 1921 yılında bu devletin yıkılmasından sonra, "*Güney Azerbaycan Türklerinin kendi dilleriyle okuyup yazmaları yasaklanmış, Türkçe basılan kitaplar imha edilmiş, buradaki Türk edebiyatının gelişmesi de durdurulmuştur*"[150]. Bu dönemdeki ırkçı ve baskıcı politikalar sebebiyle Azerbaycanlı Türkler, kendi dilleri olan Türkçenin yerine Farsça ile eserler vermek zorunda kalmışlardır.

Ahmet CAFEROĞLU

Ahmet Caferoğlu, 17 Nisan 1899 tarihinde Azerbaycan'da, Gence'de dünyaya gelmiştir. Annesi Güher Hanım, babası İsmail Bey'dir. İlk öğrenimine Semerkand'da başlayan Caferoğlu, Liseyi

[150] Şuayip Karakaş, agm., s. 293-294

Gence'de tamamlamıştır. Bir ara Kiev'de Yüksek Ticaret Okuluna devam etmiş, ancak bitirmeden 1917 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'a dönmüştür.

1918 yılında Rus destekli Ermeni birlikleri, Azerbaycan Türklerini katletmeye başlamış ve bir günde 40.000 Azerbaycan Türkü katledilmişti. Bunun üzerine Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı Kafkas Ordusu Azerbaycan'a gitmiştir. Ahmet Caferoğlu 1918'de Türk ordusuna katılmış ve topçu onbaşı rütbesi ile bu orduda görev yapmıştır. 1919 yılında Bakü Üniversitesi Türkoloji Bölümüne bir sömestr devam etmiş, ancak, Rus ordusunun 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı işgal etmesi üzerine, Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde eğitimine devam etmiş ve 1924 yılında buradan mezun olmuştur. Aynı yıl İlahiyat fakültesinde memur olarak göreve başlayan Caferoğlu, 1925 yılında Alman hükûmetinin verdiği bir bursla Berlin Üniversitesinde W. Bang Kaup, A. Von Le Coq gibi hocalardan ders almış, F. Giese ve Carl Brockelmann'ın öğrencisi olmuştur. 1929 *yılında Gence Ağzındaki 75 Azerbaycan Bayatı Türküsü-Bir Dil Açıklaması*, adlı teziyle Dr. unvanını almış ve aynı yıl, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde göreve başlamış, 1938 yılında Profesörlüğe yükseltilmiştir. *Türk Dili Tarihi*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adlı eserleri dışında *Azerbaycan Türkçesi* ve *Türkiye Türkçesi ağızları* konusunda pek çok çalışma yapmıştır.

Caferoğlu, 1927-1928 yıllarında " *Yeni Kafkasya*" ve "*Azeri Türk*" dergilerinde, A. URAN, Dr. Ahmet MUHTAR, Ahmet SALMASLI, Dr. Cafer AHMEDOĞLU gibi adlarla da çeşitli yazılar yayınlamıştır[151].

Ahmet Caferoğlu, 1973 Temmuz'unda emekli olmuş ve 6 Ocak 1975 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

[151] Osman F. Sertkaya, Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XVII, (1 Ağustos 1969), İstanbul 1969, s. 1-28

Zaman HASANOV

Hasanov, 1897 yılında doğmuştur. 1917 devrimine kadar kredi cemiyetinde muhasebeci olarak çalışmış, Devrimden sonra okumaya başlamış ve 1924 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesini bitirmiştir. Üniversiteden mezun olduktan sonra Doğu Emekçiler Üniversite'sinde Azerbaycan dili öğretmeni olarak çalışmış, Doğu Halkları Millî Kültür İlmi Araştırmaları Enstitüsünde mastır yapmıştır. Bakü'ye döndükten sonra doçent, daha sonra da profesör olan Hasanov, Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde çalışmış ve Polivanov ile birlikte "*Azerbaycan Dili Grameri*" ve "*Gence Ağzı Vokalizmi*" adlı çalışmaları yapmıştır. 1920 ile 1930 yılları arasında "*Gence Ağzının İsim Çekimi*", "*Azerbaycan Dilinin İmlası*", "*Halk Ağızları Sözlüğü İçin Malzeme Derlemenin Yönergesi*", "*Azerbaycan Dilinin Grameri-Morfoloji*", "*Azerbaycan Dilinin Grameri-Sentaks*" gibi çalışmalar başta olmak üzere 18 çalışması yayınlanmıştır.

1930'lu yıllarda Azerbaycan İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışmıştır. Hasanov'un burada yaptığı çalışmalar ve kurduğu ilişkiler, ileride kendisine isnat edilecek olan suçlamaların temel kaynağını oluşturacaktır. Hasanov bu enstitüden bir müddet uzaklaştırılmış, kısa bir zaman sonra da tekrar enstitüye dönmüştür. Bu uzaklaştırma başta her ne kadar Hasanov'un bir müddet rahat etmesini sağlamışsa da, akabindeki olaylar Hasanov'un aleyhine gelişmiştir. 1937 yılında Hasanov parti üyesi olmamasına rağmen adı geçen enstitüye müdür vekili olarak atanmış ve bu görevde birkaç ay kalabilmiştir. Daha sonra yerini A. A. Klinov almıştır. Klinov'un enstitünün başına geçmesiyle Hasanov'un ilk tahkikat davası da başlamıştır. İlk olarak görevde bulunduğu süre içinde bazı kitap ve el yazması eserlerin yok edilmesine dair bir iddianame hazırlanmış, bu iddia dolayısıyla tutuklanmıştır. Savcılık tarafından, A. A. Klimov ve

enstitünün yeni dil yöneticisi Kuliev'e Hasanov hakkında sorular gönderilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar, aynı zamanda isnad edilen suçlardır. Bu suçlamalar şöyledir:

Kuliyev:"*Eski Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü müdür vekili İdris Hasanov uzun süre Azerbaycan dili alanında Pantürkist ve zararlı işler sürdürüyordu.*"

Kuliyev ve Klimov: "*Azerbaycan dilinin imlasının hazırlanmasında Hasanov teşhis edilen diğer halk düşmanlarıyla birlikte* (Çobanzade, Tagızade vs.) *Azerbaycan dilini Arap, Fars, Osmanlı şekilleriyle bozma çalışmalarını sürdürmüş ve Batılı kapitalist ülkelerin kültürüne adapte etmeye çalışmıştır*"

Kuliyev ve Klimov: "*Hasanov'un müdürlük dönemindeki enstitü kötü çalışmıştır ve enstitünün imkânları kötü kullanılmıştır.*"

Bunlarla birlikte savcılık Hasanov'u "*karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak*" ile suçlar. Aslında suçlamalarda ve suçlanan kişilerin özelliklerinde hiçbir değişiklik yoktu. Türkoloji ile ilgilenmek ve dolayısıyla pantürkist olmak, pantürksitlerle dostane ilişkiler kurmak, enstitünün imkânlarını bu anlamda kötüye kullanmak. Bunların hepsinin genel başlığı ise "*Karşı Devrimci Faaliyetlerde Bulunmak*" idi.

Hasanov bu iddiaların hiçbirini kabul etmez. Ancak o da Sinumyagi gibi 1939 yılında 8 yıllık sürgün ile cezalandırılır. Daha sonra sekiz yıllık cezasını Seymçam ceza kampında tamamlayarak 3 Nisan 1946 yılında serbest bırakılır. Sabıkası olduğu için Bakü ve Kirovabad'a gitmesi yasak olduğu halde 1949'a kadar Kirovabad'da Rusça dersleri verir.

Hasanov bu süre içinde haklarının tekrar verilmesi için yetkili makamlara birçok mektup yazar, ancak bu mektuplardan bir sonuç alamadığı gibi, kendisinin yaşamaya hakkı olmadığı bildirilerek Kirovabad'da tutuklanıp Bakü'ye getirilir.

Bakü'de tekrar sorgulanan Hasanov, 1939 yılında cezalandırıldığı suçlardan tekrar suçlanarak Krasnoyarsk bölgesine sürgüne gönderilir ve kendisinden bir daha haber alınamaz[152].

25 Eylül 1989 tarihinde ise davası tekrar görülmüş ve suçsuz olduğuna karar verilmiştir.

Gulam Kerimoğlu BAGİROV

1904 yılında Güney Azerbaycan'da dünyaya gelmiştir. 1911 yılında Nahçıvan'a taşınan Bagirov, burada Rus-Tatar okulunda okumuş, 1924 yılında Bakü'ye giderek Pedagoji Enstitüsünde eğitimine devam etmiştir. 1927 yılında Doğu Bilimleri Fakültesine geçmiş, 1929 yılında üniversiteyi, 1931 yılında ise yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. Bagirov, aynı zamanda 1927–1936 yılları arasında Azerbaycan Komünist Yükseköğretim Merkezi'nde öğretmenlik yapmış, 1934 yılında İlimler Akademisinin Azerbaycan şubesinde yönetici olarak çalışmaya başlamıştır. Önce dil şubesinin başkanlığını yapmış, daha sonra 1935 yılında Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün müdürü Simumyagi'nin yardımcılığı görevini yürütmüştür.

İlimler Akademisinin Azerbaycan Şubesinde görev yapan diğer kişiler gibi (Simumyagi, Hasanov, Çobanzade, Tagizade vb.) Bagirov da "*Pantürksit olmak, Pantürkistlerle iyi ilişkiler kurmak ve devrim karşıtı faaliyetlerde bulunmak*"la suçlanmıştır. İlimler Akademisinin Azerbaycan Şubesi Parti Komitesi tutanaklarında geçen şu ifadeler Bagirov'un takip edilmesinin ve ileride tutuklanmasının gerekçelerini oluşturmuştur: "*Gulam Bagirov'un ve Çobanzade'nin aynı günde izinli olmaları ve aynı dinlenme evine gitmeleri ve aynı odada bulunmaları bir tesadüf mü?*", "*Tutuklu Ahundov ile ilişkisi*", "*Çobanzade ile on beş sene içerisindeki ilim hakkındaki*

[152] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 119-124

Pantürkist yayınları". Bu suçlamalar neticesinde önce Enstitüden daha sonra da partiden uzaklaştırılan Bagirov, Azerbaycan Belediye Bankasına Demirbaş Müdürü olarak görevlendirilir. Daha sonra 4 Nisan 1938 tarihinde tutuklanır.

Soruşturması devam ederken, Simumyagi'den sonra İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinde görev yapan A. A. Klimov'u, S. P. Tevosov'u ve Ya. D. Kozin'i Bagirov hakkında sorgularlar. Bunlar da Bagirov'u, "*Enstitünün mali, ekonomik faaliyetlerini ve iş disiplinini bozmakla*", "*Azerice'ye Farsça, Arapça ve Türkçe terimlerin eklenmesiyle*" ve devrim öncesi yazmış olduğu "*Azerbaycan ÖSSC'de On Beş Yıl İçindeki İlim adlı kitabında dilin kuruluşu hakkında marksizm karşıtı fikirleri ve Azerbaycan yazarlarının değerlendirilmesinde devrim karşıtı tutumlarda bulunmakla*" suçlarlar. Bu suçlamaların ardından 21 Haziran 1939 tarihinde Bagirov'a sekiz yıllık kamp cezası verilir. Cezasını çekmesi için Kalıma'ya gönderilir ve sekiz yıl sonra 4 Nisan 1949 tarihinde serbest bırakılır.

Serbest bırakıldıktan sonra, bir süre Laçin'de sağlık istatistikçisi olarak çalışmıştır. Ancak Azerbaycan DGB Başkanı Yarbay Belov tarafından hazırlanan, tekrar "*1939 yılı suçlamaları*" ve "*serbest olması içtimai olarak tehlikelidir*" şeklindeki tutuklama kararı ile ikinci kez tutuklanmış ve Kazakistan'ın güneyine Cambul bölgesine gönderilmiştir[153]. Bu sırada suçsuz olduğuna dair birçok dilekçe göndermiş ve nihayet 29.02.1956 tarihli dilekçesini müteakiben 18 Nisan 1956 tarihinde tekrar yargılanmış ve beraat etmiştir.

[153] Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 125-130

Vatan Özlemi ve Bir Hayat Hikâyesi: Elmas YILDIRIM

"Kaleden kaleye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim..."

25 Mart 1907 tarihinde Bakü yakınlarındaki Gala (Kale) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Abdülmehemmed annesi Nisa Hanım'dır. Yıldırım'ın Sona ve Ziba adlı iki kız kardeşi ve Abdülali, Memmedali, Heyder adlı erkek kardeşleri vardır.

1914-1915 eğitim öğretim yılında Çemberkend'de bulunan "*İttihad*" adlı İran okulunda eğitimine başlar. Burada Fars dilini öğrenen Yıldırım, ilk şiirlerini de bu yıllarda yazar. Daha sonra Abdulla Şaik adına Numune Mektebine girer. Bu okulda Rus dilini öğrenen Yıldırım, çok değerli öğretmenlerden ders alır ve bu yıllarda Azerbaycan edebiyatı ve siyasetinde önemli yerleri olan Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat ve Cafer Cabbarlı gibi şahsiyetlerle tanışır. 1927 yılında Numune Mektebinden mezun olan Elmas Yıldırım, Azerbaycan Devlet Üniversitesinin Şarkiyat Fakültesinin Edebiyat Bölümüne girer. Daha sonra Rusların belirlediği bir seçim ve tasnife bağlı olarak ailesi zengin kabul edildiği için, Üniversiteden atılır ve Şüvelan'daki bağ ve bahçelerine, Çemberkend'deki

evlerine, mal ve mülklerine el konur. Yıldırım'ın Üniversiteden atılmasının diğer bir sebebi de millî konularda şiirler yazması ve "dağlar" redifli bir şiirinin İstanbul'da çıkan Hayat dergisinde yayınlanmış olmasıdır.

Üniversiteden atıldıktan sonra çeşitli edebî cemiyetlerde ve dergilerde şiirlerini yazmaya ve okumaya devam eder... Genellikle fikirleri Sovyet yönetiminin beklentileri ile uyuşmadığı ve Türkiye ile olan bağlantısı dolayısıyla kara listeye alınır. Dönemin Eğitim Bakanı ve Azerbaycan Yazıçılar Cemiyetinin Başkanı Mustafa Guliyev, Yıldırım'ı, "*Türkçülerin aşığı olmak, millî edebiyatı devam ettirmek, Ahmet Cevat'ın, Hüseyin Cavit'in fikirlerini devam ettirmek*"le suçlar. Dağlar redifli şiirinin Türkiye'de yayınlanması sebebiyle 1929'da Derbend'e sürgün edilir. Burada, daha sonra 1937 yılında kurşunlanarak öldürülen şair Memmed Kazım Elekberli ve başka vatansever aydınlarla dost olur.

1930'da Bakü'de yayınlanan eseri yasaklanır ve şair Aşkabad'a sürülür. Burada Şamahı'dan sürülen Güney Azerbaycanlı bir ailenin kızı olan Ziver Hanım ile evlenir.

Aşkabad'daki faaliyetleri ve şiirleri dolayısıyla "*halk düşmanı, Türkçü*" ilan edilen Yıldırım, yolun sonun yaklaştığını anlar; ya Sibirya'ya sürülecek ya da kurşuna dizilecektir. Yılmaz bir irade ve demir gibi bir iradeye sahip olan Elmas Yıldırım'ın elini kolunu bağlayan ve onu çaresizliğe iten tek şey, eşi Ziver Hanım ile üç aylık oğlu Azer'dir.

Stalin, sadece suçlu bulduğu kişileri cezalandırmamakta, onlarla birlikte bütün aileyi de en ağır işkence ve cezalara tabi tutmaktadır. Aileyi bırakıp kaçmak bir çözüm değildir. İki can yoldaşı bir gece konuşur ve İran üzerinden Türkiye'ye kaçmaya karar verirler. *"19 Haziran 1933 günü saat 21.30'da dikkat çekmemek için evlerinin lambalarını da açık bırakarak eşi Ziver Hanım ile üç aylık olan Azer'i alarak kaçakçı deve kervanına katılır. Birkaç gün deve kervanı ile yola devam ederler. Bir süre sonra bu yolculuğun riskli olabileceğini*

düşünen şair, Firuze yaylasında bu kervandan ayrılır. Yalnız başlarına yola devam ederler.Yolda aç, susuç kalan idealist genç ana baba, Azer'i bir kayanın gölgesinde bırakıp gitmeyi düşünürler. Çünkü takatları kesilmiş, annenin sütü kalmamış, memelerinin ucu yara olmuştur. Azer Bey'in ifadesine göre, ağlayıp dikkat çekmemesi için, annesi 24 saat memesini çocuğunun ağzından çıkarmamış ve neticede uçları yara olmuştur. Bir defasında Azer'i bir kayanın dibine bırakan ana baba, birkaç metre ağlayarak yürüdükten sonra, geri dönüp yavrularını bağırlarına basarlar. Bir müddet saklanıp dinlendikten sonra yola devam ederler[154]*".*

İran sınırına yakın bir yerde yollarını kaybederler ve daha sonra sınırda İranlı güvenlik mensupları tarafından yakalanırlar. Sovyetlerde Stalin zulmünden kaçan Elmas Yıldırım, İran'da da "*Stalin ajanı, Sovyet casusu*" olmakla suçlanır, tutuklanır ve 25 gün boyunca işkence görür. Sağlığı bozulan Yıldırım, İran'daki baskı rejiminin Türklere yaptığının Sovyetlerden farklı olmadığını görür ve bir an önce Türkiye'ye gitmeye çalışır.

Bir yolunu bulup Türkiye'ye geçen Yıldırım, önce Van'a, oradan da Elazığ'a gelir. Kendisine kucak açan Türkiye'deki kardeşleriyle birlikte ve ikinci vatanı Türkiye'de yaşamaya başlar. Elazığ'da bulunan Hazar gölü ona Hazar denizini hatırlatır ve iki Hazar'ı yüreğinde birleştirerek avunmaya çalışır :

"Aç koynunu, uzaktan gelmişim, çok yaslıyım;
Eli, yurdu çalınmış bir garip Kafkaslıyım".

Elazığ nüfusuna kaydedilen şair Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olur. Elazığ'ın Palu, Keban, Ağın ilçelerinde öğretmenlik, Nahiye Müdürlüğü, İskân memurluğu gibi görevler yapar. 1951 yılında Tunceli'nin Nazimiye ilçesi İresi/Dallıbahçe bucağına Bucak

[154] Enver Aras, Hazar'dan Hazar'a Elmas Yıldırım, Manas Yay., Elazığ 2007, s. 59-79; Enver Aras, İstiklâl Şairi Elmas Yıldırım, 13. Hazar Şiir Akşamları Güldestesi, (22-24 Eylül 2005) Elazığ, s. 18-19

Müdürü olarak atanır. Ölümünden birkaç ay önce bugün Malatya Kale (Gala) Bucağına Bucak Müdürü olarak tayin edilmiş ve Azerbaycan'da Kale Köyünde doğan Elmas Yıldırım Türkiye'de Kale köyünde 14 Ocak 1952 yılında ölmüştür.

Türkiye'deki yılları Azerbaycan'a duyduğu özlemle doludur. Elmas Yıldırım'ın şiirlerinde bu ayrılık ve vatan hasreti onulmaz bir yürek yarası gibidir. Onun şiirleri, tarihin Türk milletine oynadığı oyunu bozmak ve Türk dünyasının üzerine çöken kara bulutları paramparça etmek isteyen bir çığlık gibidir. İşte Azerbaycan özlemi:

Nerde beni gül qoynunda doğuran,
Xemirimi göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimde "layla balam" çağıran,
Azerbaycan, menim baxtsız anam oy,
Neçe bir il hesretinle yanam, oy?..

Salam desem, rüzgar alıb götürse
Ağrı dağdan Alagöze ötürse
Gur sesimi göy Hezere yetirse
Hezer coşub zencirini gırar oy!..
Hökm etse, bu sersem gediş dursa oy!..

Xeber alsam Muğanımdan ilimden,
Nazlı Bakı'm, o neft goxan gülümden
Kim demiş ki, düşmüş adı dilimden,
Azerbaycan, menim eşsiz yurdum oy!
Ölmez eşqim, içimdeki derdim oy!

Gönlüme tek Kebe yaptım seni men,
Sensiz nedem qürbet elde günü men,
Sensiz nedem Allah'ı men, dini men,
Azerbaycan, menim tacım, taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

B. 2. 1. 5. Kazak Şair, Yazar ve Türkologlar

Çarlık yönetimin baskıcı politikalarının ardından Rusya'da yaşanan 1905 ihtilali ve düzenlemeleri, bütün Rusya'da olduğu gibi, Kazaklar arasında da olumlu bir hava yaratır. Rus okullarında ya da İstanbul ve Kazan gibi Türk kültür merkezlerinde eğitim gören aydınlar, millî konularla daha rahat bir şekilde ilgilenirler. Dönemin şair ve yazarları, hikâye, roman, makale ve şiir alanlarında yazdıklarıyla halkı bilgilendirir, millî konuları işleyerek özgürlük düşüncesini güçlendirmeye çalışırlar. Özellikle Mircakıp Duvlat tarafından 1908 yılında yayınlanan "*Oyan Kazak*" (Uyan Kazak) adlı şiir kitabı ile Ahmet Baytursunov, Alihan Bükeyhanov, Mustafa Urazov ve Mircakıp Duvlat tarafından 1913-1918 yılları arasında çıkarılan "*Kazak Gazetesi*", Kazak Türklerinin millî benlik ve birliklerinin sağlanması ve bir aydın hareketinin oluşması bakımınmdan önemli rol oynamıştır.

1916 isyanı Kazak ve Kırgızların büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Ancak bu isyan sonrasında millî konuları işleyen eserler yazılmış ve bağımsızlık düşünceleri daha da güç kazanmıştır. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik devriminin ardından Alaş Orda Kazak Millî Hükûmeti kurulmuştur. Bu dönemde millî konuları işleyen önemli şair ve yazarların başında Mağcan Cumabayulı ve Muhtar Avezov gelmektedir.

Bolşevik yönetimin denetimi bütünüyle ele geçirmesinin ardından verilen sözler unutulmuş ve baskılar başlamıştır. Şair ve yazarlar üzerindeki ağır baskılar ile ideololjik yönlendirmeler edebiyat ve dil çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve bu dönemde daha çok sınıf çatışmalarını esas alan Sovyet ideolojisine uygun eserler yazılmıştır. Millî konuları işleyen şair ve yazarlar tutuklanmış, sürgüne ya da çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1930'lu yıllardan sonra baskı ve zulüm had safhaya çıkmış; Sovyet ideolojisini kabul etmeyen yazar ve şairler için işkence ve ölüm kol gezmeye

başlamıştır. 20. yüzyıl Kazak edebiyatının ve Türkolojinin önde gelen isimlerinden **Ahmet Baytursunov, Mircakıp Duvlat** ve Anadolu Türklerinin Kurtuluş savaşı yaptığı günlerde;

"*Alısta avır azap şekken bavrım*
Kuvargan beyşeşektey kepken bavırım
Kamağan kalın cavdın ortasında
Köl kılıp közdün casın tökken bavrım" diyerek, Anadolu Türklerinin acısını paylaşan **Mağjan Cumabayev** kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Abay Kunanbayev'in torunu olan şair **Avbekir Akılbayev** de, bitip tükenmeyen takiplerin, ağır maddi ve manevi baskıların sonucunda çok ağır şekilde hastalanmış ve iyileşemeyip 1934 yılında ölmüştür.

Kazakistan'da millî ve mahallî kültürü öne çıkaran şair ve yazarların yanında, halk muhayyilesinin binlerce yıllık yaratımı ve onların bir çeşit tarihsel hafızası olan metinler de suçlanmıştır. Bunların başında da *Koblandı Batır* gelmektedir. Bu destanların yayın ve araştırılmasında görev alan, bunları öven ve değerli bulan kişiler takibe alınmış, baskı altında tutulmuş ve cezalandırılmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bütün Türk topluluklarından çok sayıda genç askere alınır ve cephede Almanlara karşı en ön safta savaştırılır. Bu gençler cephede büyük kahramanlıklar gösterirler. Önemli bir kısmı Sovyetler Birliği için hayatlarını verir ya da acımasız Hitler ordularına esir düşerler. Cephede savaşan Türk soylu gençlerin büyük bir bölümü gösterdikleri kahramanlıklardan ötürü madalyalar alarak dönmüşlerdir. Savaş sırasında baskılar kısmen azalır ve geçici bir rahatlama sağlanır. Ancak savaştan sonra eski baskıcı politikalara geri dönülür. Cephede savaşan ve madalyalar alarak dönen insanlar da dahil olmak üzere, savaş sonrasında yeniden baskı, sürgün ve ölümler başlar.

Kazakistan'da onbinlerce insan öldürülmüştür. Biz burada sadece şair, yazar, edebiyatçı, dilbilimci/Türkolog olan kişileri vermeye çalışacağız. Bunlardan bir bölümü, meslek olarak Türkolog olmasa

da, faaliyetleri bakımından Türklükle ya da millî kimlikle ilgili oldukları ve sistem karşıtı olarak görüldükleri için öldürülmüşlerdir.

Kazaklar arasından, **Jusupbek Aymautov**[155], **Hacı Kerim Sanılı (Sanıyev)**[156], **Din'Muhammed Adilev**[157], **Ahmet Safa Yusupov**[158], **Beyimbet Maylin**[159] **R. E. Kulley**[160], **M. F. Gavrilov, Dosmuhammedov Kardeşler**[161] , **Tınışpavey**[162], **A. Omarov**[163] , **M. Dulatov**[164], **Alihan Bukeyhanov**[165] ve **Ahmet Baytursunov, Mircakıp Duvlat, Mağcan Cumabayev, Sıdık Abılanov**[166], **Abdarahman Baydildin**[167] gibi isimler kurşunlanarak öldürülmüşlerdir.

M. F. GAVRİLOV

A. BÖKEYHANOV

[155] 20 Mayıs 1929'da tutuklanır. 21 Nisan 1930'da kurşunlanarak öldürülür. *24 Kasım 1988'de aklanır*

[156] Şair. Musavat Partisi üyesi olmakla suçlanır, 4 Temmuz 1937'de tutuklanır ve ölüme mahkum edilir. 6 Eylül 1937'de öldürülür.

[157] Millî Kazak Tiyatrosu Müdürü, kurşunlanarak öldürülür.

[158] Gazeteci, kurşunlanarak öldürülür.

[159] 25 Şubat 1938'de kurşunlanarak öldürülür. *1950'li yıllarda aklanır.*

[160] Leningrad Devlet Üniversitesi'nde akademisyen, edebiyat bilimcisi, 1938'de kurşunlanarak öldürülür.

[161] 1937-1938 kurşunlanarak öldürülürler.

[162] 1937-1938 kurşunlanarak öldürülür.

[163] 1937-1938 kurşunlanarak öldürülür.

[164] 1935 yılında sürgündeki ceza kampında ölür.

[165] Alaş-Orda'nın lideri ve ideoloğu olmak Kazak halkının problemleriyle ilgilenerek onlar adına 14.500 Kazak'ın siyasi taleplerini içeren ilk resmi dilekçeyi (Karkaralins Toplu Dilekçesi) hazırlamak, Kazak dilinin ve kültürünün yayın organları olan dergi ve gazetelerde görev almak ve Kazakların Rusya içerisindeki özerklik mücadelelerinin temsilcilerinden biri olmak ve Japonseverlik suçlamaları ile 1906'da tutuklanır. Daha sonra yine bu iddialar ve suçlamalarla defalarca tutuklanır. Kazakistan'dan sınır dışı edilir ve Moskova'ya sürgüne gönderilir. 27 Eylül 1937'de kurşuna dizilir

[166] Kazakoyun yazarıdır. 1938 yılında öldürülmüştür.

[167] Türkolog- dilbilimci. Kurşunlanarak öldürülmüştür.

1937 yılında ölen **Sattar Erubayev** ile 1938 yılında ölen **Mejit Boranbayulı Devletbayev (Gabdilmejit)** de kaynaklarda ölüm sebebi belirtilmemekle birlikte büyük bir olasılıkla kurşunlanarak öldürülmüşlerdir.

Abdrahman Munaytbasov[168], **Koşmuhamed Kemengerov**[169], **Mustafa Baralkiyev**[170], **Djunahan Kuderin**[171], **Naşır Hodjamkulov**[172], **Abdülhamit Akpayev**[173], **Seydazim Kadırbayev**[174], **Djumagali Tleulin**[175], **Muhtar Murzin**[176], **Aldabergen Umbetbayev**[177], **Alimhan Yermekov**[178], **Balihan Omarov**[179], **Bilyal Suleyev,**[180] **Daniyal İskakov**[181] önemli devlet görevlerinde bulunan kişiler sürgün cezası ile cezalandırılmışlardır.

Birmuhamed Aybasov[182], **Çilimbay Akpambetov**[183], **Abat Alibayev**[184], **Yesmuhamedoviç Şarafi Aljanov**[185], **Majit Davletbayev**[186], **Culdubayeviç Muldagali Culdubayev**[187], **Seit-Kasım Kolbaycv**[188], **Sarsenoviç Mugman Maheyev**[189], **Yeldes Omarov**[190], **Janonoviç Kartnoja Togonbayev**[191], **Aziz**

[168] Müdür, sürgüne mahkum edilir.
[169] Öğretmen, sürgüne mahkum edilir.
[170] Asistan, sürgüne mahkum edilir.
[171] Yüksek eğitimli, sürgüne mahkum edilir.
[172] Ekonomist, sürgüne mahkum edilir.
[173] Kazakistan Devlet Ticari İşler Yöneticisi, sürgüne mahkum edilir.
[174] Baş müfettiş, sürgüne mahkum edilir.
[175] Bölge sağlık uzmanlığı müfettişi, sürgüne mahkum edilir.
[176] Müfettiş, sürgüne mahkum edilir.
[177] Pahta Savhozu seyisi, sürgüne mahkum edilir.
[178] Kazak Devlet Üniversitesi'nde akademisyen, sürgüne mahkum edilir.
[179] Öğretmen, sürgüne mahkum edilir.
[180] Öğretmen, sürgüne mahkum edilir.
[181] Yüksek eğitimli, sürgüne mahkum edilir.
[182] Rredaktör. 1938'de mahkum edilir. *1958'de aklanır.*
[183] Gazeteci, 1938'de mahkum edilir. *1991'de aklanır.*
[184] Yayınevi müdürü, 1938'de mahkum *edilir 1957'de aklanır.*
[185] Kazpi kürsüsü başkanı, 1938'de mahkum edilir. *1957'de aklanır.*
[186] Yazar, 1938'de mahkum edilir. *1958'de aklanır.*
[187] Gazeteci, yazar, 1937'de mahkum edilir. *1957'de aklanır.*
[188] Öğrenci, 1938'de mahkum edilir. *1958'de aklanır.*
[189] Redaktör, 1938'de mahkum edilir. *1957'de aklanır.*
[190] Pedagog, 1937'de mahkum edilir. *1989'de aklanır.*
[191] Tercüman, redaktör, 1938'de mahkum edilir. *1958'de aklanır.*

Uturbayev[192], **Hayrettin Balgambeyev**[193] çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır[194].

Bunlardan başka, **Saken Sefullin, Jiengali Tilepbergenov, Eljas Bekenov, Smagul Saduakasov, J. Aymauitov, İlyas Jansugirov** gibi Kazak yazar ve şairler Sovyet ideolojisine hizmet etmelerine rağmen, Stalin teröründen paylarına düşeni almış ve Türk olmanın cezasını hayatları ile ödemişlerdir[195]. **Smagul Sadvakasov**[196], **S. Topayrirov, B. Kuleyev, O. Karaşev, S. Kobayev, Saken Seyfullin**[197], **İlyas Cansugurov**[198] gibi kişiler de çeşitli baskılara maruz kalmışlardır.

Kazak şair ve yazarlarından **Abdolla Cumagaliyev** 1942, **Baubek Bulkışev** 1944 yıllarında İkinci Dünya savaşında ölmüşlerdir.

---

[192] Öğrenci, 1938'de mahkum edilir. *1964'de aklanır.*
[193] Gazeteci, edebiyat bilimci, öğretmen, 1931'de mahkum edilir. *1957'de aklanır.*
[194] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, **age.**, s.
[195] Emine Gürsoy Naskali, Sovyel Türk Edebiyatı, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1 (Bahar 1996), s. 54-64
[196] Kazakistan Halk Eğitim Komiseri, Kazak edebiyatçısı
[197] Şair, nesirci
[198] Kazak şairi. 1894 yılında doğmuştur.1938 yılında halk düşmanı suçlamasıyla kurşuna dizilmiştir.

Ahmet BAYTURSUNOV

A. BAYTURSUNOV

15 Ocak 1873 tarihinde Kazakistan'da Turgay ilçesinde dünyaya gelmiştir[199]. Öğretmen, dilbilimci, Türkolog ve *Kazak Gazetesi*'nin redaktörüdür.

Kazakistan'daki alfabe çalışmalarında önemli roller alan Baytursunov, o dönemde hazırlanmakta olan Kiril alfabesini ve kullanılan Arap alfabesini uygun bulmuyordu. Latin alfabesini ise, yeni alfabeye alışmaktansa kelimelerin değiştirilmiş yazımlarını hatırlamak daha kolay olur düşüncesiyle benimsememekte idi. 1926'daki Bakü I. Türkoloji Kongresi'nde bu görüşünü açıklar ve Arap alfabesinin ıslahı gerektiğini savunur. Kazak dilinin ses sistemine uygun olarak Arap alfabesi hazırlayan Baytursunov'un bu çalışması, özellikle ünlülerin gösterilmesi formülü bakımından takdirle karşılanır.

Baytursunov, Kazak halk edebiyatından ve musıkisinden derlemeler yapan, eğitimin çağdaş yöntemlerle yapılmasını savunan, Kazak Türkçesinin ses ve şekilbilgisi terminolojisini oluşturan önemli bir bilim ve fikir adamıdır.

Babası ve amcası Çar ordusu albayına karşı çıktıkları için 15 yıl angaryada yaşamışlardır. Devrim karşıtı olarak suçlandığı belgelerde

[199] Doğum tarihi tutuklama karannda 1875, tutuklunun tutanağında ve kararda 1870 olarak yazılmıştır.

önyargılı bir şekilde eğitim seviyesinin düşük olduğu belirtilmişir.

Üç defa affedilen ve daha sonra iki defa mahkum edildilen Baytursunov, 1907'de milliyetçi hareketlere katıldığı iddiasıyla tutuklanmış ve altı yıl hapiste kalmış, sonra sürgün edilmiştir. Daha sonra yine devrim karşıtı ve milliyetçi "*Alaş*" kurumunun ve "*Alaş-Orda*" yönetiminin kurucularından ve yöneticilerinden biri olmakla suçlanmış ve 12 Haziran 1929 tarihinde tutuklanmıştır. 13 Ocak 1931 tarihinde idam cezasına çarptırılan Baytursunov'un cezası daha sonra 10 yıllık hapis cezasına çevrilmiştir. Süresi dolmadan serbest bırakılan Baytursunov, tekrar sürgüne gönderilmiştir.

Almatı'ya döndükten sonra çalışma ortamı bulamaz. Çünkü belgelerinde "*herhangi bir iş sahibi değildir*" ifadesi yer almaktaydı.

1935-1937 yılları arasında görüştüğü kimseler bahane edilerek 11 Ağustos 1937'de tekrar tutuklanır. Görüştüğü bütün kişiler 1937'de sürgün edilir. (Gabbaş Nurumov, Almahamed Kasımov, Alimhan Yermekov, Eldes Omarov, Alibay Cangildin). Tutuklandıktan sonra 13 Ağustos'ta doldurduğu tutanakta "*mal varlığı – yok*", "*sağlık durumu – sakat*", "*sosyal durumu – orta halli köylü*" ifadeleri yer alır. Bilim adamı kimliği ve kişiliği hakkında bilgi verilmez.

Altı yıllık hapis, ceza kampı ve sürgünden sonra 1935 yılında Almatı'ya dönmüş; 11 Ağustos 1937 tarihinde tekrar tutuklanmış ve 8 Aralık 1937 tarihinde idam edilmiştir[200].

Teljan ŞONANOV

1894'te Aktübe bölgesi İrgiz ilçesine dahil 4 numaralı köyde dünyaya gelmiştir. Kazak terminolojisinin kurucularından olan Şonanov, Kazakların en önde gelen dilcilerinden biridir. Hakkında üç kısa sorgu tutanağı olmasına rağmen aleyhine ifade veren diğer tutukluların ifadeleri 100 sayfadan fazladır. Ortak suçlama olan ve idam gerektirmeyen 58-10 (*karşı devrimci propaganda*), 58-11

[200] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 177-195

(*karşı devrimci kuruluşa katılma*) maddeleri Şonanov için de geçerliydi. Diğer suçlamalar ise bir dayanağı olmayan iftiralardan ibarettir. Örneğin "*edebiyat, dil terminolojisi gibi işe yaramayan kitapların yayını ve Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde çalışırken öğrencileri Sovyet karşıtı kuruluşa üye ettirme gibi işlerle uğraştığı*" iddia edilmiştir.

Şonanov'un iç savaştaki faaliyetleri hakkında 1936-37 yıllarında ifade veren beş kişiden üçü bulunmuş ve verdikleri ifadelerinde, hepsi de Şonanov'un, öldürmekle suçlandığı yedi kişiyi öldürme-diğini, rejim karşıtı faaliyette bulunduğunu gözleriyle görmediklerini belirtmişlerdir.

Dilbilimci, Türkolog, akademisyen olan Teljan Şonanov, "*Sovyet karşıtı milliyetçi faaliyetlere katılmak, terörist, isyancı suçlamaları, "Alaş-Orda" partisine üye olmak ve Japonlar lehine casusluk yapmak*" iddiasıyla üç kez tutuklanmıştır. 27 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[201] .

18. 09. 1992'de inceleme başlatılmış ve Şonanov'un yapılan suçlamalarla ilgisinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

**Ölümünden 55 yıl sonra davası yeniden gündeme gelir; suçsuz olduğu anlaşılır ve beraat kararı verilir.*

Hudaybergen JUBANOV

1899'da Aktübe bölgesi Djurunsk ilçesine bağlı 9 numaralı köyde dünyaya gelmiştir. Profesör unvanını alan ilk Kazak dilbilimcisi, akademisyendir.

Jubanov, Kazak Latin alfabesinde, Baytursunov'un Arap alfabesinin reformunda kullandığı kuralları korumaya çalışmış, 1930'lu yıllarda Baytursunov'un bilimsel çalışmalardan uzak kalmak zorunda olduğu dönemlerde, Samoyloviç'in yanında eğitim almış ve Kazak dil biliminin tartışmasız lideri olmuştur. 1930'lu yıllarda Kazak Türkçesinin gramerini yazma sorunu ortaya

[201] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 195-202

çıktığında, Jubanov bu konuyu ele alan tek dilbilimci idi. Ne yazık ki, 1937 yılında Kazak dil biliminin yeniden kurulması gerektiğinde, Stalin'in kıyımları sonucu, profesyonel dilcilerden hiçbiri kalmamıştı. Jubanov'un eserleri yasaklanmış ve yok edilmişti.

Bakü'deki benzer "*Troyki seyyar oturum*"larından farklı olarak Kazakistan'da, Troyki oturumlarının her gününde bir kişi kurşuna diziliyordu.

Jubanov'un davasında "*Alaş-Orda*" yla ilgili bir madde olmaması da onu kurtaramamıştır; *"Sovyet karşıtı olduğu düşünülen* "Tez" *ve* "Kazgaldan" *adlı iki dergi çıkarmak, Kazakların kullandığı alfabenin Latin alfabesine çevrilmesi ile ilgili yayınlar yapmak, Sovyet karşıtı milliyetçi kuruluşlara üye olmak, çalıştığı üniversitelerin eğitim plânlarını aksatmak ve Kazak Devlet Üniversitesi yangınının tertipçilerinden biri olmak*" suçlamaları ile tutuklanmış; kalıplaşmış suçlamalardan başka Kazak Devlet Üniversitesi binasındaki yangını çıkaran Biyoloji 3. sınıf öğrencisi Şahzada Şonanova'ya talimat verdiğini kabul etmesi için baskı yapılmış ve 25 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[202]

**3.10.1957 tarihinde 1938 yılı kararı kaldırılmış ve aklanmıştır.*

Mağcan CUMABAYEV

[202] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 202-207

Bavırım, sen o jakta, ben bu jakta
Kaygıdan kan jutamız bizdin atka
Layık pa kul bop turuv? Kel ketelik
Altayga, ata mıras altın taka

1893 Kuzey Kazakistan'ın Petropavlovsk bölgesinin Benetkorsk/Bulayev ilçesinde dünyaya gelmiştir. Kazak edebiyatçısı, gazeteci, pedagog ve Türkologdur.

Mağcan henüz 12 yaşındayken Çala Kazak Medresesine devam eder. Bu medresede Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesini öğrenir. Daha sonra Ufa'da bulunan Galiye Medresesi'ne gider, Galimcan İbrahimov'un öğrencisi olur ve burada Rus Dili ve Edebiyatı eğitimi alır. 1913 yılında Kazan'da Şolpan adıyla ilk şiir kitabını yayınlayan Mağcan Cumabayev, Kazak ve Tatar gençleri arasında "*Türkçü-milliyetçi*" bir sembol isim haline gelir. 1923-1926 yılları arasında Moskova'da bulunan Edebiyat Enstitüsüne devam eder. Enstitünün hocalarından V. Briusov, Mağcan'a övgüler yağdırır ve onu "*Kazakların Puşkin*'i" olarak adlandırır.

1917 yılında evlendiği ilk eşi Zeynep Hanım 1919 yılında doğum esnasında, öksüz kalan oğlu ise bir yıl sonra ölür. 1922 yılında ikinci eşi Zılıyka (Zeliha) Hanım ile evlenir ve bu beraberliği ölümüne kadar devam eder.

Mağcan Cumabayev, Sovyet ihtilalinin gerçekleştiği 1917 yılı içinde, Mir Cakıp Duvlat, Ahmet Baytursunulı, Alihan Bükeyhanulı, Seken Seyfullin, Muhammedcan Seydalin, Esfendiyar Köpeyulı, Sultan Mahmut Toraygırulı gibi yazar ve fikir adamları ile tanışır ve "*Alaş Orda*" hareketine destek verir. 1917 Devriminin yarattığı uygun ortamdan da yararlanan Alaş Orda hareketi, Alaş Orda Hükûmetini kurar ve 13 Aralık 1917 tarihinde Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ederler.

"Ne körsem de Alaş üçin körgenim
Magan atak ultım uşın ölgenim "

mısraları Mağcan Cumabayev'in o yıllarda yazdığı bir şiirde yer alır.

Mağcan, 1922 yılında Taşkent'e gider, aynı yıl Türkistan Cumhuriyeti'ne bağlı olarak Taşkentte kurulan Kazak-Kırgız Bilim komisyonunu üyesi olur. Orada "*Şolpan*", "*Sana*" ve "*Akjol*"gazetelerinde şiirleri yayınlanır. Bu tarihlerde, Kazak aydın ve yazarı Avezov ile tanışır. Mağcan, şiirlerinde Kazak halkının "*Sovyetleşme*"sine karşı çıkar, Kazak halkına ata yurduna bağımsızlığına sahip çıkmasını öğütler.

Dil ve dilin gelişmesi ile ilgili çalışmalarıyla da tanınan Cumabayev, 1922'de Orenburg'da, bir yıl sonra da Taşkent'te basılan "*Pedagogika*" adlı çalışması bunlardan biridir. Burada, Türk halkları için tek bir dilin olabileceğini, böyle bir dil için de temelin Kazakça olması gerektiğini savunur.

Muhtar Avezov, "*Lyublyu Magjana*" adlı makalesinde: "*Bugünkü şair ve yazarlardan bir tek onun geleceği parlaktır; şüphesiz onun sözü ölümsüzdür.*" diyerek Mağcan Jumabayev'i över.

Stalin'in iktidara gelmesiyle birlikte Alaş Ordacılar baskı altına alınmaya başlanır. Mağcan'ın yakın çevresindeki insanların bir bölümü tehditlerle bir bölümü de menfaat karşılığında Mağcan'ı terk etmeye başlar. Mağcan, her mücadele adamı gibi, her geçen gün biraz daha yalnız kalmaya başlar. Hiç kimse ona iş vermez, kitapları basılmaz, şiirleri yayınlanmaz olur. Selam verecek dost bulamayan Mağcan, maddi sıkıntılar içine girer ve ailesini geçindiremez hale gelir. Kendini yapayalnız hissetiği bu yıllarda yazdığı ve yüreğiyle dertleştiği mısralarında: "*Ey yüreğim benim ne suçum var, bu halkı sen sev dedin ben de sevdim*" der. Bu süreçte, Cumabayev'in eserleri, şiirleri ve onların okunması yasaklanır. Çünkü o, "*Alaş-Orda*" damgası taşıyordu. Nitekim, Petropavlovsk'taki Yazarlar Birliğine alınması için gönderdiği dilekçesi nazikçe reddedilmişti. Kısa bir süre Petropavlovsk'taki

Teknik Okulda çalışmış; ancak "*rejime bağlı olmamak*" ile suçlanarak Teknik Okuldan uzaklaştırılmıştır.

1925 yılında Moskova'da kurduğu "*Alka*" adlı edebiyat derneğinin "*karşı devrimci faaliyetler*" yaptığı iddia edilerek, 1929 yılında tutuklanır ve idama mahkum edilir. Ancak, daha sonra cezası 10 yıl sürgün cezasına dönüştürülür. 1930 yılında başlayan sürgün yıllarını çalışma kamplarında geçirir. Rus yazarı Gorki'nin yardımıyla 1936 yılında henüz cezası tamamlanmadan serbest bırakılır. Almatı'ya döndükten sonra, Muhtar Avezov'un tutuklanması yönünde bilgiler vermesi istenir. Bunu yapmayan Mağcan Cumabayev hakkında Ağustos 1937'de, yeniden deliller toplanmaya başlanır ve "*Japon Casusu*" suçlamasıyla 30 Aralık 1937'de tekrar tutuklanır.

"*Sovyet karşıtı propaganda yapmak, Kazak gençlerini silahlı saldırı yapmaya yönlendiren şiirler ve yazılar yazmak ve onları Beyaz Muhafızlar Birliğine toplamak, gizli örgütlere katılmak ve Japon casusu olmak*" gibi iddialarla suçalanan Mağcan Cumabayev'in davası ile ilgili belgelerde hüküm bile yoktur. Sadece hükmün yerine getirilmesi için iddianameden alıntı yapılmıştır. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mağcan Jumabayev, 11 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[203]. İddianame, 21 Şubat 1938 tarihlidir[204]. Yani kurşuna dizildikten on gün sonra düzenlenmiştir.

**Jumabayev'in idam kararı çok hızlı verilmiş, ancak aklanması yavaş olmuştur. Önce 1960 yılında "Japonya ajanı olmak" suçlaması kaldırılmıştır. "Sovyet karşıtı faaliyette bulunmak, milliyetçilik" suçlaması için ise yazarın 10 yıllık hapis cezasına çarptırıldığı, 1937'de "gerekçesiz" olarak bundan hüküm giydiği açıklanmıştır. 1988 yılında tam olarak beraat etmiş ve aklanmıştır.*

[203] Cumabayev ile ilgili kimi kaynaklarda ölüm tarihi 19 Mart 1938 olarak verilmektedir.
[204] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 222-223

" Türkistan eki dünye esigi goy
Türkistan er Türiktin besigi goy
Tamaşa Türkistanday jerde tuvğan
TüriktinTenri bergen nesibi goy"
M. Cumabayulı

B. 2.1. 6. Kırgız Şair, Yazar ve Türkologlar

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Moldo Kılıç, Togolok Moldo, Toktogul Satılganuulı, Şamırkanuulı gibi şairler, Kırgız Türkçesinin ilk yazılı metinlerinin de örnekleri olan şiirlerini yazarlar. Özellikle 1916 kanlı baskını edebî eserlerde çokça işlenmiş ve bu olay Kırgızların Bolşevik taraftarlarını desteklemesine sebep olmuştur. 1917 ihtilalinin ardından Lenin, Kırgızlara verdiği sözü tutmuş ve 1916 katliamında Çin'e kaçan Kırgızların gelip topraklarına yerleşmelerine izin vermiştir.

1924 yılından itibaren Kırgız Türkçesi yazı dili haline getirilmiş ve bu yıl *Erkin Too* adlı ilk Kırgızca gazete yayınlanmıştır. Bu gazete etrafında Kırgız aydınları bir araya gelmiş; Kırgız dil ve kültürünü, Kırgızların siyasi geleceğini ilgilendiren önemli yazılarını burada yayınlamışlardır. Kasım Tınıstanov, Aalı Tokombayev, Sıdık Karaçev, Kubanıçbek Malıkov, Mukay Elebayev, Böri Kenensarıyev ve Kasımalı Bayalınov gibi isimler bu gazete etrafında bir araya gelen aydınların bir bölümüdür.

Bu yıllarda Kırgızcanın ayrı bir yazı dili haline getirilmesi, geleneksel yazı dilinden ve alfabesinden koparılması çalışmaları desteklenirken, Kırgız halkının geleneksel kültürleri inançları ve tarihsel değerleri kötülenerek ya da yasaklanarak yok edilmeye çalışılmıştır.

Bolşevik devrimiyle başlayan süreçte, çeşitli baskı ve yönlendirmelerle geleneksel hayat kötülenmiş ve Sovyet ideolojisini öven eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunu yapmayan şair ve din adamı **Moldo Kılıç** ile Kırgızistan'ın ilk ve en önemli dilcilerinden,

Türkologlarından olan **Kasım Tınıstanov**[205] ve bir şiirinde "*ah milletim*" dediği için "*pantürkist*" olmakla suçlanan **Sıdık Karaçev**[206]**, Belek Soltonoyev**[207] gibi birçok aydın "*halk düşmanı*" ilan edilerek öldürülmüşlerdir.

1924 yılında başlayan yazılı edebiyat döneminde, genellikle 1924'ten önceki geleneksel hayatı işleyen eserler yok sayılmış ve 1924'ten sonraki ideolojik dil ve edebiyatın sadece Kırgızları temsil ettiği telkin edilmiştir. Bu görüşlere karşı çıkan ya da yazdıklarında devrim karşıtı bazı unsurlar tespit edilen **Tazebek Samancın, Taşım Bayayev, Ziyaş Bektenov, K. Bayalinov, B. Kenensariev** gibi şair ve yazarların kimi eserleri sakıncalı ilan edilirken, kimi şair ve yazarlar da tutuklanmış, işkenceye tabi tutulmuş ve sürgüne gönderilmişlerdir.

Sovyetler Birliği yılları boyunca, Tölögön Kasımbekov, Cengiz Aytmatov, Kazat Akmatov, Süyünbay Eraliyev, Alıkul Osmanov, Begsultan Cakeyev, Calil Sadıkov, Mayramkan Abılkasımova, Süyünbay Eraliyev, Kubat Cusupaliyev... gibi birçok şair ve yazar eser vermeye devam etmişlerdir.

Hepsi şair, yazar ve edebiyatçı olmamakla birlikte, Kırgızistan'da "*devrim karşıtı Sosyal Turan Partisi'ne katılmak*"la suçlanarak ağır cezalara çarptırılan birçok kişi vardır. Aralarında çeşitli devlet

---

[205] Kasım Tınıstanov, Kırgızistan'da Çon-Taş adlı yerde 137 kişi ile birlikte kurşunlanarak öldürülmüş ve 1 Ekim 1957'de itibarı iade edilmiştir.

[206] 1900 yılında Issık-Göl'e bağlı Cıluu-Bulak köyünde doğmuştur. 1918-1919 yılları arasında Kızıl Ordu'da asker olarak görev alan Sıdık Karaçev, Yedi-Suu bölgesinde ve Buhara şehrinin çevresinde Basmacılara karşı savaşmış, 1923-1924 yılları arasında "Koşçu"da (Fakir Köylüler Örgütü) görev alamıştır. 1924 yılında Taşkent'e özel emirle giderek Kırgızca yayınlanmaya başlayan ilk gazete *Erkin-Too*'nun sorumlu genel sekreterliği görevinde bulunan Karaçev, 1937 yılında Stalin'in uyguladığı baskıcı politikaların neticesinde, Türkistan coğrafyasında meydana gelen aydın kıyımına kurban giderek tutuklanmış ve aynı yıl idam edilmiştir. Karaçev, bir şiirinde "ah milletim" dediği için pantürkistlikle suçlanmıştır. SSCB Komünist Partisi'nin XX.Kurultayı'nda aklanan Sıdık Karaçev'in ismine ve eserlerine konan yasak kalkmıştır.

[207] 1878 yılında Kırgızistan'ın SSC Kemin ilçesi Tegermenti Köyünde doğan Belek Soltonayev, ilmî görevli, nahiye yöneticisi, şair, folklor araştırmacısıdır. 1937 yılında kurşunlanarak öldürülmüş, tarihçi, yazar, şair ve araştırmacıdır.

hizmetlerini yürüten Türkçü düşüncelere sahip kişilerin de bulunduğu aydınlardan bir bölümü şunlardır: **Abdülkerim Sıdıkov[208], Sultan Kurmanov[209], Aciman Şabdanov[210], Ahun Turdı Sopiyev[211], Canek Soltonoyev[212], Zeynitdin Lepesov[213], Kemel Şabdanov[214], Mustafa Ahmedov[215], Hayretdin Kaşımbekov[216], Hasredin Kaşımbekov[217], Moske Kambarov, İshak Kurmanov[218], Karıpbay Kanatov[219], Ali Akbar Çolokov[220], Samutdin Kurmanov[221], Kasımbay Teltayev[222], Kokumbay Çınıyev[223], Cumadıl İmankulov[224], Çımınday Toktonuşev[225], Mamıt Maylıbaşev[226], Haydar (Rokovoy) Çanışev[227],Bazarkul Daniyarov[228], Aalı**

---

[208] Kırgız ASSD Devlet Planlama Komisyonu, Hayvan Sektörü Müdürü. Sovyet karşıtı ayaklanmalar düzenleyerek Kırgızistan'ı Sovyetler Birliğinden ayırma gayesi güden Sosyal Turan Partisi'nin kurucusu olmakla suçlanmış; 9 Mayıs 1933'te tutuklanmış ve 1934 yılının Şubat ayında kurşuna dizilmesine karar verilmiştir. Daha sonra bu karar 10 yıl hapis cezasına çevrilmiştir.
**Dava 10 Şubat 1938'de suçu ispatlanamadığı için sona erer.*

[209] Pamuk Teknik Okulu hocası

[210] Murgab Yatılı Okulu öğretmeni

[211] Kırgız ASSR Komünist Yüksek Okulu hocası. Eğitimci Sovyet karşıtı STP milliyetçi kuruluşuna katılmakla suçlanmış ve 1933 yılında tutuklanmıştır. 28 Şubat 1934'te kurşuna dizilme cezasına çarptırılır. Daha sonra bu ceza 10 yıllık hapis cezasına dönüştürülür

[212] Koyunculuk Birliği veterineri

[213] Avcılar Birliği Deri Ham maddeleri Tesellüm Memuru

[214] Belli bir işe sahip değil

[215] , NKVD İlçe Polis Bölümü Müdürü

[216] Pedagojl Teknik Okulu hocası. 10 yıllık hapse mahkum edilir. Ölümü hakkında bilgi yok.

[217] Pedogoji Kurslan Muavini

[218] Belli bir işe sahip değil

[219] Belli bir işe sahip değil

[220] Belli bir işe sahip değil

[221] Ticarî Bölüm Muavini

[222] Kırvadhoz Tanm Bölümü İdarî Muavinl

[223] Belli bir işe sahip değil

[224] Naukat İlçe Heyeti Başkanı

[225] Nann Sınır Kumandanlığı İşçisi

[226] Kalin Kolhoz Ekip Başı

[227] Kazak Eyaleti Bürosu Yönetlcisi

[228] 1897/ Kırgız SSC Kemin ilçesi Çong Kemin köyünde doğan Bazarkul Daniyarov, öğretmen olarak görev yaparken, 09.08.1937 yılında STP'ye üye olmak, Rusça ders kitaplarını Kırgızca'ya tercüme ederken Sovyet karşıtı devrimci propaganda yapmakla suçlanmış ve 15 yıl hapis cezasına çarptırılmış. Bu ceza önce 10 yıla, daha sonra sekiz yıla indirilmiş ve Bazarkul Daniyarov, 1940'lı yıllarda ölmüştür.

Tokombayev[229], **Taşim İshakoviç Bayciyev**[230], **Ziyaş Bektanov**[231], **Samançin Tazabek**[232], **Yusup Abdrahmanov**[233]

Kuseyin Esenkocayev ise, 1941 yılında İkinci Dünya Savaşı sırasında ölmüştür.

1938 yılında Sovyet yönetiminin Kırgızistan'da yaptığı Çon-Taş katliamında da, 137 kişi topluca kurşuna dizilmiştir. Aralarında, yazar, şair ve aydınların da bulunduğu çok sayıda insan, 1937 yılında çeşitli bahanelerle evlerinden alınarak bir bilinmeze götürülürler ve bu insanlardan bir daha hiçbir haber alınamaz. Nereye götürüldükleri, hangi cezaya çarptırıldıkları hatta yaşayıp yaşamadıkları hakkında hiçbir açıklama yapılmaz. Tutuklu yakınlarının bütün başvuruları sonuçsuz kalır[234]. Örneğin Cengiz Aytmatov, 15 Temmuz 1956 tarihinde SSCB Harp Başsavcılığına, *"Yirmi yıldır babamın akıbeti hakkında hiçbir bilgi edinemedik. Ölü mü yaşıyor mu, ne zaman tutuklandı, kim tutukladı bilmiyoruz. Bilmiyoruz o gerçekten vatana karşı suçlu mudur? Biz, sabırsızlıkla babamdan gelecek haberi bekliyoruz.*

---

[229] Aalı Tokombayev 7 Kasım 1904 / Çong-Kemin köyüne doğmuş, Şair ve yazardır. Şiirlerinde devrim karşıtı unsurlar olduğu iddiası ve devrim karşıtı suçlomaları ile yargılanmıştır. İncelemeler sonucu suçsuz bulunmuş ve serbest kalmıştır.

[230] 1909 yılında Kırgız SSC Tüp ilçesinin Tepke köyüde dünyaya gelmiştir. Pedagog-edebiyatçı dır. Rus ordusunda şeref madalyası olmasına rağmen Kırgız diline yaptığı hizmetlerden dolayı tutuklanmış ve 1950 yılında 10 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. 18.02.1952 tarihinde hapisteyken ölmüştür.

[231] 1907 yılında SSR Tüp ilçesi Ken-Su köyünde doğmuştur. Edebiyatçı, eğitimci olan Ziyaş Bektanov, 1935 yılında milliyetçi faaliyetlerde bulunmak ve devrim karşıtı kuruluşlara katılmakla suçlanmış ve tutuklanmıştır. Üç aylık hapisten sonra suçlan ispat edilemediği için serbest bırakılmış, 1950 yılında tekrar 10 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. * *Daha sonra beraat etmiştir.*

[232] 1909 / Kırgız SSC Kemin ilçesi Cangı Cer köyüde dünyaya gelmiştir. Pedagogdur. Sovyet karşıtı milliyetçi gruba katılmakla suçlanmış, 19 Kasım 1949'da tutuklanmış, 1950 yılında 10 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır.
*Daha sonra beraat eder.

[233] 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Devlet görevlisi, yayıncı.

[234] Regina Xelimskaya, **age...**, s. 60

Bizim gerçeklere ulaşmamız ve eğer babam suçlu değilse onun ve bizim temiz şerefimizin iade edilmesi önemlidir[235]." Biçiminde bir dilekçe ile başvurmuş, ancak hiçbir bilgi alamamıştır[236].

Aralarında ünlü Romancı Cengiz Aytmatov'un babası **Törekul Aytmatov** ile dilci-Türkolog **Prof. Kasım Tınıstanov** ve **Osmonkul Aliyev**'in de bulunduğu 137 kişinin akıbeti, **Bübüyra Kıdıraliyeva**'nın 1991 yılında Kırgızistan devlet yetkililerine giderek, bilgi vermesi ve yer göstermesi sonucu öğrenilmiştir. Mayıs ayında açılan tuğla ocağının çukurunda 137 kişinin cesedi, kemikleri çıkarılmıştır. Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Cengiz Aytmatov ve diğer yetkililerin de hazır bulunduğu bu olayın bütün ayrıntıları, günümüzde Çon-Taş bölgesinde, "*Ata-Beyit*" adı verilen yerdeki anıt mezar ve müzede sergilenmektedir.

---

[235] Regina Xellmskaya, age.., s. 60
[236] Törekul Aytmatov, 15 Haziran 1957'de aklanmıştır.

B. 2. 1. 6. a. MANAS DESTANI KALBİMİN AĞRISIDIR

Manas destanı, Kırgız kimliği, tarihi ve kültürü için son derecede önemli bir metindir. Sovyet yönetimi bu destanı da sakıncalı ilan etmiş ve bu destanın yayınını gerçekleştirmeye çalışan çok sayıda aydın ve bilim adamını sürgün, hapis ve ölüm cezalarına çarptırmıştır. Manas destanını yayınlamaya çalışmak **Kasım Tınıstanov, Törekul Aytmatov, İ. Arabayev, E. D. Polivanov** gibi önemli ve öncü Kırgız aydınlarının ve bilim adamlarının hayatına mal olmuştur. **T. Baciyev, M. Avezov** gibi aydınlar ise bu çabalarından dolayı çeşitli baskılara ve dışlamalara maruz bırakılmışlardır.

Ruslar sadece Manas destanıyla ilgilenenleri değil, destanın kendisini de cezalandırmışlardır. Destanın içeriğine müdahale etmişler; Rusların aleyhinde olan ve Sovyet ideolojisinin kabullerine aykırı gördükleri hususları değiştirmiş, yayınlanan nüshalarda bu ifadelerin yer almasına izin vermemişlerdir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan Manas nüshaları, arşivlerdeki özgün nüshalardan, yukarıda belirtilen hususlar bakımından bazı farklılıklar göstermektedir.

1995 yılında "*Manas Destanının Ekim Devriminden Sonraki Kaderi I*" adıyla bir broşür yayımlandı. Bu broşür, Kırgız SSR Komünist Partisi Merkez Komitesi ve İç İşleri Bakanlığı Halk Komiserliği Dairesi arşivlerindeki belgelere göre hazırlanmıştır. *"Broşürde sadece Manas Destanı'nın kaderi değil, destanın yayımlanması ve yıl dönümünün kutlanması ile ilgili resmî hükümlerin,kararnamelerin, bu konuda varılan her türlü yargının titiz bir seçimi yer almaktadır. Bunlarda, tıpkı büyücülerin küresinde olduğu gibi, bizim "sosyalizm" adı altında yaşadığımız devir, insan kanına bulanmış olaylar, insanların mahvolmuş kaderleri, ormanların "ağaç işleri"*

bölümlerinde soğuktan donmuş el ve bacaklar; yapılan işkencelerden yükselen feryatlar, cellat ve gardiyanların sıtma görmemiş sesleri, karakolların bodrumlarından gelen tek el silah sesleri, Cezkazgan ve Karaganda'nın madenlerinde çalıştırılan veremlilerin öksürük sesleri, donmuş toprakta özgürlüğüne ve ebedî huzura kavuşmuş olan tutuklu için kazılmış mezardan gelen kürek sesleri yankılanmaktadır[237]*."*

Manas destanının yayınlanması çalışmaları Kasım Tınıstanov'un teklifi üzerine gündeme gelir. Bu teklifin yapıldığı tarihte Kasım Tınıstanov 22 yaşındadır. Komünist Partisi Propağanda Heyeti Manas destanının yayınlanmasını uygun bulur ve 23 yaşındaki Törekul Aytmatov yayın komisyonunun başına getirilir. Ancak yazdığı bir piyeste Manas destanından bir olayı aktardığı için Tınıstanov "*burjuva milliyetçiliği*" yapmakla suçlanarak tutuklanır. Daha sonra Törekul Aytmatov da tutuklanır ve ikisi de kurşuna dizilerek öldürülürler. Bu arada Manas destanı'nın yayımlanmasını isteyen ve bu amaçla hazırlanan tutanağa imza atan Babahanov da acıklı sondan kurtulamamıştır.

Törekul AYTMATOV

Kasım TINISTANOV

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Organizasyon Komitesi daire başkanı Camankulov, yazdığı bir raporda "*Kırgız*

[237] Mar Bayclyev, Manas Destanı Kalbimin Ağnsıdır (Aktaran: Doğan Gürpınar), Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek (2004), S. 12, s. 57-83.

edebiyatında, Komünist Partisi aleyhine çarpıtmalar yapıldığını ve bunun millî eserleri ve özellikle de Manas destanı'nı şüpheli hâle getirdiğini" yazınca, Kasım Tınıstanov'dan sonra ilk kez S. Karaçev, A. Kökenov gibi yazarlar ile şair B. Kenensariyev de *"Proletaryaya düşman sınıfların çıkarlarını korumkla"* suçlanmış, S. Karaçev ve A. Kökenov ölüm cezasına çarptırılmış, B. Kenensariyev ise sağ kalmakla birlikte hayatının sonuna kadar *"halk dümanı"* yaftasını taşımak zorunda kalmıştır.

10 Ocak 1935 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Halk Komiserliği Kirov Bölge Komitesi Bürosuna başvuran Tokçoro Coldoşev, Manas destanının bazı bölümlerini Kırgızca ve Rusça olarak yayınlamak istediğini belirtir. Bu başvurudan iki yıl sonra, 1937 yılında tutuklanan Coldoşev'den bir daha hiçbir haber alınamaz. Aslında 1935 yılında Kirov Bölge Komitesi Mans destanının yayınlanmasına izin verir ve Komisyonun başında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Organizasyon Komitesi Genel Sekreteri Moris Belotskiy, yardımcısı Hasan Ceinbayev, Halk Komiserlikleri Danışma Komitesi Başkanı Bayalı İsakeyev, ünlü doğu bilimci, akademisyen A. N. Samoyloviç, Kazak edebiyatının otoritelerinden Saken Seyfullin yer alır. Ancak, M. Belotskiy'i Moskova'ya götürüp Lefortovskaya hapishanesinde ortadan kaldırırlar, A.N. Samoyloviç'i Leningrad'da, Saken Seyfullin'i ise Almatı'da kurşuna dizerler. Akıbetleri bilinmeyen Hasan Ceinbayev ve Bayalı İsakeyev'in adları ise, daha sonra Kasım Tınıstanov ve Törekul Aytmatov ile birlikte öldürülüp Çon Taş'a gömülen kişilerin arasında tespit edilir.

27-28 Aralık 1935'te Manas destanı hakkında yapılan danışma toplantısında konuşan Rus dil bilimcisi, E.D. Polivanov, ilk kez *"Kırgız destanının bin yaşında olduğunu"* iddia eder. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Polivanov 1 Ağustos 1937'de tutuklanır ve Moskova'da öldürülür. Ekim Devriminin 20. yılı

şerefine "*Kökötöy'ün Aşı*" ile "*Büyük Gaza*"nın Sagımbay Orozbakov varyantı esas alınarak Rusça çevirisinin yayımlanması meselesinin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine danışılmasına karar verilir. Kirobkom Bürosunun 1 Temmuz 1937 tarihli oturumunda, Bayalı İsakeyev, eğitimden sorumlu halk komiseri O. Aliyev, Kirobkom daire başkanı Ayilçinov, genel sekreter M. Ammosov birer konuşma yaparlar. 8 Ağustos 1937'de O. Aliyev ve hemen ardından Ayilçinov ile B. İsakeyev tutuklanır. M. Ammosov ise önce memleketi olan Yakutistan'a götürülür, daha sonra Moskova'ya getirilerek orada öldürülür.

5 Kasım 1937'de Kırgızistan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu "*destana kendi düşüncelerini katan burjuva milliyetçilerinin ortaya çıkarılması*" amacıyla Manas destanının yazı kurulunu yeniler. Yeni yazı kurulu 8 kişiden oluşur. 5 Kasım 1938'de bu yazı kurulundaki E. Sultanbekov, M. Salihov, K. Kambarov, A.Alimov enselerinden kurşunlanmış olarak bir maden ocağına atılırlar. Adı geçen ve ortadan kaldırılan yayın kurulu üyelerinin yerlerine T. Ümötaliyev, C. Bökönbayev, K. Malikov ve Gureviç getirilir. Bu kararı Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Kenenbayev imzalar. K. Kenenbayev de 6 Kasım 1938'de kurşuna dizilerek öldürülür.

"*1940 Ekiminde Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsünün müdür vekili Capar Talasbayev ve Manas Bölümünün daire başkanı Taşim Bayciyev, Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri A. Vagov'a Manas'ın incelenmesi ve yayımlanması konularının analiziyle başvuruyor ve 1941 yılında destanın 1100. Yıl Kutlamalarının düzenlenmesi projesini teklif ediyorlar. 10 Nisan 1941'de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu Manas Destanı'nın yayımlanmasında çalışacak yeni bir yazı kurulu oluşturuyor fakat bu yazı kuruluna da bu işi sonuçlandırmak*

nasip olmuyor. 1941 yılının Haziranında II. Dünya Savaşı başlıyor, T. Bayciyev ve Cekşen Aşubayev cepheye gidiyor. "Manas'ın Oğlu Semetey" filminin çekimlerinde şair C. Bökönbayev ölüyor, Cekşen Aşubayev ise savaştan dönmüyor.[238]"

Görüldüğü gibi, manas destanı gerçekten bir kalp ağrısıdır. Bu destan uğrunda canlarını feda eden yüzlerce aydın vardır. Bunlar sadece burada adları sayılanlardan ibaret değildir. Doğrudan ve dolaylı olarak Manas ile ilgilendiği için suçlanmış ve çeşitli biçimlerde cezalandırılmış daha yüzlerce insan vardır. Örneğin, T. Samançin Manas destanının yazı kurulundan çıkarılmış, partiden ihraç edilmiş, akademideki görevine son verilmiş ve tutuklanmıştır. Burjuva milliyetçisi olmakla suçlanan Samançin, on yıl hüküm giymiş, dört yıl maden ocağında çalıştırıldıktan sonra Cezkazgan kampına gönderilmiş ve orada hastalanarak ölmüştür. Kırgız dili ve halkbilimi ile ilgili önemli çalışmaları bulunan Konstantin Kuzmiç Yudahin, hayatının sonuna kadar takibata uğramış, mimlenmiş kişiler listesinde yer almıştır. Z. Bektenov beş yıl hapis yatmış yedi yıl ev hapsinde tutulmuştur. Işenalı Arabayev 1933 yılında tutuklanmış, KGB'nin işkencelerine dayanamayarak hapishanede ölmüştür.

İşenalı ARABAYEV

1870 yılında Kırgızistan'ın Tyan-şan bölgesi Cumgal ilçesi Katagan köyüne dünyaya gelmiştir.

Kırgız dilciliğinin kurucusu sayılan Arabayev, dilbilimci-Türkolog ve din adamıdır. Çarlık Döneminde Ufa'da bulunan Yüksek İslam Eğitim Kurumunu bitirmiş, söz sahibi bir din adamıydı.

1925 yılına kadar Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesiydi ve bölge komitesinin İlmi Araştırma Komisyonunda Başkan olarak

[238] Mar Bayciyev, agm., s. 57-83.

çalışıyordu. Sosyal Turan Partisi'ne üye olmak suçlamasıyla tutuklanıp sorgulanan kişilerin ifadeleri gerekçe yapılarak, Arabayev de bu partinin üyesi sayılmış ve OGPU tarafından hiçbir delil gösterilmeksizin tutuklanmıştır. İlk Kırgız alfabesini (1911) yapan ve 1922 yılında Manas Destanı'nın kaydının yaşlanmakta olan S. Orozbakov'un ağzından tespit edilmesinin yolunu açan İşenalı Arabayev 1933 yılında "*burjuva milliyetçisi*" olmak suçuyla tutuklanmıştır. KGB'nin işkencelerine dayanamayan yaşlı eğitimci öldürücü dozda tütün yemiş ve böylelikle kaçınılmaz olan kurşuna dizilme cezasından kurtulmuştur. 1952 yılında düzenlenen konferansta dilci İgor Batmanov, İşenalı Arabayev'i kastederek: "*Destanın en gerici varyantı da arkasında cedid mekteplerinin, Pantürkistlerin ve Türk ajanlarının durduğu* "Sagımbay Orozbakov" *varyantıdır*[239]." diyecekti.

Arabayev, "*devrim karşıtı STP kuruluşuna üye olmak*"la suçlanarak tutuklanmış ve 7 Haziran 1933'te tutuklu olduğu hapishanede ölü bulunmuştur. Kendini zehirleyerek intihar ettiği açıklansa da, zehirlenerek öldürüldüğü sanılmaktadır. Ömrü mahkemeye kadar yetmediği için, adli kaynaklarda onun davası ile ilgili çok az bilgi yer almaktadır[240].

**9 Temmuz 1958'de delil yetersizliğinden dolayı davası sona erdirilir.*

[239] Mar Bayciyev, agm. s. 57-83.
[240] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 258

Kasım TINISTANOV

K. TINISTANOV

1901 yılında Kırgızistan'da Isık-Köl'ün Çırpıktı Köyünde dünyaya gelmiştir. Kırgız dilbilimcisi, Türkolog ve eğitimcidir.

1909-1912 yılları arasında Sazanovka köyünde, 1914-1916 yıllarında Karakol şehrindeki Rus okulunda eğitim görmüş, 1924 yılında Taşkent'teki Kırgız-Kazak Enstitüsünden mezun olmuştur. 1923, 1924 yıllarında *Ak Col*, *Caş Kayrat* gibi çeşitli dergilerde yazılar yazmış ve 1925 yılında *Erkin Too* gazetesinin redaktörlüğüne atanmıştır. 1930'dan 1937 yılına kadar ilmi memur, Kırgız Kültür Kuruluşu Enstitüsü Müdürü ve Kırgız Pedagoji Enstitüsünde çalışan Tınıstanov, 1932 yılında doçent, 1936 yılında da profesör olmuştur.

Kasım Tınıstanov, Kırgız yazı dilinin temelini atan öncülerdendir. Kırgız dilinin ilk alfabesini yapan Tınıstanov, *Kırgız Adabiy Tilinin Canı Dolbooru* (1934), *Okuu Kitebi* (1924), *Çondor Üçün Alippe* (1926), *Bizdin Til* (1927), *Ene Tili* (1928), *Okuu Cazuu Bil* (1927), *Kırgız Tilinin Morfologiyası* (1934), *Kırgız Tilinin Sintaksisi* (1936) gibi eserlerin de yazarıdır. Aynı zamanda şair olan Kasım Tınıstanov'un şiirleri, *Kasımdın Irlarının Cınağı* (1925) adlı kitapta yayınlanmıştır.

Kasım Tınıstanov, yazmış olduğu bir piyeste Manas Destanı'ndan bir olayı aktardığı için "*burjuva milliyetçiliği yapmak*" ve ayrıca "*Beyaz ve diğer devrim karşıtı ordulara, Sovyet hükûmetine karşı gruplara ve ayaklanmalara katılmak, Kırgız SSC devrimi karşıtı olmak ve Kırgız milliyetçiliği yapmak*"la suçlanmış, 2 Ağustos 1937'de tutuklanmış ve 5 Kasım 1938'de kurşuna dizilmesine karar verilmiştir. Kasım Tınıstanov, 5 Kasım 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[241].

Kasım Tınıstanov kurşuna dizildikten sonra, 137 kişi ile birlikte, Bişkek'te Çon-Taş adlı bölgedeki KGB dinlenme merkezinin yanında bulunan tuğla ocağının çukuruna gömülmüştür. Kasım Tınıstanov da dahil, uzun zaman ne oldukları, nerede oldukları, yaşayıp yaşamadıkları hakkında hiçbir haber alınamayan bu 137 aydının kurşunlanarak öldürüldükleri, ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, 1991 yılında **Bübüyra Kıdıraliyeva** adlı kadının bilgi vermesi ve yer göstermesi sayesinde öğrenilmiştir.

**Kasım Tınıstanov'un davası daha sonra delil yetersizliğinden dolayı kapatılır.*

Aciman ŞABDANOV

1905 yılında Kırgız ÖSSC Çüy bölgesinde dünyaya gelmiştir. Dilbilimci, Türkolog, akademisyendir. Almatı'da Pedagoji Teknik Okulu'nu bitirmiştir. 1929'da Frunze (Bişkek) şehrinde Bölge Etnoğrafya İlmi Araştırma Enstitüsü'nde dilbilimci olarak çalışmış, 1932 yılı Ağustos ayında görevden uzaklaştırılarak Kırgızistan'ın güney tarafına eğitim-öğretim için gönderilmiştir. Pamir'in Murgab kasabasındaki yatılı okulda öğretmen olarak çalışan Şabdanov, bu bölge İngiliz himayesi altında olduğundan daha sonra "*burjuva-demokratik devlet kurmak, Sovyet Kırgızistan'ı yıkmak için devrim karşıtı STP'ye üye olmak*"la suçlanmıştır.

[241] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 267

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde silahlı ayaklanmayla Sovyet hükûmetinin yıkılmasını amaçlayan devrim karşıtı bir kuruluş olan Sosyal Turan Partisi'ne katılmakla suçlanmış ve 28 Şubat 1934 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[242].

Eldeki belgelerde hükmün yerine getirilme tarihi kesin değildir. Karardan anlaşılıyor ki Aciman Şabdanov ile birlikte kurşuna dizilme cezası alan ilk dokuz kişiden, 1934'te sadece Aciman kurşuna dizilmiştir. Diğerlerinin bu cezaları kamplarda tutuklu kalma şeklinde değiştirilmiştir.

**28 Temmuz 1958 tarihinde bu dava Türkistan Askerî Bölgesi'nin askerî mahkemesi tarafından yeniden görülmüş ve delil yetersizliğinden davanın iptaline karar verilmiştir.*

Sultan KURMANOV

1905 yılında Kırgız ÖSSC Stalin ilçesi Kızıl Tuu köyünde dünyaya gelmiştir. 1921 yılında Almatı şehrinde Kırgız-Kazak Eğitim Aydınlanma Enstitüsü'nü kazanmış ve 1925'te mezun olmuştur. Aynı yıl Frunze (Bişkek) Bölgesi ONO'su tarafından Oş-Celal Abad Pedagoji Teknik Okulu Müdürü olarak görevlendirilen Kurmanov, 1927 yılının Kasım ayına kadar orada, daha sonra da Halkı Aydınlatma Heyeti'ne çağrılıp 1929 yılına kadar bununla ilgili çeşitli görevlerde çalışmıştır.

Kırgız Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaparken, Sovyet karşıtı STP milliyetçi kuruluşa katılmakla suçlanmış ve Mayıs 1933'te tutuklanmıştır. 28 Şubat 1934'te kurşuna dizilme cezasına çarptırılmış, daha sonra bu ceza 10 yıllık hapis cezasına dönüştürülmüştür. Sultan Kurmanov, 1937 yılında hapisteyken ölmüştür[243].

[242] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 258
[243] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 259

Osmonkul ALİYEV

1903 yılında Kırgız SSC Kalininsk ilçesi Çolok Arık Köyünde dünyaya gelmiştir. Dilbilimci, Türkologdur. Fakir bir aileden gelmiştir. Orta derecede eğitime sahiptir. 1919-1923 yılları arasında Taşkent'te Kırgız Halk Aydınlatma Enstitüsünü bitirmiş, aynı zamanda 1919 yılından beri İşçiler Birliğinin üyesiydi. 1935 yılından itibaren tutuklanıncaya kadar Kırgız SSC Halk Eğitim Komiserliği görevini yürütmüştür.

K. Tınıstanov'un davasından anlaşıldığına göre, O. Aliyev ve K. Tınıstanov Taşkent'te okurken tanışmışlar ve o yıllarda ikisi de "*Alaş Orda*" nın daha sonraki kollarına üye oldukları suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Tınıstanov, mahkemede diğer suçlamaları reddetse de bunu kabul etmiştir. Çünkü, 20'li yılların başlarında "*Alaş Orda*" olmasa da fikirleri özellikle gençler arasında etkiliydi. Daha sonra bu iki Kırgız aydını bu fikirlerinden uzaklaşmışlar ve Sovyetlere hizmet etmişlerdir. Ama bu onları 1938'deki faciadan kurtaramamıştır.

"Sovyet karşıtı milliyetçi kuruluşlara katılmak ve bu kuruluşlarda kayıt işleri yapmak, Kırgız millî alay süvariliğinde devrim karşıtı gruplar oluşturmak, millî ekonomiye ve kültüre karşı baltalayıcı faaliyetler yürütmek"le suçlanarak tutuklanmıştır. Osmonkul Aliyev de Kasım Tınıstanov ile Çon-Taş denilen yerde ve aynı şekilde, 5 Kasım 1938'de kurşunlanma cezasına çarptırılmış ve aynı gün 5 Kasım 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[244].

**09.08.1957 tarihinde SSCB. Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti'nin kararıyla Osmankul Aliyev'e verilen ceza iptal edilmiş ve itibarı iade edilmiştir.*

[244] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s.268

B. 2.1.7. Tatar- Başkurt Şair, Yazar ve Türkologlar

İdil-Ural bölgesi Türklerinin ve özellikle Tatarların en önemli tarihî kültür merkezi Kazan şehridir. Kazan, 20. yüzyılda Rus yönetimi altında yaşayan Türklerin siyaset merkezi rolünün de üstlenmiştir. Özellikle 1905'ten sonra Rusya Türklerinin bağımsızlık hareketleri Kazan'dan yönetilmiş ve yönlendirilmiştir. Bu bağlamda, **Kadı Abdurreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, Ali Merdan Topçubaşı, Musa Carullah Bigi, Abdullah Apanay, Sadri Maksudi, İsmail Gaspıralı** gibi ilim ve fikir adamlarının önderliğinde "*Rusya Müslümanları Kongresi*" Kazan'da toplanmış, çok sayıda bilimsel yayın, dergi ve gazete burada çıkarılmıştır[245].

Y.AKÇURA

Daha önceleri ortak kültür merkezleri etrafında birleşen İdil-Ural bölgesi Türklerinin edebiyatları da ortak zeminde gelişmekte idi. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde, bu bölgede yaşayan Türkler; Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan Özerk Cumhuriyetleri şeklinde ayrılarak Moskova'ya bağlanmışlardır. Daha sonra başlayan baskı ve sindirme politikaları dolayısıyla edebiyat doğal gelişimini sürdürememiş ve ideoloji edebiyatına dönüşmek zorunda kalmıştır. Ceditçiler baskı altına alınmaya,

[245] TİKA, Türk Dünyası Edebiyatı-II, Ankara 2002, s. 229

tutuklanmaya ve ceditçilik suç olmaya başlayınca, kimi yazarlar edebiyattan uzaklaşırken kimileri de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bunlar arasında, **Ayaz İshaki, Sadri Maksudî (Arsal), Abdullah Battal (Taymas), Fuat Tuktarov, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Temir, Saadet Çağatay** gibi önemli ve ünlü bilim adamları da vardır.

A. İSHAKİ

20. yüzyıl, dünyada sosyal çalkantıların, isyanların, ihtilallerin ve savaşların yüzyılıdır. Bu yüzyılda dünyanın birçok yöresinde olduğu gibi, Rusya'da da tüm halklar arasında millî bağımsızlık hareketleri önem kazanmıştır.

1905-1907 yıllarında gerçekleşen 1. Rus İhtilali sonrasında, Rus hakimiyetine karşı birçok parti kurulur; geniş halk kitleleri ve özellikle değişik Türk topluluklarından insanlar bir araya gelir. Bu birleşme ve hareketler sonrasında Türk toplulukları bazı haklar elde ederler, ancak genellikle halk hareketleri katı Rus yönetimi karşısında uzun vadeli ve kalıcı zaferler kazanamaz. Tatar Türkleri, bu ihtilalden kazançlı çıkmaya çalışırlar ve bu süreçte Kazan, Orenburg, Moskova, Ufa, Ural, Petersburg gibi şehirlerde, birçok gazete ve dergi yayınlarlar. Bu gazete ve dergilerde millî sorunlar ele alınır, millî kimlik ve benlik konusunda halk bilgilendirilir ve yönlendirilir.

Bolşevik ihtilali, Rusya'daki birçok halkın desteğini de alarak 1917'de başarıya ulaşır. Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte çeşitli özgürlüklerin önündeki engeller de kalkar. Yeni yönetim, ilk yıllarda, Rusya'daki halklara bazı kolaylıklar sağlar. Köylülere toprak verilir, fabrika ve iş yerlerinde çalışma şartları düzeltilir ve "*bütün halkların eşit*" olduğu belirtilir. Ekim devriminden sonra başlayan "*Vatandaşlık*" (grajdanlık) savaşında da halkın çoğu Bolşeviklerin yanında yer aldığı için zafer kolaylaşır. Ancak daha sonra, verilen sözler unutulur, devrime destek veren halkların istekleri dikkate alınmaz, özgürlükleri verilmez ve toprakları işgal edilir[246].

Devrimden sonra, Tatar Türkleri için ulusal bir hedef ve kutsal bir dilek haline gelmiş olan Tataristan Otonomisi, 1920'de gerçekleşir. Ancak devrimin önderleri burada da iki yüzlülük yaparlar; özerkliğin nitelikleri konusunda söylenenler yapılmaz, Tatarlar, sınırları daraltılmış ve sulandırılmış bir özerklikle yetinmek zorunda kalırlar. Tatarların yaşadığı yerlerin çok küçük bir bölümü Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin sınırları içine dahil edilince, Tatarların dörtte üçü bu sınırların dışında kalır. Yine de ümitler kaybedilmez. Tatar Türkçesi devlet dili olarak ilan edilir, yeni gazete ve dergiler çıkarılır, tiyatro ve güzel sanatlar alanında önemli gelişmeler olur.

Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 15 Ağustos 1931 tarihli kararında, yazarların asıl görevinin partinin politik amaçlarına hizmet etmek olduğu belirtilmiş ve kararda şöyle denilmiştir: "*Büyük eğitici rol oynayan edebiyat, sosyalist kuruluşunun ve sınıf mücadelesinin kahramanlığını, sosyal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini ve sosyalizmi kuran kahraman yeni insanların ilerlemesini çok daha derinden ve tam olarak aksettirmelidir*"[247]. Bu şartlardaki şair ve yazarlar da gerçek

[246] M. X. Xesenov vd., **Edebiyat 10**, Kazan 1994, s. 3-5.
[247] Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristan'ı** (Çev. Mehmet Emircan), KB Yay., Ankara 1981, s. 447

edebî şahsiyetlerini ortaya koyamazlar, edebîyat ve sanat büyük bir çöküntüye uğrar. Tataristan'da ve Tataristan dışında Tatarlar tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin sayısı azaltılır, bir bölümü de kapatılır. Yayın hayatına devam eden dergi ve gazetelere ise katı bir sansür getirilir. Tiyatro sahneleri sessizleşir, kapılarına ardı ardına kilitler vurulur. Bütün Sovyet coğrafyasında olduğu gibi Tataristan'da da Ruslaştırma siyaseti başlamıştır artık... 1920'lerde başlayıp, özellikle, 1930 ile 1950 arasında şiddetlenen aydınları baskı altında tutma ve yok etme siyaseti bu dönemde daha da güçlenir. Bu baskılar, Tatar ve Başkurt edebîyatları için büyük çöküntüye ve gerilemeye sebep olur.

Stalin döneminde, aydınlar, şairler, yazarlar ve fikir adamları tutuklanır; haksızca suçlanarak hapishanelere kapatılır, çalışma kamplarına sürülür ve yok edilirler. Yabancı ülkelere gidenlere "*halk düşmanı*" suçlamasında bulunulur ve bu kişiler hayatları boyunca bu yaftayı boyunlarında taşımak zorunda kalırlar. Suçlu ilan edildikleri için, eserleri toplatılır, yok edilir ve okunması yasaklanır. Böylece Tatar edebîyatı **Ayaz İshaki, Kerim Tinçurin, Galimcan İbrahimov, M. Galev, Şamil Usmanov, Feti Burnaş, G. Nigmeti** gibi onlarca yetenekli yazardan mahrum kalır.

Stalin 1928 yılında OGPU (eski KGB) organlarını düzenleyerek Tatar aydınlarının özellikle milliyetçi kadrosunu ortadan kaldırmaya başlamış ve ilk büyük hareket olarak yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı 77 kişi sorgulanmıştır. 1930'da bunların 21'i idama, 11'i 10 yıla, 24'ü 5 yıla, 11'i 3 yıl toplama kampında hizmete, 9'u ise 3 yıl sürgüne mahkum edilmiştir. 1931 yılında idam cezası alanların cezası 10 yıl hapse indirilmiş, ancak 1937–1939 "*büyük terör*" ü zamanında bunlar yeniden yargılanmış ve çoğu ölüm cezası almışlardır[248].

[248] Rafail Mostafin ve Reis Dautov, *Repressiya Kurbanı Tatar Yazarlan* (Akt. Mustafa Öner) Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 3, (Bahar–1997), s. 137-140.

Bu dönemde birçok yazar, şair ve aydın kendi işlerini yapamaz, yazı yazamaz hale getirilecek kadar karalanır ve suçlanır. Bunların farklı yerlerde iş bulmaları engellenir, maddi ve manevi işkenceler yapılır. Bu süreçte, **G. Minskiy, N. İsenbet, Çinekoy, G. Kutuy** gibi birçok yazar ve şair de Kazan'dan gitmek zorunda kalırlar. Bu durum, parlak bir devir yaşayan Tatar edebîyatına büyük bir darbe vurur.

Büyük terör zamanı, ya da "*repressiya*" diye adlandırılan 1937–1939 yılları arasında Stalin her cumhuriyette "*troyka*" adı verilen, üç kişiden oluşan sözde mahkemeler kurar ve bu mahkemeler genellikle ölüm cezası verirler. Tataristan Yazarlar Birliği bu dönemde önemli kayıplar vermiş, 30 yazarın 16'sı baskı altına alınmış ve 10'u yok edilmiştir. Resmi rakamlar, sadece kısa bir zaman için, böyle görünse bile, öldürülen aydın sayısının çok daha fazla olduğu bilinmektedir.

Sovyetler Birliği'nin 70 yıla yaklaşan tarihinde, halklara ve medeniyetlere zarar veren uygulamalarına binlerce örnek verilebilir. Bunlardan birisi, Stalin yönetiminin planladığı ve bütün Sovyetler Birliği'nde uygulanan Kiril alfabesine geçiş sürecidir. Sovyetler Birliği'nde Gürcü ve Ermenilerin dışındaki bütün halkların alfabeleri zorla ve kısa bir süre içinde değiştirilmiştir.

Rusya'daki halklar için ikinci bir talihsizlik ise 1941-1945 yılları arasındaki II. Dünya Savaşı'dır. Bu savaş maddi ve manevi olarak çok büyük kayıplara yol açmıştır. İki kötü adamın baş rolü paylaştığı bu savaşta milyonlarca kişi ölmüş, halkın bütün maddi varlığı neredeyse yok olmuş, büyük trajediler yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı'na Tataristan'dan 560.000 kişi katılmış ve bunların yaklaşık 250.000 kadarı savaşta yok olmuştur. Savaş yılları, edebîyat ve sanat için de büyük kayıpların olduğu yıllardır. Stalin'den arta kalan Tatar ediplerinden çoğu savaş meydanlarında ölmüş veya Almanlara esir düşmüşlerdir. Bu savaşta esir düşen Türkler özel bir uygulamaya tabi tutulmuş; Almanya'da kurulan

"*Türkistan Lejyonu*"nda askerlikleri devam ettirilmiş, tekrar cepheye sürülmüş ve bu defa da Ruslara karşı savaştırılmışlardır. Savaş sonrası dönemde, esir kamplarından dönen aydınlar, Almanların kurduğu bu Türkistan Lejyonu dolayısıyla, çeşitli suçlamalara maruz kalmış, toplumdan dışlanmış, bir bölümü de öldürülmüştür[249].

20. yüzyılda Tatar Türklerinin en önemli şairi **Abdullah Tukay**'dır. Bütün olumsuzluklara rağmen Abdullah Tukay şiir yazmaya devam etmiştir ve hayatta kalmayı başarmıştır.

A. TUKAY

G. ŞEREF

Aşağıda adları sıralanan şair ve yazarlar ise seçilmiş kurbanlardır. Bunların bir bölümü baskı, hapis, sürgün ve işkence görürken, bir bölümü de "*kurşunlanarak*" öldürülmüşlerdir:

1910-1920'li yıllarda: **Şamun Fidai, İbrahim Yosfıy, Davıt Gobeydi** Beyaz Ordu tarafından; **Şehzade Babiç** ise Kızıl Ordu tarafından acımasızca öldürülür. Yine **Fatih Emirhan, Segiyt Remiyev, Davıt Gobeydi** baskılara dayanamayarak hastalanır ve üçü de 1926 yılında, **Mirheyder Feyzi** ise 1928 yılında ölür[250].

[249] M. X. Xesenov vd., age..
[250] M. X. Xesenov vd., age.., s.

1920'lerden sonra ve Stalin devrinde aşağıda adları yazılı olan şair ve yazarlar çeşitli siyasi baskılara maruz kalırlar. Bunlardan **Galimcan İbrahimov, Kerim Tinçurin, M. Galev, Şamil Usmanov, Feti Burnaş, G. Tolımbay, L. Gıylmi, F. S. Kazanlı, G. Nigmeti, G. Gali, G. Möxemmetşin, Exet Ebdelxakov[251], Kaşaf Ebramov[252], Xemid Abdyuşin[253], Esgat Aydarov[254], Yakub Azizov, Şehretdin (Şeher) Şeref[255], Prof. Dr. Galimcan Şeref, Burhanetdin (Burhan) Şeref[256], Gıylmetdin**

[251] Gazeteci-yazardır. 21. 08. 1935 tarihinde tutuklanmış, 10 yıl hapse mahkum edilmiş, 5.9.1943'te Krasnoyarsk'ta hapiste ölmüştür. Exet Ebdelxakov, 14.02.1989 tarihinde aklanmıştır.

[252] Rus ve Tatar dili uzmanı, Akademisyen olan Kaşaf Ebramov, 16. 04. 1933'te tutuklanmış ve daha sonra delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır.

[253] Gazeteci. 27.10. 1937'de tutuklanmış, 02.06. 1940'ta delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır.

[254] Yazar. 23. 08. 1935'te tutuklanmış ve 31. 01. 1963 tarihinde 3 yıl hapse mahkum edilmiştir. *13. 06. 1957'de aklanmıştır.*

[255] 1887 Tataristan'nın Aksu Köyü, Bua Rayonunda dünyaya gelmiştir. Din adamı, tarihçi, yazar olan Şehretdin (Şeher) Şeref, din işleriyle uğraşmak, Panislamist olmak, mevcut düzeni yıkmak için halkı isyana teşvik etmek, Japonya ve Almanya lehine faaliyetlerde bulunup casusluk yapmakla suçlanmıştır. 1928'de yukarıdaki suçlamalardan dolayı tutuklanarak 3 yıl esir kampında kalmaya mahkûm edilir. 16 Nisan 1936'da Ufa'da tekrar tutuklanır. 7-11 Ocak 1938'de suçlu bulunur ve idam cezasına çarptırılır. 17 Haziran 1938'de Ufa'da kurşuna dizilerek öldürülür. * *Stalin'in ölümünden sonra dosyası yeniden ele alınır ve 21 Aralık 1956'da suçsuz bulunarak aklanır.* Bk. Remzi Veliyev, **Faciga**, Kazan 1996

[256] 1881 yılında Tataristan'nın Aksu Köyü, Bua Rayonunda dünyaya gelmiştir. Gazeteci-yazar olan Burhanetdin (Burhan) Şeref, devlet aleyhinde faaliyet bulunmak, halk düşmanlığı yapmak, Pantürkist olmak, Japonya adına casusluk yapmakla suçlanmıştır. 21 Mayıs 1932'de tutuklanmış ve esir kampında kalmak üzere 3 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 27 Aralık 1937'de tekrar tutuklanmış ve yine esir kampında kalmak üzere 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Yaşlı ve sakat olan Burhanetdin Şeref, kamp şartlarının kötülüğü yüzünden 28 Aralık 1942'de Ralfe kolonisinde ölür. Daha sonra dosyası yeniden ele alınır ve 14 Haziran 1957'de suçsuz bulunarak itiban iade edilir.

Şeref[257], **Şihap Şeref**[258], **Hadi Atlasi**[259], **Fahrelislam Agiyev** (Fahrelislam Nigmetullah'ın oğlu Agiyev)[260], **Esgat Aydar** (Esgat Haris oğlu Aydarov)[261], **Selah Atlagulov** (Selahettin Sadrettin oğlu Atnagulov)[262], **Gıylemdar Bayimbitov** (Gıylemdar Soltan oğlu Bayimbitov)[263], **Safa Borhan** (Safa Vefa oğlu Borhanov)[264],

---

[257] 1885 yılında Tataristan'nın Aksu Köyü, Bua Rayonunda dünyaya gelmiştir. Gazeteci, Matbaacı olan Gıylmetdin Şeref, Milliyetçilik yapamak, devrim karşıtı, halk düşmanı olmak, Japonya ve Almanya adına casusluk yapmakla suçlanmıştır. Gıylmetdin Şeref, 14 Temmuz 1927'de suçlu bulunur ve 3 yıl Tataristan ve Başkurdistan dışında olmak üzere sürgüne gönderilir. Leningrad'da 9 yıl çok kötü şartlarda, ailesinden uzakta yaşamak zorunda kalır. 21 Mart 1938'de tekrar Kazan'da tutuklanır ve 2 Haziran 1939'da esir kamplannda çalışmak üzere 8 yıl hapse mahkûm edilir. 5 Ocak 1942'de bu ağır şartlara dayanamayarak ölür. Stalin'in ölümünden sonra (1955) kızının başvurusu üzerine dosyası yeniden ele alınır ve suçsuz bulunarak 1958'de aklanır.

[258] 1875 Tataristan'nın Aksu Köyü, Bua Rayonunda dünyaya gelen Şihap Şeref, din adamı, tüccar, çiftçidir. Milliyetçilik, devrim karşıtlığı, devlet ve rejim aleyhine faaliyet, dindarlık, Panislamizm gibi suçlamalarla 1932'de tutuklanır. 8 yıl hapse mahkûm edilir. 1932'de esir kampından Kazan'a döner ve 30 Eylül 1938'de tekrar tutuklanarak cezaevine atılır. 1939'da cezaevindeyken sağ tarafına felç iner ve aynı yıl cezaevinde ölür. *11 Ağustos 1989'da suçsuz olduğu ispatlanarak itibarı iade edilir.

[259] 1876 yılında Tatarlstan'da Çüpreli Rayonu İskë Çeke Köyünde dünyaya gelmiştir. Tarihçi, pedagogdur. 1920'de tutuklanmış ve 10 yıl hapse mahkum edilmiştir. 1930'da tekrar tutuklanmış ve yine 10 yıl hapse mahkum edilmiştir. 1934'te serbest bırakılmış ancak 28. 07. 1936'da kurşuna dizilerek öldürülmüştür.
* 27.05. 1958'de aklanmıştır.

[260] 1887 yılında eski Tombov eyaletinin Timnikev ilçesinin Teneş köyünde doğar. 1928 sonlarında OGPU tarafından tutuklanır. 1930'da OGPU Kollegyumu tarafından idama mahkûm edilir. 1931'de Kollegyum idam cezasını 10 yıllık toplama kampı hizmetine dönüştürür. 1937-38'de tekrar yargılanır ve idama mahkûm edilir. 1938'de Moskova hapishanesinde idam edilir.

[261] 6 Haziran 1906'da eski Samara eyaletinin İski Soroçl köyünde doğar. 1935'te tutuklanır. Birkaç yıl yatıp çıkar.1938–41 yıllannda Kazan'dan Semerkant'a sürülür. 2. Dünya Savaşı'na katılır. Sürgün cezası kalkar Kazan'a döner, ancak edebiyattan uzaklaşır. Ömrünün sonuna kadar kültür kurumlarında çalışır. 24 Ocak 1959'da ölür.

[262] 1893'te bugünkü Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Belebey bölgesi Suvlkkül köyünde doğar. 1917 Tatar-Başkurt milli hareketine katılır. "*İdil-Ural Devleti'ni Gerçekleştirme Kollegyumu*" sekreteri olur. 1936'da "*sol komünistler*" grubunda ve SR partisinde olmakla tutuklanır. 15 Ağustos 1937'de ölüm cezasına mahkûm edilir. Aynı gün öldürülür.

[263] 1886 yılında Ufa eyaletinin Belebey ilçesi Çakmayış köyünde doğar. 1932'nin Aralık ayında "*Köylülerarası ittifak oluşturmak*"tan tutuklanır. 10–28 Mayıs 1933'te OGPU tarafından idama mahkûm edilir.

[264] Aralık 1899'da Ural'daki Serebrianıy maden ocaklan bölgesinde doğar. 30 Aralık 1936'da "*Sultan Galiyevci*" olmakla suçlanır ve tutuklanır. 3 Ağustos 1937'de ölüm cezasına çarptınlır aynı gün öldürülür.

Fethi Burnaş (Fethilislam Zakir oğlu Burnaşev)[265], **Mehmet Bödegli** (Mehmet Keşfilhadi oğlu Bödegli)[266], **Galgof**[267], **Cemal Velidi** (Cemallettin Cemalettin oğlu Velidov)[268], **G. Gaziz** (Gaziz Salih oğlu Gubeydulin)[269], **Gomer Gali** (Gomer Bilal oğlu Galiyev)[270], **Mehmüt Galev** (Mehmüt Galevitdin oğlu Mercani)[271], **Lebib Gıylmi** (Lebib Gıylman oğlu Gıylmanov)[272], **Ayaz Gıylecev** (Ayaz Mirseyit oğlu Gıylecev)[273], **Galimcan İbrahimov** (Galimcan

---

[265] 13 Ocak 1898'de eski Simbir eyaleti Buca ilçesi Bikşık köyünde doğar. Sovyet karşıtı propaganda yapmak ve silahlı isyan çıkarmakla suçlanır ve 24 Ağustos 1940'da tutuklanır. Mahkûmiyeti sırasında suçlulan örgütler bu yüzden 15 Temmuz 1942'de ölüme mahkûm edilir. 1 Ağustos 1944'te kurşuna dizilir

[266] 1895'te Tataristan'ın Mamadış bölgesinin Yamuş köyünde doğar. 1929'da "*Sultan Galiyev*" taraftan olmaktan tutuklanır. 10 yıl ceza alır ve sürgüne gönderilir. Sonra 1955'e kadar sürgünlerde eziyet görür. 24 sene sonra Kazan'a döner. 1975'te Kazan'da ölür.

[267] Sultan Galiyevcilikle suçlanmış; 1929-30'da tutuklanmış ve 1940'ta Solevki toplama kampında ölmüştür.

[268] 1887'de Kazan eyaletinin Tetiş ilçesi Apas köyünde doğar. "*Karşı İhtilalci Milli Merkez*" kurmakla suçlanır. 6 Mayıs 1931'de tutuklanır. 5 yıl hapse mahkum edilir. Sorgu esnasında binadan kendini atıp intihar teşebbüsünde bulunduğu ancak ölmediği açıklanır. Daha sonra Baltık Kanalı'nın inşasına gönderilir, burada öldüğü tahmin edilmektedir.

[269] 27 Haziran 1887'de Kazan'da doğar. Tarihçi akademisyendir. 1937 Mart ayında Sultan Galiyevcilik, Pantürkizm fikrini yaymak, Türkiye, Almanya ve Japonya casusu olmakla suçlanır ve tutuklanır. Şahsi mülküne el konur ve 13 Aralık 1937'de idam edilir.

[270] 16 Haziran 1900'de Tataristan'ın Buva bölgesi İski Tinçeli köyünde doğar. 9 Mart 1937'de tutuklanır. "*Karşı ihtilalci Troçkist örgüt*" üyeliği ile suçlanır. 15 Ağustos 1937'de 10 yıl hapse ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrum edilme cezası alır. 1947'de serbest kalır. 1949'da tekrar tutuklanır. Ömür boyu sürgün edilir. 5 Temmuz 1954'te sürgün yerinde (Krasnoyarsk) bir haydut tarafından öldürülür.

[271] Eylül 1886'da Kazan eyaletinin Arça ilçesi Taşkiçü köyünde doğar. Ne zaman ve nasıl tutuklandığı belli değildir. 4 Kasım 1937'de Hususi Kurum (OSO) oturumu yapılır. Buradan onunla ilgili olarak çıkan karar da belirsizdir. Yazar, hazırlanan evraka göre 12 Kasım 1938'de ölmüştür.

[272] 12 Haziran 1906'da Tataristan'ın Elmet rayonu İski Bagraj köyünde doğar. 21 Eylül 1937'de tutuklanır. Karşı ihtilalci faaliyetle suçlanır. Kazan hapishanelerinde cefa çeker. 9 Mayıs 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesinde ölüm cezasına çarptırılır. Aynı gün Çink Kül zindanında öldürülür

[273] 17 Ocak 1928'de Tataristan'ın Sarman rayonu Çukmarlı köyünde doğar. Gıylecev, Kazan Üniversitesinde öğrenciyken 22 Mart 1950'de Sovyet iktidarına karşı propagandadan suçlanır ve tutuklanır. 1950 Aralık ayında 7 yıl hapse mahkum edilir. 1955'e kadar türlü kamplarda inşaat işçisi olarak çalıştırılır. Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakılır.

Gıyrfan oğlu İbrahimov)[274], **Gaziz İdilli** (Gabdilaziz Selah oğlu Usmanov)[275], **Gata İshakıy** (Gata Kamaletdin oğlu İshakov)[276], **Mansur Krıymov** (Mansur Kerim oğlu Krıymov)[277], **Fatih Kerimi** (Fatih Gıylman oğlu Kerimov)[278], **Galim Möhemmetşin** (Galimcan Möhemmetşa oğlu Möhemmetşin)[279], **Galimcan Nigmeti** (Galimcan Emircan oğlu Nigmetullah)[280], **Kavi Necmi** (Kavi Hibet oğlu Necmetoknov)[281], **Mecit Refiykov** (Mecid Mahsum oğlu Refiykov)[282], **Söbbuh Refiykov** (Söbbuh Hadi oğlu

---

[274] 12 Mart 1887'de eski Ufa eyaletinin İsterlitamak ilçesi Soltanmurat köyünde doğar. Yazardır. 29 Ağustos 1937'de hastayken tutuklanır ve Kazan'daki Pleten hapishanesine kapatılır. "*Karşı ihtilalci Troçkist örgüt kurmak*"la suçlanır. 21 Ocak 1938'de hastalanarak hapishanede ölür.

[275] 26 Aralık 1905'te Astırhan şehrinin Tüyek semtinde doğar. Yazardır. 1937'de tutuklanır. 1939'da serbest bırakılır. Ruhen ve sağlık olarak çökmüştür. Bu yüzden Edebiyat sahasında etkiil olamaz. 27 Temmuz 1985'te Kazan'da vefat eder.

[276] 1887'de Ufa eyaletinin Boni kazası Gabdilla köyünde doğar. Yazar ve eğitmendir. 1937'de tutuklanır.

[277] 1898'de doğmuştur. Şair ve yazardır. 1 Ağustos 1938'de Ufa hapishanesinde idam edilir

[278] 18 Mart 1870'de Böglme kazası Minlibay köyünde doğar. Yazardır. 4 Ağustos 1937'de tutuklanır. 27 Eylül 1937'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kollegyumu ona ölüm cezası verir. Karar aynı gün infaz edilir.

[279] 7 Şubat 1911'de Tataristan'ın Biyiktav bölgesi Olı Solabaş köyünde doğar. 26 Aralık 1937'de gizli örgüt kurma ve Sovyet yöneticilerine karşı saldın hazırlığı nedeniyle tutuklanır. 10 Mayıs 1938'de SSCB yüksek mahkemesinde ölüme mahkum edilir. Aynı gün öldürülür.

[280] 15 Aralık 1901'de eski Simbir eyaleti Petryaks bölgesi Karastnıy Ostrov köyünde doğar. Şair ve yazardır; aynca Tatar yazarlar teşkilatının da ilk başkanıdır. 2 Haziran 1937'de tutuklanır. 16-19 Mart 1939'da 10 yıl hapse ve vatandaşlık hakkından 5 yıl mahrum edilmeye mahkum edilir. 29 Aralık 1939'da serbest bırakılır ve aklanır. 24 Mart 1957'de Kazan'da ölür.

[281] 26 Temmuz 1897'de Başkurdistan'ın Çişme bölgesine dahil Üdrekbaş köyünde doğar. Yazardır. 16 Eylül 1937'detutuklanır. Birkaç yıl Kazan ve Alabugazindanlannda yatar. Karşı ihtilalci örgüte katılmakla suçlanır. 17 Ocak 1940'da 5 yıl hapse mahkum edilir. Onu Ustvımbay tutuklular kampına gönderirler. Burada 4 Aralık 1941'de ölür.

[282] 17 Nisan 1925'te Başkurdistan'ın bugünkü Kügerçin bölgesi Kügerçin köyünde doğar. Kendisi yazardır. Kazan Üniversitesi'nde öğrenciyken diplomasını almaya birkaç gün kala 1 Nisan 1950'de tutuklanır. Suçu ise karşı ihtilalci örgüt üyesi olmaktır. 10 yıl hapse mahküm edilerek İrkutsk bölgesindeki iş kampına sürgün edilir. 1951–55 arası yol inşaatlannda tutuklu olarak çalıştınlır. Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakılır. 24 Ocak 1986'da hastalanarak Kazan'da vefat eder.

Reyifkov)[283], **Gali Rehim** (Möhemmetgali Möhemmet Şakir oğlu Gabdirehimov)[284], **İbrahim Salahov** (İbrahim Nizami oğlu Salahov)[285], **Sirin** (Sirin Henif oğlu Batırşin)[286], **Segiyt Sünçeley** (Segyit Hemidiulah oğlu Sünçeleyev)[287], **Guriy Tavlin** (Guriy İvanoviç Tavli)[288], **Adler Timirgalin** (Adler Kamil oğlu Timirgalin)[289], **Kerim Tinçurin** (Kerim Gali oğlu Tinçurin)[290],

[283] 15 Temmuz 1913'te Tataristan'ın bugünkü Sarman bölgesi Nörkey köyünde doğar. Gazeteci yazardır. 17 Ekim 1937'de NKVD tarafından tutuklanır. 12 Mayıs 1938'de 10 yıl hapis ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyet cezası alır. Önce Solovki'ye daha sonra da Nörilski kamplarına gönderilir. Cezası dolunca bile (1947) memleketine dönmesine izin verilmeden yeni bir mahkeme kurularak (9 Haziran 1951) Krasnoyarsk Krayın'a ömür boyu sürgün edilir. 20 yıl geçtikten sonra memleketine döner (1957). Sağlığı bozulan Refiykov 21 Kasım 1971'de Tataristan'ın Yana Zey işki köyünde vefat eder.

[284] Yazar, 4 Kasım 1892'de Kazan'da doğar. 6 Mayıs 1931'de tutuklanır. Suçu karşı ihtilalci milliyetçiliktir. 11 Mayıs 1932'de kurulan mahkemede 5 yıl hapse mahkum edilir. Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'nda çalışmaya gönderilir. Gayretli hizmetinden ötürü cezası dolmadan serbest bırakılır (22 Ağustos 1934). 1938'de yeniden tutuklanır. 27 Şubat 1940'da yeniden serbest bırakılır. Sağlığı bozulan yazar zor şartlar altında yaşar. İş vermezler ve açlıkla savaşır. 3 Mart 1938'de ölür.

[285] Şair ve yazardır. 30 Ağustos 1911'de Kazakistan'ın Kökçetav şehrinde doğar. 27 Aralık 1937'de halk düşmanı diye nitelendirilen G. İbrahimov ile temas kurarak karşı ihtilalci olmaktan tutuklanır. 10 yıl hapse mahkûm edilir ve Gulag takımadalarına sürgün edilir. Burada sağlığı bozulunca 25 Ekim 1947'de serbest bırakılır. Tekrar tutuklanma korkusundan dolayı Kazan'a geri dönmez ve bozkırlarda yaşar. Satalin ölünce tekrar yazı hayatına döner.

[286] 14 Aralık 1896'da Tataristan'ın bugünkü Bavlı bölgesi Kerekeşli köyünde doğar. Yazardır. 23 Ağustos 1935'te Sovyet karşıtı propaganda ve karşı ihtilalcilik suçlarıyla tutuklanır. 31 Ocak 1936'da 5 yıl hapse mahkum edilir. Hapisten ruhen çok yorgun çıkan yazarın yazı hayatı bitmiştir. 23 Kasım 1969'da doğduğu köyde ölür.

[287] 2 Ağustos 1889'da Saratov gubernası Hvalın kazası İski Matsak köyünde doğar. Şair ve mütercimdir. 2 Temmuz 1927'de Sultangaliyevcilikle suçlanarak tutuklanır. Kısa bir süre serbest bırakıldıktan sonra 28 Şubat 1929'da aynı suçla tekrar tutuklanır. 18 Temmuz 1930'da ölüm cezası alır. 13 Ocak 1931'de bu ceza 10 yıllık sürgün kampına çevrilir. 9 Ekim 1937'de yeniden ölüm cezası alır ve 27 Ekim 1937'de öldürülür

[288] 15 Aralık 1925'te Tataristan Cumhuriyeti Zey bölgesi Urta Bagryaj köyünde doğar. Şair, yazar ve eğitimcidir. Tavlin birçok savaşa katılır ve madalyalar alır; ancak milliyetçilik ruhuyla karşı ihtilalciliği yürütmekle suçlanır ve 23 Ocak 1950'de tutuklanarak 10 yıl hapse mahkum edilip Sibirya'ya gönderilir. 22 Eylül 1954'te serbest bırakılır.

[289] 1 Ocak 1931'de Tataristan'ın Sarman bölgesi İski Minzelebaş köyünde doğar. Timirgalin Sovyet karşıtı bildiriler yazıp halk arasında dağıtır. 10 Ocak 1950'de tutuklanır ve 13 Mart 1950'de zorla tımarhaneye kapatılır. Bir buçuk yıl kadar burada kalır. 5 Ekim 1951'de köyüne gönderilir.

[290] 15 Eylül 1887'de Penza ülkesinin Demyan Bednıy bölgesi Tarakan köyünde doğar. Yazar ve tiyatrocudur. 16 Eylül 1937'de Japon casusluğu suçuyla tutuklanır. Suçları kabul etmez ve soruşturmacıların yüzüne tükürür. 14 Kasım 1938'de ölümle cezalandırılır. 15 Kasım 1938'de öldürülür.

Gomer Tolumbay (Gabdelhak Celaleddin oğlu Şahiehmetov)[291], **Hesen Tufan** (Hasan Fehri oğlu Tufan)[292], **Şamil Usmanov** (Şamil Heyrdullah oğlu Usmanov)[293], **Min Şabay** (Min Garif oğlu Şabayev)[294], **Server Ethemova** (Server Sabir kızı Ethemova)[295] **Mirsey Emir** (Mirseyef Meselim oğlu Emirov)[296], **Sadri Celel** (Sadrettin Hıyrettin oğlu Velidov)[297], **Fatih Seyfi Kazanlı**[298]**, Mecit Gafuri, Galiasker Kamal, Şerif Kamal, Neki İsenbet, K. Emiri, S. Sünçeley, S. Kudaş, Ayaz İshaki (sürgün), Saniye Giffet (sürgün), Fuat Tuktarov (sürgün), Hadi Taktaş, Xesen Tufan (sürgün), İ. Selaxov (sürgün),**

---

[291] 14 Nisan 1900'de Simbir gubernası Buva Kazası Tolumbay köyünde doğar. Yazardır. 8 Haziran 1937'de karşı ihtilalci Troçkist örgüt mensubu olmakla suçlanarak tutuklanır. Preten hapishanesinde yatar. 8 Mayıs 1938'de ölüm cezası alır ve aynı gün öldürülür.

[292] 9 Aralık 1900'de eski Kazan gubernası Aksubay bölgesi İski Karmat köyünde doğar. Yazardır. 19 Mayıs 1940'da yazdığı eserler yüzünden tutuklanır. 7 Mart 1942'de ölüm cezası alır; ancak daha sonra bu ceza 10 yıl hapis ve ilaveten 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmaya çevrilir. Birçok mahkûm kampına gönderilir. 1956'da serbest bırakılır. 10 Haziran 1980'de Kazan'da ölür.

[293] 26 Aralık 1898'de Savatov gubernası Kuznetsk kazası Penderge köyünde doğar. Yazardır. 7 Nisan 1937'de Sultangaliyevcilikle ve Sovyet karşıtı propaganda yapmakla suçlanır ve tutuklanır. Sürekli işkence görür. 3 Aralık 1937'de sorgu sırasında NKVD sorguculan tarafından dövülerek öldürülür

[294] 28 Nisan 1913'te Başkurdistan'ın Karateke köyünde doğar. 1931'de hırsızlıktan tutuklanır. 21 Kasım 1942'de ise karşı ihtilalcilikle ikinci kez tutuklanır. 8 Mart 1944'te 7 Yıl hapse mahkûm edilir ve kamplara gönderilir. Kısa bir süre serbest bırakıldıktan sonra tekrar tutuklanarak 22 Temmuz 1950'de ömür boyu sürgün edilir. 5 Eylül 1963'te ölür.

[295] 5 Nisan 1901'de eski Orenburg gubernası Troitsk şehrinde doğar. Yazardır. Kavi Necmi'nin eşidir. 4 Ocak 1938'de halk düşmanının kansı olarak tutuklanır. 11 Ağustos 1938'de 10 yıl hapis ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyetle cezalandırılır. Kuzey kamplanna sürgüne gönderilir. 16 Ekim 1940'da serbest bırakılır. 10 Kasım 1978'de Kazan'da ölür.

[296] 6 Ocak 1907'de Ufa gubernası İsterlitamak kazası Cirgen köyünde doğar. 4 Aralık 1937'de NKVD tarafından tutuklanır. Pleten hapishanesinde yatar. Suçlamaları kabul etmez ve 19 Mart 1939'da suçsuz bulunur. 1 Haziran 1980'da ölür

[297] 1891'de Kazan gubernası Teteş kazası Apas köyünde doğar. 6 Mayıs 1931'de tutuklanır. 11 Mayıs 1932'de 5 yıl hapse mahkum edilir. Baltık kanalında çalışmaya gönderilir. 1935'te serbest bırakılır. Ancak 1937'de tekrar tutuklanır. Bu dönemde hastalanır ve 29 Temmuz 1943'te ölür.

[298] 22 Mart 1888'de Kazan gubernası Spas kazası Karamanlı köyünde doğar. Yazar, eğitimci ve devlet adamıdır. 16 Eylül 1936'da SR partisine üye olmak ve milliyetçilikle suçlanarak tutuklanır. 3 Ağustos 1937'de ölüm cezası alır ve bu ceza 5 Ağustos 1937'de infaz edilir..

M. Maksud, Kavi Necmi, E. Feyzi, E. İsxak, Ş. Mannur, S. Battal, B. Rexmet, Hasan Çergeyev: **Göbeyulla Ehmetkirey oğlu Devleştin (Göbey Devleştin)** gibi birçok şair, yazar ve fikir adamı baskı altında tutulur, hapsedilir, sürgüne gönderilir veya acımasızca öldürülürler.

II. Dünya Savaşı yılları, diğer Türk halklarınını edebîyatları için olduğu kadar, Tatar Edebîyatı için tam bir faciadır. Bu savaşa Tatar şair ve yazarlarından yaklaşık 60'ı katılmış ve otuzundan fazlası savaşta ölmüştür. II. Dünya Savaşında ölen Tatar yazar ve şairlerinden 23'ünün adları ve yaşları şöyledir:

Aitzak Aitov (33), Abdulla Aliş (36), Extem Eminev (24), Möxemmet, Exmetgaliyev (23), Nur Bayan (40), Lotfi Veli (33), Kasıym Vaxit (26), Miftax Vedut (27), Gabdulla Galiyev (21), Maks Gatav (28), Mansur Gayaz (26), Musa Celil (38), İsxak Zakirov (33), Egzam Kamal (25), Fatix Kerim (36), Gadil Kutuy (42), Xeyretdin Möcey (43), Söleyman Mölekov (21), Xebra, Raxman (28), Rexim Sattar (30), Demyan Fetxi (37), İsmegıyl Şefiyev (30), Gabdulla Battalov [299].

Tatar şiirinin en çok gelecek vaad eden şairleri II. Dünya Savaşının çeşitli aşamalarında yok olmuşlardır. Almanlara esir düşen **Musa Celil,** 1944'te mahkemeye çıkarılmış, Savaş Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. 25 Ağustos 1944'te Pletzenzee Hapishanesi'nde ölen **Musa Celil**'e 1956 yılında Sovyetler Birliği kahramanı ünvanı verilmiştir. **Abdulla Aliş, Gabdulla Battalov ve Xeyretdin Möcey** gibi şair ve yazarlar da Alman kamplarında öldürülmüşlerdir. **Rexim Satar,** Alman esir kampından kaçmış ve bir daha haber alınamamıştır. **Nur Bayan**, savaşın bitmesine bir hafta kala öldürülmüş ve **Gadil Kutuy** ise,

[299] R. G. Xeybraxmanov, **Böyék Vatan Sugışı Çorı Poeziyesé,** Kazan 2005, s. 444-452; F. F: İslamov-E. M. Zakircanov, **Tatar Edebiyatı 5,** Kazan 1994; M. X. Xesenov vd., **Edebiyat 10,** Kazan 1994; F. G. Galimullin vd., **Edebiyat 11,** Kazan 1995; Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristan'ı** (Çev. Mehmet Emircan), KB Yay., Ankara 1981

savaşın bitmesinden çok kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. **Nur Bayan** ve **Fatix Kerim** gibi yetenekli şairlerin yanı sıra, öldüğünde 38 yaşında olan **Musa Celil** ise Tatar edebîyatında Abdullah Tukay'dan sonra adından en fazla söz ettiren şairdir. Savaşta ölen şairlerin bazıları daha yeni şairliğe adım atmışlardır. Örneğin, bu şairlerden **A. Aitov, L. Veli, K. Vaxit, M. Gayaz, İ. Zakir, S. Mölekov, R. Satar, İ. Şerefiyev, E. Eminev** ilk kitaplarının basımını bile görememişlerdir[300].

Tatarlarla Başkurtlar yüzyıllarca birlikte yaşayan, dilleri, tarihleri ve coğrafyaları müşterek olan iki Türk topluluğudur. Bu yakınlık ve birlik dolayısıyla, Kazan'da herhangi bir medresede ders veren bir molla, Ufa'da da aynı dersi verebilirdi. Ufa'da okuyan bir öğrenci de gerektiğinde Kazan'da eğitimine devam edebîlme imkânına sahipti. Böyle olduğu için de, Başkurtların yazar, tarihçi ve şairleri uzun süre, eserlerini Başkurt lehçesiyle değil, Kazan Tatarcasıyla kaleme almışlardır. Başkurt Türklerinin Tatar Türkçesi ile yazdıkları eserler, Bolşevik ihtilalinden sonra Başkurt lehçesine aktarılmıştır. Sovyet yönetiminin genel dil planlaması politikaları çerçevesinde, 1926 yılında Başkurt lehçesi yazı dili haline getirilmiş ve ilk Başkurtça kitap bu tarihte yayınlanmıştır.

Başkurt şair yazar ve aydınları arasından da çok sayıda insan takibata uğramış, baskı görmüş, tutuklanmış yada sürgün edilmiş, çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır: **Nuriagzam Tahirov, Davıt Yultıy[301],**

[300] R.G. Xeybraxmanov, **age.**, s. 22-23.

[301] 1893 yılında dünyaya gelmiştir. 1938 yılında ölen veya öldürülen Davıt Yultıy, yaşadığı dönemin en önemil şair ve yazarlarından biridir. Şair ve yazar olarak Başkurt edebiyatının klasiklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eserlerinde daha çok millî konuları işleyen Davıt Yultıy'ın uzun yıllar yasaklanan ve ancak 1960'lı yıllardan sonra okunabilen "*Kan*" adlı romanı oldukça önemlidir. Yazarın, nesir türdeki eserleri 1934-1935 yıllarında, şiirleri 1982'de Ufa'da yayımlanmıştır.

Hediye Devletşina[302], **Gabdulla Amantay**[303], **Geziz Elmöxemetov**[304], **Möxemmetşa Burangol**[305], **Rizaitdin Fexretdinov**[306], **Möxemmetxan Kulayev, Şerif Manatov**[307], **Gelimyen Tagan**[308], **Xafiz Kuşayev** ve **Hediye Lotfulla kızı Devletşina (Hediye Devletşina)**[309] gibi şair ve yazarları da çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

---

[302] 1905 yılında doğmuştur. Başkurtlann önemli kadın yazarlanndan biridir. Yazann, çeşitli hikâye kitaplan ve romanlannın yanı sıra, "*Irgız*" adlı romanı, Başkurt edebiyatının en önemli romanlanndan biri olarak kabul edilir. Hediye Devletşina, 1937 yılında vatan hainliği suçlamasıyla tutuklanır ve 1942 yılına kadar (5 yıl) cezaevinde kalır. Kocası Göbey Devletşin ise aynı suçlamayla 1938 yılında kurşuna dizilir. Çok ağır şartlarda hayatını sürdüren Hediye Devletşina 5 Aralık 1954'te 49 yaşındayken ölür. Onun en tanınmış eseri olan "*Irgız*" adlı romanı ancak 1957 yılında yayımlanabilir.

[303] 1907 yılında doğmuştur. 31 yaşında iken vatan hainliği suçlamasıyla tutuklanan ve 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülen Gabdulla Amantay, kısacık ömrüne rağmen Başkurt edebiyatında yer edinecek kadar eser vermiş ve kabul görmüş bir şairdir. Gabdulla Amantay'ın 1960'ta yayımlanan şiir kitabından başka, "*Başkurt Mekelderi*"(Ufa 1936) ve "*Yomaktar*" (Ufa 1936) adlı iki eseri daha bulunmaktadır.

[304] 1895 yılında doğmuştur. Başkurtlann önemli bestekâr ve halk sanatçılanndandır. Geziz Elmöxemetov 12 Aralık 1937 yılında tutuklanır ve 10 Haziran 1938'de kurşuna dizilir. Elmöxemetov'a isnat edilen suç "*Halk şarkılannı söyleyerek milli münasebetleri sıkılaştırmak*"tır. İki kez de Zeki Velidi Togan hükümeti için konser verdiği için milliyetçilikle suçlanmıştır.

[305] 1888 yılında doğmuştur. Başkurt edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olup şair, dramaturg ve folklorcudur. Burangol'un milli konulan işleyen 30'dan fazla sahnelenmiş tiyatro eseri bulunmaktadır. Bunun yanında şiirleri ve hikâyeleri de yayımlanmıştır. Burangol 1918'den başlayarak ölüm tarihi olan 1966'ya kadar defalarca tutuklanmış, hapis yatmış ve sürgüne gönderilmiştir. Mesela 1946 yılında Başkurdistan Yazarlar Birliği yazarın şimdiye kadar Sovyet ideolojisi için herhangi bir eser kaleme almamıştır diyerek yazan, üyelikten çıkarmış ve ardından vatan hainliği suçlamasıyla Sibirya'ya sürgüne gönderilmesini sağlamıştır.

[306] 1859 yılında doğmuştur. Başkurtlann önemli tarihçisi, edebiyat tarihçisi ve din adamlanndandır. 1922'den itibaren Ufa müftüsü olan Fexretdinov, büyük baskılara maruz kalmıştır. Yazann "*Bulgar ve Kazan Türkleri*"(Kazan 1993), "*Kazan Hanlan* (Kazan 1995), "*Altın Ordu Hanlan*" (Kazan 1996), "*Başkurt Edebiyatı*: XX. Yüzyıl Başı. 2. Kitap" (Ufa 1984) gibi önemli eserleri bulunmaktadır.

[307] Eğitimci, bilim adamı, gazeteci.

[308] Etnograf, folklorcu.

[309] 1905 yılında doğmuştur. Başkurtlann ilk ve en meşhur kadın yazandır. 1937'de suçlanır ve yargılanır, suçsuz olduğu halde hüküm giyer. Uzun yıllar zorluklar ve kısıtlamalar içinde yaşar. 1942'de Başkurdistan'a döndüğünde sağlığı çok bozulmuştur. Buna r ağmen 1942-1952 yılları arasında "Irğız" romanını yazmış ve bu romanını bitirir bitirmez kalp ve ciğer rahatsızlığından 1954 yılında ölmüştür.

Ayrıca, Başkurt Türkleri ve Türkoloji tarihinde çok özel ve önemli yerleri bulunan ve 1917-1920 yılları arasındaki Başkurt millî hareketine damgasını vurmuş olan **Ahmet Zeki Velidi Togan** ile **Abdulkadir İnan** da mücadelelerinden ötürü, Başkurdistan'dan kaçan aydınlar gibi, 1920'lerden sonra Başkurdistan'dan kaçmak zorunda kalmışlardır[310].

Z. V. TOGAN

A. İNAN

G. AMANTAY

Sovyet yönetiminin baskı ve zulmüne maruz kalmış Tatar ve Başkurt kökenli dilci-Türklükbilimcilerden bazıları şunlardır:

Xebibraxman Gabdelveliulı ZEBİROV

1881 yılında Tataristan'ın Çistay şehrinde doğmuştur. Çistay Medresesini bitirdikten sonra çeşitli yerlerde öğretmenlik yapan Zebirov, 1906'da Kazan'da kurulan "*Sabah*" yayınevinin sahiplerinden biridir. 1908'de Kazan'da neşredilen "*Terbiye*" dergisi idaresinde sekreter olur. 1904'te "*Rehber-i Sıbyan*" adı altında alfabe kitabı ve çeşitli okuma kitapları bastırır. "*Töşinü, yaxud Ukaz Belası*" adlı 4 perdelik komedisi "*Seyyar*" tiyatro topluluğu tarafından uzun yıllar sahneye konur. 1908'de "*Gıylim*

[310] Reşit Şekür, **Arzaklı Başkorttar**, Ufa 2005.

ve Cehl" adlı hikâyesi de basılır. Ekim devriminden sonra neşriyat sisteminde çalışan ZEBİROV, dilci-Türkolog, öğretim elemanıdır.

1936 yılında "*pantürkist, sistem karşıtı*" olmakla suçlanarak tutuklanmış, önce Slovetsk ceza kamplarına gönderilmiş ve daha sonra 1937 yılında, hocası Samoyloviç gibi kurşuna dizilerek öldürülmüştür[311].

Gaziz Salihoviç GOBEYDULLİN

G. S. GOBEYDULLİN

Kazan'da zengin bir tüccar ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yazar, tarihçi, profesördür. Literatürde "G. Gaziz" diye tanınıyor. Xalidiye Medresesinde ve Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okumuş, daha sonra Tarih-Filoloji Fakültesine geçmiş, 1914 yılında üniversite öğrenimini tamamlamıştır. Kazan'daki çeşitli orta ve yukarı mekteplerde öğretmenlik yapan Gobeydullin, 1925'te Bakü Üniversitesine geçmiş ve 1928 yılında profesör olmuştur.

Türk toplulukları üzerine çalışan ilk Tatar tarihçisidir. Türk topluluklarındaki birçok milliyetçi aydın gibi Gubaydullin de devrim ve savaş yıllarında millî hareketlere katılmıştır. Bakü'de Türk topluluklarından Kırım Tatarı Profesör B.V. Çobanzade, Türkiye'den gelen Prof. Dr. İsmail Hikmet, Tatar bilim adamı ve

[311] İsmegiyl Remi-Reis Dautov, **Edebi Süzlik**, Kazan 2001, s. 99

eski arkadaşı Nacib Latifoviç Halfin, Özbek Türkolog Halid Said Hocayev gibi değerli bilim adamlarıyla baraber çalışmıştır.

G. S. Gobeydullin, 30. yıllardaki repressiya kurbanlarından biridir. Sovyet yöneticileri, tutuklamaya akademisyenlerden başlarlar ve Çobanzade ile Gubaydullin, 12 Ekim 1937'de mahkemede kendilerini savunurlar; ifadeleri aynıdır... Onu 1937 yılının Mart ayında Bakü'de, Azerbaycan Fenler Akademisinin birçok ünlü bilgini ile birlikte tutuklarlar. Gobeydullin, "*Sultangaliyevcilikle, Pantürkizmi yaymakla, Türkiye, Almanya, Japonya lehine casusluk yapmakla*" suçlanır. S. G. Gobeydullin, kimi kaynaklara göre 10 Ekim 1937'de[312], kimine göre ise 13 Ekim 1937 tarihinde[313] kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Edebî ve ilmî eserleri şunlardır: G. Gaziz, Xikeyeler, 1918; Tarih-i Gomumi, 1918; Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi), 1918; Törikmi, Tatarmı?, 1918; Rusiya Tarihi, 1919; Tatar Tarihi, 1922; Tatar Edebîyatı Tarihi, 3 Cilt, 1923-1925; Tatarlarda Sınıflar Tarihi, 1925.

Gubaydullin'in eşi Rabiga Şakirovna, eşinin tevkif edilmesinden birkaç ay sonra eşinin akıbeti hakkında bilgilendirilmesini isterse de bir sonuç alamaz. 1937'de Rabiga Hanın da tevkif edilir, beş yıl hapis yatar.

**18 Mart 1957'de G. S. Gubaydullin'in itibarı iade edilir.*

[312] İsmegiyl Remi-Reis Dautov, **age...**, s. 77-78
[313] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, **age...**, s. 86-94

Galimcan ŞEREF

G. ŞEREF

1896 yılında Tataristan/Aksu Köyü, Bua Rayonunda dünyaya gelmiştir. Dilci-Türkolog etnograf, tarihçi, yazar ve şairdir.

G. Şeref, Muhammediye Medresesinde ve 1915'te Petrograt'ta Yollar Enstitüsünde okumuş, bu Enstitüde, V. Bartold, İ. Kraçkovskiy, A. Samoyloviç gibi bilginlerden ders almıştır. 1918 yılında Kazan'a dönen Şeref, çeşitli millî ve sosyal etkinliklere katılır.

G. Şeref, 1917'de *1. Rusya Müslümanları Kongresi*'ne katılmış ve Ufa'da 1917 yılı sonu ile 1918 yılı başlarında millet meclisinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İdil ile Ural arasındaki toprakları ifade eden "*İdil-Ural*" terimi ona ait olup bu terimin yaygınlaştırılmasına ön ayak olmuştur. G. Şeref, Arap harflerini Latinleştirme vasıtasıyla hazırlanan Türk halklarının yazısının Ruslaştırılmasına karşı cesurca mücadele etmiş ve 1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresinde Latin harflerine geçişin altındaki gerçek niyetin Türk halklarının yazısını Ruslaştırmak olduğunu ifade etmiştir. 5 yıl geçmeden G. Şeref'in dediği olmuş ve 1939-40 yıllarında Türklerin kullandığı yazı tamamen Ruslaştırılmıştır.

G. Şeref 1922-1937 yılları arasında Kazan Pedagoji Enstitüsünde çalışır. V. A. Bogoroditskiy başkanlığında Kazan

Üniversitesindeki deneysel fonetik laboratuarında bilimsel faaliyetlerde bulunur ve çeşitli eserler yazar.

Tatarların sosyal, fikir ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip olan Şeref ailesi, Sovyet devrinde, totaliter rejimin acımasız uygulamalarına maruz kalır. Galimcan Şeref, "*milliyetçi ve devrim karşıtı olmak, Ayaz İshaki'yi savunmak ve yazılarıyla desteklemek, Latin alfabesine karşı çıkıp Arap alfabesinin devam etmesini istemek ve dolayısıyla gericilik yapmakla*"suçlanmış ve 23 Mart 1937'de tutuklanmıştır. 3 yıl boyunca işkenceye maruz kalan G. Şeref, kendisine yöneltilen birçok asılsız suçlamayı kabule zorlanmıştır. 27 Şubat 1940 tarihinde 8 yıl çalışma kamplarında kalmaya mahkum edilen. G. Şeref cezasını tamamladıktan sonra 1945 yılında sağlığını kaybetmiş ve felçli olarak Kazan'a döner. Buna rağmen Kazan'da kalmasına izin verilmez. Bir süre Apas'ta yaşayan G. Şeref, 1950'de Kazan'da vefat eder[314].

**22 Kasım 1957'de dosyası yeniden ele alınır ve takipsizlik kararı verilir. 30 Eylül 1991'de ise suçsuz olduğu ispat edilerek aklanır*[315].

[314] İsmegiyl Remi-Reis Dautov, age., s. 306-308; Tamurbek Devletşin, age., s. 258
[315] Remzi Velivev, Faclga, Kazan 1996

Galimcan İBRAHİMOV

G. İBRAHİMOV

12 Mart 1887 tarihinde bugün Başkurdistan'a bağlı olan Sultanmuratov'da dünyaya gelmiş, büyük Tatar yazarı, bilim adamı ve siyasetçisidir. Orenburg'da okuduğu eski usul medresesinde ilerici görüşleri yüzünden atılmıştır. Sonra Ufa'da, yine bitiremediği Galiye Medresesine giren G. İbrahimov, çok sayıda yüksek sanat eserleri, tarih ve dilcilik konularında bilimsel eserler kaleme almıştır. Sovyetler Birliği'nde, 1918-1936 yılları arasında 10 dilde 54 eseri yayımlanmıştır.

G. İbrahimov, Tataristan Muhtar Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1925 Ocağından itibaren Cumhuriyet Halk Eğitim Komiserliği Akademik Merkezi'nin başkanı, edebî ve sosyal-politik "*Biznin Yul*" dergisi yazı kurulunun başkanı ve "*Maarif*" yazı kurulunun üyesi olur. G. İbrahimov, Ruslaştırmaya karşı Tatar kültürünü, cesaretle savunur. 1926 yılında Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresinde, Latin harflerine geçişi, Türk halkları yazısının Ruslaştırılması yolunda bir adım olarak gördüğünden, Arap yazısının savunuculuğunu yapar. G. İbrahimov'un, Tatar kültürünün Ruslaştırılmasına karşı çıktığı 1927'de yayımlanan "*Tatar Kültürü Hangi Yolda Yürüyecektir?*" adlı broşürü, Komünist Partisinin tepkisini çeker. Komünist Partisi Tataristan Eyalet Komitesi'nin 14 Haziran 1927 tarihli özel bir kararıyla bu broşür kınanır.

NKVD organları tarafından 1937 yılında tutuklanan G. İbrahimov, mahkemesi yapılmadan yattığı Kazan hapishanesinde

21 Ocak 1938 tarihinde ölmüştür!. 1937-1954 yılları arasında umuma açık yerlerde onun adını zikretmek oldukça tehlikeliydi.

G. İbrahimov, edebî faaliyetlerine "*Şagirt Zeki Medreseden Nasıl Kovuldu*" hikâyesiyle başlamış, buhdan sonra 1912'de "*Genç Kalpler*" romanını yazmıştır. G. İbrahimov zarif bir şekilde işlenmiş halk diliyle yazmıştır. Tatar edebîyat diline, Tatarcanın çeşitli ağızlarından ölçülü ve başarılı şekilde kelimeler almak suretiyle, dili büyük ölçüde zenginleştirmiştir. Çok sayıda sanat eseri yazmakla kalmamış, aynı zamanda tarih, dil ve edebîyat konularında birçok ilmi eserler de kaleme almıştır[316].

**1954'te itibarı iade edilmiştir.*

Yakub AZİZOV

Kırım'da Telmanov beldesinin Taşlı-Dair köyünde dünyaya gelmiştir. Dilbilimci-Türkolog ve pedagoji uzmanı olan Azizov, 1926 yılında Moskova'daki Şark Emekçileri Komünist Üniversitesinden mezun olduktan sonra 1928'e kadar Tatar Pedagoji Enstitüsünün Kırım Tatar Dili ve Edebîyatı Fakültesinde öğretmenlik yapmıştır. Kırım Tatarcasının Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişi sırasında etkili olmuş ve 1929'daki II. Dil Kongresi'nde Kırım Tatarcasındaki Arap ve Fars kökenli kelimeler konusunda bir konuşma yapmıştır. 1. 10. 1932'den itibaren Kırım Pedagoji Enstitüsünün Diyalektik Materyalizm Kürsüsünde doçent olarak çalışan Azizov, 1934'te Kazan'a gitmiş, orada Yeni Elifbe Komitesinin sekreterliğini yapmış, Dil ve Edebîyat Bilimsel Araştırma Enstitüsünün Müdür Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. "*Sovyet karşıtı pantürkist milliyetçi örgütün faal üyesi olup, 1925'ten itibaren Sovyet Hükûmeti'ne karşı mücadele etmek*" suçlaması ile 28. 06.1937 tarihinde tutuklanmış ve Yüksek Mahkemenin Askerî Komisyonunun kararı ile ölüme mahkum

[316] Tamurbek Devletşin, Sovyet Tataristanı, Ankara 1981, s. 155-156

edilmiş; Akmescit'te 17. 04. 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür[317]. Eserlerinden bazıları şunlardır: *"Teatro Akında Birkaç Fikirler, Yeni Dünya,"; "Kırım Tatar Edebîy Tilinin İnkişaf Yollar, Yeni Dünya", "Arkadaş'nın Tenkidini Tenkid, Bolşevik Yolu", "Bir Edebîy Mesele (B. Çobanzade ve A. Latifzade'nin Edebîyatımız Akkındaki Maruzaları Munasebetiyle), İler".*

**Ancak, ölümünden sonra suç unsuru bulunmadığı için 13.10.1959'da aklandı. *26. 01. 1963'te aklanmıştır.*

Selah ATNAGULOV

1893 yılında Başkurdistan'nın Belebey Rayonu Sakıl Köyünde dünyaya gelmiştir. Dilci, Türkolog olan Selah Etnegolov, Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsünde Tatar Dili ve Edebîyatı Okutucusu olarak görev yapmıştır. Ocak 1919'da VKP üyesi olup Başkurt muhtariyet hareketine katılmıştır. Temmuz 1917'de Başkurt Millî Şura Başkanlığına seçilmiştir. Atnagulov, Rusçanın, Ekim devriminin dili olarak Tatar halkının hayatındaki rolünü ön plana çıkarıp Tatarca'ya karşı nihilist tutumuyla temayüz etmiştir. *Başkurdistan* (1925) kitabının yazarıdır. 1923'ten sonra Sultangaliyevciliğe karşı aktif şekilde mücadele etmiştir[318]. S. Atnagulov, 1928'de *milliyetçilik*le suçlanmıştır. 02. 09. 1936'da tutuklanmış ve 16. 08. 1937'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

** 28. 08. 1956'da aklanmıştır.*

Nuriagzam TAHİROV

Başkurt Türklerinin 1917-1920 yıllardaki büyük millî bağımsızlık hareketi devrinde, tarih sahnesine birbirinden yetenekli ve cesur kişiler çıkar. Bu devrin ünlü, tarihî şahısları hakkında söz açıldığında öncelikle akla Zeki Velidi, Şeyhzade Babiç, Musa

[317] Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, II. cilt, s. 110
[318] Tamurbek Devletşin, age.., s. 259

Mortazin, Abdülkadir İnan, Möxemmetxan Kulayev'le birlikte Nuriagzam Tahirov gelir.

Başkurt millî hareketinin gayretli hizmetkârı, ünlü dil ve il bilgini, hukukçu Nuriagzam Tahirov, Başkurdistan'a bağlı Çelebi Rayonunun Kuja köyünde 1888 yılında dünyaya gelmiştir. Köyündeki Rus-Başkurt mektebini bitirdikten sonra 1906 yılına kadar Troitski'deki Resuliye medresesinde okur. 1906 yılında Rusya'nın 1. Devlet Duması seçimlerinde medrese öğretmenleri mitingini düzenlediği için kovuşturmaya uğrar, önce Çelebi'ye, ardından da Sibirya'da İrkuts'a kaçar. Sonra Başkurdistan'a döner ve Ufa'daki ünlü Galiye medresesine kaydolur. Burada Galimcan İbrahimov, Segit Miras, Xebibulla Gebitov gibi ünlü kişilerle tanışır ve görüşür.

Nuriagzam Tahirov Başkurt millî hareketi içinde yer alarak önemli mücadelelerde bulunmuştur. Millî harekete katılan ve Başkurdistan'da bulunanlar içinde Stalin'in zulmüne uğrayan ilk kişilerden biri Nuriagzam Tahirov'dur. Nuriagzam Tahirov 1929 yılında tutuklanır ve 9 yıl Solovets adalarında siyasi tutuklular için hazırlanan çalışma kampına gönderilir. 1938 yılında serbest bırakılınca Önce Ufa'ya gelir ve ardından da Orta Asya'ya gider. Bir ara ailesine Kırgızistan'da olduğunu ve bir işe girdiği haberini ulaştırır. Ancak, kendisinden bir daha haber alınamaz ve bugüne kadar da ne olduğuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Nuriagzam Tahirov önemli bir dil alimi ve hukukçudur. Yazarın dille ilgili olarak; "*Başkurt Elifbası*,", "*Başkurtça Yazım Kılavuzu*", "*Başkurt Dilinin Sarfı*", "*Başkurt Lugati*" gibi eserleri mevcuttur. Yazar tutukluyken hapishanede "*Başkurt Dilinin Tarihi*" adlı bir eseri tamamlamış ve bunu el altından dışarıya göndermiştir. Ancak bu eser daha sonra ortadan kaybolmuştur[319].

[319] Reşit Şekür, **age.**,s. 147-152

Camal VELİDİ

1887 yılında Tataristan'ın Tetiş ilçesinin Apas köyünde bir molla ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Edebîyat tarihçisi, eleştirmen ve dilci olan Cemal Velidi, Bubi Medresesini bitirdikten sonra Orenburg'ta Hüseyiniye Medresesinde edebîyat hocalığı yapar. (1911-1917). *Şura, Vakit* gibi çeşitli gazetelerde günlük yazılar yazar. Ekim devriminden önce Kazan'a göçer ve 1923-1931 yılları arasında Doğu Eğitim Enstitüsünde doçent olarak görev yapar.

Tatar Edebîyatının Barışı, Orenburg 1912; *Millet ve Milliyet*, Orenburg 1914; *Oçerk İstorii Obrazovannosti i Literaturi Tatar*, Moskva-Petrograd 1923. gibi eserleri yayınlanır.

C. Velidi aynı zamanda dilcidir. 1915-1919 yılları arasında dil ile ilgili eserler de yazmıştır: *Tatar Tiliniñ İmla, Sarf ve Nahiv Kaideleri*; *Tatar Tiliniñ Kaideleri*; *Tatar Tiliniñ Grammatikası.* C. Velidi'nin dille ilgili en önemli eseri "*Tatar Tiliniñ Anlatmalı Süzligi*"dir. 1927-1929 yıllarında bu eserin ilk iki bölümü (720 s.) basılmış, geriye kalan kısmı ise yazarla birlikte ortadan kaybolmuştur.

Camal Velidi, 6 Mayıs 1931'de GPU elemanları tarafından tutuklanmış, *"Devrim karşıtı Millî Merkez"* kurmakla suçlanmış ve 11 Mayıs 1932'de OGPU tarafından beş yıl hapse mahkum edilmiştir. Hatıralarda belirtildiğine göre, soruşturma sırasında asılsız suçlamalara ve işkencelere dayanamayarak binanın en üst katından atlayarak ölmek istemiş, ancak bu atlayış sırasında ölmemiş; iki ayağı kırılarak kötü şekilde yaralanmıştır.

Ölüm tarihi ve şekli kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu intihar girişiminden kısa bir süre sonra öldüğü tahmin edilmektedir. NKVD idaresinin arşivinde 22 Aralık 1932 tarihli bir belgede Camal Velidi'nin "*vakitinden önce serbest bırakılması*" şeklinde bir kayda ulaşılmıştır[320].

[320] İsmeglyl Remi-Reis Dautov, age, s. 68

Ahmet TEMİR

A. TEMİR

14 Kasım 1912 tarihinde, Tataristan'ın Elmet şehrinde dünyaya gelmiştir. Henüz beş yaşında iken 1917 Ekim İhtilali patlak vermiş, iç savaş çıkmış ve dokuz-on yaşında iken bölgede hüküm süren 1921-1922 yıllarındaki dehşetli açlık felaketini yaşamıştır

İlk eğitimini doğum yeri olan Elmet'te, bir medresede görür. 1920'de babası Bügülme'ye imam olarak tayin olduğu için ailece Bügülme'ye giderler ve orada bir Rus okuluna kaydolur. Bu arada akrabası olan tanınmış Tatar tarihçisi Hadi Atlasi'nin teşviki ile Almanca da öğrenmeye başlar. Ancak 1926 yılında Ahmet Temir'i molla çocuğu olduğu için okuldan kovarlar. On dört yaşındaki bir çocuk için bu çok kötü bir tecrübe olur. Bu durum daha sonra onu, ülkeden kaçmak gibi zor bir karar vermeye yöneltmiştir. Neticede henüz 17 yaşında iken 17 Haziran 1929 tarihinde dört arkadaşı ile, çeşitli sıkıntılara rağmen ülkelerinden kaçar ve Batum'a ulaşırlar. Bu kaçış sırasında arkadaşlarının üçü güvenlik güçlerine yakalanır. Ahmet Temir ile sonradan Topkapı Sarayı Müzesi müdürü olan Ahat-Ural Bikkul, bin bir tehlike atlatarak gizlice 8 Temmuz 1929'da, Türkiye'ye iltica ederler. Prof. Dr. Yusuf Akçura'nın kefil olması ile başta Trabzon Muallim Mektebi'ne oradan da İstanbul Haydarpaşa Lisesine devam eden Ahmet Temir 1935'te bu liseden mezun olmuş ve Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine kaydolmuştur.

1936 yılında kazandığı bursla Almanya'ya gitmiş ve burada aldığı eğitim sonrasında 2 Haziran 1943 yılında Felsefe Doktoru unvanını almıştır.

Ahmet Temir, Almanya'da tahsilde iken babası Carullah'ın, akrabaları tarihçi Hadi Atlasi'nin ve daha başka şahısların tutuklanıp 15 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizildiklerini öğrenir. Temir, uzun yıllar bu acı haberin etkisinden kurtulamaz. Doktora öğrenciliği sırasında 1936-1943 yılları arasında Tatarca okutmanı olarak çalışmış, bir süre Almanlara esir düşen İdil-Uralı Tatar, Başkurt ve Çuvaş askerleri ile de ilgilenmiştir.

Doktorasını tamamlayan Temir, Türkiye'ye döner, askerlik görevini yapar, 1947-51 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğünde çalışır. Daha sonra iki yıl Hamburg Üniversitesinde Türkçe okutmanı olarak çalışır ve aynı zamanda doçentlik tezini hazırlar. 1 Ağustos 1953'te doçent unvanını alır. 1955 yılında DTCF Türkoloji Bölümünde göreve başlar, 1962 yılında profesörlüğe yükseltilir, 1982 yılında 70 yaşında iken bu üniversiteden emekli olur.

Türkoloji ve Mongolistik üzerine uzman olan Temir'in telif ve tercüme kitapları bulunmaktadır. Bunun dışında değişik ansiklopedilerde, derlemelerde, hatıra kitaplarında ve dergilerde iki yüz elli civarında makalesi bulunmaktadır. Üniversite hocalığı sırasında birçok öğrenci yetiştirmiş, Türkçe'ye değerli eserler kazandırmıştır.

1961 ile 1975 yılları arasında Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucu müdürü olarak görev yapmıştır. Enstitü onun başkanlığında en parlak dönemini yaşamıştır. Aynı zamanda *Türk Dil Kurumu* (Ankara), *International Society for Oriental Research* (Frankfurt), *La Société Finno-Ougrienne* (Helsinki) ve *Societas Uralo-Altaica* (Hamburg) gibi uluslararası bilimsel kurumların da üyesidir. Bunun dışında dağcılık, buz pateni gibi sporlarla uğraşmış, bir ara keman çalmış ve tutkulu satranç oyuncusu olmuştur. *Ankara Satranç Derneği* ve *Bund*

Deutscher Fernschachfreunde (Alman Uzaktan Satranç Severler Birliği) üyesi olmuştur[321].

Disiplini, çalışkanlığı, bilimsel hassasiyeti ve hemşehrilerine olan düşkünlüğü ile tanınan Prof. Dr. Ahmet Temir, 19 Nisan 2003 Cumartesi günü Ankara'da 91 yaşında vefat etmiştir.

Bazı önemli eserleri şunlardır:

Moğolların Gizli Tarihi (Çev. Ahmet Temir), TTK Yay., Ankara 1948.

W. Radloff, **Sibirya'dan (Aus Sibirien)** (Çev. Ahmet Temir), 4 Cilt İstanbul 1954-1957.

Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han), KB Yay., Ankara 1989.

Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri. Hayatı,İlmî Kişiliği-Eserleri, TDK Yay., Ankara 1991.

Sadri Maksudi ARSAL

S. M. ARSAL

Sadri Maksudi Arsal, 5 Agustos 1879 tarihinde Kazan şehrinin Taşsu köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini köyünde aldıktan sonra, 1888'de Allamiye medresesine gönderilir. Daha 14 yaşında iken Maksudi, İngilizceden Fransızcaya, Fransızcadan İstanbul Türkçesine çevrilmis Robinson Crusoe adli kitabı Kazan

[321] Tuncer Gülensoy, **Prof. Dr. Ahmet Temir'in Hayatı ve Eserleri**, Kayseri 1983

Türkçesine çevirir. Ağabeyi Hadi Efendi'nin düzeltmelerinden sonra, bu çeviri yayımlanır.

1895 yılından Allamiye medresesinden mezun olur ve İsmail Gaspıralı'nın isteği üzerine ağabeyi Hadi Efendi tarafından Kırım'a götürülür. Maksudi Arsal'ın hayatının en önemli olaylarından biri Gaspıralı ile tanışmasıdır. Gaspıralı'nın Maksudi'ye aşıladığı en önemli düsünce "*Türk birliği*"dir. Daha sonraki yıllarda Maksudi "*benim manevi babam Gaspıralı'dır*" diyerek, Gaspıralı'nın yaşamındaki önemini ifade etmiştir.

Maksudi, 1898'de bir de roman yazmış ve romanını ağabeyinin yardımıyla bastırmıştır. Sadri Maksudi 1901 yılında öğretmen okulunu bitirir ama okumaya devam etmek ister. Önce İstanbula, ordan da 1901 yılının sonunda Paris'e gider. Sorbon Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydolur. Paris'te Yusuf Akçura ile tanışır. 1906'da okulunu bitirip Rusya'ya geri döner.

S. Maksudi, *3. Rusya Müslümanları Kongresinde* merkez komitesi üyeliğine seçilir. 1907'de açılan 2. Mecliste milletvekili olur ve Mecliste Rusların oylarını da alarak başkanlık divanına seçilir. Sadri Maksudi, Duma üyesi olarak Petersburg'da bulunduğu yıllarda *Türkoloji ve Türk Dili* alanlarında kendisini yetiştirir. 1907'den 1910'a kadar Radloff'un oğrencileri kabul ettiği gecelere düzenli olarak devam eder.

İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları millî-medeni muhtariyeti fikri 21 Temmuz 1917'de toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresine sunulur ve kabul edilir. Sadri Maksudi'nin başkanlığında bir Muhtariyet Komisyonu kurulur. 23 Kasım 1917'de Maksudi, bu muhtar cumhuriyetin Cumhurbaşkanı olur. Bolşevikler devleti ele geçirip muhtar cumhuriyeti ortadan kaldırdıktan sonra Maksudi'nin peşine düşerler. Maksudi ise gizlice 1918'de Finlandiya'ya kaçar. Ordan da önce Berlin'e, sonra 1919 Mayısının ortalarına doğru Paris'e geçer. 1923'te Sorbon Üniversitesinde hocalığa başlar. Bir dizi konferans vermek için geldiği Türkiye'de

24 Kasım 1927'de Gazi Mustafa Kemal ile tanışır ve Gazi'nin Türkiye'de görev almasıyla ilgili teklifine olumlu cevap vererek 1925'te Türkiye'ye yerleşir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda Türk Hukuk Tarihi Kürsüsünü kurmuş, tarih ve dil ile ilgili çalışmalarda sürekli Gazi'nin yanı başında bulunmuştur. Maksudi'nin 1956 sonunda baslayan rahatsızlığı 1957 başında ciddileşmiş, 17 Şubat 1957'de komaya girmiş ve üç gün sonra da ölmüştür.

Atatürk 1930 yılında, Sadri Maksudi Arsal'ın "*Türk Dili İçin*" adlı eserine yazdığı ön sözde şunları söylemiştir: "*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.*"

Sadri Maksudi Arsal'ın diğer bazı eserleri şunlardır:

- **Türk Dili İçin,** Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Yay., Ankara 1930
- **Hukuk Felsefesi Dersleri (Birinci Kısım: Hukuk Felsefesi Tarihi),** Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, 1945
- **Hukukun Umumi Esasları-Hukukun Pozitif Felsefesi [Cilt: 1]** Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1937.
- **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları,** İstanbul 1955.
- **Türk Tarihi ve Hukuk (İslamiyetten Evvelki Devir) [Cilt: 1]**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1947
- **Umumi Hukuk Tarihi,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.

Abdullah Battal TAYMAS

Abdullah Battal Taymas, 1880 yılında Samara'ya bağlı Yeni Altan (Bilegür) köyünde dünyaya gelmiştir. Edebîyatçı, tarihçi, dilci-Türkolog olan Taymas, İlkokulu doğduğu köyde okuduktan sonra, Orenburg'ta iki ayrı medresede, ardından da Troitski'deki Resuliye medresesinde okur.

Abdullah Battal Taymas, 1904-1906 yıllarında Kahire'deki El-Ezher Üniversitesinde okurken Kahire'deki gazetelerde yazılar yazar ve ayrıca Arap kaynaklarından faydalanarak "*İslam Filozofları Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani*, Kazan 1908" ve "*Maişet Yolları*, Kazan 1908" adlı iki kitap kaleme alır. 1908'de Kazan'a dönünce *Vakit* gazetesi, *Şura* dergisi ve başka yayın organlarında edebî, millî ve toplumsal konularda yazılar yazar. 1910-1913 yıllarında Troitski'de medresede Arapça ve tarih dersleri okutur, ardından Kazan'a gelerek *Yıldız* gazetesinde çalışır.

Abdullah Battal Taymas bu devirde "*Nazariyat-ı Edebîye*, Kazan 1913", "*Yeni Edebîyat* (Galimcan İbrahimov ile birlikte), Kazan 1914", *Tatar Tarihi*, Kazan 1916" gibi eserleri kaleme alır. 1917-1918 yıllarında "*Kurıltay*" ve "*Altay*" adlı millî düşünceleri işleyen gazeteleri çıkaran Abdullah Battal Taymas, Sovyet organları tarafından takip edilir, kovuşturmaya uğrar. Gazeteleri kapatılır, maddi ve manevi baskıya dayanamaz ve Rusya'yı terk etmek zorunda kalır.

Abdullah Battal Taymas, önce 1920 yılında Finlandiya'ya gider, 1925'te de Türkiye'ye gelir. Türkiye'de de bilimsel faaliyetlerine devam eden, tarih ve dille ilgili çeşitli eserler yazan, çevriler yapan Abdullah Battal Taymas, 1969 yılında İstanbul'da vefat eder[322].

[322] İsmegıyl Reml-Rels Dautov, agm., s. 38-40

Eserleri:

- **Kazan Türkçesinde Ata Sözleri ve Deyimler** TDK Yay., Ankara 1988
- **Kazan Türkleri,** TKAE Yay., Ankara 1966
- **İbni-Mühennâ Lûgati,** TDK Yay., Ankara 1997.
- Prof. K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü (A-I) [Cilt: 1]** [Çeviren: Abdullah Taymas], TDK Yay., Ankara 1945
- Prof. K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü (K-Z) [Cilt: 2]** [Çeviren: Abdullah Taymas], TDK Yay., Ankara 1948
- **Rus İhtilalinden Hatıralar - 1917 den 1919 a [Cilt: 1]** Abdullah Battal Taymas, [Hazırlayan: Erol Cihangir], Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000
- **Rus İhtilalinden Hatıralar - Ben Bir Işık Arıyordum [Cilt: 2]** Abdullah Battal Taymas, [Hazırlayan: Erol Cihangir], Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000.

Turancı Bir Komünist: SULTAN GALİYEV

S. GALİYEV

Mir Seyit Sultan Galiyev, günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Sterlitamak bölgesindeki Kırımsakaly kasabasının Elimbetova köyünde 13 Temmuz 1882 tarihinde dünyaya gelmiştir.

Sultan Galiyev, ilk eğitimini ailesinden, özellikle babasından alır. Kazan'da bulunan Tatar Pedagoji Enstitüsünü bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapar ve daha sonra Ufa'da Belediye Kütüphanesinde çalışır. Kütüphanedeki görevinden ayrıldıktan sonra çeşitli gazetelerde çalışır ve 1915 yılında tekrar öğretmenlik yapmaya başlar. Bir süre Azerbaycan'da bulunan Galiyev, burada "*Azerbaycan Millî Hareketi*"ne katılır.

1917 yılında Rus Komünist Partisine giren Galiyev, yeni dönemin Lenin, Stalin, Troçki ile birlikte dört önemli isminden biri haline gelir. 1918 yılında Mollanur Vahitov'un Çek Lejyonerleri tarafından öldürülmesinin ardından Galiyev'in önü daha da açılır ve Galiyev, Komünist Partisi içinde en yüksek dereceli Müslüman temsilci konumuna gelir.

Sultan Galiyev, Komunist Parti içinde daha çok, *Merkezî Müslüman Komiserliği üyesi*, *Müslüman Askerî Kollegiyumu Başkanı*, *Jizn Natsionalnostey'in editörlüğü* gibi Müslümanlarla ilgili görevler üstlenir. Galiyev yaptığı hizmetlerle Komünist Parti içinde sağlam bir yere sahip olur ve o artık devrimin önde gelen isimleri arasındadır. 1923 yılında ilk defa tutuklandığında bu hizmetleri dolayısıyla serbest bırakılır.

Sultan Galiyev, yerli, ulusal bir Komünisttir. O aynı zamanda idealist bir Turancıdır. Sovyetler Birliği içinde Ruslar ile Rus olmayanlar arasındaki eşitlik mücadelesinin de öncülerindendir.

Galiyev, mevcut şartlar içinde ancak komünist bir Turan'ın mümkün olacağına inanmaktadır. Ancak onun düşüncesine göre Sosyalizm, "*henüz düşman sınıflara ayrılmamış olan prekapitalist Tatar toplumunda farklı olacaktır. Çünkü doğu halklarının bağımsızlık değerleri proloteryada değil, dinde ve geleneksel, millî değerlerdedir. Ayrıca sosyalizmin başarısı ve yayılma şansı İslamı yok ederek mümkün değildir, ancak İslam ile uzlaşarak mümkündür*". Yine ona göre, İslam gerici ve çağdışı bir anlayış değildir, fert ile toplum arasındaki dengeyi çok

iyi koruyan örnek bir sistemdir. Galiyev, bu düşünceleriye bir anlamda, İslam Sosyalizminden bahseden ilk Asyalıdır da denebilir.

Rus devrimciler, ısrarla devrimin batı Avrupa ülkelerine yansıması gerektiğini savunurken Sultan Galiyev, sömürgecilikten beslenen Avrupalıların sömürgeciliğe gerektiği kadar karşı çıkamayacağını savunur. Bu arada, kimi arkadaşlarının çeşitli ünvan ve rüşvetler alarak "*Turan*" devleti fikrinden vaz geçerek, İdil-Ural devletine razı olduklarını, Sovyetler Birliği içinde alfabeleri ve dilleri farklılaştırılmış beş ayrı Türk cumhuriyetinin kuruluşunu üzülerek seyreder.

Stalin tarafından Pantürkist ve Panislamist olmakla suçlanan Galiyev'in bir arkadaşına yazdığı ve *"devrim amacından saptı, sömürgeciliğe karşı çıkıp ezilen milletleri savunmak amacıyla çıktığımız bu yol bugün Rus emperyalizminin doğmasına yol açtı, doğu ve doğu halkları unutuluyor"* şeklinde ifadelerin yer aldığı mektup Stalin'in eline geçince tutuklanır. Bunun üzerine "*yoldaş*" Lenin ile görüşmek istemişse de, Lenin tarafından da "*Türkçü, Turancı*" olarak suçlanan bir kişi olduğu için bu görüşme gerçekleşmemiştir.

Sultan Galiyev, tutuklandıktan sonra tek kişilik bir hücreye kapatılmış, maddi ve manevi baskı ve işkencelere maruz kalmıştır. Bunu yeterli görmeyen yoldaşları, Moskova'dan uzaklaştırılmasını istedikleri için Galiyev, Beyaz Deniz kıyısındaki bir kampa gönderdilmiştir. Kısa bir süre sonra eşi de tutuklanmış ve bir daha haber alınamamıştır. Oğlu bir gece evinden alınmış ve akıl hastanesine kapatılmış, kısa zaman sonra öldürülmüştür. Büyük kızı Gülsarı, Sibirya'ya sürülmüş, sistematik tecavüze maruz bırakılmış ve ilk fırsatta intihar ederek hayatına son vermiştir. Küçük kızı Reşide, Sibirya'ya sürülmüş, on yıl çalışma kampında tutulduktan sonra öldürülmüştür.

Stalin âdeta Sultan Galiyev'in bütün soyunu yeryüzünden silmek istemiş; birçok akrabası ve yakını birer birer evlerinden alınarak bilinmez yerlere sürgün edilmiş ya da öldürülmüşlerdir.

Emperyalizmin amansız bir düşmanı olan Sultan Galiyev, inandığı komuünizm yolunda yoldaşlık ettiği arkadaşlarının emriyle yedi yıllık hücre hapsinden sonra bir iskemleye bağlanarak işkence edilmiş ve Stalin'in emriyle, KGB tarafından 28 Ocak 1940 tarihinde Lefort Hapishanesinde öldürülmüştür.

Galiyev aslında bir Avrasya ideoloğudur. Komünizmi, doğu toplumlarını, özellikle de Türkleri sömürülmekten kurtarabilecek bir sistem olarak görmüştür. Türk halklarının ortak bir mücadele ile sömürüden kurtulabileceklerine inanan Sultan Galiyev, önce İdil-Ural bölgesinde bir Tatar-Başkurt devleti ve ardından Türkistan'da bir Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve bir sonraki aşamada da bu devletlerin birleşerek "*Turan*" devletini oluşturmalarını ister. (**Sovyet Yüksek Mahkemesi 30 Nisan 1990'da aldığı bir kararla Galiyev'in suçsuz, KGB belgelerinin düzmece olduğuna karar vermiştir.)*

B. 2. 1. 8. Kırımlı Şair, Yazar ve Türkologlar

Kırım, son yüzyıllarda, Türk ilim ve fikir hayatının önemli bir coğrafyalarından biri olmuştur. Bakü'de yapılan Birinci Millî Türkoloji Kongresini toplayan **Bekir Sıdkı Çobanzade**[323] ve "*dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla Tercüman gazetesini çıkaran ve Türk eğitim sisteminde yeniliği temsil eden "*usul-ı cedid*" hareketinin öncülerinden olan **Gaspıralı İsmail Bey** Kırımlıdır.

1924 yılında Kırımlılar arasında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş ve dilin sadeleştirilmesi konusunda önemli

[323] Bekir Çobanzade aslen Kınmlı olmakla birlikte Azerbaycan'a sürülmüş, orada tutuklanmış ve kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Kimi kaynaklarda Kuzeye sürüldüğü ve sürgün şartlarına dayanamayıp öldüğü belirtilmektedir. Bk. Nedret Mahmut, Kınm Türk Aydınlarının Faciası, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı-1996, Ankara 1999, s.701-706

tartışmalar yaşanmıştır. Kırım Türklerinin bir bölümü Latin alfabesinin kullanılmasını isterken, Veli İbrahimov, Hasan Sabri Ayvazov ve dilci, Türkolog Bekir Sıtkı Çobanzade buna itiraz etmişlerdir. Bütün bu tartışmaların sonunda merkezi hükûmetin de isteği ve baskısıyla 1929 yılında 31 harfli Latin alfabesi kabul edilir.

1928'de Akmescit'te toplanan "*Kırım Tatar Edebî Dili'nin İmlası Üzerinde Birinci Kırım İlmî Konferansı*" nda, step ve dağ bölgeleri arasında kalan bölgenin ağzının, (Bahçesaray ağzı) yazı dili olması kararlaştırılmıştır. Daha sonra 1929'da ikinci, 1934'te üçüncü ilmî konferanslar toplanır, gramer, imla, telaffuz, terminoloji ve sözlüklerin hazırlanması için çalışmalar başlatılır. 1938'de Stalin döneminin politikası gereği, bir kanunla Slav kökenli olmayan bütün halkların dilleri için (Ermenice ve Gürcüce hariç) Kiril alfabesinin kullanılması kararlaştırılır ve Kırım'da da Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır[324].

1917 devrimine kadar Kırım'da yetişen şairler ve yazarlar millî konuları işlerken, 1917 devriminden sonra, yönetimin baskısıyla "*Sovyet rejimi*" nin anlayış ve beklentisi doğrultusunda eserler yazmak zorunda kalırlar. Ne yazık ki, Sovyet rejimi, Stalin canavarlığı sınır tanımadığı için, sistemi öven eserler ve yazılar yazmalarına rağmen, **Ömer İpçi[325], Cafer Gaffar[326], Abdullah Latifzade[327], Hamdi Giraybay[328], İlyas Tarhan[329] Omer Aci Asan[330]** öldürülmüşlerdir. Nitekim Hamdi Giraybay'ın, "*Hoş*

---

[324] Zühal Yüksel, 1917- 1944 Döneml Kırım Türk Edebiyatı, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992

[325] Sosyalizm için yaptığı çok sayıda edebî çalışmaya rağmen Stalin'in gazabına uğramış, sürgüne gönderilmiş, kamplarda her türlü işkence ve mahrumiyeti yaşamış ve 1955'te Tomsk şehrinde ölmüştür.

[326] Sosyalizm için yaptığı hararetli çalışmalara rağmen 1938 yılında Stalin'in zulmüne uğramaktan kurtulamamış ve ölümle cezalandırılmıştır.

[327] Sosyalizmi ve devrimi övmesine rağmen sürgün edilmiş ve 1938 yılında ölmüş/öldürülmüştür.

[328] Asıl adı Abdulzaat Abdullatifoğlu'dur.

[329] 1938 yılında ölmüş/öldürülmüştür?

[330] Dilbilimci-türkolog olan O. A. Asan 1949 yılında öldürülmüştür.

keldiniz Bolşevikler Kırım'ga" dizesi ile başlayan bir şiir yazması ve Kırımlılar adına Sovyet hakimiyetini selamlaması, birçok Kırımlı gibi onu da Bolşevikler tarafından öldürülmekten kurtaramamıştır. Kırımlı dilci **Ziyaddin Cavtöbeli Menliazizov** da Sosyalizm için mücadele etmiş, ancak diğer birçok yazar ve şair gibi 1938 yılında tutuklanmaktan kurtulamamıştır. Ziyaddin Cavtöbeli Menliazizov, 1964 yılında affedilmiş ve hapisten çıkmıştır. Romanya'da doğan **Şevki Bektöre**[331], 1930'da milliyetçilik yapmakla suçlanarak Kırım'dan sürülmüştür. **Asan Sabri Ayvazov**[332] Türkiye'ye ve Polonya'ya kaçmaya teşebbüs etmiş ancak başaramamış ve 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. **Cihan Noman Çelebi**[333], **Hasan Çergeyev**[334], **Mennan Camanaklı**[335] gibi şair, yazar ve devlet adamı özelliği olan kişiler de aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamışlardır.

Sosyalizm Propagandası yapan dernek ve partilerde çeşitli çalışmalara katılan **Irgat Kadir**[336], **Amdi Alim Ganiyev, Osman Amit, Eyup Dermenci ve Maksut Süleyman** ise birçok meslektaşı gibi 2. Dünya Savaşı sırasında cephede ölürler.

1944 yılında Türkistan'a sürülen Kırım Türklerinin edebîyatı bu tarihten itibaren kesilir. Stalin sonrası yurtlarına dönmeye

---

[331] Kırım'dan sürülen şair, Türkmenistan'da öğretmenlik yapar. Savaş sırasında Taşkent'te yaşarken 1949'da pek çok Kırımlı gibi Sibirya'ya sürülür. 1956'da akrabalarının daveti üzerine Türkiye'ye gelir ve 1963 yılında burada ölür.

[332] 1878 yılında doğmuştur. Dilbilimci, tiyatro yazarı, eğitimci, fikir adamı, siyasetçi. Türkiye'ye ve daha sonra Polonya'ya kaçma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve 5.4.1937 tarihinde tutuklanmış, 17. 4.1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. **Aklanması için dava açacak kimsesi olmadığı için hala aklanamamıştır.*

[333] 1885-1918. Kırımlı şair, din ve devlet adamıdır. 26 Aralık 1917'de kurulan ve Kırım-Tatarlarının ilk bağımsız hükûmetinin başkanıdır. Kırım-Tatar Türklerinin millî marşı olan *"Ant Etkenmen"* onun tarafından yazılmıştır. 1918'in Ocak ayında tutuklanmış ve muhtemelen 23 Şubat 1918'de kuşuna dizilerek öldürülmüştür. Cesedinin Akyar'da denize atıldığı söylenmektedir.

[334] 1879 yılında doğmuştur. Kırımlı şair. 1944'te sürgün cezasına çarptırılmıştır. 1946'da açlık ve hastalıktan Özbekistan'ın Andican şehrinde ölmüştür.

[335] 1916 yılında doğmuştur. Şairdir. 1942'de Kırım'ın Akyar şehri için yapılan çatışmada ölmüştür.

[336] Asıl adı Halil Kadıroğlu'dur.

başlayan Kırım Türklerinin edebîyatı ancak bu tarihten sonra tektrar filizlenmeye ve eser vermeye başlar. 1944'te yurdunu kaybeden Kırımlılardan biri olan Cengiz Dağcı, Kırım Türklerinin yetiştirdiği en büyük romancılarından biridir. O Türkiye Türkçesiyle yazdığı eserlerinde, Kırım Türklerinin uğradığı sürgün, baskı ve soykırımı anlatmaya çalışır.

Bekir Sıdkı ÇOBANZADE

B. S. ÇOBANZADE

1893 yılında Kırım'da, Karasubazar'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta eğitimini Kırım'da, Karasupazar'da tamamladıktan sonra, 1909 yılında liseyi okumak için İstanbul'a gelir. Lise eğitimini İstanbul'da tamamlayan Çobanzade, Arapça ve Fransızca öğrenir. 1915'te Odesa'ya giderek Slav dillerini öğrenir. 1916'da Macaristan'a gider. Budapeşte Üniversitesi'ne kaydolur, burada Türkoloji eğitimi alır ve *Codex Cumanicus* üzerine bir çalışma yapar. 1920'de bu Üniversitede doktor olur. Çobanzade, Budapeşte'de bulunduğu yıllarda, bir süre Macar Kızıl Ordusu'nda görev yapmıştır.

1920'de Kırım'a dönen Çobanzade, değişik okullarda *Kırım Türkçesi ve Edebîyatı* ile *Türkçenin Mukayeseli Grameri* konularında dersler verir. Bu dönemde, "*Yanı Çolban*", "*İleri*" ve "*Okuv İşleri*" dergilerinde makaleler yazar. Değişik üniversitelerde yöneticilik yapan Çobanzade, 1926 yılında Bakü'de toplanan *I. Türkoloji Kongresi*'nde "*Türk Lehçeleri Arasındaki Karşılıklı İlişkiler*" ve "*Türk Tatar Dillerinde ilmî Terminoloji Meydana Getirme*" konularında önemli bildiriler sunar. Sovyetler Birliği *Yeni Alfabeler Merkez Komitesi, Azerbaycan Terminoloji Komitesi* gibi komisyonlarda çalışır.

Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça, Macarca, Çekçe ve Lehçe'yi çok iyi bilen Çobanzade, Türk lehçelerinin tamamını çok iyi bilmekte idi ve hepsiyle ilgili çalışmaları mevcuttur: "*Rusya Tatarları'nın Kültür Hayatının Gelişmesi Üzerine Bir Deneme" (1915), "Türk Edebîyatında Yeni akımlar" (1916), "Kırım Tatarcası'nın Grameri Hakkında İlmî bir Deneme" (1924), "Kumukların Dili ve Sözlü Edebîyatı Üzerine Etütler" (1926), "Nevaî'nin Dili Üzerine" (1926), "Türk-Tatar Diyalektolojisi" (1927), "V. Tomsen" (1927), "Azerbaycan Türk Edebîyatının Yeni Dönemi" (1930), "Azerbaycan Türk Dilinin İlmî Grameri" (1930), "Yabancı Dil Öğretiminin Temel Metodu Meseleleri" (1932), "Özbek Dilinin Öğretiminin Temel Metodu" (1932), "Karaçay - Balkar Dili Üzerine Notlar" (1932), "İbni Mühenna'nın Türk Grameri" (1933), "Leyla ile Mecnun Konusunun Tarihine Doğru" (1934), "Kitab-ı Dedem Korkut'un Edebî Lengüstik Tahlili*" (1935) gibi eserleri günümüzde de bilimsel değerini korumaktadırlar.

Çobanzade, dilciliği kadar şairliği ile de ün kazanmıştır. Onun "*Yaz Akşamı Üy Altında*", "*Tuvdum Bir Uyde*", "*Oy Suvuk Şu Gurbet*", "*Ah Tabılsam*", "*Suv Anası*", "*Dunay Tasa*", "*Anam*", "*Bulutlar*" gibi şiirlerinin bulunduğu "*Boran*" isimli şiir kitabı 1927 yılında basılmıştır.

Çobanzade, Kırım'daki toplumsal hareketlere aktif olarak katılmış, Kırım'ın bağımsızlığı için mücadele etmiş, *Millî Fırka* partisinde çalışmıştır. Döneminde arkadaşları Arap alfabesinin korunması gerektiğini savunurken, Çobanzade Latin alfabesini savunanlar arasında yer alır. 1925'te Kırım'dan sürülür ve Bakü'ye gider. Tutuklanıncaya kadar Bakü'de çalışır. Bakü Üniversitesi'nde profesör olan Çobanzade, 1926 yılında Bakü'de Türkoloji Kongresinin toplanması sürecine de önemli katkılarda bulunur.

1929 yılında Özbekistan'da ve Kırımda yapılan "*Dil ve İmlâ*" konferanslarına katılan Çobanzade, aynı yıl Azerbaycan Halk Eğitimi Bakanlığının baş ilmi konseyine bağlı "terminoloji komisyonu"na başkanlık yapmış, eğitim ve psikoloji dalında Azerbaycan Devlet İlmi Araştırma Enstitüsü üyesi olmuştur. 1930 yılında Fergana Pedagoji Enstitüsü, Özbek Dili ve Edebîyatı Kürsüsü Başkanlığına atanmış, 1932 yılında Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Maverayı Kafkasya Şubesi üyeliğine seçilmiş ve "*Zakavkaze*" payesi verilmiştir[337].

Çobanzade'nin nerede ve ne zaman öldüğü / öldürüldüğü konusunda iki görüş vardır. A. Battal Taymas, E. Şemizade, T. Ergen, İ. Otar, Z. Yüksel gibi araştırmacılar genellikle sürgünde öldüğü yönünde bilgiler vermektedirler. İkinci görüş ise, Çobanzade'nin Azerbaycan'da, Haçmaz şehrinde kurşuna dizilerek öldürüldüğü yönündeki görüştür. Özellikle "*repressiya*" denilen 1937-1939 yılları arasındaki uygulamalarda, tutuklanan ve cezalandırılan kişiler hakkında ya hiç bilgi verilmemekte ya da yanıltıcı bilgiler verilmekte idi. Nitekim daha sonra öldürüldükleri öğrenilen çok sayıda kişi hakkında, Sibiryaya sürüldüklerine dair söylentiler çıkarılmış, resmi yazılar yazılmıştır.

Çobanzade'nin öldürüldüğü yer gibi, öldürülme tarihi de farklı verilmektedir. Kimi kaynaklarda bu tarih 13 Ekim 1937 iken,

[337] Kenan Acar, Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade, Ankara 2001, s. 49

kiminde ise 18 Temmuz 1939 olarak yer almaktadır. Kenan Acar, bu tarihleri değerlendirmekte ve olayların seyrini dikkate alarak, "*1938 yılı aralık ayında Sibirya'da görüldüğüne göre, 1939'da öldürülmüş olması daha akla yatkındır*[338]" tespitini yapmaktadır.

"*Pantürkist, Millî Fırka taraftarı, Musavatçılarla ve Sultan Galiyev taraftarları ile ilişkisi olmakla*" suçlanan Çobanzade sonuç itibariyle 13 Ekim 1937 veya 18 Temmuz 1939'da kurşuna dizilerek öldürülmüştür[339].

Prof. Dr. B. S. Çobanzade'nin eşi sanatçı Rugiya Gireyevna Abdulina da eşinin kurşuna dizilişinin ya da hüküm giyişinin ertesi günü 14 Ekim 1937 tarihinde tutuklanmış ve sekiz yıl boyunca konuşturulmaya zorlanmıştır. Daha sonra serbest bırakılan Rugiya Gireyevna Abdulina, 1955 yılında Azerbaycan'ın Haçmas şehrinde bir okulda müzik öğretmenliği yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Rugiya Gireyevna Abdulina, kendisinin ve eşinin çok acılar çektiğini 21 Şubat 1955'te şu sözlerle dile getirir: "*Ben profesyonel bir sanatçıyım. Kendi gayretimle çalıştım. Ama eşimin yaptıklarına ben nasıl cevap verebilirim? Ben, bugüne kadar ne olduğunu anlamış değilim; ben, gençliğimi, varlığımı, kariyerimi kaybettim. Ama niçin, bilmiyorum*? [340]"

**13 Aralık 1955'te Rugiya Gireyevna'nın itibarı iade edilir.*

Ömer İPÇİ

1897 yılında Bahçesaray'da dünyaya gelen Ömer İpçi, kayışçı esnafında İpçi Bekir'in oğludur. Bütün edebî türlerde eserler veren Ömer İpçi, pek çok şiir, hikâye, tiyatro, makale yazmış ve dünya ve Rus klasiklerinden tercümeler de yapmıştır. Genç yazarları örnek aldığı bir şair olan İpçi, eserlerinde sosyalizmi ve sosyal

[338] Kenan Acar, age.., s.53
[339] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 84
[340] F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, age.., s. 85

sınıflar arasındaki çelişkiyi işlemiş, yeni hayat için yapılan mücadeleyi yüceltmiştir.

Sosyal sorunları şiirlerine taşıyan ipçi, toplumdaki haksızlıklara ve adaletsizlikjlere karşı insanların mücadele etmesi gerektiğini söyler.

Çeşitli dönemlerde yazdığı şiirlerini 1926'da "*Şark Kadınlığı*", 1928'de "*Kureş Içün*" adlı şiir kitaplarında yayınlar.

Ömer İpçi, hikâyelerinde halkın yaşadığı hayatı dışarıdan bakan bir gözlemci titizliğiyle tasvir eder. Kırım Türkçesine ve bu dille yazılan nesre önemli katkılarda bulunmuştur. 1917 yılında "*Arkadaş ve Yoldaş*" isimli kolhoz dergisinde hikâyeleri çıkar.

İpçi'nin Kırım tiyatrosunun gelişmesine de çok büyük katkısı olmuştur. Ömer İpçi, tiyatro yazarı olmanın yanında rejisörlük de yapmıştır. Yazar "*Faişe*", "*Alim*" (1924), "*Nenkecan Hanım*" (1926), "*Motor*", "*Ayıklar*", "*Azat •Halk*" (1930), "*Şaingeray*" (1929), "*Duşman*" (1933) gibi eserleri tiyatroya kazandırmıştır.

Ömer İpçi, çok yönlü bir aydındır. Meslekî anlamda bir Türkolog olmasa da, dil ve edebîyat sorunlarına yaklaşımı bakımından Türkologlar arasında değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. İpçi, Kırım'da ve İdil-Ural bölgesi Türkleri arasında devam eden dil ve ölçünlü dil, edebî dil tartışmalarına katılarak bu konularda pek çok makale yazmıştır. "*Bizde imla Meselesi*" (1923), "*Til ve İmla*", "*Yazı Meselesi*", "*İmla ve Til Konferentsiyası Münasebetiyle* (1924) makaleleri edebî dil konusunda yazılmıştır. Ayrıca, "*Kırım Mektepleri* (1926), "*İftira Değil Hakikat*" (1926) makaleleri okullarda okutulan dil ve edebîyat dersleriyle ilgilidir. "*Nefis Edebîyat Tercümesi*" (1932), "*Edebîyatımızın Muvaffakiyetleri ve Bazı Eksiklikleri*" (1935) "*Edebîyatta Eksiklikler Yok Edilmeli*" (1934) gibi makaleleri Kırım yazarlarının görev ve sorumlulukları hakkındaki görüşlerini içerir. "*Teatr Omurinde*" (1925), "*Köyde Teatr İşlerimiz*" (1932), "*Teatr ve Yazıcılarımız*" (1929),"*Pyesa Tili*" (1932), "*Millî Opera*" (1937) isimli makaleleriyle tiyatronun gelişmesini engelleyen sorunları ortaya koyarak eksiklikleri ve yapılması gerekenleri gösterir[341].

Ömer İpçi, Sosyalizmin halk tarafından benimsenmesi için yaptığı çok sayıda edebî çalışmaya rağmen, ne yazık ki Stalin'in gazabından kurtulamamış; sürgünlerde, kamplarda her türlü azap, işkence ve mahrumiyeti çektikten sonra 1955'te Tomsk şehrinde ölmüştür.

Umer Aci ASAN

1898 yılına Kırım'da Kefe'de dünyaya gelmiştir. Dil bilimci-Türkolog ve pedagoji uzmanı olan Aci Asan, Zincirli Medrese'de eğitimini tamamladıktan sonra Akmescit Öğretmen Seminerinde eğitimine devam etmiştir. 1917'de doğduğu şehir olan Kefe'de öğretmenlik yaparken, 1922'de Kırım Devlet Üniversitesinin Dil ve Tarih Fakültesi'nin Açık Öğretim Bölümü'nüne kaydolmuştur. Bu dönemde önce Kefe'de yeni açılan II. Basamak okuluna, bir yıl sonra da Kara Töbe'deki okula müdür olarak tayin edilmiştir.

1922-23 yılları arasında A. Odabaş ile, millî okullar için Kırım Tatar Dili ders kitapları hazırlamış, 1923-35 arasında Millî Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Metodları Literatürü Bölümü'nde görev yapmış ve Kırım Pedagoji Enstitüsü'nde ders verdiği yıllarda öğrencilerinin staj danışmanlığını üstlenmiştir. 1935-37 arasında Akmescit Tiyatro Yüksek Okulu'nda hocalık yapan Aci Asan, 1937'de *"Burjuvazi dil bilimciliği yöntemlerini kullanmak ve Kırım Tatar dili öğretimini Pantürkizm kavramları üzerine kurmak"*la suçlanarak tutuklanmıştır. Mahkemede bu suçları kabul etmeyen yazar, 14. 08. 1938 tarihinde sekiz yıllığına sürgün kampına gönderilmiştir. Asan, sürgün edilirken ailesi de cezalandırılmış ve Semerkant'a gönderilmiştir. 1946 yılında kendisi de ailesinin sürgün edildiği Semerkant'a dönmüş, ancak kısa bir süre sonra 1949 yılında vefat etmiştir[342].

---

[341] Zühal Yüksel, age.., s.,

[342] Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi-I. cilt, s. 100-101

Önemli eserlerinden bazıları şunlardır:

"Elifbeni Ögretüvde Metodik Tesviyeler (Akmescit 1926)"; "Kırım Tatar Dilinde Bulunan Sözleri Toplav Akında Talimat (Akmescit 1928)"; "Edebîy Til İşlev Meselesi Etrafında, Yeni Dünya, 7 Ekim 1931"; "İmlada Esas-Sınfiy-İçtimaiy Ma'qulliktir, Yeni Dünya, 10 Kasım 1931".

Yakup AZİZ OGLU

1898 yılında Kırım'ın Telmanov beldesinin Taşlı-Dair köyünde dünyaya gelmiştir. Dilbilimci-Türkolog ve pedagoji uzmanı olan Aziz Oglu, Moskova'daki Şark Emekçileri Komünist Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1928'e kadar Tatar Pedagoji Enstitüsü'nün Kırım Tatar Dili ve Edebîyatı Fakültesinde öğretmenlik yapmıştır. Kırım Tatarcası için Latin alfabesinin kullanılması sürecinde etkili olmuş ve 1929'daki *II. Dil Kongresi*'nde Kırım Tatarcasındaki Arap ve Fars kökenli kelimeler konusunda bir konuşma yapmıştır. 1. 10. 1932'den itibaren Kırım Pedagoji Enstitüsü'nün Diyalektik Materyalizm Kürsüsü'nde doçent olarak çalışan Aziz Oglu, 1934'te Kazan'a gitmiş ve burada, *Yeni Elifbe Komitesi*'nin sekreterliğini yapmıştır. *Dil ve Edebîyat Bilimsel Araştırma Enstitüsü*'nün müdür yardımcılığı görevinde de bulunan Aziz Oglu, *"Sovyet karşıtı pantürkist milliyetçi örgütün faal üyesi olmak, 1925'ten itibaren Sovyet Hükûmeti'ne karşı mücadele etmek"* ile suçlanmış ve 28. 06. 1937 tarihinde tutuklanmıştır. Yüksek Mahkemenin Askerî Komisyonunun kararı ile ölüme mahkum edilmiş ve 17. 4. 1938 tarihinde Akmescit'te kurşuna dizilerek öldürülmüştür[343].

Eserlerinden bazıları şunlardır:

"Teatro Akında Birkaç Fikirler, Yeni Dünya", "Kırım Tatar Edebîy Tilinin İnkişaf Yolları, Yeni Dünya",

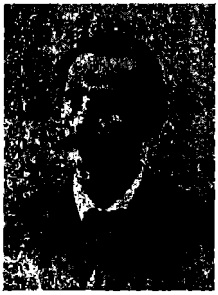
[343] Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, II. cilt, s. 110

"Arkadaş'nın Tenkidini Tenkid, Bolşevik Yolu, 1931", "Bir Edebîy Mesele (B. Çobanzade ve A. Latifzade'nin Edebîyatımız Akkındaki Maruzaları Munasebetiyle), İleri".

** Ölümünden sonra davası yeniden açılmış, suç unsuru bulunmadığı için 13.10.1959'da aklanmıştır.*

GASPIRALI İSMAİL BEY

"Millete hizmet etmek istiyorsan,
elinden gelen işle başla...."
Gaspıralı İsmail Bey

G. İsmail Bey

Gaspıralı İsmail Bey'in soyu Kırım'ın sahil kısmında bulunan Gaspıra köyüne dayanmaktadır. Babası Mustafa Ağa Gaspıralı olduğu için İsmail Beye de Gaspıralı denmiştir.

İsmail Bey, ilk eğitimini Bahçesaray'da bulunan Zincirli Medrese'de Hacı İsmail Efendi'den alır. On yaşlarında iken Akmescit'teki Rus okuluna gönderilir, burada iki yıl okuduktan sonra Vorononej şehrindeki askerî okula, buradan da Moskova Askerî Okuluna giderek eğitimine devam eder. İsmail Bey'in Moskova'da

bulunduğu yıllarda, Moskova âdeta Slav milliyetçiliğinin, Rus milliyetçiliğinin merkezi durumunda idi ve Ruslar Türkleri dinî ve millî değerleri bakımından aşağılamakta idiler. Rusların sınır tanımaz Türk düşmanlıkları Türk çocuklarını rahatsız eder ve ruhlarında derin izler bırakır. Birçok Türk öğrenci okullarını bırakarak Ruslarla aynı ortamı paylaşmaktan uzaklaşırlar. Rusların bu tavırları, tepkisel de olsa milliyetçi duyguların güçlenmesine yol açar. Daha önceleri yaz tatillerini Kırım'da geçirirken, 1867 yazında Gaspıralı ve arkadaşı Mustafa Mirza, yaz tatili için Kırım'a gitmek yerine, o tarihlerde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiş olan Giritli isyancılarla savaşmak üzere Girit'e gitmek isterler.

Bütün bu gelişmeler sebebiyle İsmail Bey, eğitimini tamamlamadan okulundan ayrılır ve 1868'de henüz 17 yaşında iken Zincirli Medrese'de Rusça öğretmenliği görevine tayin edilir. Daha sonra 1869 yılında Yalta'da Dereköy okulunda öğretmenlik yapar ve iki yıl sonra tekrar Zincirli Medresedeki görevine döner. Bu arada Türkçe dersleri de verir. Ancak medresedeki eğitim sistemini eleştirdiği için bir süre sonra görevine son verilir.

İsmail Bey, 1871'de Türkiye'ye giderek Türk subayı olmayı düşünür, ancak yarım kalan eğitimini tamamlamak ve Avrupayı tanımak için Fransa'ya gitmeye karar verir.

Avrupa'ya giden İsmail Bey, Paris'te üç yıl kalır. Daha sonra, 1874 yılında İstanbul'a gelir ve Türk subayı olma hayalini

Gaspıralı İsmail Bey ve Ailesi

gerçekleştirmeye çalışır. Fakat bu mümkün olmaz, çünkü Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, bu hevesli gençten çok, Rus sefiri İgnatief'in tavsiyelerini dikkate alır. Bu durum İsmail Bey'i küstürmez, daha büyük bir şevkle Türklük meseleleri ile ilgilenir. Devletin eğitim, yönetim ve ticaretindeki eksiklikleri ve Türklerin sıkıntılarını yakından tanır, çözüm yolları bulmaya çalışır.

1874 yılında İstanbul'a gelen Gaspıralı, Türk dili üzerindeki tartışmalara yakından tanık olur. Tanzimat'tan beri Osmanlı aydınları arasında tartışılan dil meselesi, millî varlık ve kimlikle ilgili olduğu için Gaspıralı'yı da yakından ilgilendirir. Türkiye'de bulunduğu sırada Şemseddin Sami, Ahmet Midhat Efendi, Mehmet Emin ve Necip Âsım gibi Osmanlı aydınlarıyla bir arada bulunur ve onlarla dost olur.

Osmanlıdaki dil tartışmalarını iyi inceleyen ve anlayan Gaspıralı, Bahçesaray'a dönünce, yabancı unsurlardan mümkün olduğunca arındırılmış sade bir dil kullanmaya başlar. Dil konusundaki fikirlerini kısa zamanda geliştiren Gaspıralı, Ortak bir Türk dilinin mümkün olduğu görüşündedir ve buna yönelik çalışmalarına hız verir. Ona "*öyle bir dil kullanılmalıdır ki, konuşulduğu ve yazıldığı zaman İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Doğu Türkistan'daki çoban anlayabilmelidir*" der.

Gaspıralı, yaratmayı hedeflediği ortak dilin gelişmesi için aşağıdaki esaslara uyulması gerektiğini belirtir. Bunlar:

1) Türk lehçelerinin kelimeleri, Osmanlı Türkçesi yazı dilinin kaynağı ve bu lehçenin en gelişmiş şekli olan İstanbul ağzına uydurularak kullanılmalıdır.

2) Mümkün olduğu kadar yabancı söz ve kurallar Türkçeden çıkarılmalıdır.

3) Okur-yazarlar tarafından anlaşılmayan Arapça ve Farsça tabir ve terkipler kullanılmamalıdır.

Gaspıralı, bu prensipleri, Tercüman gazetesi başta olmak üzere, yazı yazdığı bütün dergilerde titizlikle uygulamıştır. Türkçenin bütün Türk dünyasının ortak dili haline gelebileceği düşüncesi

gerçekleşmiştir. Nitekim onun çıkardığı Tercüman gazetesi, Kazan'da, Doğu Türkistan'da, Azerbaycan'da, Osmanlı Türkiyesinde bütün Türkler tarafından okunan ve anlaşılan bir gazete haline gelmiştir. Ziya Gökalp, Tercüman gazetesi için: "*Tercüman gazetesini, Kuzey Türkleri olduğu kadar, Doğu Türkleri ile Batı Türkleri de anlardı. Bu gazete, bütün Türklerin aynı dilde birleşmelerinin mümkün olabileceğinin canlı bir delilidir*" der.

İsmail Bey, 1875 yılında Kırım'a döner, 1879'da bir gazete çıkarmak ister, ancak gerekli izin verilmez. İsmail Bey, bu gazeteyi çıkararak, ilgisizlikten, bilgisizlikten cehalet uykusuna dalmış olan Türklüğü bu uykudan uyandırmak ve yeniden tarihteki güçlü konumuna yükselmesi için onu harekete geçirmek ister.

1905 yılında Rusya'da başlayan siyasal ve sosyal gelişmeler, Türk aydınları için daha etkin mücadele zemini oluşturmuştur. 1905'te kurulan Rusya Devlet Duması'nda Türklere de temsil hakkı verilir. Türkler de bu hakkı en iyi bir şekilde kullanıp çok sayıda temsilciyi Duma'ya sokmayı başarırlar. 1905 yılının Ağustos ayında bir araya gelen Gaspıralı İsmail Bey, Topçubaşı Ali Merdan Bey ve Yusuf Akçura Bey, "*Rusya Müslümanları İttifakı*"nı kurarak, Türklerin haklarını Duma'da nasıl savunmak gerektiği hususunda çalışmalara başlarlar.

İsmail Bey, *Rusya Müslümanları İttifakı* kongresinde , "*Umumen Türklerin aslı nesli birdir. Zaman ve mekân ihtilâfıyla şive ve âdetlerimize ihtilâf peyda olmuştur. Bu ihtilâf, birbirimizi anlayamayacak dereceye gelmiştir. Bundan sonra okullarımızı edebî dili bir olan hizmet edecek hâle getirmek lâzımdır. Kongrenin mektep ve medrese komisyonu tarafından hazırlanmış olan lâyihasında ilkokullarımız için dört sene süren öğretim tayin olunmuştur. Bunun üç senesinde sadece mahallî şive ile öğrenim icra edilip, son senesinde umumî Türk lisanı ile yazılmış kitaplar okutulmalıdır. Bu*

sayede yavaş yavaş muhtelif şive ve lehçeler birleşmiş olur[344]" der. Bu düşüncesini "*dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla formüle eder.

Gaspıralı İsmail Bey, 1881 yılında yazdığı eserinde medreselerdeki eğitim anlayışında bir reforma gidilmesinin gerekli olduğunu dile getirir. "*Usul-i cedid*" adıyla ifade edilen bu yeni eğitim modeli, geleneksel eğitimden yana olan "*molla*"lardan büyük tepki görür. Ona göre eğitimdeki düzenlemeler ilkokuldan itibaren başlamalı, eğitim süreci içinde hayatta gerekli olan her türlü bilgi çocuklara verilmelidir. İsmail Bey reformun gerekliliğini şöyle tespit eder: "*1881 yılında topladığım malûmata göre Rusya Türklerinde on altı bin küsür mahalle mektebi, iki yüz on dört medrese mevcut olup, bu on altı bin mektepte, yarım milyon Türk çocuğunun beşer sene ömürleri çürütüldüğü hâlde onlara beş satır Türkçe okuyup yazma bile öğretilmediğini ve ancak Kuran okuma ve namaz duaları öğretilmekle yetinildiğini gördüm. Bu mahalle mektepleri, sırf dinî addolunduklarından dolayı resmen dinî idarelerin (İdare-i Şer'iyye) nezaretinde, hakikatte ise hiç kimsenin nezaretinde bulunmuyorlardı.*[345]"

Gaspıralı İsmail Bey'in 1884'te Bahçesaray'da Kaymazağa Mahallesinde açtığı ve usul-i cedid ile eğitim veren birinci okulunda okuyan öğrencilerin daha kısa sürede okuma yazma öğrendiklerinin ve daha başarılı olduklarının görülmesi üzerine, bu okullara ilgi artar ve her şehirde bu yöntemle eğitim yapan bir okul açılır. Daha sonra bu düşünce bütün Türk dünyasını etkiler, Türkistan'da usul-i cedid okulları açılır. Burada çağdaş bir eğitim verilmekte, aydın insanlar yetişmektedir. Ancak, millî düşüncelerle donatılmış aydınlar yetiştiği için bu durum Rus yönetiminin hoşuna gitmez ve bu okulların kapatılması için her yol denenir...

[344] www.ismailgaspirali.org

[345] www.ismailgaspirali.org

Rusların çıkardıkları güçlükler yüzünden hayatı büyük sıkıntılar içinde geçen Gaspıralı İsmail Bey, ömrünü adadığı ve başarıyla yürüttüğü dil ve kültür birliği mücadelesini çok iyi bir seviyeye getirmişken 11 Eylül 1914 yılında vefat eder.

B. 2. 1. 9. Nogay, Kumuk ve Karaçay- Balkar Şair, Yazar ve Türkologları

Kuzey Kafkaslarda, Karaçay-Balkar, Kumuk ve Nogay Türkleri yaşamaktadır. Sovyet yönetiminin baskıcı politikalarından burada yaşayan Türklerin tamamı etkilenmiştir. Örneğin, Kumuk şair ve yazarlarından **Abusupiyan Akayev** uzun yıllar sürgünde yaşamış ve sürgün yerlerinin olumsuz şartları sebebiyle 1931 yılında ölmüş, **Abduraşit Abakarov** ise 1933 yılında öldürülmüştür, Nogay yazarı **Basir Abdullin** gördüğü işkence sebebiyle hastalanmış ve 1937 yılında hayatını kaybetmiştir.

19. yüzyılın sonlarına kadar Karaçay-Balkar Türklerinin yazılı bir edebîyatları yoktu. Bu yüzyıla kadar Karaçay-Balkarların sözlü gelenekte devam eden bir edebîyatları bulunuyordu. 19. yüzyılın sonunda Karaçay-Balkar Türkçesiyle şiir yazan Kazım Meçi, Karaçay-Balkar yazılı edebîyatının ilk şairi kabul edilmektedir.

Sovyet dönemi anlayışı içinde Karaçay-Balkar edebîyatı da ideolojik yönlendirmelerden etkilenmiş ve tarihini reddeden, geçmişin geleneksel anlayış ve yaşayışını, sınıf çatışmaları biçiminde yorumlayan eserler yazılmıştır.

Bu dönemde eser veren belli başlı şair ve yazarlar şunlardır: Azret Örten, Hamit Laypan, Hasan Appa, Halimat Bayramuk, Tohar Borlak, Magomet Bayçora, Abdulkerim Baykul, Osman Hubiy, Azamat Süyinç, Bilal Köbek, Hüseyin Tohçuk, İbrahim Baba vd.

Karaçay-Balkar edebîyatçılarından, **Kazım Metçi** şirlerinde yurt sevgisini işlediği için sürgün edilir. **İsmail Akbaylanı** ve **Umar**

C. Aliyev 1937 yılında öldürülürler. Karaçay Türkçesi gramerini yazan.... Öldürülmüştür. **Hasan Appa** 1930'lu yıllarda üç ciltlik "*Kara Sandık*" adlı romanını yazar. İlk iki ciltte komünizmi öven Appa, son ciltte bu fikrinden vaz geçer ve komünizmi beğenmediği için birçok Karaçay Balkar aydını gibi 1939'da öldürülür.

Karaçay-Balkar şair ve yazarlarından **Tohtar Borlakov**, **Hasan Bostanov**, **Azret Kiçibatıroviç Budayev** 1942 yılında İkinci Dünya Savaşında ölmüşlerdir.

B. 2. 2. ÇİN'DE

Uygur Türklerinin yıllardır Çin zulmünden ve esaretinden kurtulmak için verdikleri mücadele onların edebî eserlerine de yansımıştır. En eski yerleşik kültüre ve yazı dili geleneğine sahip olan Türk topluluklarından biri de Uygurlardır. Yüzyıllarca Uygur Türkçesi ile edebîyat ve bilim yapılmış, klasik edebîyatın biçim ve konuları işlene gelmiştir.

20. yüzyılda, Uygur Türklerinin edebîyatında Çin istilası ve esareti, edebî eserlerin önemli bir konusu haline gelmiştir. Uygurların 20. yüzyılın başında facialarla dolu toplumsal çalkantılarını, Çin devletinin baskı, asimilasyon ve yok etme politikalarını Umudi, Arzu Muhammed, Molla Yusuf, Kasim Bey, Muhammed Alem, Molla Şakir, Şeyh Garibi, Kurban Sufi Seferbay... gibi yazarlar eserlerinde işlemişlerdir. Bu yazarlardan başka "*koşakçı*" denilen halk şairleri de, Çin zulmünü anlatan şiirler söylemişlerdir. 1931 yılında Uygurlarla Çinliler arasında yaşanan savaş, Abdülhalik Uygur, Lütfullah Muttalip, Nim Şehid, Enver Nasir ve Ahmed Ziyai gibi şair ve yazarların eserlerine konu olmuştur.

Uygur şair ve ediplerinden **Abdulkadir binni Abdulvaris** (1924), **Abdulhalik Uygur** (1933), **Abdulla Rozi** (1945) çeşitli şekillerde öldürülmüşlerdir. **Ülimjiulı Karımsakov Akıt (Akıt Altayskiy)** 1940 yılında Urimçi'deki bir hapishanede işkenceyle öldürülürken, Özbek asıllı olan şair **Bilal Ezizi**, 1945 yılında Aksu'ya sürgün edilmiş, Aksu'da Doğu Türkistan Uçkunlar Teşkilatı'na önderlik ettiği için yakalanmış ve öldürülmüştür.

1949 yılından itibaren Doğu Türkistan'da Çin hakimiyeti güçlenmiş, bütünüyle bu coğrafyaya hakim olan Çinliler, akla hayale sığmaz işkence ve baskı yöntemleri ile Uygurları sindirmeye hatta yok etmeye çalışmışlardır. 1958 yılından itibaren Doğu Türkistan'da yüksek öğretimde eğitim dili Çince olmuş, Türkçe

yasaklanmış ve Türk kökenli öğretim üyelerinin işine son verilmiştir. Bu yıllarda Uygur şair ve yazarlarının bir bölümü tutuklanmış, işkence ile öldürülmüş, bir bölümü ise canlarını kurtarmak için vatan topraklarını terk etmek, başka ülkelere kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte Türklerin çektiği acıları ve uğradıkları sokırımı dört ciltlik "*Suç*" adlı eserinde anlatan **Hacı Kumar Sabdan**, bütün ömrünü hapishanelerde geçirmek zorunda kalmıştır. "*Uygurlar*" ve "*Hun Kavmi Hakkında Tarihsel Özet*" adlı eserlerin sahibi Tarihçi **Turgun Almas** da göz altına alınmış, tutuklanmış ve baskılara maruz kalmıştır. Hoten olayları sırasında tutuklanan **Nimet Abdumadi** ise 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır[346].

Kalan şair ve yazarlar için Çin yönetimi, belirlenen politik düşünce ve amaçlara aykırı hiçbir söze ve söyleme müsade etmemiş; okullarda Uygur edebiyatı yasaklanmış, Mao'yu ve Kızıl Çin'i öven yeni bir edebiyat geliştirilmeye çalışılmıştır. Böylece, 1950 ile 1980 yılları arasında Uygur edebiyatı âdeta yok edilmiştir. Mao'nun ölüm tarihi olan 1978 yılından sonra baskılar kısmen de olsa azalmış ve Uygurlar arasındaki edebî faaliyetler yeniden canlanmaya başlamıştır. Mao'lu yıllarda tutuklanan ve eser yazması yasaklanan **Abdurrahim Ötkür** yeniden yazmaya başlamıştır. Son dönem Uygur edebiyatını, Turgan Almas, Hacı Yakup, Zordun Sabir, Turdi Samsak, Zünun Kadiri, Eklem Ehtem, Teyipcan Eliyop, İmin Tursun, Rehmitullah Cari, Seypiddin Ezizi gibi isimler temsil etmektedir.

[346] Saadettin Gömeç, **age.**, s.278

Bir Mücadele Adamı: İSA YUSUF ALPTEKİN

İ. Y. ALPTEKİN

Hayat hikâyesi, Doğu Türkistan mücadelesiyle özdeşleşen İsa Yusuf Alptekin, 12 çocuklu çiftçi bir ailenin çocuğu olarak Yenihisar'da dünyaya gelmiştir. Kardeşlerinden 9'u küşük yaşlarda vefat eden İsa Yusuf Alptekin, hayatta kalan üç kardeşin en küçüğüdür. Önce medreselerde eğitim almış daha sonra Çin okuluna devam etmiştir.

Erken yaşlarda memuriyete atılmış, vergi memurluğu, Çin okulunda Türkçe öğretmenliği, yabancılar arasındaki anlaşmazlıklara bakan "*harici irtibat memurluğu*" gibi görevlerde bulunmuştur. Yenihisar ilçesinin Çinli kaymakamı Andican'a tayin olunca İsa Yusuf'u da beraberinde götürür ve buradaki görevi altı yıl kadar sürer.

Batı Türkistan'daki görevi sırasında, bölge Türklerinin Ruslara karşı verdiği mücadeleyi tanır ve orada tanıştığı kişilerden etkilenir. Özellikle o tarihlerde henüz öldürülmemiş olan, Özbeklerin millî şairi Çolpan, İsa Yusuf üzerinde etkili olur.

1932'de Doğu Türkistan'a dönen İsa Yusuf Bey, "*Çin Türkistanının Avazı*" adlı degiyi çıkarmaya başlar ve 1933'te "*Doğu Türkistanlı Vatandaşlar Cemiyeti*"ni kurar. Bu

organizasyonların bir sonucu olarak 12 Kasım 1933'te Doğu Türkistan Türkleri bağımsızlıklarını ilan ederler. Kaşgar başkent ilan edilir ve Hacı Hoca Niyaz Cumhurbaşkanı olur. Ne yazık ki bu bağımsızlık uzun sürmez ve 1934 yılında Çin askerleri Doğu Türkistan'ı işgal ederler.

Çin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Japonyanın yayılmacı politikasından rahatsız olur ve İslam ülkelerine Çin devletinin bu konudaki düşüncelerini anlatmak ve kamuoyu oluşturmak için, İsa Yusuf Bey'i çeşitli İslam ülkelerine gönderir. Bu geziler İsa Yusuf Bey'e diplomatik deneyimler kazandırması bakımından faydalı olur.

1943 yılında Mehmet Emin Buğra Afganistan'dan gelerek Doğu Türkistan'a yerleşir. Mehmet Emin Bey ile İsa Yusuf Bey mücadeleye birlikte devam ederler. İli ayaklanması sonrasında Ali Han Töre'nin önderliğinde 21 Eylül 1944'te kurulan Şarkî Türkistan Cumhuriyeti'nin ömrü fazla uzun sürmez. Fakat İsa Yusuf, Mehmet Emin Bey ve arkadaşlarının mücadeleleri sayesinde Çin, Doğu Türkistan'da bir eyalet hükûmeti kurulmasına izin verir. 7. Kasım 1944'te Çin'e bağlı, Şarki Türkistan Eyalet Hükûmeti kurulur. İsa Yusuf Bey de bu hükûmetin üyeleri arasındadır.

Başlangıçta Eyalet Hükûmetinin başkanlığını Çinliler yürütürken, 29 Ekim 1947'de Doğu Türkistan Eyalet Hükûmetinin başkanlığı Türklere verilir; Mesut Sabri Bey Hükûmet Başkanı, İsa Yusuf Bey de Genel Sekreter olur. Ancak, Rusve Çin aleyhtarı politikalar yürüttükleri gerekçesiyle Mesut Sabri Bey ve İsa Yusuf Bey 17 Temmuz 1948'de görevden alınırlar.

Bu arada Çin'de komünistler iktidarı ele geçirmeye başlarlar. Pekin'i işgal edip, Doğu Türkkistan'a doğru hareket ederler. İsa Yusuf Bey komünizme karşı olan generallerle görüşerek birlikte mücadele etme kararı alır. Ancak artık çok geçtir ve yapılabilecek fazla bir şey de kalmamıştır. İsa Yusuf Bey ve Mehmet Emin Bey, Doğu Türkistan'da kalamayacaklarını anlayınca,

vatanlarından ayrılma kararı verirler. Bu karar kişisel olarak hayatlarını kurtarma kararından çok Doğu Türkistan için mücadele imkânı ve zemini bulmak için verilmiş bir karardır[347].

Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'ı işgaliyle birlikte 1949'da Keşmir'e iltica eder. Burada 4 yıl kaldıktan sonra, uzun, yorucu ve çileli bir yolculuktan sonra İsa Yusuf Bey 1954 yılında Türkiye'ye yerleşir ve ilk iş olarak "*Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti*"ni kurar. Bu örgüt sayesinde gittiği, ulaşabildiği her yerde Doğu Türkistan davasını anlatır. 1960'da Yeni Delhi'de toplanan Asya-Afrika Konferansına, 1962'de Bağdat'ta, 1964'de Somali'nin merkezi Mogadişu'da 1965'de Mekke'de 1978 yılında Karaçi'de toplanan İslam Konferanslarına katılır. 1980 yılında Mekke'deki Dünya İslam Birliği Kurucular meclisi üyeliğine seçilir ve bu konferans ve toplantılarda yaptığı konuşmalarla İslam dünyasının dikkatini Doğu Türkistan davasına çeker, Doğu Türkistan için önemli kararların çıkmasına sebep olur.

Türkiye'deki her anı Doğu Türkistan davasıyla ilgili olan İsa Yusuf Alptekin, 15 Aralık 1995'te vefat etmiştir.

[347] Alaeddin Yalçınkaya, **Türkistan**, İstanbul 1997, s. 423-426

B. 2. 3. TÜRKİYE'DE

Türk adının asıl olarak "*güçlü, kuvvetli, cesur, güzel*" gibi anlamlara geldiği bilinmektedir. Bir çok tarihi kaynakta Türklerin ve Türk dilinin güzelliklerinden ve üstünlüklerinden bahsedilir. Türkler arasında dolaşan birçok gezgin Türklerin ahlak ve törelerinin güzelliğini, savaşçılıklarını ve hoşgörülerini hayranlıkla anlatır.

Anadolu'da, özellikle kimi Osmanlı devri yazılı metinlerine aksetmiş Türkleri aşağılayan bir kısım söylemlere bakılırsa, Türkiye'de Türklere uygulanan maddi ve manevi baskının tarihini epeyce gerilere götürmek gerekecektir. Örneğin, bu dönemde yazılmış bir kısım eserlerde, Türk sözü, "*zalim, köylü, kaba, cahil, yobaz, idraksiz, dinsiz, imansız...* " gibi anlamlarda kulanımıştır[348]:

" *Nedir bildin mi sen alemde Türk'ü*
Ola eğninde kürkü başta börkü
Ne mezheb bile ne din ü diyanet
Yumaz yüzün ne abdest ü taharet"
Fakirî

"*Hem döver borçluların hem komaz ağlamağa*
Mukteza-yı meşreb-i Türk-i hodra böyledir"
Edirneli Havaî

Zaman içinde yaratılan bu psikoloji içinde Türkçenin yetersiz olduğunu söyleyip onu hakir görenler, Türkçe yazmak zorunda kaldığı için okuyucusundan özür dileyen şairler, yazarlar olmuştur. *Hurşitname* adlı eserde Şeyhoğlu Mustafa:

[348] Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı**, İstanbul 1980, s. 591-603

"*Göbüt dildür bu dili irdedüm çok*
Sovukdur tadı yokdur tuzu yokdur
Yavandur lezzeti vü özi yokdur" der.

Vikaye Tercümesi adlı eserde Devletoğlu Yusuf :

"*Dinle imdi Türkçe bir manzum kitab*
İttigümçün siz bana itmen itab" diyerek Türkçe bir kitab yazdığı için ayıplanmamasını diliyor.

Mesihî adlı bir şair de Türklere değer verilmediğini şöyle haykırıyor:

"*Mesihi gökden insen sana yer yok*
Yüri var gel Arabdan ya Acemden"

Divanü Lugati't-Türk, *Muhakemetü'l-Lugateyn* gibi eserler, Karamanoğlu Mehmet Bey'in, Türkçeden başka dillerle konuşulmasını yasaklayan, bilinen fermanı, *Türkî-yi Basit* hareketi ve Atatürk'ün "*Ne mutlu Türküm diyene*" sözü, dil ve kimlik olarak arka plana atılmış olmaya duyulan tepkinin bilinçli karşılıklarıdır.

Aşık Paşa'nın Garibname adlı eserinde dile getirdiği;
Türk diline kimesne bakmazıdı
Türklere hergiz gönül akmazıdı
Türk dahi bilmezidi bu dilleri
İnce yolı ol ulu menzilleri
biçimindeki yakınmaları, Türklerin ve Türkçenin ihmal edildiğini gösteren diğer bir örnektir.

Kuran-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmiş olması ve Hz. Muhammed'in Arap toplumundan olması dolayısıyla Arapça ve "*kavm-i necip*" denilen Arap milleti yüceltilmiş, hatta kutsanmıştır. Türkler, İslamiyeti Araplardan önce İranlılardan öğrendikleri için, Arapça kadar olmasa da, Farsça da saygın bir dil olarak kabul edilmiştir. Bunda Arap ve Fars milliyetçiliğinin rolü de vardır. Daha çok Arap dilini, zaman zaman da Fars dilini "*cennet dili*" olarak gösteren uydurma hadisler, Arap ve Fars milliyetçilerinin uydurmalarıdır. Uydurma da olsa, böyle hadislerin dillerde dolaşması, ister istemez müslüman insanları bu dillere yöneltmiş ve kendi dillerinden uzaklaştırmıştır. Bu hadislerden Araplar tarafından uydurulanlardan bazıları şöyledir: " *Cennet ehlinin dili Arapçadır, onlar Allah'ın huzurunda Arapça konuşurlar*", " *Allah'ın en nefret ettiği dil Farsçadır. Şeytanlar Huzistanlıların, Cehennemlikler Buharalıların, Cennetlikler ise Arapların dilini konuşurlar*", " *Arşın etrafındaki melekler Arapça konuşurlar", Farsça konuşan kimsenin fesatçılığı artar, mürüveti azalır", Arapları üç sebepten ötürü seviniz; ben Arabım, Allah'ın kelamı Arapçadır ve Cennet ehlinin dili Arapçadır*[349] ".... Farslar da Araplardan geri kalmamış ve " *Cennet ehlinin dili Arapça ve bir inci gibi zarif olan Farsçadır", "Allah içinde kolaylık olan bir şeyi murad ettiğinde, onu mukarreb meleklerine bir inci gibi zarif olan Farsçayla vahyeder", "Arşı taşıyan melekler bir inci gibi zarif olan Fars dilini konuşurlar", "Cennet ehlinin dili Arapça ve bir inci gibi zarif olan Farsçadır*[350] " ... biçiminde Arapçanın yanına Farsçayı da yerleştirmişlerdir. Bütün bunlar Türkçenin ve Türklük duygusunun zayıflamasına sebep olmuştur.

1789 Fransız ihtilali ile gelişen siyasi milliyetçilik, bütün dünyayı etkilemiş ve etnik ayrışmalar başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin

[349] Dücane Cündioğlu, Anlamın Buharlaşması ve Kur'an, İstanbul 1997, s. 143-147
[350] Dücane Cündioğlu, age.., s. 147-148

bünyesinde de çok sayıda Müslim ve gayrimüslim toplum yer alıyordu. Bütün bu milletler, özellikle 19. yüzyıl boyunca kendi kimliklerinin ve Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız devletler kurmanın mücadelesini vermişlerdir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve asli unsuru olan Türk kimliği, mümkün olduğunca geri plana itilerek diğer toplumların "*Osmanlı milleti*" adıyla ifade edilen "*sanal*" millet birliği içinde kalmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, "*İslamcılık*", da "*Osmanlıcılık*" da bu birliği korumaya yetmemiştir. İşte bu düşüncelerin savunucusu olan insanların geliştirdiği politikalar nedeniyle "*Türkler, Türklük*" ve "*Türkçe*" kavramları, geri plana itilen, aşağılanan kavramlar haline gelmiştir. "*Türkçülük*" düşüncesini savunanlar da çeşitli maddi ve manevi baskılara maruz kalmış, dışlanmış ve cezalandırılmışlardır... Bütün bunlar uzunca bir yazma işini gerektireceği için, biz daha çok yakın dönemde, özellikle de Cumhuriyetten sonra meydana gelen bazı olayları değerlendirmeye çalışacağız.

Türkiye Cumhuriyeti devleti millî bir devlet olarak kurulmuştur. Atatürk, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde aşağılanan ve geri plana atılan Türk kavramını yeniden öne çıkararak ona değer kazandırmış; *Türklük*, *Türkçe* ve *Türkçülük* bu dönemde oldukça itibar kazanmıştır. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra durum değişmiştir. Savaş yıllarında ve savaş sonrasında, dünyada bütün dengelerin alt üst olduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında, İsmet İnönü Cumhurbaşkanıdır. 1943 yılında Mussolini düşmüş, Almanya Stalingrad'da Ruslara yenilmiş ve Sovyetler Birliği dünyayı sarsan Almanlara karşı galip gelmeye başlamıştı. Değişen dünya dengeleri dolayısıyla, dünya ülkeleri politikalarında kimi düzenlemelere gitmek zorunda kalmıştı. İnönü, savaşın başında, Almanların galibiyetleri sürerken, Türkiye'de Almanlara şirin görünmek için, komünistlere karşı bir tutuklama faaliyeti içine girer. Sovyetlerin galibiyeti ile birlikte denge Sovyetlerden yana ağır basınca, bu defa Sovyet yöneticilerine mesaj vermek için milliyetçi-Türkçü kesimlerin üzerine gider, tutuklama ve yargılamalar yapar. Ancak bu

tutuklamalar, bir görüntü oluşturmanın ötesinde gelişir ve âdeta Türk ülkesinde Türklere uygulanan bir zulüm ve işkence faaliyetine dönüşür.

1944 "*Türkçülük-Turancılık*" davasında yargılanan 23 aydın arasında, **Hüseyin Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Hüseyin Namık Orkun, Osman Turan, Reha Oğuz Türkan, Necdet Sancar, Hikmet Tanyu** ve Başkurdistan'da Sovyet yönetiminin baskı ve zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelmiş olan **Zeki Velidi Togan** gibi Türk bilim ve fikir hayatının önemli isimleri de vardır. Sovyetlerden, Stalin zulmünden kaçarak hayatını kurtaran Togan ve diğer aydınlar, maalesef Stalin'in Türkiye'ye uzanan elleri tarafından yakalanmış; tabutluklara konmuş, işkenceye tabi tutulmuşlardır. Türkçülük-Turancılık davasının sanıkları, elbette Türkçü idiler ve bu yönüyle siyasi Türkçülüğün tarihinde önemli yerleri vardır. Bunların bir bölümü çeşitli dönemlerde aktif siyaset ile de ilgilenmişlerdir. Biz burada onlardan, sadece Türklük bilimi ve akademik hayatla ilgili olanlar hakkında bilgi vereceğiz.

Hüseyin Nihal ATSIZ

H. N. ATSIZ

12 Ocak 1905 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası deniz subayı Nail Bey, annesi Fatma Zehra Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Askerî Terbiye'ye yazılır ve bu okulun üçüncü sınıfında iken, Arap asıllı bir subaya selam vermediği için okuldan atılır. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolur. 1930 yılında bu fakülteden mezun olunca, Türkiyat Enstitüsü'nde, M. Fuat Köprülü'nün asistanı olarak çalışmaya başlar. Ancak diğer hocası Zeki Velidi (Togan) Bey'in Türk Dil Kurultayı'nda maruz kaldığı saldırılara tepki olarak çektiği telgraf nedeniyle asistanlıktan atılır. Eğitimci, Türkolog, tarihçi, yazar, fikir adamı olan Atsız, çok sayıda bilimsel ve edebî eser sahibidir. Hayatını Türk milletine adayan Atsız, "*Irkçılık-Turancılık*" yapmakla suçlanmış, tutuklanmış, yargılanmış ve işkence görmüştür. Atsız'ın tutuklandığı yıllarda Rusya'da da çok sayıda insan" *Türkçü ve Turancı*" olmakla suçlanıp aynı şekilde baskı ve işkencelere maruz kalmakta idi. Ancak bir fark vardı; bir yerde tutuklayıp yargılayanlar Ruslar iken, diğer yerde "*Türk*"lerdi!

Atsız'ın maruz kaldığı suçlamaları ve mücadelesini şöyle özetlemek mümkündür:

13 Mart 1933'te hiçbir sebep yokken üniversitedeki asistanlık görevinden atılır.

28 Aralık 1933'te liselerde okutulan tarih kitaplarındaki yanlışlıkları eleştirdiği için Edirne Lisesi'ndeki görevinden alınır.

16 Temmuz 1934'te devlet içindeki komünist kadrolaşmayı açıklar ve bu açıklamanın ardından Orhun Dergisi Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılır.

1 Temmuz 1938'de haksız bir şekilde Deniz Gedikli Hazırlama Okulu'ndaki görevinden alınır.

7 Eylül 1944'te Irkçılık-Turancılık davasından 33 arkadaşıyla birlikte yargılanmaya başlar.

29 Mart 1945'te Irkçılık-Turancılık davası sonuçlanır. Atsız 6.5 yıla mahkum edilir. Ancak Askerî Yargıtay kararı bozar ve 1.5 yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılır.

23 Ekim 1945 tarihinde tahliye edilir.

5 Ağustos 1946'da arkadaşları ile birlikte Prof. Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davasında tutuksuz olarak yargılanır.

31 Mart 1947'de Prof. Kenan Öner-Hasan Ali davası sona erer ve mahkeme bütün sanıkların beraatine karar verir.

4 Mayıs 1952'de Ankara Atatürk Lisesinde "*Türkiye'nin Kurtuluşu*" konulu bir konferans verir ve bu konferans yüzünden hakkında soruşturma açılır.

13 Mayıs 1952'de yapılan inceleme sonucunda konuşmasının bilimsel olduğu tespit edilir. Ancak "*muvakkat*" kaydı ile Haydarpaşa Lisesindeki öğretmenlik görevinden alınır.

14 Kasım 1973'te *Ötüken Dergisi*'nde yayınlanan ve komünist Kürtlerin Türkiye'yi yıkmaya yönelik faaliyetlerini anlatan makalelerinden dolayı hasta olduğu halde 1.5 yıl hapis yatmak üzere hapishaneye gönderilir.

22 Ocak 1974'te Türkçü ilim adamlarının ve gençlerin girişimleri sonucunda Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından affedilir ve dışarı çıkar.

11 Aralık 1975'te ani bir kalp krizi sonrasında vefat eder.

Hüseyin Namık ORKUN

H. Namık Orkun 1902 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdikten sonra, tarih eğitimini ilerletmek amacıyla Macaristan'a gider, Budapeşte Üniversitesinde ünlü Macar Türkoloğu Gyula Nemeth'in öğrencisi olarak Türkoloji eğitimi alır.

1930 yılında yurda döner ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde tarih öğretmeni olarak göreve başlar. Daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsündeki görevinin yanında Polis Kolejinde, Devlet Konservatuarında ve Ankara Tıp Fakültesinde Türk Tarihi ve İnkılap Tarihi dersleri verir

Hüseyin Namık Orkun özellikle eski Türk tarihi, Türk boyları ve Eski Türk Yazıtları konusunda önemli araştırma ve yayınlar da yapmıştır.

"*Irkçılık-Turancılık Davası*" sanıklarından biri olan Hüseyin Namık Orkun, 1944-1945 yıllarında eğitim-öğretim ve araştırmalarına ara vermek zorunda kalır. Ne yazık ki haksız yere tutulduğu zindanlarda gördüğü kötü muamele ve işkence dolayısıyla sağlığı bozulmuş, vefatına kadar süren rahatsızlıklar yaşamasına sebep olmuştu.

H.Namık Orkun, bütün hayatını hizmetine adadığı milletine ve vatanına "*ihanet etmek*"le suçlanmanın burukluğu içinde 23 Mart 1956 tarihinde ölmüştür.

Orhan Şaik GÖKYAY

O. Ş. GÖKYAY

1902 yılında İnebolu'da doğmuştur. Ankara İlköğretmen Okulu'nu, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdikten sonra, Kastamonu, Edirne, Ankara, Eskişehir, Bursa, Malatya ve İstanbul'da edebiyat öğretmenliği, Devlet Konservatuvarı müdürlüğü, İngiltere'de öğrenci müfettişliği ve okutmanlık yapmıştır. Ankara Devlet Konservatuvarı Müdürü iken "*Irkçılık ve Turancılık*" davasında tutuklanmış, yargılanmıştır.

Türkçülük-Turancılık davasında "*vatan hainliği*" ile suçlanan Gökyay, yazdığı şiirlerle âdeta bu suçlamalara da cevap vermiştir. Yeryüzünde işlenebilecek suçların "*en zelîli, en iğrenci, en şerefsizi*" saydığı "*vatan hainliği*" suçlamasını savunmasında şöyle reddeder: "*Ben; vatanın dört bir bucağında, on yedi yıldır alnının akıyla Türk Milletinin hizmetinde şerefli bir öğretmen olarak çalışan ben; on yedi yıldır ne kendi şerefine, ne vatanın ve milletin şerefine kendi aczi dâhilinde leke sürdürmeyen ben; şerefi, haysîyeti, adı aylardır darağacında sallandırılan ben; yâni bugün artık her iki mânâda adı çıkmış ve çıkarılmış olan Orhan Şâik Gökyay karşınızda, yeryüzünde işlenebilecek olan suçların en zelîli, en iğrenci, en şerefsizi*

ile vasıflandırılmış olarak, vatan hâini ithâmı altında bulunuyorum. Bir madalya takar gibi, bir sadaka verir gibi vicdanınız ürpermeden bana yakıştırılan bu kirli ve çirkin emâneti daha lâyıkına verilmek üzere verenlere iâde ediyorum."

Atsız Mecmua, Çağlayan, Çağrı, Çığır, Gösteri, Kopuz, Oluş, Orhun, Türk Dili, Ülkü, Yarın ve Yücel dergilerinde birçok yazısı yayınlanmıştır. Gökyay, Edebiyat tarihimiz ile ilgili araştırmaları, özellikle Dede Korkut Hikâyeleri üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinmektedir. Aynı zamanda şair olan ve hece ölçüsüyle yazdığı güzel şiirleri bulunan Orhan Şaik Gökyay, 2 Aralık 1994 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

BU VATAN KİMİN

Bu vatan toprağın kara bağrında
Sıradağlar gibi duranlarındır,
Bir tarih boyunca onun uğrunda
Kendini tarihe verenlerindir.

Tutuşup kül olan ocaklarından,
Şahlanıp köpüren ırmaklarından,
Hudutta gaza bayraklarından
Alnına ışıklar vuranlarındır.

Ardına bakmadan yollara düşen,
Şimşek gibi çakan, sel gibi coşan,
Huduttan hududa yol bulup koşan,
Cepheden cepheyi soranlarındır.

İleri atılıp sellercesine
Göğsünden vurulup tam ercesine,
Bir gül bahçesine girercesine
Şu kara toprağa girenlerindir.

Tarihin dilinden düşmez bu destan,
Nehirler gazidir, dağlar kahraman,
Her taşı yakut olan bu vatan
Can verme sırrına erenlerindir.

Gökyay'ım ne yazsan ziyade değil,
Bu sevgi bir kuru ifade değil,
Sencileyin hasmı rüyada değil,
Topun namlusundan görenlerindir.

Kaynaklar

A. A. Lalayan, **Taşnak Partisinin Karşıdevrimci Rolü** (1914-1923) (Çev. Kayhan Yükseler), İstanbul 2006.

A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981.

A. Zeki Velidî Togan, **Türklüğün Mukadderatı Üzerine**, (Yay. hzl. Tuncer Baykara), İstanbul 1977.

Adil Hikmet Bey, **Asya'da Beş Türk**, (Yay. Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 1998

Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı**, İstanbul 1980.

Alaeddin Yalçınkaya, **Türkistan,** İstanbul 1997.

Ali İhsan Kolcu, **Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı**, Ankara 2004.

Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı,** Ankara 1976.

Anıl Çeçen, Doğu Türkistan Sorunu, **2023**, (15 Ekim 2006), s. 40-43.

Ayfer Kaynar, **Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler**, C. I, Ankara 1994.

Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Van 1990.

B. F. Sultanbekov, R. G. Hakimziyanov, **Politiçeskie Repressii 30-h godov. Zakonı, İspolniteli, Reabilitatsiya**, Kazan 1999.

Bakiy, Nebican, **Katlname,** Taşkent 1992.

Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** İstanbul 1993, C. XII, s. 62.

Büşra Ersanlı, **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür,** Ankara 1998.

Büyük Larousse, Milliyet Yay., İstanbul 1986

Cafer Seydahmet Kırımer, **Gaspıralı İsmail Bey**. (Yay. hzl. Ramazan Bakkal), İstanbul 1996.

Celalettin Yücel, **Dış Türkler**, İstanbul 1976.

Courtois, S., vd., **Komünizmin Kara Kitabı**, (Çev. B. Tanatar, vd.), İstanbul, 2000.

David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul 1979.

Dücane Cündioğlu, **Anlamın Buharlaşması ve Kur'an**, İstanbul 1997.

Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye (29-30 Eylül 1986) (Yay. Hz.. Nadir Devlet-İnci Engünün-Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 1987.

E. Kırımal, "Kırım Türkleri", **Dergi**, S. 59, 1970, s. 3-22.

E. Kırımal, "Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım", **Dergi**, S. 49, 1967, s. 56-66.

Emine Gürsoy Naskali, "Sovyet Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 1/Bahar, s. 54-64.

Enver Aras, **Hazar'dan Hazar'a Elmas Yıldırım,** Manas Yay., Elazığ 2007.

Enver Aras, İstiklâl Şairi Elmas Yıldırım, **13. Hazar Şiir Akşamları Güldestesi**, (22-24 Eylül 2005) Elazığ, s. 18-19.

Enver Konukçu, **Ermenilerin Yeşil Yayladaki Türk Soykırımı**, Ankara 1990.

Enver Yakuboğlu, **Irak Türkleri,** İstanbul 1976.

Erdal İlter, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri**, İstanbul 1995.

Ergun Göze, **Türklük Kavgası**, İstanbul 1977.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay.) Ankara 2001.

F. D. Aşnin, B. M. Alpatov, ve D. M. Nasilov, **Repressirovannaya Türkologiya,** Moskova 2002.

F. F. İslamov-E. M. Zakircanov, **Tatar Edebiyatı 5,** Kazan 1994.

F. G. Galimullin vd., **Edebiyat 11,** Kazan 1995.

F. Kerimova, "Hatıralar", (Hzl. Z. Yüksel), **Emel**, S. 203, 1994, s. 28.

F. Kürşat/M. Altan, S. Egeli , **Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, 1978

Galip Erdem, **Suçlamalar-1**, Ankara 1975.

H. Karasayuulu, **"1916-Cıldagı Kötörülüş Cönündö" Ürkün**, Bişkek 1993.

Halil İnalcık, "Kırım", **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul 1988.

Hikmet Özdemir vd., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara 2004.

Hüseyin Bargan, "Katledilen Türkistan Düşünürleri: Aybek", **Türk Edebiyatı,** Eylül 1966, S. 275, Yıl 24, İstanbul, s. 42-44.

Hüseyin Bargan, **Sibirya Ekspresi,** İstanbul 2006.

Hüseyin Namık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi**, Ankara 1977.

İ. K. Xayrullin ve d., **Tataristan'da Siyasi Repressiya Korbannarının Xetër Kitabı**, Kazan 2000.

İbrahim, V.,"Bitmeyen Çileli Yıllar", (Der. S. Bilal vd.), **Emel**, S. 208, 1995, s. 29-32.

İdrisli, A.N., "Yalıboyu'ndan Özbekistan Çöllerine", (Hzl. N. Sarısoy), **Emel**, S. 210, s. 36-38.

İmram Abbasov, "Sovyetler Döneminin İlk Türk Profesörü Bekir Çobanzade", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.8 Sivas 1999, s. 349-371.

İrfan Murat Yıldırım, **Selam Türkün Bayrağına**, İzmir 1992.

İsmail Doğan, Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları, Konya 1992.

İsmail Doğan, **Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Türkolojiyle İlgili Makaleler Bibliyografyası**, Ankara 1990

İsmail Soysal-Mihin Eren, **Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar,** Ankara 1977.

İsmegiyl Remi-Reis Dautov, **Edebi Süzlëk,** Kazan 2001.

İsmet Binark, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, Ankara 2001.

Justin Mccarthy, **Ölüm ve Sürgün,** (Çev. Bilge Umar) İstanbul 1998.

Kenan Acar, **Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade,** Ankara 2001.

Mar Bayciyev, Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır (Aktaran: Doğan Gürpınar), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Bişkek (2004), S. 12, s. 57-83.

M. Ali Taşçı, **Esir Doğu Türkistan İçin, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1985.

M. İ. İsayev, **Slovar Etnolingivistiçeskix Ponyatiy i Terminov**, Moskova 2001.

M. Sefa Yürükel, **Soykırımlar Tarihi 1, Batının İnsanlık Suçları,** Near East Publishing 2005.

M. X. Xesenov vd., **Edebiyat 10,** Kazan 1994.

Mehmet Pişkin, Mehmet Coşar, **Kırım Kurbanları**, İstanbul 1976.

Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993.

Mustafa Tayla, **Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi**, Ankara 2001.

Mustafa Toker, "Halid Said Hocayev ve Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım Adlı Eseri", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** S. 2, (Güz-1996), s. 409-418.

Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli** (1919-1923), Ankara 1999.

N. Abdülhamitoğlu, **Yüz Binlerin Sürgünü**, İstanbul, 1974.

Nadir Devlet, **İsmail Bey (Gaspıralı),** Ankara 1988.

Nedret Mahmut, Kırım Türk Aydınlarının Faciası, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı (1996)**, Ankara 1999, s. 701-706.

O. İbraimov, "**Kızıl Kırgın**", ***Ürkün***, Bişkek 1993,

O. Özkırım, "II. Dünya Savaşında Kırım Türkleri ile Almanlar Arasındaki Münasebetler", **Emel**, S. 25, 1964, s. 15-20.

Osman F. Sertkaya, "Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** C. XVII, (1 Ağustos 1969), İstanbul 1969, s. 1-28.

Ovannes Kaçaznunui, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, (Çev. Arif Acaloğlu), İstanbul 2006.

P. Mühlen, **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında**, (Çev. E.B. Özbilen), Ankara 1984.

R. G. Xeybraxmanov, **Böyök Vatan Sugışı Çorı Poeziyesë,** Kazan 2005

Rafael Muhammeddin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi,** İstanbul 1988.

Raf'ail Mostafin-Reis Dautov, "Repressiya Kurbanı Tatar Yazarları" (Akt. Mustafa Öner) **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** S. 3, (Bahar–1997), s. 135-168.

Rauf R. Denktaş, **The Cyprus Triangle**, Londra 1982.

Regina Xelimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek 1994.

Remzi Veliyev, **Faciga**, Kazan 1996.

Reşit Şekür, **Arzaklı Başkorttar,** Ufa 2005.

Sefa M. Yürükel, **Batının İnsanlık Suçları-I, Soykırımlar Tarihi**, Ankara 2005.

Semih Naner (Hzl.), **Unutkan Tarih, Sovet Sonrası Türk Dilli Alan**, Metis Yay., İstanbul 1997.

Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün** (1919-1923), İstanbul 2006.

Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul 1977.

Sefeddin Buntürk, **Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri**, Ankara 2007

Suphi Saatçı, **Tarihi Gelişimi İçinde Irakta Türk Varlığı**, İstanbul 1996.

Svetlana M. Tchervonnaia, "Çocuk Gözüyle 1943-1944 Kırım Tatarı, Karaçay ve Balkar Sürgünü", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul 2003.

Şuayip Karakaş, Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 5 (Bahar 1998), s. 24-36.

Şuayip Karakaş, "20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 2, (Güz-1996), s. 279-317.

Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristan'ı** (Çev. Mehmet Emircan), Ankara 1981.

TİKA, **Türk Dünyası Edebiyatı-II**, Ankara 2002.

Timur Kocaoğlu, "Çağdaş Özbek Şiiri", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1. (Bahar-1996), s. 7-53.

Timur Kocaoğlu, Çağdaş Özbek Şiiri, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 1/Bahar, s. 3-53.

Tuncer Gülensoy, **Prof. Dr. Ahmet Temir'in Hayatı ve Eserleri**, Kayseri 1983.

Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası I-II , Ankara 1992.

Ufuk Tavkul-Yaşar Kalafat, **Karaçay-Balkarlar**, Ankara 2003.

Ufuk Tuzman, Karaçay-Malkar Türklerine Kanlı Stalin'in Uyguladığı İşkenceler ve Savaş Sonrası Mülteci Kampları, **Yüce Erek**, S. 38, (Ekim 2006).

Ülküsal, M., **II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası**, İstanbul, 1976.

Ülküsal, M., **Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, İstanbul, 1980.

Yazı Kurulu, "Türkoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış ve Ödevlerimiz" **TDAY-Belleten,** (1960), s. 1-21.

Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, Ankara 2001.

Z. Karatay, "Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?", **Emel**, S. 161, 1987, s. 3-10.

Zekeriya Türkmen**, Belgelerle Yunan Mezalimi**, Ankara 2000.

Ziya Bünyadov, **Gırmızı Terror**, Baku 1993.

Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1976.

Zühal Yüksel, "1917- 1944 Dönemi Kırım Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992.

www.ermenisorunu.gen.tr

www.harunyahya.com

www.istiklalgazetesi.com

www.kerkuk.net

www.turksam.org

www.vatankirim.net/genel.htm, 10.04.2001.

16. yüzyılın ortalarından itibaren ve özellikle de 17. yüzyıldan sonra, Türk dünyası dediğimiz büyük coğrafyanın doğu, batı, kuzey ve güney uçlarında kırılmalar ve geriye dönüşler başlamıştır. Bu geriye dönüş ve çekilme süreci, ne yazık ki, önlenemeyen kanlı bir "etnik arındırma"yı ve "soykırım"ı da beraberinde getirmiştir. Çünkü çekilme ve geri dönüş süreci başlayınca, yerli halklar Türklerin onlara davrandığı gibi davranmamış; Türk ordusunun çekildiği bölgelerde silahsız ve savunmasız kalan sivil Türkleri, amansız ve acımasız bir etnik arındırmaya, sürgün ve soykırıma tabi tutmuşlardır.

İki bölümden oluşan bu kitabın "Korku Tüneli" adını taşıyan Birinci Bölümünde, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısı arasında, yaklaşık yüz yıllık zaman dilimi içinde Türk dünyası coğrafyasında meydana gelen bu sürgün, kıyım ve ölümler özetlenmiştir. Bu süreçte Kırım'da, Balkanlarda, Kafkaslarda, İdil-Ural'da, Batı Türkistan'da, Doğu Türkistan'da (Çin), İran, Irak, Suriye bölgeleri ile Anadolu'da Türkler gerçek bir ölüm kalım mücadelesine girişmiş ve nüfuslarının yarıdan fazlasını kaybetmişlerdir. Kitabın bu bölümünde, sonsuza akan zaman yolculuğunda, Türklerin panik halinde girdikleri, yüz yıllık karanlık "korku tüneli" nden sağ çıkanları ile çıkamayanlarının öyküsü özetlenmiştir.

Kitabın "Kurşunlanan Türkoloji" adlı İkinci Bölümünde ise, çoğunluğu Sovyetler Birliğinde olmak üzere, Türkologların, şair, yazar, fikir adamı Türk aydınlarının uğradığı katliam, sürgün ve baskılar anlatılmaktadır. Bu bölümde, daha çok cezalandırılan; sürgüne gönderilen, hapsedilen ve kurşuna dizilerek öldürülen şair ve yazarlara yer verilmiştir.

Öldürülen şair, yazar, fikir ve devlet adamları, Türk topluluklarının fikir ve kanaat önderleriydi. Onlar Türk toplumuna yol gösterecek, Türk dilini işleyecek ve Türk aydınlanmasını gerçekleştireceklerdi. Onları yok etmek, Türk milletini, yolunu aydınlatacak ışıktan yoksun bırakmak demekti. Onlar sadece bir can değil, bir millet demekti... Onun için bu kitabın adı "Kurşunlanan Türkoloji" dir.

ISBN 978-975-6089-25-5